

STUDIA HISTORICA JYVÄSKYLÄENSIA 12

Jussi T. Lappalainen

ELÄMÄÄ SUOMEN SOTAVÄESSÄ
KAARLE X KUSTAAN AIKANA

LA VIE DANS L'ARMÉE FINLANDAISE
À L'ÉPOQUE DE CHARLES X GUSTAVE

RÉSUMÉ FRANÇAIS

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO, JYVÄSKYLÄ 1975

STUDIA HISTORICA JYVÄSKYLÄENSIA 12

Jussi T. Lappalainen

ELÄMÄÄ SUOMEN SOTAVÄESSÄ
KAARLE X KUSTAAN AIKANA

LA VIE DANS L'ARMÉE FINLANDAISE
A L'ÉPOQUE DE CHARLES X GUSTAVE

RÉSUMÉ FRANÇAIS

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO, JYVÄSKYLÄ 1975

ELÄMÄÄ SUOMEN SOTAVÄESSÄ
KAARLE X KUSTAAAN AIKANA

AUNELLE

URN:ISBN:978-951-39-7960-7
ISBN 978-951-39-7960-7 (PDF)
ISSN 0081-6523

ISBN 951-677-560-8

Copyright © 1975 by University of
Jyväskylä

Pohjois-Karjalan Kirjapaino Oy Joensuu 1976

SAATESANAT

Käsilläoleva tutkimus on osa laajemmasta suunnitelmasta, joka on ollut kauan hahmollaan. Työn kestäessä hanke on sekä supistunut että haaronut muitten kirjoittajain osalle. Viimeksimainittu on iloinen ja huojentava asia sille, joka on nähnyt yksin voivansa korkeintaan lusikalla ammentaa tekemättömän perustutkimuksen merta.

Kaikki aikanaan väitöskirjaan saamani tuki on aineiston osittaisen samuuden ansiosta auttanut myös nyt ilmestyvää teosta. Olen lisäksi kesällä 1972 sekä toukokuusta joulukuuhun 1973 saanut kokonaan omistautua tälle tutkimukselle Humanistisen toimikunnan palveluksessa. Tekstin lopullinen viimeistely on tapahtunut Emil Aaltosen Säätiön myöntämän apurahan turvin kesällä 1975 käyttämäni virkavapauden aikana.

Vaikka kannessa on yksityisen harrastajan nimi, ei kirja yksin valmistuisi. Militärihistoriska avdelningen vid Kungl. Militärhögskolan, lukuisat muut tieteelliset laitokset ja niiden henkilökunta, Jyväskylän historian laitoksen tutkijapiiri ja Jyväskylän yliopiston julkaisutoimikunta ovat kaikki antaneet herätteitä tai suoranaista apua. Erityisesti ovat mielessäni jälleen sisareni Kaisa ja hänen miehensä Enn Avara, joiden luona asuminen on ollut apurahojen veroinen etu Tukholman-arkistomatkoillani, professori Mauno Jokipii ja apulaisprofessori Erkki Lehtinen, jotka julkaisutoimikunnalle antamiensa lausuntojen yhteydessä kiinnittivät perusteellisella 1600-luvun tuntemuksellaan huomioni tärkeihin yksityiskohtiin sekä sihteeri Seija Ilmoniemi, joka on avustanut korjausluvussa ja laatinut henkilöluettelon. Lämmin kiitokseni kaikille!

Jyväskylän maalaiskunnan Ollilassa tuomiosunnuntaina 1975

Jussi T. Lappalainen

SISÄLLYS

1. TAUSTAA	9
1.1. <i>Aikaisempi tutkimus, tehtävä ja lähteet</i>	9
1.2. <i>Sotalaitoksen hallinnon pääpiirteet</i>	11
1.3. <i>Suomen joukkojen kokoonpano</i>	16
2. REKRYTOINTI	19
2.1. <i>Jalkaväki</i>	19
2.1.1. Väenottojen yleisjärjestelyt	19
2.1.2. Väenottotilaisuus	20
2.1.3. Väenottopäätökset 1654—1660	25
2.1.4. Väenottorasituksen vertailua	27
2.1.5. Teknisiä ongelmia	30
2.1.6. Sijaisen palkkaaminen	32
2.1.7. Muuttoja ja poisjääntejä	38
2.1.8. Alokkaiden sosiaalinen asema ja ikä	39
2.1.9. Saatiinko alokas palvelukseen?	44
2.1.10. Poikkeavia rekrytointitapoja	45
2.2. <i>Ratsuväki ja rakuunat</i>	47
2.2.1. Suomen aatelislippue	47
2.2.2. Maaratsuväki ja -rakuunat	51
2.2.3. Poikkeavia rekrytointitapoja	53
2.2.4. Tilan omistus ja ratsupalvelus	60
2.2.5. Kuka ratsasti?	62
2.2.6. Palkkalaisen asema	63
2.3. <i>Laivamiehet</i>	65
2.3.1. Vakinaiset laivamiehet	65
2.3.2. Värvätyt ja laivapojat	70
2.3.3. Kaksinnuslaivamiehet	70
2.4. <i>Tykkimiehet</i>	73
3. KATSELMUKSET	76
4. KOULUTUS	81
5. SOTILASKULJETUKSET JA -LIIKENNE	85
5.1. <i>Joukkojen siirrot</i>	85
5.1.1. Valtakunnan johdon osuus	85
5.1.2. Valtiopäiväpäätökset ja pysyväisohjesäännöt	88
5.1.3. Käytännön toteutus ja sen ongelmat	91

5.1.4. Joukkojen laivaukset	97
5.2. Materiaalinkuljetukset	101
5.3. Tietoliikenne	105
5.4. Väestön suhtautuminen rasituksiin	109
6. LÄÄKINTÄHUOLTO	114
6.1. Oluen merkitys	114
6.2. Tauteja ja haavoittumisia	115
6.3. Parantajien ammattikunnat	117
6.4. Suomen armeijan parturit—välskärit	119
6.5. Miesten valvonta ja hoito	120
6.6. Lääkkeiden hankinta ja laatu	122
6.7. Hoidon tulokset	127
7. OIKEUDENHOITO JA KURI	129
7.1. Sota-artiklat ja meriartiklat	129
7.2. Rangaistustyyppien kehityssuunta	132
7.3. Oikeusasteet ja niiden toiminta	134
7.4. Järjestysrangaistukset	140
7.5. Suomen sotaväen oikeudenhoidon ongelmia	141
7.6. Huomiotaherättäneitä oikeusjuttuja	144
7.6.1. Väkivaltainen Måns Arvidsson Brandskiöld	144
7.6.2. Karkurien etsijä Pekka Niilonpoika	147
7.6.3. Taistelusta paennut Johan Bäck	148
7.6.4. Alaisensa surmaaaja Harald Footangel	149
7.7. Sotilaat ja siviilituomioistuimet	150
7.8. Tarkoituksenmukaisuus oikeudenhoidon periaatteena	154
8. SIELUNHOITO JA SOTAPAPIT	155
8.1. Sotilassielunhoidon organisaatio ja tehtävät	155
8.2. Tuomiokapituli, sotaväki ja sotapapit	158
8.3. Siirtyminen siviilivirkaan	162

LIITTEET

I ARMEIJAN JA LAIVASTON RYKMENTTIEN PÄÄLLYSTÖJÄRJESTELMÄ	165
II SUOMEN VÄENOTOT 1654—1660	166
1 Absoluuttiset alokasmäärät vuosittain, lääneittäin ja sosiaaliryhmittäin	166
2 Prosenttiset osuudet vuosittain, lääneittäin ja sosiaaliryhmittäin	168

3 Vuosittaiset yhteismäärät sosiaaliryhmittäin	170
4 Läänittaiset yhteismäärät sosiaaliryhmittäin	172
III SUOMEN RATSU- JA RAKUUNARYKMENTTIEN MIESTEN SOSIAALINEN ASEMA VARUSTAJATALOSSAAN 1654—1655	175
IV ETELÄ-SUOMEN, KÄKISALMEN JA PÄHKINÄLINNAN LÄÄNIN SEKÄ KENTTÄKASSAN LAIVAUSKUSTANNUK- SET VUOSINA 1654—1660 TÄYSINÄ TALAREINA.....	176
V SUOMEN RYKMENTTIEN VÄLSKÄRIT KAARLE X KUSTAAN AIKANA 1654—1660	177
VI SOTA- JA MERIARTIKLAIN RANGAISTUSTYYPIT SEKÄ NIITÄ VASTAAVAT RIKOKSET	179
VII KAARLE X KUSTAAN AJAN SOTAPAPIT	183
1 Matrikkeli	183
2 Tilastoa	194
LÄHTEET	195
HENKILÖHAKEMISTO	204
RÉSUMÉ	207
<i>Tekstikuvat</i>	
1. Sotilashallintoa koskeva kaavio	12
2. Katkelma pitäjittäisestä luettelosta väenottoa varten	21
3. Ruodutusluettelo ja oteluettelo	25
4. Laivastorykmentin tilikirja	66
5. Suomen postilinjat	106
6. Lääkeluettelo vuoden 1657 kenttäkassatilistä	123
7. Sota-artiklain suomennos	130
8. Suomen ylipäällikön esikunta vuonna 1657	145

1. TAUSTAA

1.1. Aikaisempi tutkimus, tehtävä ja lähteet

Sotilaan jokapäiväinen elämä jää usein sekä sotilaallisen tapahtumakulun että organisaation kuvaamisessa niukalle huomiolle. Erityisen vähän on olemassa tutkimuksia, jotka pyrkisivät osoittamaan, miten sotilaallisen toiminnan eri puolet vaikuttivat ympäröivän yhteiskunnan elämään ja miten sotalaitos ja yhteiskunta olivat vuorovaikutuksessa keskenään. Näin on laita myös suurvalta-ajan sotalaitoksen osalta.

ARVI KORHOSEN suurteos *Hakkapeliittain historia* sekä kylkiäisenä syntynyt biografia *Eerikki Antinpoika* ovat suomalaisessa historiakirjallisuudessa klassikkoja, jotka urauurtavasti valottavat myös edelläsanoituja kysymyksiä. Kun koko 30-vuotisen sodan kattavaksi suunniteltu *Hakkapeliittain historia* jäi kaksiosaiseksi ja esityksessään vuoteen 1629, ja kun seuraava juuri näihin kysymyksiin tarttuva teos O. KORHIAKANKAAN väitöskirja Kaarle XII:n kenttäarmeijan huollosta käsittelee vuosia 1700—1701, väliin jää pitkä aukko. 1600-luvun loppupuolen ruotujakolaitosjärjestelyistä ovat tosin käytettävissä sekä JOHN E. ROOSIN että ARVO VILJANNIN mainiot esitykset — viimeksimainitulta myös eräitä artikkeleita suurvalta-ajan loppukaudelta¹ — mutta nämäkin ainoastaan viittaavat niihin aikaisempiin kehitysilmioihin, jotka heidän tutkimallaan sektorilla ovat silmäänpistävimpiä. Erityisen puutteellisia tiedot ovat olleet rekrytointia aikana, joka sattuu 30-vuotisen sodan alkujakson ja ruotujakolaitoksen synnyn välille. Tätä aukkoa on merkittävästi täydentänyt ANNELI MÄKELÄN julkaistu pro gradu -tutkimus Viipurin läänin väenotoista, jossa tutkimuksessa on varsinaisen sotilaallisen arkistoaineksen lisäksi käytetty tuomiokirja-aineistoa. Näin on syntynyt kokonaiskuva väenottojen vaikutuksesta läänin väestön elämään. Armeijan oikeudenhoitoa on valottanut OTTO BRUSHININ vuonna 1943 sota-artikloista julkaisema artikkeli.

Ruotsalaisesta tutkimuksesta on erityisesti mainittava TH. JAKOBSSONIN elämäntyö, joka lähes kauttaaltaan on keskittynyt juuri sotaväen sisäisen elämän piirteisiin. Hänen *Sveriges krig 1611—1632* -teoksen toiseen liiteosaan kirjoittamansa tutkimus aikakauden aseistuksesta ja varustuksesta on sekin jo klassi-

¹ Artikkeleista ks. ennen muuta *Viljanti* VMK 8 1945, s. 140—159 ja *Viljanti* HAik 1941, s. 65—84.

koksi kohonnut. Kaksi kokoomateosta *Svenska armén genom tiderna* ja *Svenska flottans historia* sisältävät molemmat sellaista aikaisemman tutkimuksen kokoaavaa tietoa, joka on sovellettavissa myös Suomen oloihin. Erillistä artikkeliaineistoa on ilmestynyt runsaasti aikakauskirjoissa *Karolinska Förbundets Årsbok*, *Föreningen Armémusei vänners meddelanden* sekä *Aktuellt och historiskt*: aineistoa ei tässä ole mahdollista lähteä erittelemään.

Seurauksena 1600-luvun keskivaihetta koskevasta tutkimuksellisesta aukosta on ollut se, että erityisesti Suomen paikallishistoriallinen kirjallisuus on joutunut rakentamaan esityksensä toisaalta 30-vuotisen sodan olojen, toisaalta ruotujakolaitoksen pohjalle, jolloin yleistysten ja anakronismien vaara on lähellä. Edelleen on useita sotalaitoksen elämänaloja, joista varsinkaan suomalaiselle lukijalle ei tietoja ole tarjolla nimeksikään.

Kirjoittajan alkuperäinen tarkoitus oli 1960-luvun puolivälissä ryhtyä tekemään kokonaisesitystä Kaarle X Kustaan ajan (1654—1660) Suomen sotilashallinnosta, organisaatiosta, rekrytoinnista ja huollosta. Kun lisensiaatintyö ja väitöskirja kuitenkin syntyivät Kaarle X Kustaan Venäjän-sodasta, oli jo siinä yhteydessä pääpiirteittäin käsiteltävä eräitä ensimmäiseen suunnitelmaan aiottuja kysymyksiä.² Samalla — kun Ruotsin sotakorkeakoulun sotahistoriallinen osasto julkaisee laajaa Kaarle X Kustaan aikaa koskevaa kirjasarjaa nimellä *Carl X Gustaf -studier* — kirjoittajan oli mahdollista siirtää suunnitelmaansa entistä enemmän operationaaliselle tasolle, ”pienoistoiminnan” kuvaamiseen. Kokonaisuudesta on vieläkin ollut pakko tinkiä: kun jokseenkin kaikki perusselvitykset ovat puuttuneet, tehtävä olisi muodostunut kohtuuttoman pitkäaikaiseksi yhden tutkijan voimin. Työstä onkin lohjennut useita erilliskysymyksiä, joista eräät, mm. päällystön rekrytointia, taustaa ja vaihdunaa, miehistön poistunutta sekä kyydityslaitoksen toimintaa koskevat osat ovat tämän teoksen ilmestyessä tekeillä pro gradu -tutkimuksina Jyväskylän yliopiston historian laitoksen projektissa ”1650-luvun sotalaitos ja yhteiskunta”. Myöhemmin on tarkoitus tutkia myös ns. vanhemman jakolaitoksen toimintaa 1600-luvun puolivälissä, mikä erittäin monitahoinen kysymys vaatii useita osatutkimuksia.

Nyt ilmestyvään tutkimukseen jääneet osat on valittu kahdella periaatteella. Ensiksikin mukaan on otettu miehistön rekrytointi kokonaisuudessaan juuri vertauskohdan luomiseksi toisaalta 30-vuotisen sodan alun oloihin toisaalta ruotujakolaitoksen aikoihin. Näitä asioita käsittelee myös Carl X Gustaf -ohjelmaan kuuluva LARS TERSMEDENIN esitys Kaarle X Kustaan armeijoista. Alempana pyritään kuitenkin tutkimaan rekrytoinnin muotojen lisäksi nimenomaan myös sen sosiaalisia vaikutuksia. Toinen valintaperiaate on ollut ottaa käsiteltäväksi sellaisia sotilaselämän sisäisiä asioita, joista tähän mennessä ei ole ollut suomeksi kirjallisuutta käytettävissä.

2 Ks. näistä esim. *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 30—87; 123—124; 145—146, 197—201, 237—239 ym. sekä *Jussi T. Lappalainen* *Historica* III 1972, s. 72—104.

Mukaan otettujen sotaväen elämänelojes kohdalla tutkimusongelma on yksinkertainen: millaisilla muodoilla toimittiin? Pyritään selvittämään, ketkä olivat mukana missäkin toiminnassa, millaisilla periaatteilla ja käytännön ratkaisuilla asiat hoidettiin ja miten toiminta vaikutti paitsi sotaväen myös kansan elämään. Toiminnan varsinainen tulos on tutkimuksessa toissijainen, ja missä siihen joudutaan puuttumaan kuten esimerkiksi rekrytoinnissa, asiaa tarkastellaan silloinkin nimenomaan suomalaisen 1650-luvun yhteiskunnan kannalta.

Tämän tutkimuksen lähteistön pääosa on Ruotsin sota-arkistossa. Rekrytointilukujen pohjana ovat olleet *ruodutus-* ja *vänottoluetteloiden* sarja, joka valitettavasti on hiukan aukollinen, sekä ratsuväen ja rakuunain pääkatselmusrullat, jotka sisältyvät *rulla-* eli *miehistöluettelosarjaan*. Viimeksi mainittuun perustuu osittain myös lääkintähuollon ja sielunhoidon henkilöstöä koskeva tutkimus, joka kuitenkin pääosin on rakennettu *Suomen sotilaspäätikirjojen* pohjalle. Ratkaisevan tärkeitä menettelytapoja koskeville tiedoille ovat olleet *sotakollegion* ja *amiraliteettikollegion kirjesarjat*. Näitä on täydennetty Ruotsin valtionarkiston kirjeistöllä, joista tärkeimmät ovat olleet *valtakunnanreistratuura*, *hallitsijalle saapuneet kirjeet* sekä *kamarikollegion kirjeenvaihto*. Ruotsin sota-arkiston lähteistä on vielä mainittava *Militieräkningar* -sarja, joka sisältää mm. Suomen oman kenttäkassan tilit vuosilta 1656—1659 sekä *Örlogsflottans räkningskap* -sarjan tiedot Suomen laivastorykmentistä vuosilta 1656 ja 1657.

Suomen arkistojen anti on tehtävänmäärittelyn vuoksi haettavissa ennen muuta Valtionarkiston *tuomiokirjasarjasta*, joka Kaarle X Kustaan ajalta on kokonaisuudessaan käyty läpi, sekä kaikissa 1600-luvun tutkimuksissa välttämättömistä *länrintileistä*, joiden päätilityksetkin sisältävät yllättävän paljon ”valmista” tietoa 1600-luvun sotalaitoksen ja yhteiskunnan vuorovaikutuksen tutkijalle.

1.2. Sotalaitoksen hallinnon pääpiirteet

Ruotsi-Suomen hallintojärjestelmä perustui Kaarle X Kustaan aikana vuoden 1634 hallitusmuotoon ja sen sovellutuksiin. Sotilaallisella alalla järjestelmään vaikuttivat lisäksi voimakkaasti vuoden 1621 sota-artiklat, vuoden 1644 meriartiklat sekä lukuisa joukko puhtaasti hallinnon tehostamiseksi tehtyjä uudistuksia. Kokonaisuus oli näin käytännössä siltä osin kuin se koski sotilaallista toimintaa hahmottunut sellaiseksi kuin se esitetään seuraavan sivun kaaviossa. Se on konstruoitu kaiken käytetyn lähteistön perusteella, on jossain määrin yksinkertaistettu ja antaa vain yleiskuvan.

Vaikka valtiopäivät ja maakuntakokoukset ovat kaaviossa samalla tasolla

den voima antoi silti pääpainon Kaarle X Kustaalle, joka kesäkuun 6. päivänä 1654 valtaistuimelle noustessaan oli vasta 31-vuotias, mutta monipuolisen koulutuksen saanut hallitsija ja kokenut sotilas. Lähtiessään sotaan syksyllä 1655 hän jätti kotialueen johdon periaatteessa valtaneuvoston huostaan, mutta sekaantui kenttäkansliastaan käsin toistuvasti asioihin tavalla, joka osoitti, että valtaneuvostolle kuului lähinnä kotimaan asiain rutiini. Itse asiassa hallitsijan valta helmikuun 13. päivään 1660 kestäneenä Kaarle X Kustaan aikana oli käytännössä erittäin lähellä absolutismia, joskaan ei teoriassa.²

Kollegioita voidaan hieman ontuvasti verrata itsenäisen Suomen ministeriöihin. Vuonna 1630 sota-oikeuden nimellä perustettu sotakollegio vastasi päällikkönsä marskin johdolla valtakunnan maa-asevoimista, yhtä hyvin joukoista kuin aseista ja linnoituksista. Sotakollegiossa pidettiin maavoimien tilien pääkirjaa, sinne koottiin miehistöluettelot eli rullat, se valvoi valtakunnan varikkoja, ennen muita Tukholman kolmea suurta keskusvarikkoa jne. Kollegion päätehtäväksi muodostuneiden hallinnollisten toimien lisäksi sen alkuperäinen tehtävä, ylimpänä sota-oikeutena toimiminen, säilyi edelleen.³ Amiraliteettikollegio oli perustettu 1634, ja sen tehtävänä oli vastaaminen valtakunnan merivoimien henkilöstöstä, tukikohdista ja aluksista. Kamarikollegio, jonka vastuulla kaiken toiminnan finansiointi ja verotulot olivat, joutui puolestaan sekin koskettelemaan sotilaskysymyksiä erityisesti sodan alkupääoman hankkimiseksi — sodassa joukot pyrittiin elättämään vihollisen kustannuksella. Sotilashallintoon liittyvä kamarikollegion normaaltehtävä oli hoitaa eri alueitten verojen järjestelyä sotilaallisten hallintoelinten tai virkojen käytettäväksi, siis ns. vanhempaa jakolaitosta.⁴

Kameraalisten tekijäin keskeisyys — joka tuonnempana ei aiheen vuoksi pääse täysin esiin — aiheutti sen, että lääninhallinnon ja ennen kaikkea sen päällikkövaltaisen johtajan maaherran⁵ asema myös sotilashallinnossa tuli olemaan erittäin tärkeä. Joskin maaherroilta oli hallitusmuodossa nimenomaan suljettu pois varsinaiset komentoasiat, merkitsivät jo mainitut kameraaliset järjestelyt lääninhallinnolle jatkuvaa päänvaivaa sekä yhteydenpitoa yhtäältä kollegioihin, joiden päätösten toimeenpanija maaherra läänissään oli,⁶ yhtäältä Suomen sota-konttoriin ja yhtäältä kihlakunnanvouteihin. Lisäksi maaherroille oli säilytetty kokonainen joukko velvollisuuksia, jotka liittyivät sotaväen rekrytointiin, joukkojen siirtoihin ja huoltoon. Rekrytoinnin ja joukkojen siirtojen osalta asiaa tar-

2 Kaarle X Kustaan asemasta ks. esim. *Dahlgren Scandia* 1960, s. 99—144, erit. s. 127—133 ja 143; *Landberg* 1969, s. 145—146 ja niissä mainittu kirjallisuus.

3 *Steckzén* 1930 s. 102—228.

4 *Wendt* 1942, s. 311—322 ja *Wendt* 1950, s. 26—; *Edén* 1941, s. 87—91, 95—99. Sotien alkuongelmista, erit. värväyksistä ks. *Landberg* 1969, erit. s. 136—141.

5 *Sörndal* 1937, s. 65.

6 *Sörndal* 1937, s. 39—41, 45.

kastellaan ao. luvuissa.

Tulemme tuonnempana niin usein kohtaamaan Suomen maaherrat, että jo tässä on syytä esittää heistä luettelo. Mikäli asianomainen on astunut virkaan tai lähtenyt siitä Kaarle X Kustaan aikana, muutoskuukausi on mainittu.⁷

Turun ja Porin lääni	Hämeen ja Uudenmaan lääni	Viipurin ja Savonlinnan lääni	Pohjanmaa
Lorentz Creutz 1648—tou 1655	Ernst Johan Creutz 1652—1666	Johan Rosenhane 1645—syys 1655	(yhdessä Länsipohjan kanssa)
Erik von der Linde kes 1655—1666		Axel Stålarml syys 1655—tou 1656	Johan Graan 1654—1678
		(A. J. Klöfverskiöld vt.) tou—hei 1656	
		Andreas Koskull hei 1656—jou 1657	
		Erik Kruse jou 1657—mar 1658	
		Jacob Törnskiöld mar 1658—1668	

Ainoat, joilla oli sotilaallista kokemusta, olivat Viipurin läänin maaherrat Axel Stålarml, Andreas Koskull, Erik Kruse ja Jacob Törnskiöld.⁸ Kaikkien muiden läänien maaherrat olivat hankkineet ansionsa puhtaasti siviiliviroissa. Kaarle X Kustaan aikana pääosa maaherroista oli viroissaan suhteellisen uusia, eikä kenenkään kohdalla ollut siten vielä kysymys pitkäaikaisen kokemuksen vaikiinnuttamasta henkilökohtaisesta toimintalinjasta läänissään.

Sotilaallisen ja siviilihallinnon varsinaisen helteen kantoivat luonnollisesti hallinnon alimmat portaatt. Lääninkirjanpitäjä vastasi alueensa verotuksesta ja verotulojen ohjaamisesta, itse läänin proviantteihin tulleista verotavaroista läänin raha- ja muonavarainhoitaja.⁹ Näitten ohjauksessa kihlakunnanvoudit toimittivat rykmentteihin osoitetut palkkavarat joko rykmentinkirjurille tilitettyinä tai kompanian lähettämän valtuutetun kantamana.¹⁰ Kun palkanmaksu perustui toisaalta upseerien ja aliupseerien omiin vapaatiloihin, toisaalta viroille osoitettujen etuustilojen tuottoon, jopa eräissä tapauksissa selvään rahapalk-

7 Muutoskuukaudet on saatu tarkastelemalla kirjeiden lähetyspäiviä sarjoissa RA Landshövdingarnas skrivelser sekä RA Kammarkoll kansli E II a: 152—162.

8 Ks. näistä *Elgenstierna* VIII, s. 3; IV, s. 241—242 ja 284; VIII, s. 410.

9 *Sörndal* 1937, s. 59—69; *Luukko* 1967, s. 53, 281.

10 Vrt. tästä *Steckzén* 1930, s. 143.

kaan, on palkkausmatematiikka erinomaisen mutkallinen asia.¹¹ Sen selvittämiseen ei ole tässä tarkoitusta lähteä, mutta eri palkkausmuotojen suhteet, niiden pysyvyys vuodesta toiseen, käytännön palkanmaksumenetelmät sekä palkkojen rästytyminen ovat selvitettävissä Suomen sotilaspäätilikirjaan sisältyvien kihlakunnittaisten tilitysten sekä rykmenttilien avulla. Tarkistusmateriaalina palvelevat läänintileihin sisältyvät kihlakuntien kokonaistilitykset.

Edellämainittu Suomen sotilaspäätilikirja laadittiin Suomen sotakonttorissa, joka oli eräänlainen sotakollegion Suomen-alaosasto. Sen — kuten lääninhallitustenkin — arkisto on kadonnut, mutta sotakamreerin ohjesääntö ja kirjeenvaihto osoittavat, että se oli lähinnä tilivirasto, joka valvoi maavoimille osoitettujen tulojen käyttöä Etelä-Suomessa. Pohjanmaa rykmentteineen sekä laivaväki jäivät sotakonttorin valtuuksien ulkopuolelle; Pohjanmaan rykmenttilit ovat tarkastelukautena Ruotsin joukko-osastojen päätilikirjassa.¹² Suomen sotakonttoria johti koko Kaarle X Kustaan ajan vuonna 1653 virkaan nimitetty sotakamreeri Erik Andersson Rosendal, taitava ja tunnollinen virkamies, joka tosin joutui Venäjän-sodan aikana toimimaan ylipäällikön esikunnassa erityisesti syyskesästä 1656 keväeseen 1657.¹³ Lähellä sotakonttorin tehtäväkenttää oli Suomen sotaviskaali, jonka asiana oli valvoa, että kaikki meni lain ja määräysten mukaisesti, ja saattaa syytteeseen havaitsemansa rikkeet. Kaarle X Kustaan aikana virkaa hoiti edelleen sen jo 1635 nimetty ensimmäinen haltija Joachim von Liebstorff, jonka alkuperäinen valtakirja keskittyi lähinnä rekrytointiasiaihin, karkuruuden ja sotaväelle osoitettujen varojen käytön valvontaan,¹⁴ mutta joka oli ulottanut monipuuhaisuutensa aina salpietarinkemittimöiden tarkastuksesta ratsuväen värväykseen.¹⁵

Edellä esitellyllä normaalijärjestelmällä oli Suomen osalta eräs haittapuoli: kukaan ei ollut kokonaisvastuussa Suomesta, jonka kenraalikuvernöörinkunta oli lopetettu tammikuussa 1654. Suomen kotonaolleet maavoimat alistettiin 9. 9. 1654 Liivinmaan kenraalikuvernöörille marski kreivi Kustaa Kaarlenpoika Hornille.¹⁶ Alistussuhde näkyy jatkuneen Hornia Liivinmaan kenraalikuvernöörinä seuranneen valtionvarainhoitajan kreivi Magnus Gabriel De la Gardien aikana, ja valtakunnan koko itäosan puolustuksen vastuulleen saaneena De la Gardien oli huolehdittava myös Suomesta.¹⁷ Pitkän matkan ja johtosuhteen

11 Asiaa on sivunnut mm. *Roos* 1933, s. 18—28.

12 KrA Militiekontoret G I A Huvudböcker; G II a Finska militieböcker; ks. jo *Steckzén* 1930, s. 141—147.

13 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 139, 193 ja 233. Rosendalista myös *Lehtinen* 1961, s. 380.

14 Liebstorffista ks. *Steckzén* 1930, s. 66, 73 ja 136; *Roos* 1933, s. 23n; *Jokipii* I 1956, s. 115, 117, 121.

15 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 74 ja tuonnempana s. 54—.

16 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 59—60 ja 64.

17 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 59—60.

epämääräisyyden vuoksi tämä ei tositilanteessa riittänyt, Venäjän-sodan alettua tuli Suomeen nopeasti Liivinmaalta sotamarsalkka kreivi Gustaf Adolf Lewenhaupt, joka heinäkuun 7. päivästä kuolemaansa saakka 29. 11. 1656 johti ylipäällikkönä Etelä-Suomen sotalaitoksen kotimaassa ollutta osaa. Hänen valtuutensa eivät näytä ulottuneen siviiliasioihin.¹⁸

Sen sijaan Lewenhauptin seuraaja ylipäällikön virassa kenraali vapaaherra Kustaa Eeventinpoika Horn, joka tuli Suomeen helmikuussa 1657, sai jo samassa kuussa kuninkaalta väliaikaiset valtuudet hoitaa myös siviiliasioita. Todellisuudessa hän ylipäällikkö (generalkommendör) -nimityksestään huolimatta oli Etelä-Suomen kenraalikuvernöörin asemassa aina siihen asti kun hän heinäkuussa 1659 lähti Tanskan-sotatoimialueelle. Hornin alueeseen kuuluivat myös Käkisalmen lääni ja Inkeristä Pähkinälinnan lääni.¹⁹

Lewenhaupt loi heti Suomeen tultuaan kotimaassa olleelle armeijalle oman hallintoelimen, joka hoiti kenttäarmeijan välittömästä toiminnasta aiheutuvia tehtäviä. Kustaa Eeventinpoika Hornin kehitettyä esikuntaa siihen kuuluivat lopulta Hornin ja hänen sijaisensa lisäksi kenraaliadjutantti/päämajamestari/kenraaliauditööri, kenttäsihteeri, sotakamreeri, sotakasööri, kielenkääntäjä, kansliakirjuri, välskäri, kansliaposti ja sota-oikeuden kirjuri. Kenttäarmeijan juoksevat menot keskitettiin kenttäkassaan, joka juoksevien menojen hoidon lisäksi tuli jossain määrin toimimaan myös palkkojenmaksussa käytännön liikumavarana, kun suoritukset lääneistä tahtoivat viivästellä.²⁰

●oman kenttäarmeijan keskusjohto ja kenttäkassa lakkautettiin 1659 heinäkuun loppuun mennessä, jolloin armeija siirrettiin Tanskaa vastaan.²¹ Kun Suomesta samoihin aikoihin poistui myös vastuunalainen ylipäällikkö, Suomi käytännössä palasi jälleen normaaliin rauhanajan sotilashallintojärjestelmään, mutta sen armeija taisteli kokonaisuudessaan ulkomailla.

1.3. Suomen joukkojen kokoonpano

Suomen sotavoimien rivivahvuus oli Kaarle X Kustaan ajan alussa kesällä ja syksyllä 1654 noin 15 600 miestä, joista jalkaväkeen kuului 1 543 päällystön ja alipäällystön jäsentä ja 8 655 miestä, ratsuväkeen vastaavasti 212 ja 3 128, raukuunoihin noin 130 ja 931 ja lopulta laivaväkeen 991 miehistön jäsentä.¹ Yhteismäärä 15 600 vastaa silloisesta väkiluvusta vajaan 4 %:n osuutta, mitä ei voi-

18 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 139–140.

19 *Jussi T. Lappalainen* 1972 s. 192; RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 16., 23. ja 30. 6. 1659.

20 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 139–140, 193, 233, 237 ja 287.

21 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 286–287.

¹ Ks. näistä ja lähdekritiikistä *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 302–307.

da pitää suurena, kun otetaan huomioon, kuinka keskeinen sotalaitos valtakunnassa muutoin oli. Vaikka joukko-osastoihin kuuluneiden miesten lisäksi Suomen alueen linnoituksissa oli noin kuusikymmentä vahtimestä sekä Suomen ja Inkerin linnoituksissa satakunta tykkimiestä ja vielä rivissä olleiden lisäksi lähes 1 200 poissaolevaa ja yli 900 varmaa karkuria, jäädään sittenkin vielä alle 4,5 %:n kokonaisväkiluvusta. Kaarle X Kustaan sotajakson alkua seuranneet väenotot sekä rakuunain ja ratsuväen värväykset riittivät nekin vain juuri ja juuri kohottamaan osuuden yli 5 %:n. Vasta Venäjän-sodan aikana liikekannallepantu nostoväki, joka vahvuudeltaan lähenteli vakinaisen armeijan lukuja, mutta toimi pääasiassa vain kotoaan käsin, nosti osuuden lähelle 10 %:ia koko väestöstä, mikä on odottamattoman pieni luku, kun sitä verrataan esimerkiksi jatkosodan alussa liikekannallepantuihin 16 %:iin väkiluvusta.²

Suomen jalkaväkeen kuului vuonna 1654 yhdeksän rykmenttiä. Vahvuudeltaan suurin oli Pohjanmaan rykmentti, joka pidettiin Ruotsin rykmenttien kanssa samoissa kirjoissa erillään Etelä-Suomen kahdeksasta rykmentistä. Viimeksimainituista kaksi oli Turun ja Porin läänistä, kolme Hämeen ja Uudenmaan läänistä ja kolme Viipurin ja Savonlinnan läänistä. Täysien rykmenttien lisäksi Viipurin läänistä muodostettiin yksi neljän komppanian vahvuinen skvadrona eli puolirykmentti. Ratsuväki koostui vuonna 1654 yhden komppanian suuruisesta aatelislippueesta, joka periaatteessa luettiin koko valtakunnan yhteiseen aatelislipustoon, sekä kolmesta rykmentistä, joista yksi muodostettiin kustakin Etelä-Suomen läänistä. Rakuuna-aselajiin kuului vain yksi Itä-Suomesta värvätty rykmentti. Suomen ja Inkerin tykkimiehet kuuluivat yhteiseen tykkimieskomppaniaan, jonka päällikkö oli Viipurissa. Suomen neljä laivamieskomppaniaa muodostivat Suomen laivastorykmentin.³

Laivastorykmenttiä lukuun ottamatta kaikkia joukko-osastoja kutsuttiin 1600-luvun puolivälissä komentajansa nimellä. Silti joukko-osastojen rekryointialueet olivat jo niin vakiintuneet, että niitä voidaan kutsua myös maakunnan tai maakunnanosan nimellä. Jopa komppanioissa näkyy pyrityn siihen, että saman komppanian miehet olisivat olleet suunnilleen samalta seudulta kotoisin. Lähes poikkeukseton käytäntö oli tuolloin laivaväessä, jossa komppaniain nimetkin olivat maakunnallisia. Sen sijaan hajonta oli suuri erityisesti ratsuväen everstin komppaniassa, mikä ilmeisesti johtui siitä, että eversti halusi kerätä va-liomiehet omaan komppaniaansa.⁴

Kullakin aselajilla oli oma selvästi ajan taktiikkaan liittynyt tehtävänsä, jota myös sen aseistus heijasteli. Jalkaväki jakaantui piikkimiehiin ja muskettimie-

2 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 65, 71—72, 142—144; *Jussi T. Lappalainen Historica III* 1972, s. 92—93. Kr A Rullor 1655:11 Kapt. Nils Loobergin komppania.

3 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 304.

4 Ks. KrA Rullor 1654; ●rlogsflottans räkenskaper 1656:4:1369—1385, 1774—1898.

hiin, jotka taistelussa muodostivat keihäsrintaman tai tulirintaman sen mukaan, millaista taistelumuotoa tarvittiin. Ratsuväki tukeutui jalkaväen tuleen ja suoritti sen suojasta rynnäköitä, joissa se ensin laukaisi pistoolinsa ja laukaten tiiviissä tuntumassa iski vauhdilla miekat paljaana vihollisrintamaan. Ratsuväki oli lisäksi tärkeä sivustojen suojana sekä partiotoiminnassa. Rakuuna-aselaji oli vielä 1650-luvulla ratsastavaa jalkaväkeä, joka taisteli musketein ja marssi ratsuillaan. Laivamiehistö puolestaan jakaantui varsinaisiin laivamiehiin, jotka toimivat purjehdushenkilöstönä sekä pyssymiehiin, jotka taistelussa ampuivat sekä tykeillä että keveillä tuliaseilla.⁵

Kun tuonnempana joudutaan useaan otteeseen tekemisiin eri aselajien arvoasteiden kanssa, esitetään ne LIITTEESSÄ I erillisenä asetelmana. Kuten asetelma osoittaa, ratsuväen komppanianpäällystöön kuului henkilöitä, joiden vastineet olivat jalkaväessä ja rakuunoissa rykmentinpäällystössä. Tämä johtui siitä, että ratsuväessä komppania säilyi paljon pitempään itsenäisenä, ja vielä rykmenttiportaana muodostamisen jälkeen vanhakantainen järjestys säilyi.⁶ Asiaan palataan luvuissa 6. ja 8. Eri komppaniain kohdalla saattaa olla pieniä poikkeamia: asetelmassa esitetty on kuitenkin normaalitapaus.

5 Ks. näistä esim. *Hannula* III 1933, s. 51—75; *Korhonen* II 1943, s. 482—487; *Jakobsson* 1938, s. 86—121; *Spens* 1942, s. 336 seur. sekä *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 62—63.

6 *Korhonen* I 1939, s. 59.

2. REKRYTOINTI

2.1. Jalkaväki

2.1.1. Väenottojen yleisjärjestelyt

Jalkaväen rekrytointi perustui 1650-luvulla väenottoihin. Voimassa olivat vuoden 1642 valtiopäivillä hyväksytyt järjestelyt, joiden mukaan väenotto periaatteessa toimitettiin taloluvun mukaan. Sen sijaan samassa yhteydessä suoritettujen yritykset päästä vakinaiseen sotamiehenpitoon laivaston tapaan¹ näyttävät 1650-luvulla Suomessa jo valuneen hiekkaan. Edes Pohjanmaalla vakinaiseen sotamiehenpitoon ei menty, vaikka saman maaherran alaisuuteen kuulunut Länsipohja asetti määräluvun miehiä.² Samaten rahakorvaus, jota 1640-luvun lopussa oli sovellettu, oli jäänyt pois käytöstä 1650-luvulla.³

Väenottoja varten oli olemassa erityiset väenotto-ohjeet, jotka valtakirjan kanssa yhtaikaisesti lähetettiin väenottokomissaariksi määrätylle. Valtakunnanreistratuurassa viimeinen väenotto-ohje, joka ennakoi Kaarle X Kustaan aikaa, on tammikuulta 1653. Edeltäjiensä tavoin se on pääosin samanlainen kuin vuoden 1642 perustavaa laatua ollut ohje, mutta sitä oli luonnollisesti muutettu paitsi kulloistenkin väenottooperusteiden osalta myös eräissä pikkukysymyksissä, jotka olivat osoittautuneet visaisiksi ja tarkennusta vaativiksi. Valtakunnanreistratuurassa ei väenotto-ohjeita tämän jälkeen ole, ilmeisesti osaltaan siksi, että vuoden 1653 ohje koski myös vuosia 1654 ja 1655.⁴

Syy, miksi väenotto-ohjeet tämän jälkeen jäivät valtakunnanreistratuurasta pois koko Kaarle X Kustaan ajaksi, lienee se, että soturikuninkaan aikana sotakollegio sai lisävaltuuksia ja hoiti mm. tällaiset rutiiniasiat.⁵ Sotakollegioon

1 *Stierman* II 1729, s. 998—1 002; *Lindeqvist* HArk 21 1910, s. 4—5; *Viljanti* 1935, s. 22 seur. 49—53., *Korhonen* STEP 1961, s. 138—141; *Luukko* 1967, s. 372—373; HYHL Mäkelä 1971, s. 54—56. *Jokipii* II 1960, s. 85—86 esittää, että taloluvun mukainen väenotto olisi ollut voimassa vain 1642—1648. Miesluvun mukaiseen palattiin kuitenkin vain 1657/58.

2 Tästä aiheutuneista epäselvyyksistä ks. esim. KrA KrKBB 1658:2:701 J. Graan 22. 6. 1658.

3 HYHL Mäkelä 1971, s. 64—65.

4 RA RR 1642:358v— 11. 3. 1642; RR 1653:138 24. 1. 1653. Viimeksimainittu ohje on loppupäästä vajaa. Näitten välillä ilmestyneistä ohjeista ks. HYHL Mäkelä 1971, s. 58—59, 64; vuoden 1653 ohjetta Mäkelä ei tunne.

5 *Steckzén* 1930, s. 170—173, 214—216.

reistratuurasta väenotto-ohjeita ei kuitenkaan ole löytynyt. Puuttuminen johdunee yksinomaan siitä, että oli turhaa vaivannäköä kirjoitella vuodesta toiseen samoina pysyneet määräykset joka kerta erikseen reistratuuraan, vaikkapa ne, kuten esimerkiksi syksyllä 1654 Suomen maaherroille seuraavan vuoden väenottoa varten, lähetettiin.⁶ Sen sijaan sellainen lisäohje, joka koski vain lähinnä tulevaa väenottoa, otettiin reistratuuraankin.⁷ Mutta 1655 jälkeen sotakollegio näkyy sota-ajan työpaineessaan normaalitapauksessa luopuneen varsinaisten väenotto-ohjeiden lähettämisestä. Sen sijaan se tyytyi maaherroille viittamaan lääninkansliassa olleisiin vanhoihin ohjeisiin sekä valtiopäivien tai maakuntakokousten päättämiin muutoksiin väenottojen perusteissa. Kollegio lähetti kyllä ohjeet erikoistapauksessa, kuten silloin, jos maaherra oli uusi.⁸ Yleensä sotakollegio kuitenkin luotti siihen, että väenottokomissaareina toimineet osasivat soveltaa muutokset käytäntöön oma-aloitteisesti.

Väenottokomissaarina toimi normaalisti maaherra ja hänen apulaisenaan tavallisesti joku sotilashenkilö.⁹ Kun Pohjanmaan maaherra Johan Graan talvella 1655—1656 oli sairaana Tukholmassa, sotakollegio esitti hänelle, että Graan asettaisi sijaisekseen Turun Hovioikeuden varapresidentin Johan Munckin ja lähettäisi tälle väenotto-ohjeet sekä muun tarpeellisen aineiston. Graan näkyy telmeen käskyn mukaan, sillä Munck toimitti yhdessä kihlakunnantuumari Kustaa Brahen kanssa väenoton Graanin puolesta.¹⁰ Myös rykmentin komentaja esiintyy ruodutusluetteloiden allekirjoittajana.¹¹

2.1.2. Väenottotilaisuus

Ennen varsinaista väenottotilaisuutta laadittiin pitäjittäinen luettelo, jonka — kun väenotto normaalisti toimitettiin taloluvun mukaan — tarvitsi väenotto-ohjeen mukaan käsittää vain taloja osoittavat isännännimet. Sitä kutsutaan kuitenkin väenotto-ohjeissa vanhaan tapaan *manttaaliluetteloksi*, ja sen laativat Kaarle X Kustaan aikana kihlakunnanvouti, nimismies ja pitäjän kirkkoherra, jonka vuoden 1653 ohjeiden mukaan piti olla paikalla, koska kruununmiehiltä tah-

6 KrA KrKR 1654:789 Suomen maaherroille 15. 11. 1654; vrt. KrKR 1654:878 maaherroille 9. 12. 1654: tässä viitataan ohjeisiin.

7 KrA KrKR 1655:758—760 Suomen maaherroille 16. 11. 1655.

8 KrA KrKR 1657:343 C. Ph. von Sackille 30. 5. 1657; KrKR 1657:339 ja 340 Kustaa Hornille ja Johan Rosenhanelle 29. 5. 1657.

9 Ks. tästä väenottoluetteloiden allekirjoitukset sekä esim. RA KrK till KM 24. 11. 1655 ja KrA KrKBB 1656:2:1041 E. von der Linde 29. 2. 1656.

10 KrA KrKR 1656:24 Johan Graanille 4. 1. 1656; KrKBB 1656:2:1035 Johan Graan lokak. 1656 Uumaja.

11 KrA Roterings- och utskrivningslängder bunt 203:693.

sellisesti meidän päiviimme asti säilyneet pitäjittäiset luettelot kuitenkin osoittavat, että luettelot saatiin tarkastaa viikkoa tai paria ennen varsinaista väenottotilaisuutta lautamiesten ja kuudennusmiesten toimesta.³ Ilmeiseltä näyttää, että viimeistään luettelon tarkastustilaisuudessa pitäjä myös jaettiin ruotuihin, joista kunkin oli armeijaan annettava yksi mies. Tätä osoittaa sellaisten tapausten yleisyys, joissa ruodulla tai yksityisellä talonpojalla jo väenottotilaisuudessa oli palkkamies valmiina: tällöinhän muodostetun ruodun oli pitänyt jo etukäteen sopia yhteisestä palkkalaisesta tai päättää keskuudessaan, mistä talosta lähtisi mies nahkaansa kaupan.⁴ Väenotto-ohjeet edellyttivät, että mahdollisuuksien mukaan olisi pitänyt noudattaa edellisen vuoden ruotujakoa, että tasapuolisuus saavutettaisiin. Kaarle X Kustaan aikana väenottooperusteet muuttuivat niin usein, että pysyvyyteen ei ollut edes teoreettisia mahdollisuuksia, ja jo varsin ylimalkainen tarkastelu osoittaa, että ruodut käytännössä vaihtelivat.⁵

Vakiintunut käsitys näkyy olevan, että itse väenottotilaisuuteen, jossa väenottokomissaari edusti kruunua, oli jokaisen pitäjän miehen tultava — tai paremmin sanoen aikaisempi käytäntö on liiaksi yleistetty koko väenottoaikaa koskevaksi.⁶ Kuten ANNELI MÄKELÄ on osoittanut,⁷ näin ei asianlaita ollut. Pitäjittäisiin luetteloihin saatiin tosin herkästi merkitä, milloin joku oli poissa, ja vuoden 1653 väenotto-ohjeissa toistui aikaisempi määräys, että jokaisen ruotuun merkityn oli oltava läsnä perinteisen 3 hopeamarkan sakon uhalla.⁸ Kuitenkin oli aivan tavallista, että ennen muita rälssiruodut loistivat poissaolollaan, jopa esimerkiksi Brahelinnan ruodut vuodesta toiseen. Sellainen ilmaus kohta puheeksi tulevissa ruodutusluetteloissa kuin ”Detta frälse böter alle sin 3 mkr effersåsom dee huarken hafue sielff Comparerat på Schrifningen eller någon Knecht praesenterat”⁹ osoittaa pikemminkin, että jos asioista etukäteen oli sovittu, riitti kruununmiehille vallan hyvin, kunhan joku väenottotilaisuudessa ruotua edusti, esitti siellä lähtijäksi joko itsensä tai palkkamiehen ja suoritti väenoton yhteydessä ruotu- ja aserahat. Taloluvun mukaisessa väenotossa tämä itse asiassa oli paljon vaivaa säästännyt menetelmä. Mutta jos asia ei etukäteen ollut selvä, sakonuhka heilui laiminlyöneiden yllä — ei sentään kaikkien, sillä niin rohkeaa virkamiestä ei kertaakaan löytynyt, joka olisi uskaltanut merkitä esimerkiksi Brahen rälssin sakotettavaksi.

3 Ks. VA Militaria I, Ruodutusluettelot, esim. Valkeala 15.—23. 1. 1656; samoin katkelma rullasta (Ruokolahti), päivätty Lassilassa 5. 1. 1655.

4 Vrt. tässä *Korhonen STEP* 1961, s. 131.

5 Ks. myös *Viljanti* 1935, s. 30 ja *K. Antell* 1956, s. 302.

6 Ks. esim. *Korhonen* I 1938, s. 82 ja paikallishistorioista esim. *Ylönen* 1957, s. 792 ja *Berndtson* 1965, s. 459—460.

7 *HYHL Mäkelä* 1971, s. 58.

8 Väenotto-ohje 1653 2 §.

9 *KrA Rot.- och utskr. längder bunt* 203:694:42.

Rälssialueiden talonpojat jäivät herkästi pois väenotosta siksi, että aatelismiehillä oli vuodesta 1627 lähtien ollut oikeus nimittää sotamies alueiltaan.¹⁰ Väenottoasiakirjoissa on suoranaisia osoituksia siitä, että näin todella tapahtui. Esimerkiksi Wrede-suvun tiloilla Elimäellä rälssivouti näkyy jokseenkin yksinvaltiaasti määränneen, kuka väkeen pantiin, ja edellä mainitun Brahelinnan ruotujen kohdalle komissaarin oli vain liitettävä hurskas toivomus, että rälssivouti hankkisi seuraavaan katselmukseen tarvittavat 14 kelvollista miestä.¹¹ Samaten Turun ja Porin läänissä ei vuonna 1654 eritelty aateliston talonpoikia lainkaan, vaan mainittiin ainoastaan, montako tilaa kullakin donataarilla oli ja montako ruotua ne muodostivat.¹²

Normaalitapauksessa itse väenottotilaisuuteen näyttää näin käytännössä jääneen ainoastaan kunkin ruodun sotamiehen kirjaaminen sen talon kohdalle, joka miehen asetti, ellei kyseessä ollut yhteinen palkkalainen. Samalla luetteloon yleensä merkittiin lähtijän asema talossa. Väenottotilaisuus pidettiin yleensä kevättalvella, useimmiten tammikuun loppupuolella tai kohta sen jälkeen. Tilaisuus alkoi sillä, että väenottokomissaarin valtakirja luettiin rahvaalle, minkä jälkeen komissaari itse selvitti, miksi väenotto taas kerran valtakunnan edun nimessä oli tarpeen.¹³

Ellei ruotu etukäteen ollut sopinut siitä, kuka sotamieheksi tulisi, paikallaolleet lautamiehet koettivat saada ruodun itse väenottotilaisuudessa vielä sopimaan asiasta. Jos tämä ei onnistunut, lautamiehet määräsivät sopivimmaksi katsomansa alokkaaksi, jolloin saatettiin käyttää kiertojärjestelmää.¹⁴ Elleivät lautamiehetkään päässeet yksimielisyyteen, saatettiin mies valita arpomalla.¹⁵ — Tässä voi todeta, että miehen ottaminen arvalla, joka tuli sittemmin olemaan vuoden 1878 asevelvollisuuslain mukainen käytäntö, palautuu näin suomalaisena perinteenä ainakin kahdensadan vuoden taakse. — Turun ja Porin läänissä näkyy vielä poikkeuksia siitä säännöstä, että rälssimies sai itse määrätä sotamieheksi joutuvan alustalaistensa joukosta. Tapauksessa, jossa alustalaisista kukaan ei ollut tullut paikalle, vouti ja lautamiehet nimittäin yhdessä harkitsivat, kenen vuoro tällä kertaa oli.¹⁶

Erityisesti Turun ja Porin läänissä, jossa oli suuria aatelisten omistuksia, oli aivan tavallista, että sotaväkeen lähti mies, joka oli kylläkin saman donataarin alueelta, mutta aivan toisesta ruodusta kuin siitä, johon hänet alokkaaksi kirjoitettiin. Näiden kohdalle ei yleensä ole tehty merkintää, että he olisivat olleet

10 *Jutikkala* 1957, s. 315—316; *Jokipii II* 1960, s. 86.

11 KrA Rot.- och utskr. längder bunt 192:632.

12 KrA Rot.- och utskr. längder bunt 212:745.

13 Väenotto-ohje 1653 3 §; ks. myös *Korhonen STEP* 1961, s. 131.

14 Ks. esim. KrA Rot.- och utskr. längder bunt 8:777 ja 781. Kiertojärjestelmästä esim. VA mm 8:347v—348 Huittinen 20.—22. 11. 1656.

15 KrA Rot.- och utskr. längder bunt 8:779, 782v, 812.

16 KrA Rot.- och utskr. längder bunt 8:787v.

ruodun palkkalaisia, joten kysymys lienee siitä, että donataari tai hänen edustajansa oli harkinnut koko alueittensa verotuotolle edullisimmaksi lähettää runsasväkisestä ruodusta miehet matkaan toistenkin ruotujen puolesta.

Jos pitäjittäiset luettelot ovat riittävän selviä, saatettiin tyytyä niihin puhtaaksikirjoitettuina, mutta usein — Hämeen ja Uudenmaan läänissä aina — pitäjittäiset luettelot yhdistettiin tarkistettuina koko läänin käsittäviksi yhteenvetoiksi, joita kutsutaan *ruodutusluetteloiksi* (roteringslängder) tai *väenottoluetteloiksi* (utskrivningslängder).¹⁷ Ne käsittivät koko läänin. Niissäkin olivat normaalisti vain isännät, erikseen vero- ja kruununtalonpojat ja erikseen rälssitalonpojat sekä usein vielä erikseen ratsu- ja rakuunatalonpojat, jos näitä ruotuihin riitti, jopa vuonna 1654 Hämeen ja Uudenmaan läänissä vielä elinikäisläänitysten talonpojat, jotka ruodutettiin samalla tavoin vero- ja kruununtalonpoikien kanssa. Luetteloa piti tehdä kolme kappaletta, yksi sotakollegiota, yksi laskukamaria ja yksi maaherraa varten.¹⁸ Siinä kruunun- ja verotalonpojat on järjestetty pitäjittäin, aateliston talonpojat donataarin mukaan, paitsi Pohjanmaalla, jossa jokseenkin kaikki olivat aatelin alustalaisia. Ruodutusluetteloon lisättiin kunkin ruodun kohdalle marginaaliin asianomaisen talon kohdalle, kuka lähti alokkaaksi ja mikä hänen asemansa talossa oli.

Lopulta asiakirjoihin kuuluu vielä *oteluettelo* (extract längd, kårtt rulla), jota voitaisiin kutsua myös varsinaiseksi väenottoluetteloksi. Siihen merkittiin ainoastaan pitäjittäin ja donataareittain kylät ja talot, joista alokas otettiin, sekä Uudenmaan ja Hämeen läänissä myös alokkaan asema talossa tai ruodussa. Tämä luettelo piti määräysten mukaan tehdä viitenä kappaleena, kapteenille, everstille, sotakollegiolle, laskukamarille ja maaherralle.¹⁹ Nämä luettelot pitävät luonnollisestikin varsin hyvin yhtä ruodutusluettelon kanssa, ja pienet heilahtelut johtuivat ilmeisesti vain siitä, että asiat on oteluetteloa puhtaaksikirjoitettaessa ehditty tarkistaa. Oteluettelo on siten yleensä luotettava lähde. Läänissä muista poikkeaa kuitenkin 1659 toimitetun vuoden 1660 väenoton oteluettelo Uudenmaan ja Hämeen läänistä, jossa hajamielinen kirjuri on rälssitalonpoikien kohdalle muiden läänien tapaan merkinnyt useissa tapauksissa ainoastaan alokkaan nimen eikä hänen asemaansa, niin että näyttäisi levan kysymyksessä isäntä.²⁰ Viimeisinä oteluettelossa ovat irtolaiset, jotka väenotto-ohjeen 16. §:n mukaan nimen eikä hänen asemaansa, niin että näyttäisi olevan kysymyksessä isänräisiksi ruotuihin, vaan he kuuluivat kruunulle suoraan ruotujen ulkopuolelta.²¹ Oteluttelon päättää laskelma alokkaista.

17 HYHL Mäkelä 1971, s. 5—6, liites. 1.

18 Väenotto-ohje 1653 11 §.

19 Väenotto-ohje 1653 11 §. HYHL Mäkelä 1971, s. 6 ja liites. 1 käyttää nimitystä uusien nihtien luettelo.

20 KrA Rot.- och utskr. längder bunt 203:695, vuoden 1660 väenotto suhteella 1:10 ja 1:20.

21 Ks. tässä oikein Korhonen STEP 1961, s. 131; vrt. Luukko 1967, s. 146.

paiksi. Edelleen määrättiin vuoden 1642 päätöksestä poiketen, että koko- tai puolen veron tilat olisivat samanarvoiset, mutta neljäsosaveron tila ja sitä pienempi yhdistettäisiin ruodutuksessa toiseen pieneen. Vuodelle 1655 perusteeksi määrättiin samalla mies kymmentä vero- ja kruunun- ja kahtakymmentä rälssitilaa kohti. Tällä kertaa rajapiiritilat olivat vapaita aatelisprivilegioiden mukaan mutta vastoin vuoden 1642 päätöstä. Muuten järjestelmän piti olla sama kuin edellisinä vuosina.¹

Jo monimutkaisuus, joka leimaa valtiopäiväpäätöstä, osoittaa, millaisen tinkimisen takana väenottoerusteiden hyväksyminen kerran toisensa jälkeen oli. Vuoden 1655 valtiopäivät hyväksyivät vuosiksi 1656—1658 samat perusteet kuin vuodelle 1655,² mutta sitten alkoivatkin vaikeudet. Puolan-sodan tappiot ja Venäjän-sodan alkaminen kohtasivat äkkiä pahassa miesten puutteessa olleen armeijan, ja valtaneuvoston kokouksessa 27. 6. 1656 päätettiin, että kansa suostuteltaisiin sallimaan vuoden 1657 väenotto heti.³ Tällöin piti soveltaa suhdetta, jossa talonpoikaistiloja koosta, maanluonnosta ja rajapiiristä riippumatta piti panna kymmenen yhteen ruotuun.⁴ Ylipäällikön sotamarsalkka Lewenhauptin määräyksestä Etelä-Suomen maaherrat kuitenkin suostuttelivat maakuntakokouksissa väestön antamaan miehen joka kahdeksannesta talosta koosta, maanluonnosta ja rajapiiristä riippumatta. Näin tehtiin jo heinäkuussa aloitetuissa väenotoissa.⁵ Pohjanmaalla, jossa maakuntakokous Ruotsin tapaan pidettiin vasta elokuussa, pitäydyttiin valtaneuvoston ohjeeseen ja suoritettiin sen mukainen väenotto elo—syyskuussa.⁶ Vuonna 1656 toteutetussa vuoden 1657 väenotossa tehtiin myös se poikkeus, että Jääsken ja Äyräpään kihlakunnat, jotka pitivät pysyvästi nostoväkeä, vapautettiin kokonaan.⁷

Seuraavana vuonna 1657 ei näin olisi ollut väenottoa lainkaan, mutta koko valtakunnassa kuninkaan ohjeitten mukaan pidetyissä maakuntakokouksissa oli taas suostuteltava kansa sallimaan vuoden 1658 alokkaiden ottaminen heti. Perusteeksi tuli Suomen muissa lääneissä kruunun- ja verotiloilta joka kymmenes mies ja rälssitiloilta, myös rajapiiristä, joka 15. mies — palattiin siis väliaikaisesti miesluvun mukaiseen väenottoon —, mutta Turun ja Porin läänissä samat suhteet otettiin taloluvun mukaan.⁸ Vuoden 1657 heinäkuussa tehdyt ruo-

1 *Stiernman* II 1729, s. 1186—1187; *HYHL Mäkelä* 1971, s. 64.

2 *Stiernman* II 1729, s. 1234—1235; *HYHL Mäkelä* 1971, s. 65.

3 SRP 27. 6. 1656 XVI, s. 725—729.

4 RA RRR 1656:149 Suomen maaherroille ja 154 G. A. Lewenhauptille 27. 6. 1656 ja KrA KrKR 1656:282 G. A. Lewenhauptille 11. 7. 1656.

5 Ks. esim. VA Militaria I Uudenmaan jv ruodutusrullat 11. 7. ja 15. 7. 1656; KrA Rot.- och utskr. längder bunt 5:870—979; RA De la Gardieska saml. E1481 G. A. Lewenhaupt M. G. De la Gardielle 19. 7. 1656 Helsinki.

6 RA Krigskoll. till KM vol. 2 4. 12. 1657 Nyköping, liite II.

7 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 142—143 ja 318.

8 *Stiernman Bihang* 1743, s. 343—373; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 319.

dutusluettelot poikkeavat kaikista muista 1650-luvun läänikohtaisista luetteloista juuri siinä, että niissä esiintyvät todella pitäjien 15—60-vuotiaat miehet.⁹

Samoissa vuoden 1657 maakuntakouksissa sovittiin siitä, että 1659 ja 1660 väenottoperusteena olisi 1642 käytäntö, siis taloluvun mukaisesti tilojen koosta riippumatta 1/10 ja 1/20 myös rajapiiritiloilta. Vuoden 1658 piti nyt olla kokonaan väenotoilta rauhoitettu, mutta Etelä-Suomessa ylipäällikkö Kustaa Horn hyväksytti säädyillä molempien väenottojen suorittamisen jo 1658, koska miehistötilanne oli äärimmäisen synkkä. Venäjän-sodan aselevon tultua toimitettiin kuitenkin ainoastaan vuoden 1659 väenotto kesä—heinäkuussa 1658.¹⁰ Pohjanmaa kulki taas Ruotsin mukana, sillä kuninkaan ja sotakollegion ohjeiden mukaan vuoden 1659 väenotto pidettiin siellä vasta loka- ja marraskuussa 1658.¹¹

Vuodelle 1659 olisi nyt lopultakin sattunut väenottoseisaus. Näin kävi Pohjanmaalla, kuten Ruotsissakin. Etelä-Suomessa sen sijaan vuoden 1660 väenotto toimitettiin kevättalvella 1659.¹² Suomi oli sitten erikoisasemassa, kun vuoden 1660 valtiopäivillä päätettiin uudelleen sen vuoden väenotosta. Sekä Suomen aatelisto että talonpojat kiinnittivät huomiota siihen, että Etelä-Suomessa mainittu väenotto jo oli suoritettu ja vaativat lievennystä. Niinpä valtiopäiväpäätöksen mukaan Etelä-Suomesta piti ottaa puolet siitä mitä Ruotsista, siis kruunun- ja verotiloilta mies 16 tilaa kohti ja aatelin alustalaisilta mies 20 tilaa, myös rajapiiritiloja kohti.¹³

2.1.4. Väenottorasituksen vertailua

Suomen sotaväenottorasitus tuli joka tapauksessa raskaammaksi kuin Ruotsin, sillä esimerkiksi Hämeen ja Uudenmaan läänin verotiloilta otettiin vuosina 1654—1660 tilaa kohti keskimäärin 57/80 alokasta, minkä lisäksi 1657 otettiin vuoden 1658 alokkaina joka kymmenes mies. Vastaavat luvut Ruotsissa olivat 52/80 ja joka kymmenes mies. Kun lisäksi Ruotsissa oli paljon enemmän aatelisten palvelijoita ja sätereitä, joitten rajapiiritilatkin olivat vapaita 1655, ja kun tilakoko Suomessa oli pienempi ja erikokoiset tilat ruodutettiin kesästä 1656 lähtien samantarvoisina, oli Suomen rasituksen enemmys todellisuudessa vielä

9 KrA Rot.- och utskr. längder bunt 6:853v ja 882, bunt 203:695.

10 K. Grotenfelt HArk 9 1886, s. 220—221; Bonsdorff HArk 14 1895, s. 280—288; Jussi T. Lappalainen 1972, s. 235—236 ja 320.

11 Ks. esim. KrA KrKBB 1658:2:717 J. Graan 15. 9. 1658 Uumaja; KrKR 1658:808 J. Graanille 1. 10. 1658; RA Landshövd. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 6. 12. 1656 ja 1. 2. 1659 Uumaja.

12 KrA Rot.- och utskr. längder bunt 8:835—846v; bunt 203:695.

13 Stiernman II 1729, s. 1313—1315; RA RR 1660:501—502 Valtiopäiväpäätös 1. 3. 1660.

suurempi kuin se 1/16 eli yhden lievän väenoton osuus, jonka Suomi antoi so-
taan yli Ruotsin.¹

Kuinka paljon Suomi asetti jalkamiehiä? Kokonaistuloksissa näyttää olevan
1650-luvun alkuun verrattuna aleneva suunta,² mikä johtunee rälssin lisäänty-
misestä. Tarkan luvun antaminen vuosilta 1654—1660 ei ole mahdollista, kos-
ka osa väenottoluetteloista on joko kokonaan hävinnyt tai vaurioitunut.³ Jos yh-
denmukaisuuden vuoksi käytetään Ruotsin valtionarkiston sotilasasiakirjoissa
olevaa yhteenvetoluetteloa vuosilta 1639—1671, päästään suurin piirtein luotet-
tavaan tulokseen siitä huolimatta, että erityisesti Viipurin ja Savonlinnan läänin
miesmäärät ovat ilmeisesti jäljestäpäin konstruoituja, että pari muuta läänikoh-
taista lukua poikkeaa voimakkaasti käytettävissä olleen ruodutus- ja väenotto-
materiaalin perusteella lasketusta ja että Ruotsin väenottojen nihtimäärää ei
tässä ole ollut mahdollista tarkistaa.⁴ Näitten osalta viitataan LIITTEESEEN
II sekä LARS TERSMEDENIN tutkimukseen Kaarle X Kustaan armeijoista.

SUOMEN VÄENOTTOJEN TULOKSET KAARLE X KUSTAAN AIKANA
RA:n LUETTELOON MUKAAN⁵

Väenotto	1654	1655	1656	1657	1658	1659	1660 (1660)	Yht.
Toim.aika	1654 talvi	1655 talvi	1656 talvi	1656 kesä	1657 kesä	1658 kesä	1660 kevät	(1559!) kevät
Pohjanmaa	200	168	215	336	428	164	319	— 1 830
Turku—Pori	192	178	168	378	220	176	195	(152) 1 659
Häme—Uusim.	276	244	216	495	355	237	200	(220) 2 243
Viip.—Savl.	326	300	290	293	280	288	230	2 007
<i>Suomi yht.</i>	<i>994</i>	<i>890</i>	<i>889</i>	<i>1 502</i>	<i>1 283</i>	<i>865</i>	<i>944</i>	<i>(372) 7 739</i>
Ruotsi + Suomi	2 732	2 593	2 882	4 764	4 450	2 648	3 591	(372) 23 660
Suomi %	36,4	34,3	30,8	31,5	28,8	32,7	26,3	100,0 32,7

Vaikka edellä olleet luvut ovat epävarmoja sekä Suomen että Ruotsin osalta,
herää kysymys, miksi Suomen väenottojen suhteellinen osuus vaihtelee näinkin
voimakkaasti. Vielä vuoden 1655 lasku on sitä luokkaa, että satunnaiset tekijät

1 Rajapiiritiloista ks. RA KrK till KM vol. 1 Muistio 15. 3. 1655, kohta 16.

2 HYHL Mäkelä 1971, s. 93—95.

3 Tämä todettiin jo 1650- ja 1660-luvulla, ks. esim. KrA KrKBB 1659:1:1329 E. von der Linde 29. 12. 1659; RA Generalgub. i Finland skr. vol. 1 Herman Fleming 4. 5. 1669.

4 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 65—67, 142, 195, 235—236. Tarkat luvut Ruotsin osalta saadaan vasta kun CXG-ohjelman 7. nide ilmestyy. Tässä mainittua luetteloa käyttänyt aikaisemmin mm. *Halila* 1949, s. 437.

5 Taulukon perustana on RA Administrativa handl. rör. Armén IV:11 Extract på utskrivningarna för följande åren (1639—1671). Luettelosta puuttuvat tiedot vuoden 1660 ensimmäisestä väenotosta, joka ylläolevaan asetelmaan on lisätty viimeiseksi. Se toimitettiin vain Suomessa.

ovat voineet vaikuttaa siihen. Sen sijaan 1656 toimitetuissa vuoden 1657 väenotoissa Suomen osuuden pieneneminen johtunee siitä, että vuoden 1657 väenotto ei pitänyt eroa rälssi-, kruunun- ja veromaan välillä, jolloin rälssilampuoitten maa Ruotsi luonnostaan joutui antamaan todellista tilalukuaan paremmin vastaavan osuuden,⁶ kun taas Suomi, jossa vero- ja kruununtiloja oli enemmän, pääsi suhteellisesti vähemmällä kuin niinä vuosina, jolloin kruunulle ja aatelille veroa maksava maa olivat eri asemassa. Samaten 1657 suoritettu vuoden 1658 väenotto tuotti Suomesta pienemmän osuuden kuin aiemmin, koska väenotto tapahtui pääluvun mukaan, ja Suomen tilat olivat keskimäärin ruotsalaisia vähävikisempiä.⁷ Vuoden 1660 vähäinen luku johtuu suoraan siitä, että suomalaiset olivat jo edellisenä vuonna luovuttaneet miehensä kruunulle ja antoivat nyt vain puolet Ruotsin osuudesta.

Sen sijaan on vaikea selittää, miksi jo vuoden 1656 väenotto putosi suhteellisesti Ruotsiin nähden, kun peruste edellisestä vuodesta pysyi muuttumattomana. Viittaaminen vuoden 1655 ratsumies- ja rakuunavärväyksiin ei ensinäkemältä selvitä asiaa, koska niitä oli käynnissä myös Ruotsissa,⁸ ja ratsutilain saama väenottovapaus kohtasi yhtä hyvin myös Ruotsia. Sen verran alenevaa suuntaa Etelä-Suomen läänien tuloksissa on samaperusteiseen edellisen vuoden väenottoon nähden, että värväykset ovat voineet vaikuttaa. Kun muistetaan Suomen rälssin suhteellinen vähemmyys, on tietenkin mahdollista, että värväykset olivat Suomessa suhteellisesti suurempia kuin Ruotsissa. Kuitenkin on mahdollista myös se, että jokin puhtaasti väenottotekninen seikka Suomessa tai Ruotsissa tai suorastaan lähteen epätarkkuus on vaikuttanut asiaan.

Joka tapauksessa — vaikka edelleenkin otettaisiin huomioon lukujen epävarmuus ja vaikka lähteen lukuihin sisältyvät vuoden 1660 ensimmäinen väenotto jätettäisiin huomioonottamatta — voidaan päätyä siihen tulokseen, että Suomi antoi jalkaväkeen alokkaita hieman väkilukunsa osuutta suuremmassa suhteessa. Jos näet Kanta-Ruotsin väkilukuna pidetään 1650-luvulla noin 950 000 asukasta⁹ ja Kanta-Suomen väkilukuna noin 400 000 asukasta,¹⁰ olisi

Vertaa näihin tietoihin LIITTEEN II tietoja ja viitteitä sekä erityisesti KrA Rot.- och utskr. längder bunt I Extract över 1653—1657 års utskr. längder, 1653—1654, 1655—1657. Ks. myös RA Kammarkoll. ank. brev 153:1 A. Stålarv 2. 5. 1656 Viipuri; RA Bielkesaml. E2360, vuoden 1655 kotonaolleiden ja väenoton luettelo; RA Krigskoll. till KM vol. 2 4. 12. 1657 Nyköping, liite 11; RA Krigshist. saml. XI:16. Esitys Suomen väenotoista 1656. Pääasiassa heilahtelut ovat pieniä, mutta puutteellinen aineisto ei anna mahdollisuutta päätellä, mikä on oikea luku esim. Hämeen ja Uudenmaan väenotossa 1656/1657.

6 Vrt. tässä *Heckscher* I:2 1936, s. 306, 308—310; *Jutikkala* 1958, s. 141—142.

7 *Jutikkala* 1958, s. 206.

8 Ks. esim. *Landberg* 1969, s. 35—37.

9 Lukuun on päästy ottamalla lähtökohdaksi Kustaa II Aadolfin aikainen väkiluku 900 000 ja vuotuinen 2,2 promillen kasvu, ks. *Heckscher* I:2 1936, s. 383—384.

10 *Ignatius* 1865, s. 22; *Jutikkala* 1934, s. 95—101.

Suomen osuus yhteisestä väkiluvusta hieman alle 30 %. Kun Suomen osuus vastaavasti verotuotosta oli noin 15 % ja ulkomaankaupasta noin 10—12 %,¹¹ voidaan sanoa, että joskaan Suomi ei näillä varallisuutta vaativilla aloilla voinut kilpailla emämaan kanssa, se miehistään antoi kuninkaalle ylikin sen, mikä kuninkaan oli.

2.1.5. *Teknisiä ongelmia*

Väenoton tekniikka ei ratkennut yksistään sillä, mikä osuus taloluvusta tai miesluvusta nihtejä piti ottaa. Lisäksi oli koko joukko sellaisia erikoistapauksia, jotka vähensivät rulliin saatujen määrää. Edellä on käynyt ilmi, että aatelin rajapiiritilojen (rå och rör) ruoduttaminen vaikutti tuntuvasti asiaan. Rajapiiritiloiksi laskettiin ne, jotka olivat samassa kylässä niiden donataarin säterin kanssa. Niille kuului viimeistään vuodesta 1638 lähtien sama verovapaus kuin säterille ja aatelisen karjakartanolle (avelsgård), ja normaalitapauksessa myös vapautus väenotosta.¹ Tästä aiheutuvia väärinkäytöksiä vastaan oli väenotto-ohjeissa määräys, että säterin ulkopuolella ollut aatelismiehen omistama tila, joka oli kahdavieljelyssä talonpojalla, oli normaalisti väenoton alainen. Määräys koski myös samassa asemassa olleita papiston omistamia tiloja. Edelleen panttitilat ruodutettiin samaan vero- ja kruununtilojen kanssa, ellei aatelisella ollut esittää kuninkaan vahvistuskirjettä tilan rälssivapaudelle.²

Erityinen ongelma rälssialueilla oli se, että saman aatelismiehen tilat useimmiten eivät riittäneet ruotua täyttämään yhdessä läänissä, tai jos riittivät, muutama talo jäi yli. Väenotto-ohjeet antoivat mahdollisuuden yhdistää saman aatelisen eri läänissä olevat tilat,³ mutta kirjoittaja ei ole todennut tätä tapahtuneen Suomessa.⁴ Sen sijaan käytettiin tapaa, että eri aatelisten tiloja yhdistettiin ruotujen täyttämiseksi, ja ylijääneet tilat merkittiin ainakin seuraavaa vuotta varten muistiin, esim. vuoden 1654 luetteloon: ”Skall sätta knecht 655”. Samaten merkittiin ne, jotka edellisinä vuosina olivat antaneet nihdin.⁵ Syntyneitä erinomaisen mutkikasta väenottomatematiikkaa ei ole ollut mahdollista tarkistaa yksityiskohtaisesti — se vaatisi aineiston läpikäymistä talo talolta —, mutta tutkijalle jää sellainen tunne, että rälssitalonpojille avautui tässä mahdollisuus

11 *Luukko* 1967, s. 289 ja 532.

1 *Jutikkala* 1958, s. 155; *Jokipi* II 1960, s. 85.

2 Väenotto-ohje 1653 7 ja 8 §.

3 Väenotto-ohje 1653 6 §.

4 Asiaa ei jokaisen donataarin kohdalta ole ollut mahdollista tarkistaa, mutta lukuisat pistokoheet suurimpien donataarien kohdalta ovat antaneet tämän tuloksen. Silti on luonnollisesti mahdollista, että yksityiskohtainen läpikäynti voi paljastaa jossakin yksityistapauksessa lääninrajan ylittävää ruodutusta.

5 Ks. esim. KrA Rot.- och utskr. längder bunt 192:631; bunt 212:777—.

päästä vieläkin helpommalla kuin väenottosuhteet itse asiassa olisivat edellyttäneet. Rälssiin ja erityisesti rajapiiriin joutuminen saattoi normaalioloissa tuntua talonpojasta helpotukselta — Kaarle X Kustaan sota-aika ei kohdellut rälsilampuoteja yhtä lempeästi.

Mutkia tuli matkaan myös silloin, kun tila varusti ratsumiehen. Periaatteessa piti 1640-luvulta lähtien koko maaratsutilan väen olla vapaa sotaväenotosta. Varsinaiset ongelmat alkoivat, jos ratsukon varustajalla oli useita tiloja. Kristiinan aikoinaan antaman määräyksen ja väenotto-ohjeiden mukaan vain yksi kokotila jokaista ratsukkoa kohti sai olla vapaa väenotosta — ei sensijaan esimerkiksi kaksi puolen veron tilaa. Tällöinkin talossa sai ratsastajan lisäksi olla miehiä enintään talonpoika, yksi poika ja yksi renki.⁶ Jos ratsukkoa kohti oli sotilasmaakirjassa useampia tiloja, ylimääräiset joutuivat väenoton alaisiksi. Juuri tämä aiheutti erityisesti 1655 paljon epäselvyyttä ja Suomen ratsutilallisten katkeria valituksia, joitten nojalla asiaa ilmeisesti tarkistettiin saman vuoden kuluessa.⁷ Jotakin siinä näyttää tapahtuneen 1650-luvun puolivälissä, koska esimerkiksi Viipurin läänissä ratsu- ja rakuunatiloilta otettu nihtimäärä putosi vuoden 1654 59:stä vuonna 1655 8:aan.⁸

Asia pysyi silti päiväjärjestyksessä jatkuvasti. Selvästi epäoikeudenmukaista oli Suomen ylipäällikön Kustaa Horninkin mielestä se, että jakautunutta tilaa viljelleet veljekset, jotka olivat lyöttäytyneet yksiiin pitääkseen ratsumiestä, joutuivat väenoton alaisiksi, koska ratsukkoa kohti maakirjassa oli useita tiloja. Erityisen paha tilanne oli, jos vain yksi oli jäänyt ensin jakautunutta sitten yhdistynyttä tilaa viljelemään, totesi Horn ja vertasi tapausta siihen, että tila olisi pysynyt jakautumatta, jolloin se olisi säilynyt vapaana väenotosta.⁹ Vaikka Horn saikin luvan antaa tilapäisiä helpotuksia,¹⁰ ei lopullista parannusta asiaan näytä tulleen, sillä se esiintyy vielä vuoden 1660 Raaseporin läänin ja Sääksmäen valtiopäivävalituksissa. Tällöinkin hallitus tyytyi viittaamaan vuoden 1652 sotilasmaakirjaan, joka osittain oli koko sotkun perustana, osittain ei voinut myöhemmin hyväksytyille ratsutiloille mitään.¹¹

Pahimmillaan ongelma vei siihen, että talonpojat luopuivat ylimääräisistä tiloistaan. Niin teki paimiolainen Fredrik Heikinpoika, jolla toista ratsukkoaan kohti oli maakirjassa kaksi 3/4 veron tilaa. Toisen puolesta hänet ruodutettiin. Hän tarjoutui luopumaan kummankin tilan 1/4 verosta ruodutukselta säästyäk-

6 Väenotto-ohje 1653 3 §; KrA KrKBB 1655:2:635 E. J. Creutz 3. 12. 1655 Helsinki; KrKR 1656:697 Erik Drakenbergille 14. 11. 1656. Ks. myös KrKR 1654:789 Suomen maaherroille 15. 11. 1654 ja KrKR 1654:831 J. von Liebstorffille 27. 11. 1654 10 ja 15 §.

7 Ks. RA Krigskoll. till KM vol. 1 Muistio kuninkaalle 15. 3. 1655.

8 HYHL Mäkelä 1971, taulukkosivut 47 ja 50.

9 KrA KrKBB 1657:1:579 Kustaa Horn 7. 5. 1657 Turku ja 583 Kustaa Horn 14. 5. 1657.

10 KrA KrKR 1657:339 Kustaa Hornille 29. 5. 1657.

11 RA RR 1660:520 ja 533v Vastaukset valituksiin 2. 3. 1660.

seen. Kun vouti käräjillä totesi, ettei lohkominen tullut kysymykseenkään, Fredrik ilmoitti mieluummin luopuvansa koko toisesta 3/4 veron tilastaan kuin joutuvansa sen vuoksi ruotuun.¹²

Aivan vastaavaa kiistaa käytiin jatkuvasti myös upseerien vapaa- ja etuustiloista, joista ohjeitten mukaan upseerin asuintila olisi ollut vapaa väenotosta.¹³ Tätä tulkittiin toisaalla, esim. Pohjanmaalla niin, että vapaus oli voimassa, vaikka upseeri itse ei ainoata tilaansa asuisikaan,¹⁴ toisaalla taas samassa asemassa olleet talonpojat joutuivat ruotuun siinä kuin muutkin. Tämäkin asia jäi auki Kaarle X Kustaan aikana.¹⁵

Lopulta väenotto-ohjeiden 3 § tunsu eräitä vapauttamistapauksia, jotka useimmiten olivat selvempiä kuin edellä sanotut. Näitä olivat sellaiset jalkaväen miesten asuttamiseen tarkoitettut tilat,¹⁶ joita sotamiehet itse viljelivät. Erityisvapauksia oli myös vuorimiesalueilla, joita Suomessa ei ollut sen enempää kuin sellaisia väenotto-ohjeen tarkoittamia metsäseutuja, joiden talonpojat olivat saaneet erioikeuden kirjoituttaa ruotuun kaksinkertaisen määrän miehiä. Postilaitoksen alaisuuteen kuuluneet postitalonpojat ja krouvarit olivat vapaita, samaten autiot ja vapaavuosia nauttivat juuri uudelleen asutetut tilat. Kaikki nämä oli komissaarien huolellisesti tarkastettava, että vapausehdot todella täytettiin. Lopulta pappissäädyn privilegioiden mukaan myös kirkkoherrojen, kappalaisten ja lukkarien asuintalot olivat ruodutuksesta vapaita, mutta heidän omistamansa muut talot ruodutettiin kruunun- ja verotalojen lailla.¹⁷ Pohjanmaalla oltiin niin tarkkoja, että väenotoista vapaista taloista saatettiin tehdä eri luettelo ruodutusluettelon loppuun.¹⁸

2.1.6. Sijaisen palkkaaminen

Kun talonpojat mielellään varustivat ratsukon tai jopa luopuivat omistuksistaan väenotoilta välttyäkseen, oli selvää, että he koettivat jos jonkinlaista muuta keinoa varmistaa edes sen, etteivät he itse tai heidän poikansa olisi joutuneet lähtemään sotaan. Täysin laillista oli Kaarle X Kustaan aikana sijaisen palkkaaminen, jota hallitus aikaisempien kieltojen jälkeen oli ruvennut suor-

12 VA cc 7:276 Paimio 7. 10. 1656.

13 Väenotto-ohje 1653 3 §.

14 Ks. Rot.- och utskr. längder bunt 212:777—778.

15 Ks. esim. KrA KrKBB 1655:2:635 E. J. Creutz 3. 12. 1655 Helsinki; KrKR 1656:31 E. J. Creutzille 4. 1. 1656; KrKBB 1660:1:b:557 ja 559 E. von der Linde 12. 1. 1660 Kisko ja 3. 3. 1660.

16 Ks. tästä *Jutikkala* 1957, s. 237—242.

17 Väenotto-ohjeet 1653 3 §, KrA Rot.- och utskr. längder bunt 203:695 Häme—Uusimaa 1659, kappalaisen talo rälsiruodussa.

18 KrA Rot.- och utskr. längder esim. bunt 212:777—780.

taan suosimaan taloluvun mukaisten väenottojen alettua, tai jonka uusi yleistyminen oli paremminkin suoranainen seuraus taloluvun mukaisesta väenotosta.¹ Kuten PENTTI VIRRANKOSKI on huomauttanut, palkkasotilaaksi ryhtyminen merkitsi varteenotettavaa tilaisuutta monille, ja järjestelmä hyödytti sekä palkkalaisia itseään, talonpoikia että kruunua.²

Kaarle X Kustaan ajalta voi periaatteessa erottaa neljänlaisia palkkalaisia, joiden ero käytännössä saattoi silti olla hyvinkin pieni, jopa niin, että samanlainen tapaus eri seutujen papereissa ehkä merkittiin eri kategorioihin:

1. Koko ruodun palkkaama sijainen.³
2. Rälssin palkkaama sijainen.⁴
3. Talon jo väenottotilaisuudessa ilmoittama sijainen, joka oli ylivoimaisesti normaalitapaus.
4. Talon väenottotilaisuuden ja alokkaiden kokoamisen välillä hankkima sijainen.⁵

Nämä tapaukset vaihtelevat varsin säännöttömästi, kuitenkin niin, että talokohtainen sijainen on selvästi yleisin tapaus. Kaksi ensimmäistä ryhmää kuuluvat yhteen sikäli, että niissä ruotu oli vastuussa palkkalaisesta, kaksi viimeksi mainittua taas sikäli, että isäntä itse tai hänen poikansa tai vävynsä oli sijaisen panttina. Tässä tutkimuksessa ei ole ollut mahdollista lähteä mies mieheltä vertaamaan ruodutusluetteloita ja rullia, jolloin vasta olisi mahdollista sanoa, kuinka laajaa palkkalaisten hankkiminen neljännessä tapauksessa oli. Selvästi siihen kuitenkin pyrittiin, koska useissa tapauksissa ruodutus- ja etelutteleon merkittiin isännän kohdalle ”Knecht i underpant”, mikä merkitsee juuri sitä, että jos sijaista ei löytynyt, isäntä joutui itse lähtemään.⁶ Pohjanmaalta on nimenomaisia tietoja siitä, että otettua väkeä koonneet upseerit vielä tässä vaiheessa omalla vastuullaan ”vaihtoivat miehiä” eli ottivat sijaisia, mikä ei aina näy olleen lueteloiden pätemättömyydestä huolestuneen maaherran mieleen.⁷

Tavallaan välimuoto ensimmäisestä ja viimeisestä tapauksesta on se myöskin verraten yleinen tapaus, että alokkaaksi kirjoitettiin jonkin talon isäntä,

1 RA RR 1642:358v— Väenotto-ohje 1642 4 §; väenotto-ohje 1653 4—5 §, vrt. *Korhonen* STEP 1961, s. 134—135, 141.

2 *Virrankoski* 1973, s. 626—627.

3 Ks. esim. KrA Rot.- och utskr. längder bunt 203:693:23v, 25v, 26, 40; vrt. *Luukko* 1957, s. 614; *Kojonen* 1963, s. 497—498.

4 Ks. esim. KrA Rot.- och utskr. längder bunt 203:693:34, 40 ja VA ee 6:396v Padasjoki 24. 7. 1654.

5 KrA Rot.- och utskr. längder bunt 203:693: 5, 8v, 26.

6 Vrt. *Matinelli* 1969, s. 553.

7 KrA KrKBB 1658:2:687 ja 707 J. Graan 6. 5. 1658 Uumaja; 12. 8. 1658 Tukholma.

mutta lisättiin tämän jälkeen: ”Heela rotan skall hielppa honnom att leija”⁸. Tässäkin tietty isäntä oli henkilökohtaisesti panttina, mutta taloudellinen rasi- tus jaettiin kollektiiviseksi. Mitään säännönmukaisuutta voi tuskin havaita näis- sä tapauksissa. Todennäköisesti kysymyksessä yksinkertaisesti on joko kylässä omaksuttu tapa, jolla väenottorasi- tusta kierrätettiin⁹ tai jaettiin se yhteiseksi¹⁰ — ja tällaiseen tapaan ovat voineet olla vaikuttamassa puhtaasti naapurusten välit.

Yhteistyöllä vältettiin ainakin sellaiset kateudesta johtuneet riidat, joista hy- vänä esimerkkinä on Porin kreivikunnassa vuonna 1656 sattunut tapaus. Itsel- leen kreiville oli valitettu, että huittislainen Erkki Yrjönpoika oli talvella 1656 talonsa ainoana miehenapuna otettu sotamieheksi, vaikka ruodussa oli moni- miehisiä taloja ja nuorempia miehiä. Kärjäjäkäsitellyssä osoittautui, että väen- ottorasi- tusta oli kierrätetty talosta taloon, ja kyseinen köyhä talo ei ollut kos- kaan sen enempää palkannut miestä kuin muutenkaan osallistunut sotilasrasi- tukseen, kun taas kaikki muut talot — missään ei tuomiokirjan mukaan ollut kahta miestä enempää — olivat juuri palkanneet miehen tai tehneet sen valituk- sen kohteena olleen väenoton ja käräjien välillä. Asia jäi tähän, ja ”rikas mak- saa rahalla, köyhä selkänahalla” -periaatteen mukaan Erkki Yrjönpoika sai marssia kruunun sotamiehenä edelleen.¹¹

Kuinka monimutkaiseksi palkkauskysymys saattoi sukeutua, käy ilmi esi- merkiksi tapauksesta, jossa Tuomas Mikonpoika Korja Lappeen kihlakunnasta valitti palkanneensa kaksi vuotta aikaisemmin nihdin. Tämän palkkaa hänen samalla tilalla asuvat veljensä nyt kieltäytyivät maksamasta omalta osal- taan. Veljekset protestoivat ankarasti todeten, että alokkaaksi oli kirjoitettu Tuomaan poika, jolloin isä muka oli yksin vastuussa palkasta. Oikeus katsoi kuitenkin, että kun kerran palkka maksettiin tilakohtaisena, jokainen veli oli sii- tä samalla tavalla vastuussa, ja asetti selvitysmiehen järjestelemään maksuja.¹² Tapaus, joka suinkaan ei ole ainoa laatuaan,¹³ osoittaa, kuinka ihmissuhteista riippuvaa palkanmaksu oli. Siitä selviää myös, että itse asiassa niissäkin tapauk- sissa, joissa poika, vävy tai renki lähti sotaan talon puolesta, isäntä joutui mak- samaan ainakin jonkinlaisen nihdinpalkan.

Kiinnostavaa on, että rälssitalonpojat näyttävät selvästi useammin pys- tyneen lähettämään palkkalaisen sijastaan nahkaansa kaupitsemaan kuin vero- ja kruunun- talonpojat. Hämeen ja Uudenmaan läänissä, jossa luvut ovat vertai-

8 Esim. KrA Rot.- och utskr. längder bunt 203:694:12, 29, 30, 32; lukuisia tapauksia myös esim. vuoden 1659 väenotossa bunt 203:695.

9 Tällaisesta vrt. *Kojonen* 1963, s. 497.

10 Vrt. *Jokipii* 1959, s. 407; *Lehtinen* 1963, s. 253.

11 VA mm 8:347v—348 Huittinen 20.—22. 11. 1656.

12 VA jj 7:253v Lappee alaosa 26. 1. 1656.

13 Vrt. esim. VA jj 7:459—459v Säkkijärvi 6.—7. 12. 1658.

lukelpoisimpia, kruunun- ja verotalonpoikien Kaarle X Kustaan aikaisesta 691 nihdistä vain 52 eli 7,5 % oli palkkalaisia, rälssitalonpoikien 1 251 alokkaasta sen sijaan peräti 200 eli 16 %, siis suhteellisesti yli kaksinkertaisesti. Tuonnempana käy lähemmin selville, että lähes pelkkää rälssimaata käsittänyt Pohjanmaa oli sijaisten lähettämisessä selvässä johdossa. (Ks. LIITETTÄ II.) Osaltaan tämä tietysti johtuu siitä, että rälssialueilla nihdinpalkka saattoi jakaantua isomman maksajajoukon niskoille. Tätä selitystä tukisi se, että vuonna 1656 toimitetussa vuoden 1657 väenotossa palkkalaisprosentit vero- ja kruunun- sekä rälssitalonpoikien kohdalla olivat 6 % ja 10 %: ero jäänee näin pieneksi juuri siksi, että miehet otettiin kaikista ruoduista suhteella 1:8. Siltikin eroa vielä jää rälssin hyväksi. Donataareille oli tietenkin etua siitä, etteivät isännät joutuneet sotaan, ja kuten edellä on mainittu, väenottoluettelotkin osoittavat rälssin ainakin auttaneen talonpoikia sijaisen palkkaamisessa.

Sopivista sijaisista oli huutava kysyntä, eikä puuttunut niitä, jotka myivät itseään huutokaupalla tai peräti kahteen kertaan.¹⁴ Viimeksimainittuun rikkeeseen syöllistyi muitten muassa juvalainen Pekka Erkinpoika Kiiskinen, joka ensin palveli kolme vuotta Antti Putkosen puolesta ja ehti luvatussa 160 kuparitalarin palkasta kantaa rahana ja luontaisetuina melkoisen osan, mutta siirtyikin äkkiä Sipi Kärjen palkkamieheksi peräti 200 kuparitalarin palkkaa vastaan. Tämä on suurin yksilöity sijaisen palkka, minkä kirjoittaja on Etelä-Suomesta Kaarle X Kustaan ajoilta löytänyt. Kun hyvä hevonen arvioitiin 20—35 kuparitalarin hintaiseksi, ei Kiiskinen todellakaan myynyt palveluksiaan huokealla.¹⁵ Palkka, joka ylitti 150 kuparitalaria, oli Itä-Suomessa aivan normaali.¹⁶ Länsi-Suomesta ei näitä 'hintatietoja' ole löytynyt, mutta Pohjanmaalta on vuosilta 1657 ja 1658, jolloin väenotossa oli monenlaista sotkua, tarkka tieto 270 kuparitalarin ja epämääräisiä mainintoja jopa 400—500 kuparitalarin palkoista, jollaiset jo riittivät käytännössä tekemään tilan veronmaksukyvyttömäksi.¹⁷ Palkkojen suuruudesta huolimatta varsinainen käsiraha saattoi olla yllättävän pieni. Esimerkiksi Lappeelta on vuodelta 1657 tiedossa kahdeksan kuparitalarin käsiraha.¹⁸

Kaukonäköisimmät isännät varautuivat sijaisen saantiin sillä, että he ottivat kasvateiksi poikia, jotka sitten lähtivät talon puolesta alokkaiksi. Aivan vailla

14 Ks. esim. VA mm 9:336 Huittinen 20.—22. 11. 1656; mm 10:308 Huittinen 10.—12. 11. 1659.

15 VA oo 3:530 Juva 21.—22. 11. 1656; hevosen hinnasta vrt. *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 274.

16 Ks. esim. VA jj 7:459 Säkkijärvi 6.—7. 12. 1658; VA oo 3:522 Joroinen 11.—13. 11. 1656; vrt. *HYHL Mäkelä* 1971, s. 67.

17 VA rr 10:117v Ii 17.—18. 7. 1657; KrA KrKBB 1658:2:707 J. Graan 12. 8. 1658 Tukholma; vrt. *Virrankoski* 1973, s. 623—624.

18 VA jj 7:506 Lappee yläosa 3.—5. 10. 1659.

orjakaupan makua ei ole esimerkiksi se laihialaisten kiista tällaisesta kasvattipojasta, jota pitempään elättänyt Mikko-isäntä veti pitemmän korren, vaikka poika oli siirtynyt toiseen taloon.¹⁹ Suorastaan sääliävä pestausta, joka samalla osoittaa melkoista häikäilemättömyyttä tekijässään, sattui Paimiossa, kun luutnantti Gustaf Hieldfredh antoi alle kymmenvuotiaalle pojalle riikintalarin kouuraan ja sai tältä lupauksen, että poika rupeaisi palvelemaan hänen vuokraviljelijöittensä puolesta viisitoista täytettyään. Onneksi lautakunta katsoi pojan ymmärtämättömyyteen ja määräsi tämän pysymään viisitoistavuotiaaksi sen isännän luona, joka häntä puolivuotiaasta asti oli elättänyt, mutta sitten poika olisi vapaa lähtemään.²⁰ — Riikintalari oli tuon ajan yleinen pestiraha, jonka vastaanottaminen isännältä tai värvärltä aselajista riippumatta merkitsi sotaväkeen pestautumista, ja irtipääsy vaati oikeusjuttua.²¹

Tietenkin oli myös niitä isäntiä, jotka palkkalaisasioissa harjoittivat suoraan petosta. Juvan kesäkäräjillä 1657 Kaisa Härätär nosti hirmuisen prosessin Antti Hulkkosta vastaan, kun tämä oli ottanut Kaisan pojan paimenekseen, mutta vienytkin tämän sitten Olavinlinnaa poikansa tilalle nihdiksi — ensin muka vain kahden viikon sijaiseksi, mutta todellisuudessa pysyvästi. Hulkkonen koetti oikeudessa lupautua maksamaan pojalle oikean sotamiehen palkan, mutta Kaisa ei ottanut tarjousta kuuleviin korviinsakaan. Oikeus totesi, että kun poika kerran oli paimeneksi palkattu, ei häntä sotamieheksi saanut panna, ja tuomitsi pojan äidilleen, elleivät riitapuolet sittenkin pääsisi pojan palkasta sopimukseen.²²

Vuodelta 1656 on tiedossa panelialaisten ja luvialaisten ankara kiista Yrjö Erkinpojasta. Panelialaiset olivat aikoinaan palkanneet tämän nihdikseen ja ruokkineet poikaa kuukauden päivät. Mutta kun poika olikin liian pieni vielä kelvatakseen armeijaan, hän oli siirtynyt Luvialle palvelukseen panelialaisten luvalla. Nyt Yrjö oli kasvanut, ja panelialaiset vaativat häntä takaisin. Asian ratkaisu jäi riippumaan siitä, olivatko panelialaiset, kuten Luvian miehet inttivät, ottaneet rahansa takaisin vai eivät.²³ Vastaavasti kiistelivät kahden donataarin rälssitalonpojat Padasjoella kahdesta sotamiehestä, jotka toinen donataareista toisen asiainhoitajana toimiessaan oli kirjoittanut oman rälssinsä miehiksi, vaikka he selvästi olivat toisen donataarin alueilta, kuten oikeudessa todettiin.²⁴

19 VA rr 10:280v—281 Laihia 12.—13. 2. 1657. Vrt. *Luukko* 1945, s. 423 ja *Virrankoski* 1956, s. 286. Ainakin myöhemmin myös pojan äiti sai eri korvauksen ks. *Jokipii* 1959, s. 407.

20 VA cc 7:371 Paimio 3.—4. 1. 1659.

21 Ks. esim. VA b 3:170v— Porvoo 30. 8. 1656; z 28:9—11 Turku 31. 1. 1659.

22 VA oo 3:592v Juva 11.—12. 6. 1657.

23 VA mm 9:253v Eurajoki 12.—13. 6. 1656.

24 VA ee 6:396v Padasjoki 24. 7. 1654.

Kaikissa edelläkuvatuissa tapauksissa palkkalainen oli lähiseudulta kotoisin. Tämä oli normaalitapaus, sillä sikäli kuin asiasta on luetteloita säilynyt, sijaiseksi näkyy palkatun tavallisesti oman tai naapuripitäjän poikia. Mutta näkyy myös tapauksia, joissa esimerkiksi lohjalaisella on nauvolainen jopa viipurilainen palkkalainen,²⁵ ja kriisikausina sijaiset saattoivat olla melkein mistä tahansa.²⁶

Ne isännät, jotka toivoivat, että sijaisen menehtyminen sotaan vapauttaisi heidät maksuvelvollisuudesta, erehtyivät pahasti, jos miehellä oli omaisia, sillä nämä vaativat tiukasti omansa oikeustietä. Niinpä lappeelainen isäntä joutui antamaan sijaisensa leskelle heti teurasaudan, 10 talaria rahaa ja kaksi tynnyriä ruista, mutta loput 125 kuparitalarin velastaan hän sai suorittaa varallisuutensa mukaan.²⁷ Samaten sai sysmälinen Kaarina Mikontytär kasvattipoikansa rästissäolleen nihdinpalkan, kun tämän kuolinvuoteella Narvassa olleet sotilastoverit ja sotapappi todistivat pojan testamentanneen palkkansa kasvatusäidilleen.²⁸

Sijaisen palkkaaminen ei suinkaan ollut varma keino sotapalveluksen välttämiseen. Jos nimittäin sattui epäluotettava sijainen, joka aikanaan livisti tiehensä, oli sijaisen asettaja, jonka nimi pysyi rullissa, velvollinen itse astumaan armeijaan, eikä virkainhoisten upseerien johtaessa etsintöjä ollut takeita siitäkään, etteikö rullissa pysyneenkin nihdin asettajaa olisi raahattu alokkaiden kokoa-mispaikalle.²⁹ Elimäkeläinen Risto Matinpoika oli asettanut sijaiset sekä 1629 että 1632, mutta silti häntä vanhoilla päivillään vielä vuonna 1656 vaadittiin rykmenttiinsä, kun sijaisia ei mistään löytynyt.³⁰ Samalla tavalla leppävirtalainen Erkki Ollinpoika Kinnunen joutui pahaan välikäteen, kun hänen pestäämansa sijainen Matti Halonen karkasi veljineen metsään aina voudin tullessa. Sekavuuksia oli kestänyt vuodesta 1643 lähtien, ja Venäjän-sodan aikana Kinnunen joutui lopulta lähettämään ainoan poikansa vihollisia vastaan, kun upseerit ensin ottivat kiinni hänet itsensä.³¹ Sitkeimmät miehet jaksoivat valittaa tällaisista jutuista kuninkaisiin saakka.³²

25 VA Militaria I Uudenmaan jv Helsinki 30. 4. 1658.

26 HYHL Mäkelä 1971, s. 79.

27 VA jj 7:508 Lappee alaosa 6.—7. 10. 1659; vrt. myös K. Antell 1656, s. 302; Ylönen 1957, s. 799; Virrankoski 1973, s. 624.

28 VA ee 8:274 Sysmä 3.—4. 2. 1656.

29 Ks. esim. KrA KrK Kongl bref 1638—1659 Kaarle X Kustaa 13. 6. 1655 Tukholma; KrKR 1655;704 E. J. Creutzille 2. 11. 1655; vrt. samanlaisia tap. *Viljanti* 1935, s. 31; *Korhonen STEP* 1961, s. 136.

30 HYHL Mäkelä 1971, s. 66.

31 VA oo 3:745 Leppävirta 21.—22. 1. 1659; samantapainen juttu myös edellä mainittu VA oo 3:522 Joroinen 11.—13. 11. 1656.

32 KrA KrK Kongl bref 1638—1659 Kaarle X Kustaa 13. 6. 1655 Tukholma.

2.1.7. Muuttoa ja poisjääntejä

Toinen tapa välttyä nihdinotolta oli muuttaa pois. Erityisesti tätä harrastivat ne ylimääräiset pojat ja rengit, jotka eivät virallisesti sopineet ratsutilalle.¹ Toisaalta muuttovirta vei kaupunkeihin tai sellaisten ratsutalollisten luo, joilla liikaväkeä ei ollut,² toisaalta Itä-Suomeen. Kruunu yritti kaikin keinoin estää molempia muuttoliikkeitä. Maaherrat lähettivät kaupungeille kieltoja, ettei maalta tulleita saanut ottaa palvelukseen.³ Porvareiksi pyrkijät tarkastettiin samaten, etteivät he olleet sotaväen rullissa. Esimerkiksi Raumalle porvariksi pyrkivän Yrjö Eskonpojan tie olisi katkennut, ellei hän olisi voinut esittää itsensä ylipäällikön todistusta siitä, että hänellä oli sijainen jalkaväessä. Todistuksen voimalla euralaisesta tuli Rauman porvari.⁴

Mistä syystä juuri Itä-Suomi ja erityisesti Savo sen sijaan oli väenottoa pakoilevien luvattu maa, on vaikea selittää. Myös varsinaiset sotilaskarkurit koettivat etsiäytää Savoön niin että Kuopion ja Iisalmen pitäjää kutsuttiin 1650-luvulla suorastaan Ruotsin Repolaksi — tällöin ajateltiin rajantakaista Repolaa, joka oli huonossa maineessa kaikennäköisten pahantekijäin turvapaikkana.⁵ Joka tapauksessa Savoön meni nuoria miehiä jo valmiiksi ennen väenottoa,⁶ ja menneissä väitetään olleen kokonaisia perheitäkin. Paitsi väenotoista vapautetun Käkisalmen läänin läheisyyttä ja Itä-Suomen elämänmuodon yleistä liikkuvuutta, jotka antoivat mahdollisuuden helppoon piileskelyyn,⁷ on ehkä vielä yksi tekijä, joka teki mahdolliseksi tämän ilmiön. Savossa näet yhtiömiesjärjestelmä, jota kaskitalous vaati, mahdollisti useiden perheiden asumisen samalla tilalla ilman että kruunun olisi talokohtaisen väenoton vallitessa ollut mahdollista tarttua liikamiehiin. Tuonnempana ratsuväen rekrytoinnin yhteydessä tapaamme yhtiömiehiä: joskaan suoranaisia oikeustapauksia ei 1650-luvulta ole säilynyt, on todennäköistä, että yhtiömiesjärjestelmä teki väenoton vähemmän rasittavaksi.

Asiaan ei luonnollisestikaan tullut mitään ratkaisua Kaarle X Kustaan aikana, ja myös Hedvig Eleonooran vastaus pohjalaisten ja eteläkarjalaisten vali-

1 Ks. edellä s. 31; KrA KrKBB 1657:1:579 Kustaa Horn 7. 5. 1657 Turku.

2 Ks. jo *Lindeqvist* HArk 21:2 1910, s. 6.

3 Ks. esim. VA p 1 Uusikaupunki 18. 1. 1655; f 1 Kokkola 4. 9. 1656; HYHL Mäkelä 1971, s. 73.

4 VA r 2 Rauma 17. 8. 1657.

5 RA Brahesaml. E3325 Tarkastuspöytäkirja Kuopio 1. 3. 1659. Prof. Mauno Jokipiin osoittama tieto; ks. myös *K. R. Melander* SotAik 1938, s. 588 ja *Jussi T. Lappalainen* SotAik 8/1972, s. 350.

6 RA RR 1660:527v ja 529v vastaukset Pohjanmaan pohjoisen voutikunnan sekä Jääsken ja Lappeen valituksiin 2. 3. 1660.

7 *Jussi T. Lappalainen* SotAik 8/1972, s. 350.

tuksiin oli jokseenkin avuton. Vastaus kielsi taas kerran karkulaisten suojelun, vaati paikasta toiseen siirtyviltä maaherran passeja ja esitti, että toisiinsa yhteyttä pitävät maaherrat lähettäisivät komissioita hakemaan karkurit takaisin.⁸

Kolmas tapa oli yksinkertaisesti jäädä pois väenottokokouksesta. Väenotto-ohjeissa määrättiin laiminlyönnistä kolmen hopeamarkan sakko, ja se merkitiinkin ruodutusluetteloon niitten ruotujen kohdalle, joista kukaan ei ollut edustamassa ruotua varsinaisessa väenotossa tai esittämässä palkkalaista. Kuitenkin sakkojen kantaminen näyttää jääneen melko kuolleeksi kirjaimeksi, koskapa esimerkiksi sotaviskaali Joachim von Liebstorff vuoden 1658 alussa aikoi takakäteen kerätä sakot useilta vuosilta. Ilmeisenä herätteenä tähän oli se, että suomalaiset olivat vuonna 1657 erityisen haluttomasti tulleet väenottoon. Tälläkin kertaa ylipäällikkö — niin suuresti kuin hänkin juuri oli valittanut maan pahaa tapaa — puolusti suomalaisiaan ja totesi, ettei ollut syytä karhuta sakkoja kovin tiukasti, kun joutua sota-ajan rasituksissa oli muutenkin kiristetty lähes katkaemispiteeseen.⁹

Kirjoittaja onkin koko jaksolta löytänyt vain yhden tapauksen, jossa tällainen sakko varmasti tuomittiin. Tämä tapahtui Loimaalla, jossa 1656 peräti 116 talonpoikaa pinnasi, ja vaikka lakkolaisten määrä seuraavana vuonna oli pudonnut 38:aan, sakko määrättiin käräjillä ja uhattiin vielä, että niskottelua jatkava seuraavalla kerralla saisi peräti 40 markan mätkäytyksen ja julistettaisiin irtolaiseksi.¹⁰

2.1.8. Alokoiden sosiaalinen asema ja ikä

Ruodutusluetteloissa lopulta mainittujen alokkaiden sosiaalisessa jakautumassa on havaittavissa sekä ajallisia että alueellisia eroja. Ensiksi on kuitenkin huomautettava LIITTEEN II aukoista. Pohjanmaalta puuttuvat tiedot vuoden 1656 väenotosta, Viipurin ja Savonlinnan läänistä vuosilta 1657—1659 sekä vuoden 1660 ensimmäisestä väenotosta. Viimeksimainittua ei Pohjanmaalla toimitettu lainkaan. Turun ja Porin läänissä on erityisenä ongelmana se, että vain yhdessä jakson väenotossa, 1659, rälssin alokkaat on eritelty. Kahdessa seuraavassa saman läänin väenotossa sijaisten merkinnät ovat ilmeisen luotettavia, mutta muitten sosiaaliryhmien mainitseminen on siinä määrin puutteellista, ettei ole ollut syytä ottaa vähäisiä tietoja liitteeseen mukaan. Lopulta on vielä muistutettava tällaisen aineiston taulukoinnissa aina vaanivasta pikku epätäsmälli-

8 RA RR 1660:527v ja 529v vastaukset Pohjanmaan pohjoisen voutikunnan sekä Jääskin ja Lappeen valituksiin 2. 3. 1660.

9 RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn jouluk? 1657 pitkä salakirjoitettu kirje; KrA KrKBB 1658:1:463 Kustaa Horn 20. 2. 1658 Viipurin linna.

10 VA mm 9:486 Loimaa 9.—11. 5. 1657.

syöksien vaarasta, joka johtuu osittain aineiston monitasaisuudesta, osittain taukoitsijasta. Eräitten väenottorullien kohdalla on sellaisia tulkinnanvaraisuuksia,¹ että täysin ehdottomaan tulokseen pääseminen vaatisi kohtuuttoman analysointityön, jos edes sillä olisi mahdollinen. Joka tapauksessa tulokset ovat niin luotettavat, että yleisarvioinnit niiden perusteella ovat mahdollisia.

Läänittäisistä eroista voidaan heti poimia eräitä huomattavimpia. Ensiksi Pohjanmaalla palkattujen sijaisten käyttö on tuntuvasti maan keskitasoa tavallisempaa. Vaikka otamme huomioon senkin, että Pohjanmaa käytännöllisesti katsoen kokonaisuudessaan oli rälssialuetta ja että Turun ja Porin läänistä tunemme rälssin alokkaat vain pieneltä osin, johtaa Pohjanmaa sittenkin koko maan keskiarvoon sekä tarkimmin tunnettuun Hämeen ja Uudenmaan läänin rälssiin verrattuna yli kaksinkertaisesti, Viipurin ja Savonlinnan läänin palkkalaisten määrään verrattuna aivan huikeasti. Ei edes Turun ja Porin läänin rälssi pääse tunnettuina vuosinaan likellekään sitä lähes kolmattaosaa, jonka Pohjanmaan palkkanihdit koko alokasmäärästä muodostivat.² Mikä palkkalaisten suureen määrään on syynä, on monitahoinen kysymys. Toisaalta voidaan huomauttaa siitä, että tervakaupan ansiosta Pohjanmaan varallisuus 1600-luvulla ilmeisesti oli toista luokkaa kuin muualla Suomessa.³ Mutta toisaalta ne esimerkit, jotka edellä on esitetty Pohjanmaan huikeista nihdinpalkoista, puhuvat sen puolesta, että maakunnassa oli varallisuuden mukana muodostunut suorastaan perinteeksi torjua mihin hintaan tahansa isännän häpeällinen lähtö jalkamieheksi. Lisäksi pohjalaisilla ei ollut samaa mahdollisuutta kuin eteläsuomalaisilla välttyä väenotoilta ratsumiehen varustamisella, kun lääni ei asettanut ratsuväkirykmenttiä.

Pohjanmaan suurten palkkalaislukujen vastapainoksi voidaan huomauttaa, että Viipurin ja Savonlinnan läänin rälssissä on paljon tuntemattomien ryhmään vietyjä, joista ehkä suuri osa on sijaisia. Mutta toiselta puolen Viipurin ja Savonlinnan läänin tuntemattomat ovat sellaisia, joita nimiltään ei lainkaan mainita, siis jotka asianomainen rälssi on toimittanut — jos on — vasta katselmuspaikalle. Tällöin olisi luonnollisempaa, että tuntemattomat jakautuisivat pikemminkin läänin muitten alokkaiden suhteessa kuin pääasiassa sijoittuisivat palkkalaisryhmään.

Toinen selvä ilmiö on Etelä-Suomen kahden läntisen läänin alokkaissa ilmenevä suuri isäntien osuus. Tässäkin voidaan esittää se varaus, että Turun ja Porin läänin kohdalla lähteistö on puutteellista ja monitulkitteista, mutta vero- ja kruunutilojen kohdalla ilmiö on siellä aivan selvä, kuten koko Hämeen ja Uudenmaan läänissäkin, jossa runsas kolmannes alokkaista on isäntiä.

Kolmas selvä ero on se, että Viipurin ja Savonlinnan läänissä veljiä lähtee

1 Vrt. tässä *Jutikkala* 1957, s. 230—231. Ks. huomautusta LIITTEEN II lopussa.

2 Vrt. *Matinoli* 1969, s. 552 Pyhäjoella 1660-luvulla lähes puolet sijaisia.

3 *Luukko* 1945, s. 162, 415; *Virrankoski* 1973, s. 624.

alokkaiksi tuntuvasti enemmän kuin muissa lääneissä. Sama ilmiö näkyy myös ratsumiehissä ja rakuunoissa. Se johtunee kaskitaloudesta, joka piti perheet koossa. Tällöin runsasväkisestä velisarjasta joku lähti keskimäärin useammin liikkeelle kuin pienellä joukolla peltojaan viljelevästä lännestä. Kun Viipurin ja Savonlinnan läänissä veljiä on alokkaina lähes neljännes, on heitä jo naapuriläänissä Hämeessä ja Uudellamaalla vain noin kymmenesosa, ja osuus vähenee sekä länteen että pohjoiseen mennessä vielä tästäkin.

Lopulta neljäs ilmiö on se, että irtolaisia on Itä-Suomessa määrä, joka on täysin toista kertaluokkaa kuin lännessä ja pohjoisessa. Esimerkiksi Pohjanmaahan verrattuna Itä-Suomen irtolaisia on alokkaina suhteellisesti kymmenkertainen määrä. Tämäkin on kysymys, jonka yksityiskohtainen selvittäminen vaatisi yhteiskuntaolojen perusteellista tuntemista. Voidaan kuitenkin viitata siihen, että tilattomien ryhmään kuuluva väestö näyttää Savossa ja Karjalassa olleen suhteellisesti suurempi kuin lännessä,⁴ mutta suoranaisesti sotailutukseen liittyvänä seikkana on muistettava, että Itä-Suomeen pakeni lännessä väestöä väenottoja piiloon, ja näillä ei kiinni joutuneina tietenkään ollut mitään mahdollisuutta väittää kuuluvansa jonkin talon väkeen, ellei kukaan isäntä asettanut heidän taakseen.

Muiden tunnistettujen ryhmien jakauma maan eri puolilla on jo tuntuvasi tasaisempi, jos kohta poikia on Pohjanmaalla ja Itä-Suomessa alokkaina enemmän kuin muissa lääneissä. Selvästi on havaittavissa myös, että kaikissa lääneissä talonväkeen kuuluvat lähtijät olivat tavallisimmin joko isäntien, poikien tai veljien ryhmästä. Sen sijaan muut sukulaiset olivat kaikkialla pieniä ryhmiä, samoin yllättävästi rengit, jotka LIITTEESSÄ II ryhmän pienuuden vuoksi on viety samaan muun talonväen kanssa. Renkien kohdalla on tosin tehtävä se varaus, että jos isäntä lähetti renkinsä puolestaan sotaan, tämä todennäköisesti merkittiin palkatuksi sijaiseksi, joten renkiryhmä lienee todellisuudessa suurempi kuin muun talonväen ryhmään sisältyvä. Rengit eivät muuten näy olleen erityisemmin väenotkomissaarien luottomiehiä. Ainakin Hämeen ja Uudenmaan läänissä alookkaiksi määrättyjen renkien kohdalle kirjoitettiin lähes säännöllisesti esimerkiksi ”Lass Hinderesson dreng Thomas Jacobsson knecht, der han rymmer, stånde Lars Hinderesson”.⁵

Vuosittaiset luvut puolestaan osoittavat, että jakson loppua kohti isäntien määrä kasvoi, joskaan ei erityisen nopeasti. Tämä näkyy selvästi Hämeen ja Uudenmaan läänin sekä Viipurin ja Savonlinnan läänin kohdalla, mutta Pohjanmaan erilaisilla perusteilla suoritettu vuoden 1660 väenotto sotkee kuvaa koko maan osalta. Toinen ilmiö näyttäisi olevan se, että jakson loppupuolella kasvaa myös palkkalaisten määrä, mutta vaikka muutos näyttäisi olevan selvem-

4 Vrt. *Jutikkala* 1957, s. 198—204 ja 235—237; *Pirinen Kotiseutu* 1963, s. 113—119.

5 Esim. *KrA Rot.- och utskr. längder bunt* 203:694:80.

pi kuin isäntien määrän kasvu, se on silti lähinnä näennäinen, sillä siihen vaikuttaa voimakkaasti toisaalta Turun ja Porin läänin tuntemattomien jakaantuminen jakson lopussa palkkalaisiin ja tuntemattomiin sekä toisaalta jälleen se, että 1660 väenotto toimitettiin Pohjanmaalla tiheimmällä seulalla kuin muualla maassa, jolloin Pohjanmaan muutenkin suuri palkkalaisten määrä pääsi painokkaasti vaikuttamaan koko maan keskiarvoon. Samaten ei vuoden 1658 väenoton eikä vuonna 1659 toimitetun vuoden 1660 väenoton suurta vero- ja kruununtilojen isäntämäärää voi täysin selittää. Hämeen ja Uudenmaan läänin kohdalla isäntien määrän kasvuun näyttää vuoden 1658 väenotossa vaikuttaneen se, että väenotto toimitettiin pääluvun eikä taloluvun mukaisesti, mutta tämä ei vaikuttanut Turun ja Porin läänissä, jossa miehet otettiin taloluvun mukaan. Vuoden 1660 ensimmäisen väenoton suureen isäntien määrään taas voi vaikuttaa suhteellisen pienen perusjoukon aiheuttama tilastollinen sattuma. Todennäköisimmät selitykset ovat luonnollisesti se, että Kaarle X Kustaan sotajakso oli jo imenyt irtonaiset miehet niin tarkkaan, että oli suoranaisten pakko ottaa isäntiä jalkaväkeen, tai se, ettei sotaveroista köyhtyneillä taloilla ollut enää varaa palkkalaisiin.

Sotamieheksi otettu oli monessa suhteessa huonommassa asemassa kuin ratsumieheksi tai rakuunaksi joutunut. Yksi esimerkki tästä oli se, että kun ratsumieheksi tai rakuunaksi lähteneelle isännälle tiukasti pyrittiin varaamaan hänen tilansa, sotamieheksi kirjoitettu yleensä menetti talon. Niinpä esimerkiksi lemiläinen Olli Karhu sai luovuttaa kotitilansa nuoremmalle veljelleen Lassille ja tämän pojille juuri sen takia, että hän oli palvellut ja palveli sotamiehenä. Aivan niin suuri oikeudenloukkaus kuin suoralta kädeltä tuntuu, tämä ei ollut, sillä Ollille oli pääkatselmuksessa osoitettu toisesta paikasta autiotila viljeltäväksi, ja Olli sai lupauksen, että jos hän tulevaisuudessa esittäisi passin, joka osoittaisi hänen olevan vapaa sotaväestä, kotitilankin omistus otettaisiin uudestaan esille.⁶

Vastaavasti on Mäntyharjusta oikeustapaus, jossa sotaväkeen otetun miehen tila jo kaksi vuotta myöhemmin käräjillä annettiin aivan vieräälle edes kyselemättä, oliko alkuperäinen omistaja hengissä vai ei.⁷ Käänteisesti asia näkyy myös siinä huolestuneisuudessa, jota Rannan kihlakunnan Pertti Erkinpoika tunsu kesällä 1657. Hänen poikansa oli otettu sotaväkeen, ja nyt isää pelotti, että pojan pikkutila joutuisi hänen viljeltäväkseen ja verovastuulleen, vaikka omasakin oli tietämistä. Käräjillä Perttiä rauhoiteltiin, ettei pakkoa tilanottoon toki ollut.⁸

Kruunun tai käräjien into antaa tila toiselle perustui kuitenkin ainoastaan

6 VA jj 7:111v—112 Lappee yläosa 16.—17. 2. 1654. Jutusta ei selviä tilan maanluonto.

7 VA jj 7:503—503v Lappee yläosa 3.—5. 10. 1659; vrt. *Luukko* 1957, s. 615.

8 VA jj 7:300v Ranta 18.—19. 6. 1657.

välttämättömyyteen pitää tilat viljelyksessä ja veroa maksavina, ja huono kokemus jalkaväkimiehistä oli, että he yleensä jäivät sotatielle vuosikymmeniksi elleivät lopullisesti. Niinpä kun rujo alokas poikkeuksellisesti palasikin ylipäällikön vapauttamana Kelttiin, käräjät vakavasti kehottivat häntä heti ottamaan entisen tilansa viljelykseen ja maksamaan tilastaan verot kuten ennenkin.⁹

Vuoden 1653 väenotto-ohje vaati, että alokkaiksi otettavien oli oltava 18 ja 45 vuoden väliltä — oli tapahtunut muutos 1640-luvun oloista, sillä vielä vuoden 1642 ohje asetti alaikärajaksi 15 vuotta.¹⁰ Todellisuus osoittautuu verrattain yllättäväksi. Otettujen nihtien ikiä on mainittu vain yhdessä väenottoluettelossa, vuoden 1656 Turun ja Porin läänin väenotossa, jossa voi sanoa vielä vallinneen melko normaalit olosuhteet — ainakaan rälssitilojen tiukentuneet väenottoerusteet eivät vielä aiheuttaneet tavallista suurempaa mieskattoa. Tässä väenotossa mainitut alokkaiden iät jakaantuvat eri ikävuosille seuraavasti:¹¹

Ikä	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
Alokk.	2	4	24	1	10	5	8	14	13	1	2	—
	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	Yht.
	44	2	1	1	1	8	4	—	3	—	8	156

Hajonta osoittautuu varsin laajaksi, aina alaikärajasta 40 vuoteen — ei sentään vuoden 1653 väenotto-ohjeen sallimaan 45:een. Huomattavaa on, kuinka selvästi alokkaat ryhmittyvät pyöreille vuosille, erityisesti 30:een. Tämä johtuu siitä, että usein mainitaan iän kohdalla esimerkiksi ”30 och några”. Tällaiset tapaukset voi vielä sijoitella 30 ikävuodesta ylöspäin, mutta varmasti suurin osa pyöreälle vuosiluvulle merkityistä oli suunnilleen niillä nurkilla, joko itse tarkkaa ikäänsä tietämättä tai 40-vuotiaista kyseen ollen sen verran vanhoja, että väenotokomissaari katsoi viisaammaksi pyöristää ikää alaspäin, ettei häntä syytettäisi ikäloppujen miesten hyväksymisestä. Yllä esitetyillä ikävuosilla laske-mallakin saadaan alokkaiden keski-ikäksi yllättävän korkea 27,24 vuotta¹² — todellinen keski-ikä olisi epäilemättä vielä suurempi. Jakauman mediaani taas osuu suunnilleen 26 ikävuoden kohdalle: voitaneen sanoa, että väenottajat pyrkivät saamaan miehiä 20 ja 30 ikävuosien väliltä, mutta tällaisten puutteessa joutuivat usein karvain mielin tyytymään vanhempiin.

9 VA ii 1:194v Vehkalahti—Valkeala 31. 5.—1. 6. 1659.

10 Väenotto-ohje 4 §.

11 KrA Rot.- och utskr. längder bunt 4.

12 Vrt. *Luukko* 1945, s. 425.

2.1.9. Saatiinko alokas palvelukseen?

Ei ollut suinkaan ilman muuta selvää, että kruunu saattoi iloita niistä miehistä, jotka väenotossa alokkaiksi kirjoitettiin, sillä karkaamisprosentti juuri väenoton ja miesten kokoamisen välillä näkyy olleen suuri.¹ Varuillaan olemalla laillisesti kirjoitettu mies saattoi kotonaankin pitkään välttää etsijät. Esimerkiksi hollolalainen rälssitalonpoika Erkki Sipinpoika onnistui pysyttelemään kylässään kesästä 1657 yli joulun 1658 ilman että kruununmiehet olisivat saaneet tätä alokkaaksi kirjoitettua matkaansa. Lopulta donataari Henrik Bureus lähetti kaksi palvelijaansa ottamaan miehen kiinni. Siitä huolimatta, että hakijat tulivat kylään keskellä yötä, Erkki pääsi karkuun, mutta sen verran hätäisesti, että sääntäsi joulukuun lopun pakkasmetsään pelkkä paita verhonaan. Vaikka hän avojaloin onnistui juoksemaan vikkelämmin kuin takaa-ajajat raskaine saappaineen, lopputulos oli synkkä: Erkki paleltui kuoliaaksi metsään. Asiasta käräjöitiin pitkään, kunnes kesällä 1660 Bureuksen palvelijat vapautettiin kaikesta syyteestä, Erkin näet katsottiin olleen itse syypää paleltumiseensa.²

Eikö ruotu ollut vastuussa siitä, että asianomainen todella saatiin rulliin? Vuoden 1643 päätöksen mukaan näin ei ollut asianlaita.³ Edellä on todettu, että nihdin lähettäminen useimmissa tapauksissa oli talokohtainen asia. 1650-luvun väenottoluettelot osoittavat, että käytettiin joskus muittenkin kuin renkien kohdalla tapaa, jossa alokkaan pantiksi pannaan joku toinen talon mies — tavallisesti asianomaisen lähiomainen, jonka piti astua palvelukseen, ellei alokkaaksi kirjoitettu sitä tehnyt.⁴ Joskus harvoin saatettiin myös ruotukohtaisen alokkaan kohdalla todeta esim.: ”Rymmer han skall Rotan skaffa een annan”,⁵ ja näin näyttää tapahtuneen ainakin silloin, kun ruotu palkkasi irtolaismiehen. Ja toisaalta on yksi tuomiokirjatieto, jossa ruodusta laillisesti kirjoitettu nihti pääsi ylipäällikön määräyksestä rujoutensa vuoksi pois palveluksesta, jolloin ruodun asiamiehen (ombudsman) täytyi hankkia ruodusta toinen tilalle.⁶ Molemmat ovat kuitenkin erikoistapauksia, ja yleensä näyttää siltä, että vielä Kaarle X Kustaan aikana ruotu muuten saattoi hurskaasti pestä kätensä, jos alokas karkasi. Sekavuudet johtivat vuoden 1660 valtiopäivillä päätökseen, jonka mukaan

1 KrA KrKBB 1658:2:707 J. Graan 12. 8. 1658 Tukholma; vrt. *Korhonen* STEP 1961, s. 136—138. Asian perusteellinen selvittäminen edellyttäisi sekä väenottoluetteloiden että miehistörullien läpikäynnin mies mieheltä.

2 VA ee 8:63 Hollola 23.—24. 7. 1660; vrt. samantapainen juttu Pieksämäellä 1642 *K. R. Mzlander* SotAik 1938, s. 598—599; *Pekka Lappalainen* 1961, s. 342.

3 HYHL Mäkelä 1971, s. 58.

4 Ks. myös *Matinoli* 1969, s. 553.

5 KrA Rot.- och utskr. längder bunt 203:695 Hämeen ja Uudenmaan läänin väenotto 1660 suhteella 1:16, 1:20.

6 VA ii 1:194v Vehkalahti—Valkeala 31. 5.—1. 6. 1659.

palkkalainen oli aina tämän karatessa korvattava uudella, mutta jos sen sijaan laillisesti kirjoitettu nihti karkasi pääkatselmuksen jälkeen, ruotu oli vastuusta vapaa.⁷

Alokas, joka ei saapunut palvelukseen, oli käytännössä samassa asemassa kuin sotilaskarkuri, eivätkä keinot tällaisten kiinni saamiseksi ainakaan sodan aikana olleet turhan hellävaraisia. Pahimmat tapaukset, esimerkiksi luutnantti Martti Jordanin ja hänen miestensä Etelä-Savossa suorittamat aivan väärin miesten kahlehtimiset ja lahjusten otot kuitenkin tulivat esivallan rangaistaviksi, kun käräjillä oli osoitettu, että oli isketty aivan viattomiin.⁸

Kruunun muisti oli pitkä: jos väenotossa otettuja ei saatu heti samana vuonna palvelukseen, poisjääneet merkittiin erityiseen rästituetteloon, jonka miehiä seuraavassa väenotossa karhuttiin uusien väenottoluetteloiden kanssa yhtäaikaisesti. Hollolassa syntyi juuri tällaisesta tapauksesta vähän ennen Kaarle X Kustaan ajan alkua paremmanpuoleinen tappelu, kun Kustaa Tavast hermostui rälsitalonpoikiensa ottamisesta ja hyökkäsi miekkoineen upseerien kimppuun. Käräjä- ja väenottorahvas, joka hyvin tiesi, että Tavastin rälsisialueilta oli kolme alokasta rästissä, otti Tavastilta miekan pois.⁹

Edelliseen liittyen on lopuksi mainittava seikka, joka luonnostaan viivytti rälsitalonpoikien nihtien saamista rulliin. Donataarit näyttävät tiukasti suojelleen alustalaistensa renkejä, ettei näitä vuoden pituisen sopimuskauden kestäessä saatu sotaväkeen. Vero- ja kruununtiloilla kukaan ei renkiä suojellut, vaan alokkaaksi kirjoitettuna tämä joutui kruununmiesten matkaan melkein niiltä seisoviltan ilman puhettakaan vuotensa loppuun palvelemisesta.¹⁰

2.1.10. Poikkeavia rekrytointitapoja

Lahjoitusmaajärjestelmä oli tuonut mukanaan erityisen suurläänitysten sotaväen. 1650-luvulla jalkaväkeä oli Suomessa tiettävästi vain Korsholman kreivikunnassa, jossa Gabriel Pentinpoika Oxenstierna 1650-luvun alussa viittasi siihen helpotukseen, joka rahvaalle kreivikunnassa tuli väenottoihin, ja vaati sen korvaukseksi itselleen yhtä monta sotamiestä kuin kruunu hänen alueiltaan otti. Ainakin 1653 otettiin 13 miestä kreivin palvelukseen, mutta asiasta syntyi paljon valituksia kuninkaisiin saakka, pitäjäläiset lupautuivat maksamaan lunastusrahoja, jopa vuonna 1656 kyröläiset antoivat ruoduttaa itseään kymmenen taloa ruotuun selvittääkseen kreivin sotaväestä. Kiistat jatkuivat koko tarkastelu-kauden yli, sillä vasta vuonna 1665 saatiin asiasta aikaan maksusopimus. Mak-

7 HYHL Mäkelä 1971, s. 74.

8 VA oo 3:569 Sulkava—Puumala 21.—22. 4. 1657; vrt. vastaavia juttuja *K. R. Melander Sot-Lik* 1938, s. 595—.

9 VA ee 6:391 Hollola 17. 2. 1654.

10 RA RR 1660:524 vastaus Ylä- ja Ala-Satakunnan valitukseen 2. 3. 1660.

susopimuksia — joita ilmeisesti ei edeltänyt suurläänityksen oma sotaväki — tunnetaan neljältä muultakin Pohjanmaan läänitykseltä.¹

Kajaanin vapaaherrakunta Saloa lukuun ottamatta oli 12. 1. 1653 saanut sotakollegiolta luvan olla vapaa sotaväenotosta ehdolla, että Pietari-kreivi pitäisi 30 rakuunaa jatkuvasti jalkeilla ja että sodan aikana nostoväki vastaisi puolustuksesta.²

Venäjän-sodan aikana myöhäsyksyllä 1656 toteutettiin joissakin Karjalan ja Savon rajapitäjissä poikkeuksellista jalkamiesten ottoa, joka oli yhteydessä siellä sodan alusta lähtien käytettyyn nostoväkilaitokseen. Saadakseen rajaa vartiomaan mahdollisimman suuren pysyvän armeijan Suomen ylipäällikkö Lewenhaupt puhui pitäjien talonpojat suostumaan siihen, että he antoivat normaalin väenoton lisäksi mutta nostoväen asemesta joka 11. tai 12. miehen sodan ajaksi pysyvään palvelukseen. Sodan loputtua miesten piti olla kokonaan vapaita. Valitettavasti tiedot näistä miehistä, joita saatiin Savossa palvelukseen vuodenvaihteessa 1656—1657, ovat erittäin niukat, mutta heitä voidaan luonnehtia eräänlaiseksi reserviläisjoukoksi, joka vahvasti vakainaista armeijaa sodan aikana. Toimenpide liittyy siihen, että ylipäälliköllä oli omat epäilyksensä nostomiesten käytöstä, ja hän piti parempana tehokkaasti koulutettua pientä joukkoa. Myös rahvaalle oli luonnollisesti edullisempaa antaa väliaikaisesti osa miehistään kruunun käyttöön kuin olla jatkuvasti valmiina lähtemään mies talosta -periaatteella.³

Tavallisin poikkeavista rekrytointitavoista oli kuitenkin syntyä suoraan soti-laaksi. Tämä koski niitä sotilaitten poikia, jotka syntyivät pitkän varuskunta-palveluksen aikana.⁴ Niinpä Liivinmaan varuskuntina kauan palvelleilla kolmella suomalaisella rykmentillä, yhdellä skvadronalla ja yhdellä komppanialla oli 1655 kirjoihin vietyjä poikia yhteensä 302, iältään yhden ja 18 vuoden väliltä. Pojat jaettiin kolmeen ryhmään: alle 5-vuotiaat saivat vuodessa yhden talarin, alle 10-vuotiaat kaksi ja alle 15-vuotiaat kolme talaria. Minkä vuoksi 18-vuotias poika vielä oli lapsirullassa, ei selity, mutta kyseessä lienee vajaakuntoisuus, sillä normaalia oli, että 15-vuotiaina pojat ilman muuta siirrettiin lapsirullasta palvelukseen, pienikokoisemmat rumpaleiksi tai piipareiksi ja isommat komppanioihin täysinä miehinä. Rykmenteistä sikiävin, Frans Johnstonin Viipurin itäinen jalkaväkirykmentti, otti vuonna 1655 kaikkiaan 131 poikalapses-taan rulliinsa kaksi rumpalia, yhden piiparin ja seitsemän rivimiestä.⁵

1 Åkerblom 1941, s. 683—684; Jokipii II 1960, s. 86—90.

2 Jokipii II 1960, s. 79 ja 302; Jussi T. Lappalainen *Historica* III 1972, s. 80.

3 Jussi T. Lappalainen *Historica* III 1972, s. 89, 91, 96 ja 97.

4 Ks. ohjetta KrA KrKR 1654:831 J. von Liebstorffille 27. 11. 1654 21 §; vrt. Viljanti HAik 1941, s. 77.

5 KrA Rullor 1655:4:1529—; 4:1605—; 1655:6—7:255—; 6—7:433—; 6—7:670; 6—7:769; ks. myös VA 9694:209.

Sotamiesten pojat laskettiin niin selvästi kuuluviksi rykmenttiin, että kun esimerkiksi Uudenmaan läntiseen rykmenttiin kuulunut mies menehtyi ja hänen 10-vuotias poikansa jäi täysorvoksi, tämä pidettiin silti edelleen rykmentin kirjoissa ja poikasesta huolehdittiin. Samaten niitten poikien jälkeen, jotka rullantekoa edeltävän vuoden aikana olivat kuolleet, maksettiin armovuoden palkka aivan kuten upseerin kuoltua. Ja silloin kun isä sai siirron toiseen varuskuntaan, poika seurasi mukana. Jo mainitun Uudenmaan läntisen jalkaväkirykmentin osan siirtymässä juuri vallatun Väinänlinnan varuskunnaksi elokuun alussa 1655 komennettujen pojat siirrettiin perästä.⁶ Kuinka epävarma sotilaan omaisten tulevaisuus oli, käy ilmi siitä, että viimeksimainituilla tuli olemaan vain vuosi aikaa elää Ruotsin alamaisina — jos elää ollenkaan —, sillä heinä- ja elokuun vaihteessa 1656 Väinänlinna tuhoutui varuskuntineen liekkeihin venäläishyökikäyksessä.⁷ Toisaalta 1650-luvulta ei varmasti tiedetä, kulkivatko sotilaitten omaiset kenttäsatarekilla mukana; ei myöskään tiedetä, miten kävi omaisille, joiden perheenpään yksikkö jäi kokonaisuudessaan kentälle. Todennäköistä kuitenkin on, että suurvalta-ajan jäljiltä Baltian kaupungeissa virtaa runsaasti suomalaista verta, jonka alkuperä jo ammoin on unohtunut.

2.2. Ratsuväki ja rakuunat

2.2.1. Suomen aatelislippue

Suomen ratsastavista joukoista perinteiltään vanhin Suomen aatelislippue oli Kaarle X Kustaan ajan alkaessa täysin rappiolla. Tai oikeampaa on sanoa, ettei sitä syksyllä 1654, jolloin muut joukko-osastot saatiin katselmukseen, ollut olemassa muualla kuin paperilla. Tuolloin hallitus antoi maaherroille määräyksen selvittää aatelin ratsupalveluksen tilanne. Edellinen katselmus oli ollut 1651. Kun maaherrat nyt ryhtyivät toimeen, osoittautui, että osa Suomen aatelisista ei välittänyt vastata mitään kyselyihin, ja vielä joulukuussa 1654 asia oli täysin au-ki.¹

Syyskuussa 1655 päästiin jo niin pitkälle, että maaherra E. J. Creutz, joka oli saanut Tukholmasta asianomaisen valtuutuksen, aloitti aatelislippueen pääkatselmuksen. Tavanomaiseksi katselmukseksi, jossa kaikki jo olisi ollut kunnossa, tämä ei suinkaan muodostunut, sillä urakka jatkui vuodenvaihteeseen 1655—1656 saakka. Perussyy oli edelleen sama kuin vuotta aikaisemmin: aate-

6 KrA Rullor 1655:6—7:433—; 6—7:670.

7 ÅA Fagerlund 1973, s. 105.

1 RA RR 1654:1765v maaherroille 5. 10. 1654; Kammarkoll. ank.brev 149:2:160 E. J. Creutz 21. 12. 1654; 149:2:203 Johan Rosenhane 8. 12. 1654; KrKBB 1655:2:625 E. J. Creutz 26. 11. 1655 Helsinki.

lismiehet, joista kolmannes oli itse sotapalveluksessa, olivat kerta kaikkiaan laiskoja varustamaan ratsumiehiä. Läheskään kaikki eivät lähettäneet katselmukseen ketään, toiset taas olivat olevinaan kuuliaisia ja komensivat ratsun selässä katselmukseen talonpoikansa, voutinsa tai kirjurinsa, niin että harjoittamisesta ei tullut mitään. Lisäongelmina olivat aateliston ratsupalveluksesta voimassa olleet monimutkaiset säännöt, rälssiluetteloiden puuttuminen ja vaikeudet saada vuoden 1651 pääkatselmusluetteloita täsmäämään ajankohtaiseen tilanteeseen.²

Aateliston haluttomuus perustui siihen, että viimeistään vuodesta 1569 lähtien aatelmies ei enää menettänyt aatelisarvoaan, vaikka hän ei olisi ratsupalvelusta suorittanutkaan.³ Tämänkin jälkeen aatelisto periaatteessa oli velvollinen varustamaan ratsukkoja hallitsemaansa tiettyä veromäärää kohti, mutta valvonnan puute vesitti pykälää pahasti. 1650-luvulla olivat edelleen voimassa ne säädökset, jotka sisältyivät Kustaa II Aadolfin 29. 5. 1626 antamaan ratsupalvelusääntöön ja jotka oli sellaisinaan otettu 7. 12. 1644 annettuihin aatelisprivilegioihin.⁴ Säännön johdannossa todetaan, että aatelisto itse oli pyytänyt tarkkaa järjestystä, ja 14-pykäläinen sääntö olikin sellainen.

Ratsupalvelusääntö edellytti hyvää hevosta — sen korkeus satulan takaa on reistratuurassa jätetty auki, riippui ilmeisesti paikallisista tekijöistä ja määrättiin aina kutakin katselmusta varten erikseen —, miehelle täyttä kyrassia sekä kunnan vaatetusta, hyvää satulaa ja ohjaksia, pisto- tai lyömämiekkää, kahta hyvää pistoolia, naulan ruutia ja vastaavasti luoteja.⁵ Katselmusrullat osoittavat, että näitä määräyksiä noudatettiin 1650-luvulla. Kuitenkin rullissa esiintyvä haarniska lienee ollut jo pelkkä rintahaarniska, mihin kehitys 30-vuotisen sodan aikana oli johtanut.⁶

Periaatteessa ratsukko piti varustaa jokaista aatelisen hallitsemaa 500 hopeamarkan veroa kohti. Tätä veromäärää ei kuitenkaan laskettu sen mukaan, mikä oli aatelisen tilusten todellinen veromäärä kaikkina parseleina, vaan tilojen verolukujen mukaan laskettiin ainoastaan, kuinka paljon veroihin sisältyi viljaa ja voita, joille laskettiin raha-arvo markkoina. Tähän raha-arvoon perustui asianomaisen ratsupalvelusosuus. Luettelot laati jokainen aatelinen itse ja lähetti ne joko suoraan postissa tai lääninhallituksen välityksellä sotakollegioon. Mitenkään erityistä kiirettä donataarit eivät pitäneet, sillä esimerkiksi luettelot vuosilta 1653—1654 näkyvät päiväyksistä päätellen tulleen sotakollegioon

2 KrA KrKBB 1655:2:617 E. J. Creutz 24. 9. 1655 Helsinki; 625 E. J. Creutz 26. 11. 1655 Helsinki; KrKR 1656:60 E. J. Creutzille 18. 1. 1656; KrKBB 1656:3:2099 J. Bäck 19. 3. 1656 Turku. Ks. myös *Roos* 1933, s. 27 ja *Sörensson* HT 1922, s. 234—235.

3 *Sörensson* HT 1922, s. 133—138 ym.; *Jutikkala* 1958, s. 139; *Jokipii* II 1960, s. 69—70.

4 *Sörensson* HT 1922, s. 214—218.

5 RA RR 1626:apr/maj:275v Ratsupalvelusääntö 29. 5. 1626; vrt. aatelisprivilegiot RR 1644:1519v—1523b.

6 Ks. *Jakobsson* 1938, s. 117—120.

enimmäkseen tammikuussa 1655. Luettelot poikkeavat hiukan toisistaan, mutta normaalisti niissä kunkin aatelisen kohdalla mainitaan pitäjät, joissa asianomaiselle läänitettyjä tiloja on, tilojen isäntien nimet sekä veroluvut, joissa on eritelty kokonaissumma, viljelty ja autiomäärä. Viljelyksessä olevien verolukujen yhteissumman mukaan on laskettu vilja- ja voierä sekä sen raha-arvo. Ruotsissa ratsupalvelukseen velvoittavaksi veroksi laskettiin myös vuotuiset hevoset, jotka sikäläisissä luetteloissa on mainittu.⁷ Jotkut aateliset ovat olleet niin tunnollisia, että ovat ilmoittaneet rahamääränkin,⁸ toiset niin suurpiirteisiä, etteivät mainitse verolukuja lainkaan, vaan ilmoittavat suoraan vilja- ja voituoton.

Jos aatelisen näin laskettu vero jäi 500 markan ja 250 markan väliin, hänen oli joka tapauksessa varustettava, mutta jos vero jäi alle 250 markan, hän sai liittoutua yhden tai kahden muun kanssa, niin että vero yhteenlaskettuna nousi lähelle 250 markkaa. Yhdessä varustavien ratsukon kustannukset jaettiin veromäärien suhteessa. Järjestelmä suosi siis rikkaampia, sillä esimerkiksi 2 500 markan veron haltija joutui luovuttamaan viisi ratsukkoa, kun taas kymmeneltä 250 markan veron haltijalta saatiin kymmenen. Jos vero ylitti tasaiset 500 markat — siis 125 talarit — alle 20 talarilla, ei uutta ratsukkoa alkavalta veromäärältä vaadittu, mutta yli 20 talarin ylitys tuotti kruunulle uuden ratsukon.⁹ Köyhä aatelmies, joka ei omistanut muuta kuin asuinsäterinsä, oli siten automaattisesti vapaa ratsukonpidosta — Ruotsissa jopa rajapiiritilat luettiin vapaiksi.

E. J. Creutzin suorittamassa pääkatselmuksessa päästiin sentään eräessä suhteessa sotakollegiota hyvin tyydyttäneeseen ratkaisuun. Creutz sai näet Suomen köyhät aatelmiehet varustamaan ratsukon kolme yhdessä, vaikka heidän yhteenlaskettu veromääränsä kohosi vain 100 markan paikkeille, jopa jäi sen allekin — Ruotsissa pyrittiin siihen, että yhteenlaskettu veromäärä lähenteli ratsupalvelussäännön sallimaa 250 talaria.¹⁰

Kaikkien ponnistelujen jälkeenkin tulos jäi kehnonpuoleiseksi, sillä kun katselmusrulla lopulta allekirjoitettiin, siihen oli saatu vain 81 täysinvarustettua miehistön ratsukkoa.¹¹ Kun sotamarsalkka Gustaf Adolf Lewenhaupt sai keväällä 1656 määräyksen mennä Suomeen pitämään uutta pääkatselmusta, hänet samalla veloitettiin armotta ottamaan sakot niiltä, jotka olivat pinnanneet. Vielä huonompi kuin Etelä-Suomessa oli tilanne Pohjanmaalla, jonka donataareis-

7 *Jokipii* II 1960, s. 74; ks. esim. KrA Adeln rustjtjänstlängder vol. 10:2629—2632, Ruotsista vol. 10:2505.

8 KrA Adeln rustjtjänstlängder vol. 10:2691.

9 RA RR 1626 apr/maj:275v Ratsupalvelussääntö 29. 5. 1626; ks. myös RA RR 1644:1519v— aatelisprivilegiot 7. 12. 1644.

10 KrA KrKR 1655:676 E. J. Creutzille 12. 10. 1655; KrKR 1656:60 E. J. Creutzille 18. 1. 1656.

11 KrA Rullor 1658:2A:172 Helsinki 22. 9. 1655.

ta ei ketään saatu lähettämään miehiään katselmukseen.¹²

Maaherrojen oli vaikea hätistellä laiminlyöneitä, koska aateliset saivat pitää ratsunsa yhdessä minkä tahansa seudun ratsupalveluksessa, kunhan heillä siellä oli tiluksia.¹³ Niinpä Johan Rosenhane uskoi vielä vuonna 1654, että aateliset ilmoittaisivat Karjalassa olleet tilansa muiden läänien yhteydessä.¹⁴ Vuonna 1658 sotakollegio jo saattoi lähettää Suomen ylipäällikölle luettelon niistä, jotka varustivat Ruotsissa myös Suomessa olleiden tilojensa puolesta.¹⁵ Pinnaaminen ei enää käynyt päinsä ainakaan tällä perusteella. Sotamarsalkka Arvid Wittenberg oli jo aikaisemmin saanut sotakollegiolta nimenomaisen luvan pitää koko ratsupalveluksensa Suomessa, koska hänen useimmat tilansa olivat siellä.¹⁶ Ei ole ollut mahdollista tässä käydä läpi koko Suomen aatelistoa ja verrata heidän palvelustaan sekä Suomen että Ruotsin komppanioissa, mutta asiaan kiinnitetty huomio osoittaa, ettei aatelisto likellekään verolukujensa suhteessa miehiä matkaan varustanut.¹⁷

Suomen aatelisten puolustukseksi on toki sanottava, että kun Venäjän-sodan alettua maakuntakokousten päätöksillä kaksinkertaistettiin ratsupalvelus, aatelislippueen toiseen komppaniaan saatiin kokoon elokuun loppuun mennessä jo 104 miestä, ja parhaimmillaan Suomen aatelislippue oli loppusyksyllä 1656, jolloin sen kahdessa komppaniassa oli yhteensä 224 miestä.¹⁸

Kun varsinaisten aatelisten lähettämiä ratsukoita ei alkanut löytyä, niin vastapainoksi vuoden 1655 aatelislippueen katselmukseen ilmestyi erityisesti Itä-Suomesta miehiä, joitten verovapauskirjat ällistyttivät pääkatselmuskomissarin kerta kaikkiaan. Mukana oli mm. Juho Kurjen 1633 antama verovapauskirja, joka lupasi vapauden niin kauan kuin sen haltija ”pitäisi rälssimiehen palvelusta” ja Kristiinan 1648 ilmeisesti saman saajan pojalle myöntämä verovapaus. Sotakollegio totesi, että kirjeet eivät mitenkään edellyttäneet, että haltija olisi rälssimies, joten hänen pitäisi lähettää ratsukonsa maaratsurykmentteihin.¹⁹ Täydennykseksi voi vielä lopuksi todeta, että erityisiä ongelmia tuottivat ne rälss-

12 KrA KrKR 1656:146 G. A. Lewenhauptille 21. 3. 1656; KrKBB 1656:2:1017 J. Graan 10. 5. 1656 Oulu.

13 *Jokipii* II 1960, s. 71—72.

14 RA Kammarkoll. ank.brev 149:2:203 Johan Rosenhane 8. 12. 1654.

15 KrA KrKR 1658:606 Kustaa Hornille 20. 8. 1658.

16 KrA KrKP 30. 6. 1656; ks. myös *Jokipii* II 1960, s. 73.

17 Kiistanalaisia yksityistapauksia ks. esim. KrA KrKR 1656:623 E. J. Creutzille 23. 10. 1656; KrKR 1656:735 E. von der Lindelle 27. 11. 1656.

18 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 318; VA 8622:334; RA Skr. till Rådet CXG Kustaa Horn 17. 2. 1657 ja Skr. till KM Kustaa Horn 24. 2. 1657 Viipuri, liite: Suomen joukot. Ks. myös KrA Rullor 1658:2A:191 aateliston ratsupalveluksen kaksinnuskomppania Kurkijoki 25. 1. 1657. *Sörensson* HT 1922, s. 219 esittää, että kaksinnus v. 1657 korvattiin rahasuostunnalla.

19 KrA KrKBB 1655:2:617 E. J. Creutz 24. 9. 1655 Helsinki; KrKR 1655:676 E. J. Creutzille 12. 10. 1655.

simaat, jotka olivat siirtyneet aatelittomien haltuun, koska nämä ylimuistoisia rälssimaita hallitsevat ns. knaapit vaativat samoja oikeuksia kuin aatelismiehetkin. Ennen kaikkea he pyrkivät varustamaan aatelismiesten köyhimpien tavoin kolme yhdessä, vieläpä pyrkivät tinkimään vapaiksi kaikkia omistuksiaan. Kovin laaja ongelma ei näytä olleen, ja lähinnä sitä näyttää esiintyneen Karjalassa.²⁰

2.2.2. *Maaratsuväki ja -rakuunat*

Maaratsuväki rekrytoitiin vanhastaan niin, että ratsukon varustamiseen halukkaat vero- ja kruunutilat — mutta eivät rälssin alaiset tilat — saivat kulujensa korvaukseksi 30 hopeatalarin verovapauden tai, jos tilan vero ei riittänyt, sille maksettiin erotus joko etuustilana, osoitettiin siis naapuritila, jonka verot tulivat ratsutilan hyväksi, tai selvänä rahana.¹ Maaratsuväen varustajina ei suinkaan ollut pelkästään talonpoikia, vaan varustajina esiintyy myös virkamiehiä, pappeja ja porvareita, joilla oli hallussaan talonpoikaismaata.² Maaratsuväen varusteet poikkesivat aatelislippueen varusteista siinä, ettei haarniskaa pakollisena vaadittu. Sen sijaan useimmilla miehillä oli kahden pistoolin lisäksi myös karbiini jalkautuneena taistelemista varten.³

Vanhoissa ratsurykmenteissä, joita oli yksi kussakin Etelä-Suomen kolmesta läänistä, näyttää olleen normaalia, että tilan vero muodosti suurimman osan ratsutilakorvauksesta ja että ratsutaloiksi tietoisesti pyrittiin ottamaan taloja, joiden vero todella asettui 30 talarin tienoille. Poikkeuksia oli sekä ylös- että alaspäin, mutta vain harvoin tilan vero-osuus alitti 10 talaria, jolloin kruunun oli maksettava käteisellä 20 tai annettava etuustiloja vastaava määrä.⁴

Aivan samanlaiseen jakoisjärjestelmään rakentui Suomen vanhimman rakuunarykmentin, vuonna 1644 perustetun ja Viipurin ja Savonlinnan läänistä kootun Berndesin rykmentin rekrytointi. Ainoana erona oli se, että rakuunaselajin valtakunnalliseen tapaan tila sai rakuunaa vastaan vain 15 talarin veronhuojennuksen tai vastaavan rahasuorituksen. Musketeilla aseistautuneille rakuunoille aseet toimitti näet kruunu. Rakuunatalot olivatkin pienempiä kuin ratsutilat; niiden veroluvut sijoittuvat yleensä 5 ja 16 talarin välille. Joukossa oli

20 Ks. esim. KrA KrKBB 1658:1:479 Kustaa Horn 5. 8. 1658; vrt. *Korhonen* I 1939, s. 45; knaapeja enemmän käsitellyt *Rosén* 1936, s. 253—308.

1 *Korhonen* I 1939, s. 45—46.

2 Ks. esim. KrA Rullor 1654:2:5— Suomen ratsurykmenttien katselmusrullat; kirjelistöstä esim. KrA KrKBB 1655:2:615 E. J. Creutz 3. 9. 1655 Helsinki; KrKR 1657:383 Johan Graanille 6. 6. 1657; KrKR 1657:691 E. von der Lindelle 11. 8. 1657; KrKR 1658:745 Kustaa Hornille 16. 9. 1658.

3 Ks. näistä esim. KrA Rullor 1654:2:5— Suomen ratsurykmenttien katseimusrullat.

4 Ks. esim. KrA Militiekontoret G II b Verifikationer Finland 1658 ja VA 8633:611—.

siis tiloja, jollaisia kruununmiehet olisivat pitkin hampain saattaneet hyväksyä ratsutilaksikin, mutta pääasiassa sellaisia, joilla ei ratsuväen pääkatselmuksen äveriäiden joukkoon olisi ollut asiaa.⁵ Lisäksi rakuunavärväyksen luonnollisina kohteina olivat pienehköt autiotilat, jollaisen sai haltuunsa se, joka sitoutui suorittamaan siltä rakuunapalvelusta.⁶ Myös miehistöainekseen nähden rakuunapalvelusta katsottiin hieman läpi sormien: rakuunaksi saatettiin esimerkiksi hyväksyä poikanen, joka juuri oli raakattu jalkaväestä.⁷

Vielä Kaarle X Kustaan aikana ratsutilat sen enempiä kuin rakuunatilatkaan eivät olleet pysyviä. Talolla oli mahdollisuus ilmoittautua ratsuväen värvärlle, minkä jälkeen se vahvistettiin pääkatselmuksessa sotilasmaakirjaan ratsutilaksi ja pysyi sellaisena niin kauan kunnes pääkatselmuksessa taas mahdollisesti ilmoitti luopuvansa. Tässä ei ole käyty talo talolta läpi koko ratsutilajoukkoa, jolloin niiden pysyvyys vasta olisi mahdollista yksityiskohtaisesti selvittää. Muu materiaali puhuu kuitenkin erittäin voimakkaasti sen puolesta, että niin ratsutilat itse kuin kruunu pyrkivät mahdollisimman suureen pysyvyyteen, jopa tapauksissa, joissa useita ratsukoita suurvaltasodissa menettänyt talo alkoi olla perikadon partaalla. Kun 1659 tarkastettiin Itä-Suomen ratsu- ja rakuunatilojen palvelusta, että olisi saatu selville, ketkä talon omien miesten voimin ratsastaneet olisivat olleet oikeutettuja ruis- ja riikintalariavun maksamatta jättämiseen, osoittautui varsin tavalliseksi, että talolta kolmikymmenvuotisessa sodassa ja Kaarle X Kustaan sodissa oli jo jäänyt sotatielle kaksi ratsukkoa ja talo tästä huolimatta piti kolmatta kuninkaan vihollisia vastassa. Huipputapaus lienee ollut Sulkavan Kammola, josta saman Antti Väättäis -isännän aikana oli sitkeästi jo viides mies ratsastamassa, ja näistä kolme ensimmäistä näyttävät jääneen palaamatta.⁸ Samassa tarkastusluettelossa, jossa on mainintoja kaikkiaan 1 020 talosta, vain 52:n kohdalle ei ole merkitty senhetkistä ratsastajaa — toisin sanoen vain 5,1 % taloista oli siinä määrin kuluttanut loppuun sekä miehensä että varansa, etteivät ne enää jaksaneet varustaa.

Kun talot alkoivat irtisanoa ratsupalvelusopimuksia, tähän oli yksinkertaisesti syynä se, että rasitus tuli täysin kohtuuttomaksi kantaa. On eräitä suoranaisia talon hylkäämisiä, mm. tapaus, jossa itse ratsastava korpraali ei jaksanut maksaa sodanajan tilapäisiä veroja toiselle ratsulle merkityltä autiotalta, vaan halusi luopua siitä.⁹

5 Ks. esim. KrA Militiekontoret G II b Verifikationer Finland 1654:338—365 ja VA 8633:653—. Rakuunoista ks. lähemmin *N. K. Grotenfältin* 1940 esitystä.

6 Ks. esim. VA oo 3:641 Rantasalmi 17.—19. 10. 1657 ja 704v Rantasalmi 15.—17. 11. 1658.

7 VA jj 7:506 Lappee yläosa 3.—5. 10. 1659.

8 Ks. tästä VA 8633:1173—1200, erityisesti fol. 1198; muita tapauksia esim. VA oo 3:651v Sulkava 23.—25. 11. 1657.

9 VA jj 7:405 Lappee 10.—11. 6. 1658; vrt. esim. jj 7:433 Äyräpää 17.—19. 6. 1658 tilalta-karkaaminen. Ks. myös samalta ajalta *Pekka Lappalainen* I:2 1971, s. 300.

Talonpoikien puolelta valitettiin herkästi, jos heidän tilansa pääkatselmuksessa putosi ratsutilan asemasta — pontevimmat vetosivat peräti kuninkaaseen saakka — ja kruunun asenne näyttää ratsutiloja kohtaan olleen pitkämielinen. Ratsutilojen köyhtymistä kruunu pyrki erityisesti varomaan, ja sotakollegio antoi useita kehotuksia hallintomiehille järjestää helpotuksia ahdinkoon joutuneille ratsun varustajille.¹⁰

Vanhojen rykmenttien ratsutalojen kohdalla ei Kaarle X Kustaan aikana ollut suuria periaatteellisia ongelmia: järjestelmä oli vuosikymmenien varrella siinä määrin vakiintunut ja tuttu, että pulmat olivat käytännöllisiä ja tilakohtaisia. Edellä on jo selvitelty tapauksia, joissa ratsutilan väenottovapaus joutui kyseenalaiseksi. Vastaavanlaista vapautusta ei ratsutaloille annettu laivamiehenpidosta. Tämä aiheutti laivamiesalueiden ratsutaloille kohtuuttoman raskuuden erityisesti vuonna 1656, jolloin maaseudulla toteutettiin kaksinkertainen laivamiehenpito ja jolloin Puolan-sodan ratsuväkitappioita jo jouduttiin korvaamaan. Sotakollegion kanta oli se, että ratsutalot piti vapauttaa edes kaksinkertaisesta laivamiehenpidosta.¹¹

2.2.3. Poikkeavia rekryointitapoja

Kaarle X Kustaan sotajakson alla kävi ilmeiseksi, että vakinaiset ratsurykmentit eivät mitenkään tulisi riittämään. Ensimmäinen yritys lisätä ratsukoiden lukua oli kuninkaan marraskuussa 1654 ratsurykmenttien eversteille lähettämä kirje, jossa hän kehotti näitä tarkastamaan, oliko rykmenttien alueilla henkilöitä, joilla oli elinikäisiä vapaatiloja. Näillä oli nyt mahdollisuus ottaa vastuulleen ratsupalvelus ja siten varmistaa itselleen ja lapsilleen pysyvä omistus tiloihinsa niin kauan kuin ratsupalvelusta suoritettiin. Määräyksen kuningas uusi tammikuussa ja vielä helmikuussa 1655. Viimeisellä kerralla kuningas toivoi jo, että kukin ratsumestari hankkisi 40 uutta ratsukkoa, joihin nyt sai sisältyä myös etuustiloilta tai rahakorvausta vastaan värvättyjä. Tällöin kuningas oli jo niin huolissaan, että katsoi riittäväksi, kunhan värvärit saisivat hyvän miehen, hevosen ja satulan: aseista ei tässä vaiheessa olisi ollut väliä.¹

10 Ks. esim. KrA KrK Kongl. bref 1638—1659 Kaarle X Kustaa 11. 1. 1655 ja 13. 6. 1655: kuningas antaa tarkastusmääräyksen; KrKR 1655:466 eropassi sotamieheksi joutuneelle Arvid Henrikinpojalle 3. 7. 1655; KrKR 1656:303 G. A. Lewenhauptille 16. 7. 1656; KrKR 1656:304 A. Koskullille 17. 7. 1656; KrKR 1657:927 Kustaa Hornille 18. 11. 1657: kaikissa vapautuskehotuksia hallintomiehille; KrKR 1655:14 E. A. Rosendalille 12. 1. 1655; kysely valituksen johdosta.

11 KrA KrKR 1656:530 E. von der Lindelle 2. 10. 1656.

1 RA RR 1655:81v—ratsurykmenttien eversteille 20. 1. 1655; 226v eversteille 13. 2. 1655; vrt. myös KrKP 7. 6. 1655 ja Landberg 1969, s. 31.

Periaatteena piti olla, että jos elinikäisen vapaatilan haltija halusi varustaa, hän sai kuninkaalta tilaansa varmistuskirjan ja lisäksi 30 talaria vapaatilan ajan, siis elinikänsä. Hänen lapsensa säilyttäisivät tilan itsellään, mutta joutuisivat vastineeksi palvelemaan maksutta. Tarkoitus ei missään tapauksessa ollut, että vapaatilojen haltijain olisi ollut pakko varustaa, vaan he saivat toki pitää vapaatilan muutenkin niin kauan kuin kuninkaan aikaisempi kirje määräsi. Mutta ellei vapaatilan haltija halunnut varustaa, sen sai tehdä toinen, kuitenkin ehdolla, että varustaja vapaatilan lakkaamiseen saakka tyytyisi 30 talarin rahakorvaukseen ja vapauden loputtua saisi tilan ratsupalvelua vastaan.² Syntyi siis erinomaisen mutkallinen tilanne jo sallitun järjestelmän mukaan, eräänlainen tilan varrontaoikeus eli ekspektanssi.

Asia mutkistui, kun jotkut värvääjät näyttäneen kuninkaan tahdon sellaiseksi, että se olisi pakottanut vapaatilojen haltijat varustamaan. Tästä kuningas varoitteli kaikkia everstejä jo tammikuun kirjeessään, mutta asiasta tuli pysyvä harmaitten hiusten aiheuttaja sotakollegiolla ja kuninkaalle, eikä vähiten Suomen vuoksi.

Suomessa värväyksen sai hoitoonsa sotaviskaali Joachim von Liebstorff, jota ei ainakaan voi syyttää siitä, että hän olisi antanut saamiensa ohjeiden orjuuttua itseään. Liebstorffin valtakirjaan sisältyi oikeus ottaa ratsukkoja sekä elinikäisiltä vapaatiloilta, etuustiloilta että niiltä, jotka halusivat varustaa rahakorvausta vastaan.³ Liebstorff pyrki mahdollisimman hyvään tulokseen ja venytti ohjeitaan tai omaatuntoaan. Ensin hän otti vähintään puolipakolla upseerien vapaatiloja ratsupalveluksen alaisiksi ja antoi niiden sijaan upseereille pieniä etuustiloja niin monta, että vapaatilan vero tuli täyteen. Tästä syntyi epäsovua jo kevättälvellä 1655. Liebstorffin todettiin puuttuneen kuninkaan antamiin vapauksiin, sillä tarkoitus oli ollut, että huoli korvauksen maksamisesta varustajalle olisi ollut kamarikollegion niskoilla.⁴ Vielä sekavammaksi asia meni, kun sama tila saattoi Liebstorffin järjestelyjen jälkeen olla sekä upseerin palkkatilana että talonpojan ratsutilana, ja molemmat olivat luonnollisesti käsi oikosena ottamassa kruunulta korvausta. Asia näkyy järjestetyn niin, että talonpoika sai varustessaan 30 talaria rahana, ja tilan vero meni upseerin palkaksi.⁵ Tapauksissa, joissa Liebstorff omavaltaisesti suoritti tilavaihtoja, tuli harmiksi se, että upseerien saamat pienet etuustilat olisivat erittäin hyvin sopineet rakuunavärväyk-

2 KrA KrKR 1655:68 J. von Liebstorffille 9. 3. 1655.

3 Valtakirja RA RR 1655:228 13. 2. 1655 Göteborg; vrt. myös KrA KrKBB 1658:2:77 J. von Liebstorff HO:lle 1658 Viipuri.

4 KrA KrKR 1655:68 J. von Liebstorffille 9. 3. 1655.

5 KrA KrKBB 1655:601 E. J. Creutz 23. 7. 1655 Helsinki. Ks. tällaista ratkaisua myös tapauksessa, jossa talonpoika oli petollisesti pidättänyt itsellään sekä tilan veron, jonka sopimuksen mukaan piti mennä upseerille, että rahakorvauksen VA mm 10:238 Eura 4.—5. 10. 1659.

seen, mutta joutuivat tästä nyt pois.⁶

Liebstorffin värväys tuli toisellakin tavalla rikkomaan määräyksiä ja samalla sekoittamaan rakuunavärväystä. Vakiintunut menettelytapa oli se, että kutakin ratsua kohti oli maaratsurykmenteissä vain yksi tila, joka siitä oli vastuussa — vaikkapa se olisikin saanut aputiloja eli etuustiloja. Liebstorff otti nyt kuitenkin erityisesti Savossa, jossa oli pieniä tiloja, yhtä värväämäänsä ratsukkoa kohti useita tiloja, jopa viisi.⁷ Tästä oli harmia paitsi sikäli, että vanha järjestys meni sekaisin, jälleen myös siksi, että mainitut pienet tilat olisivat olleet rakuunavärvärien luonnollisia kohteita. Riitaisuuksia lisäsi se, että Liebstorff otti jo sovittujakin rakuunatiloja ratsutiloiksi.⁸ Sotaviskaalin värväyksessä oli vielä sekin epäjohtamukaisuus, että hän näyttää ottaneen ratsumiehiä tiloilta, jotka olivat kahden linnanpöytäkirjan sisällä aatelisen säteristä, vaikka kielsi toisia värväjiä niin tekemästä.⁹

Kaikkein suurin pulma Liebstorffin johtamasta värväyksestä syntyi kuitenkin Satakunnassa. Siellä hänen alaisensa katselmuskirjuri Antti Pekanpoika rupesi — ilmeisesti esimiehensä käskystä — ottamaan ratsutalollisiksi myös rälsin alaisia sukuoikeutensa säilyttäneitä talonpoikia, mikä tietenkään ei ollut ohjeitten mukaista. Turun ja Porin läänin virkamiehet, joiden luo ryntäsi varustamishaluisena ”melkein koko Satakunta”, kielsivät tällaisen värväyksen. Antti Pekanpoika, joka ”luki enemmän olutkannua ja viinilasia kuin valtakirjaansa”, sai pahat haukkumiset, mistä Liebstorff suuttui, syytti maaherra Lorentz Creutzia kuninkaan aikeitten ehkäisemisestä, joutui lopulta oikeudenkäyntiin E. J. Creutzin kanssa ja hävisi kanteensa.¹⁰

Joka tapauksessa näillä tavoilla — elinikäisvapaatiloilta, etuustiloilta ja rahakorvauksella — koottiin ainakin täydennys ”Henrik Hornin uuteen rykmenttiin”, myöhemmin Yxkullin rykmenttiin, joka muodostui suunnilleen puoliksi Hornin entisen Hämeen ja Uudenmaan ratsurykmentin ratsukoista sekä näistä uusista, joita Turun läänistä saatiin 248. Värväys jatkui senkin jälkeen, kun osasto kesällä 1655 oli siirretty sotakentille. Saaduista miehistä muodostettiin kesällä 1656 Venäjän-sodan alettua osa uutta Burmeisterin rykmenttiä, joka sittemmin muuttui ylipäällikön Kustaa Hornin henkirykmentiksi. Kaiken kaikkiaan Liebstorff lasi oman värväyksensä tuottaneen kruunulle 400 uutta ratsuk-

6 KrA KrKR 1655:392 J. von Liebstorffille 8. 6. 1655; vrt. KrA KrKR 1655:536 E. J. Creutzille 17. 8. 1655.

7 KrA KrKBB 1655:2:615 E. J. Creutz 3. 9. 1655 Helsinki; KrKP 3. 11. 1655, muistio.

8 KrA KrKBB 1656:3:1937 ja 1939 Olof Lagercrantz 9. 3. 1656 Rantasalmi ja 24. 5. 1656 Helsinki.

9 KrA KrKBB 1656:2:1043 Erik von der Linde 17. 4. 1656 Turku; vrt. RA Kammarkoll. ank.brev 153:1 E. von der Linde 29. 5. 1656.

10 KrA KrKBB 1658:2:69 J. von Liebstorff 25. 8. 1658 Turku sekä liitteet A—H, joissa koko monimutkainen juttu.

koa vuoteen 1658 mennessä.¹¹

Liebstorff auttoi kruunua toisellakin tavalla. Hän suostutteli Venäjän-sodan alettua oman ilmoituksensa mukaan noin 400 ratsutilaa varustamaan rahaa vastaan toisenkin ratsukon oman maan puolustamiseen — vakinaiset miehethän olivat Puolassa. Tässä ei ollut muuta poikkeavaa kuin se, että kun kruunu rauhan aikana piti yleensä tarkoin silmällä ratsun varustajan varallisuutta, otti se nyt jos suinkin mahdollista samalta varustajalta kuninkaan tahdon mukaisesti toisenkin ratsukon katsomatta siihen, olisiko talolla itse asiassa ollut varaa toiseen ratsukkoon. Hankaluudet tulivatkin pian vastaan, sillä kruunu ei yleensä ollut erityisen karkäs suorittamaan rahakorvauksia, ja kahta ratsastajaa talojen oli vaikeaa palkata, kun lääneissä ei ollut edes varoja, millä ensin maksaa talonpojille.¹²

Sotajakson aikana esiintyi lisäviivahteena vielä komppaniajärjestelyistä johnutunut sekavuus. Kun miehiä siirrettiin komppanioistaan vieraisiin rykmentteihin tai kun jo kerran Puolassa menetettyjen miesten täydennys jouduttiin ottamaan suoraan Karjalan rintamalle, tästä oli seurauksena, että oman rykmentin upseerit, joilla oli huoli määrävahvuuksista, kävivät ratsutilojen kimppeun ja kivenkovaan vaativat näiltä uutta ratsukkoa omasta komppaniasta poistuneen tilalle. Ylipäällikkö Kustaa Horn joutui asiassa pahaan välikäteen, kun toisaalta upseerit vaativat täydennystä, toisaalta talonpojat valittivat surkeasti. Lopulta hän sai sotakollegiolta luvan ratkaista asian tapaus tapaukselta talonpojan varallisuuden mukaan.¹³

Kolmas tapa saada uusia ratsumiehiä tuli käyttöön Venäjän-sodan aikana 1656—1658, ja lähinnä pyrittiin tällöin saamaan miehiä oman kotiseudun puolustamiseen. Vuosien 1656 ja 1657 maakuntakokouksissa kaikkien läänien pappi ja porvarit suostuivat erityisillä perusteilla antamaan ratsukoita. Etelä-Suomessa kukin pappi lupasi ratsukon, Pohjanmaan pappi taas kahta tai kolmea jäsentään kohti aina yhden. Kaupunkien porvareista on tietoja vain Länsi-Suomesta ja Pohjanmaalta, ja niissä kruunun piti saada kaupungeista ratsumiehiä varallisuuden mukaan.¹⁴

Tämän rekrytointin tuloksesta ei ole varmaa tietoa, koska rullamateriaali on puutteellista. Näyttää kuitenkin siltä, että ainakin osassa Turun hiippakuntaa ratsukoita saatiin liikkeelle,¹⁵ ja kaupungeista Helsinki ja Porvoo kunnos-

11 Ks. näistä *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 68—70, 143—144, 196, 312—313; KrA KrKBB 1658:2:69 J. von Liebstorff 25. 8. 1658 Turku.

12 KrA KrKBB 1658:2:69 J. von Liebstorff 25. 8. 1658 Turku; KrKBB 1657:2:239 E. von der Linde 13. 1. 1657 Turku; ks. myös esim. VA 7267:841, 1259.

13 KrA KrKBB 1657:1:593 Kustaa Horn 8. 6. 1657 Helsinki; KrKR 1657:488 Kustaa Hornille 26. 6. 1657; vrt. oikeustapausta VA jj 7:320v Jääski 4.—6. 8. 1657.

14 Ks. *Jussi T. Lappalainen* 1972, liite 8, s. 318—319.

15 Turun tuomiokapituli 27. 7. 1656, SKST II 1899, s. 4.

tautuivat hankkimalla ratsumiehiä, edellinen peräti 30.¹⁶ Sen sijaan Pohjanmaalla ilmeni vaikeuksia ainakin Oulussa, jonka porvarit toistuvasti anoivat, ettei Tornion kokouksessa myönnettyjä ratsumiehiä tarvitsisi asettaa,¹⁷ eikä pappienkaan kohdalla näy auttaneen se, että sotamarsalkka Lewenhaupt koetti muuttaa ratsumiehet huokeammiksi rakuunoiksi.¹⁸ Aivan samalla tavalla näkyy käyneen vuonna 1658, kun maaherra Erik von der Linde yritti ylipäällikön kirje mukanaan houkutellessa tuomiokapitulin jäseniltä ratsun ilman miestä. Tuomiokapituli viittasi siihen, että Uppsala oli säästetty tältä rasitteelta ja vaati vapautusta itselleenkin, koska tulipalo oli hävittänyt kaupungin.¹⁹

Etuustiloihin turvauduttiin myös rakuunavärväyksessä, mutta vain sellaisiin, jotka sotilasmaakirjassa oli etuustiloiksi varattu ilman että niille oli osoitettu edunsaajaa. Tällä tavalla koottiin jälleen Itä-Suomesta 1655 eversti Georg von Schwengellin rykmentti, jonka vahvuus tosin jäi kovin vähäiseksi ja joka ilmestyy palkkalistoillekin vasta 1657.²⁰

Schwengellin entinen kapteeni, everstiluutnantiksi kohonnut Olof Lagercrantz sai jo vuoden 1655 elokuussa Liivinmaan ylipäälliköltä valtakirjan jatkovärväykseen, jonka pestatut merkittiin edelleen Schwengellin rykmentin nimiin, mutta tulivat pääasiassa toimimaan Suomen rintamalla Venäjän-sodan alettua.²¹ Lagercrantzin saamat värväysohjeet olivat varsin yksityiskohtaiset,²² ja niillä pyrittiin lyömään kaksi kärpystä yhdellä iskulla: toisaalta saamaan rakuunoita, toisaalta houkuttelemaan rakuunoina takaisin kruunun palvelukseen jalkaväen karkureita, joiden määrän huomattava kasvu juuri samaan aikaan aiheutti Liivinmaan ylipäällikölle jatkuvaa huolta.²³ Kun etuustilojen vero piti ottaa uuden rykmentin ylläpidon pohjaksi, oli ensin tarjottava rakuunan varustamista niille, jotka tiloja asuivat. Jos he eivät halunneet ottaa varustamista huolekseen, tilan vero piti antaa vuotuiseksi elannoksi sellaisille paenneille sotilaille tai muille, jotka rupeaisivat palvelukseen. Verotuoton piti langeta heille jo vuo-

16 KrA KrKBB 1656:1:463 G. A. Lewenhauptin avoin kirje marrask. 1656 Rautu; ks. myös VA p 1 Uusikaupunki 4. 2. ja 20. 4. 1657.

17 VA u 3 Oulun raastupa 105v 3. 11. 1656, 107v 28. 11. 1656, 109 5. 1. 1657.

18 KrA KrKBB 1656:1:463 G. A. Lewenhauptin avoin kirje marrask. 1656 Rautu.

19 Turun tuomiokapituli 20. 10. 1658 ja 26. 11. 1658, SKST II 1899, s. 238, III 1902, s. 243.

20 RA RR 1655:1518 G. von Schwengellille 6. 7. 1655; KrA KrKR 1655:499 E. A. Rosendalille 18. 7. 1655; palkoista ks. KrA Militiekontoret G II A Finska Militieböcker 1657—1660; eräitä palkkoja joukko-osastolle on maksettu vuoden 1656 Suomen kenttäkassasta, ks. KrA MR 1656:30:12, vrt. MR 1657:30:10. Minkä vuoksi rykmentti tulee sotilaspäätilikirjoihin vasta 1657, ei tässä ole ollut mahdollista selvittää. Ks. tähän rykmenttiin mahdollisesti kuuluvaa tapausta VA oo 3:632v Pieksämäki 14.—16. 9. 1657. Rykmentistä ks. myös *N. K. Grotenfelt* 1940, s. 35— ja *Pekka Lappalainen* I:2 1971, s. 302.

21 Ks. *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 69—70, 123, 168.

22 KrA KrKBB 1656:3:1941 M. G. De la Gardie 18. 8. 1655 Riika (kopio).

23 Karkureista ks. mm. *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 76, 202—203.

delta 1655, jos he olivat tulleet palvelukseen viimeistään saman vuoden elokuussa, mutta sen jälkeen värväytyneet saivat vasta seuraavan vuoden veron.²⁴

Käytännössä värväys edistyi niin, että Lagercrantz sai Suomen sotakamreerilta Erik Andersson Rosendalilta luettelon niistä sotilasmaakirjassa etuustiloiksi merkityistä tiloista, joita ei ollut osoitettu kenellekään, ja hän lähti upseereineen kiertämään. Yhdessä vaiheessa hänellä oli jo yli 300 rakuunaa tiedossa, kun vaikeudet alkoivat. Toisaalta Liebstorff, jonka värväys kohdistui osittain samaan ryhmään, otti omikseen Lagercrantzin jo värväämiä pannen useita taloja yhtä ratsukkoa kohti, ja toisaalta tuli hankaluuksia värväytyjen sotilaskarkurien kanssa. Erät näistä rupesivat itse epäilemään, oliko todella mahdollista, että kotimaassa karannut voitiin ottaa rakuunaksi, sotakollegio kielsi ottamasta muita kuin vähintään neljä vuotta aikaisemmin karanneita ja kaiken kukkuraksi sotaviskaali Liebstorff pelotteli ”tornilla ja pidätyksellä” suurin vaivoin rajaseuduilta löydettyjä ja rakuunoiksi suostuteltuja karkureita niin että nämä livistivät uudelleen Venäjän rajan metsiin pahimmilleen juuri Venäjän-sodan alla.²⁵

Vuonna 1658 tuli vielä uusi rakuunavärväys, josta ensin ajateltiin koota aivan normaali maarykmentti. Tästä ylipäällikkö Kustaa Horn kuitenkin luopui, ilmeisesti koska sopivia tiloja ei yksinkertaisesti ollut käytettävissä ja koska ei haluttu enää vähentää väenottojen alaisia tiloja. Värväys tapahtui puhtaasti rahaperusteisena siten, että miehet koottiin mistä saatiin ja maksettiin heille palkka sieltä mistä rahaa liikenä. Alkuvaiheessa yritystä näkyy rahoittaneen autiutiloja vastaan Viipurin kaikkivoipa porvari Anthon Burckhardt, Horn aitona värvärinä pani siihen omia rahojaan, ja kruunun kustannettaviksi yksiköt tulivat vasta kun puolet niiden vahvuudesta oli koossa. Hevoset miehille Horn hankki Turun ja Porin läänin aateliston myöntämällä vapaaehtoisella suostuntaverolla ja suostutteli saman läänin kaupungit ylläpitämään miehet kolmen hopeatalarin hinnalla miestä kohti kuukaudessa.²⁶

Viimeksimainittu irtonaisista miehistä värvätty rakuunajoukko oli ainesta, jota ei ainakaan liiallisesta ujoudesta käy syyttäminen. ”Mustalaiset”, joiksi Rauman ja Uudenkaupungin asukkaat ylläpidettäväänsä ainakin osittain totuudenmukaisesti kutsuivat, aiheuttivat molemmissa kaupungeissa ja myös Turussa niin paljon tappeluja ja eripuraisuutta, että Hornin oli pakko syksyllä 1658 vettää heidät Viipuriin, jossa pahapäisiinkin sotilaisiin vanhasta kokemuksesta

24 KrA KrKR 1656:71 E. A. Rosendalille 24. 1. 1656.

25 KrA KrKBB 1656:3:1937 ja 1939 O. Lagercrantz 9. 3. 1656 Rantasalmi ja 24. 5. 1656 Helsinki; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 69—70.

26 RA Kammarkoll. ank.brev 159:339 ja 354 Kustaa Horn 12. 3. 1658 Viipuri ja 17. 4. 1658 Viipuri; KrKBB 1658:1:477 Kustaa Horn 17. 4. 1658 Viipuri; KrKR 1658:474 Kustaa Hornille 2. 7. 1658; RA Kammarkoll. ank.brev 159:406 Kustaa Horn 5. 8. 1658 Turku; RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 19. 8. 1658 Turku; VA z 27:134—135 Turku 27. 5. 1658; *Kähönen* 1959, s. 676; *Jussi T. Lappalainen* 1972, liite 8, s. 320.

osattiin suhtautua.²⁷ Yksi syy miesten rajuun esiintymiseen lienee ollut siinä, että tässä värväyksessä näkyy käytetyn harvinaisen häikäilemättömiä keinoja: jopa rakuunain juottama turkulainen seppä ja porvari Matti Yrjänänpoika, joka humalapäissään otti puolalaisen rakuunan ojentaman riikintalarin käteensä, raahattiin niiltä istuviltaan köysissä rakuunain rekeen, koska hän vapaaehtoisesti pestirahan vastaanottamalla oli värväytynyt. Seppämme oli sen verran onnekas, että selvisi 11 hopeatalarin lunastusmaksulla, mutta irtolaisilla ei ollut samaa mahdollisuutta, ja niinpä he purkivat pakkovärväyksestä syntyneen kiukunsa kaupunkilaisiin. Samantapainen juttu — sepälle sekin — tapahtui myös Uudessakaupungissa.²⁸ Mahdollisesti osastolla oli kengityssepistä puutetta.

Lopulta oli vielä Kajaanin vapaaherrakunnalla oma rakuunajoukko, jonka kreivi Pietari Brahe nihdinlunastusrahoilla värväsi. Rakuunat — sekä talonpoikien velvollisuus sodan sattuessa astua nostoväkeen — korvasivat väenoton vapaaherrakunnassa. Järjestelyn oli sotakollegio hyväksynyt 12. 1. 1653, ja jo seuraavana vuonna vapaaherrakunnan rakuunoissa oli 33 miestä. Vuonna 1656 Venäjän-sodan vuoksi määrää lisättiin 67 mieheen, jotka pitkän rajan vartiointissa olivat sangen tarpeen. Aluksi rakuunoina palvelivat talonpojat, jotka saivat vastineeksi 7 talarin 21 äyrin verovapauden, mutta iisalmelaisten ruvettua juonimaan itselleen normaalia ratsumiehen verovapautta systeemi muutettiin sellaiseksi, että rakuunat ratsastivat rahapalkkaa vastaan. Järjestelmä jäi elämään aina reduktioon saakka.²⁹

Ratsuväen ja rakuunain rekrytoinnin kokonaiskuva on siten äärimmäisen kirjava, mikä selittyy sillä, että elettiin poikkeuksellisia aikoja, joissa jokainen mahdollisuus lisätä sotavoimaa otettiin käyttöön, vaikkapa se ei olisi sopinutkaan normaaliaikojen vakiintuneeseen järjestelmään. Kuvaa kirjavoittavat vielä ne tapaukset, joissa aikaisemmin rahaa vastaan ratsastanut halusikin palveluksensa vastikkeeksi autiotilan³⁰ tai toisin päin tilaansa vastaan ratsastanut, joka oli sotaretkien aikana niin köyhtynyt, ettei omistanut enää ”hwarken koo eller soo” vaan pelkän ratsuhevosensa, halusi irtisanoa tilan ja ruveta ratsastamaan käteistä vastaan.³¹ Kun vielä oli sellaisia, jotka vaativat palvelustaan vastaan lisätiluksia, ja kun luonnollisesti ilmeni riitoja siitä, kenelle ratsu- tai rakuunatila oikeastaan kuului, sekä virkamiehillä että käräjillä oli tietämistä valtakun-

27 Ks. *Kaukovaalta* 1917, s. 188—191; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 240 ja tuonnempana oikeudenhoidon yhteydessä s. 153.

28 VA z 28:9—11 Turku 31. 1. 1659; 225—227 Turku 2.—4. 5. 1659; vrt. z 28:233—234 Turku 29. 5. 1659; *Kaukovaalta* 1917, s. 190—191; samoin VA mm 10:253—Ulvila 25.—26. 2. 1659.

29 *Jokipii* II 1960, s. 79—83.

30 Esim. VA jj 7:382v Jääski 12.—13. 1. 1658.

31 Esim. VA jj 7:399—399v Lappee yläosa 9.—10. 6. 1658.

nan ratsain liikkuvien joukkojen perusteita selvitellessään, erityisesti elämäntavoiltaan liikkuvassa Itä-Suomessa.³²

2.2.4. Tilan omistus ja ratsupalvelus

Se, että kruunu piti ratsutiloja arvossa, näkyy myös käräjäpöytäkirjoissa. On useita tapauksia, nimenomaan Itä-Suomesta, joissa tilan omistus ratkaistaan juuri sillä perusteella, että tilan saaja on ratsastanut talon puolesta — siis täysin päinvastoin kuin jalkaväkimiesten kohdalla. Mitään ihmeellistä ei vielä ollut siinä, kun samoilla Jääsken käräjillä kaksi Heikkiä — molemmat perheensä vanhempia veljiä — saivat samanlaisissa jutuissa voiton nuoremmistaan ratsastamisensa vuoksi,¹ yhtä vähän kuin monissa muissakaan samanlaisissa jutuissa.²

Sen sijaan on hyvin kiinnostava se kiista, joka käytiin Mäntyharjussa 1659. Oikeuteen ilmestyi kolme riitelijää, kaksi veljesten poikaa sekä näiden isien entinen yhtiömies Tuomas Tuomaanpoika. Viimeksi mainittu oli ratsastanut tilan puolesta ensin kymmenkunta vuotta ilman eri sopimusta, mutta vuodesta 1639 lähtien sopimuksella, jossa veljekset lupasivat sukulaiselleen Tuomaalle kolmannen osan tilan sekä kiinteästä että irtaimesta omaisuudesta ratsastamista vastaan. Palvelus oli jatkunut yhtäjaksoisena vuoteen 1656 saakka, siis pitkästi kolmattakymmentä vuotta. Nyt Tuomas, joka oli yksinäinen mies, pyysi osansa veljesten poikien riitoihin kyllästyneenä. Lautakunta katsoi, että serkuksista nuoremman veljen poika, jolla oli neljä veljeä — siis mahdollisia ratsastajia —, oli varmempi ratsupalveluksen pitäjä kuin toinen kaksine veljineen. Hän sai jäädä kantatilalle kun taas serkku sekä Tuomas saivat määräyksen muuttaa pois. Tuomas sai kuitenkin sopimuksen mukaisen täyden kolmanneksen palveluksensa vastineeksi.³ — Ilmeisesti veljesten oli aikoinaan ollut helppo tehdä sopimus toivossa, että Tuomas menehtyisi sotatielle, mutta harvinaisella sitkeydellä, sisulla ja onnella tämä säilyttikin henkensä ja pääsi vaatimaan osuuttaan jälkipolvelta.

Yhtiömies tavataan ratsastamassa myös rakuunajoukoissa. Tarkasteluaikana yksi tällainen sopimus vahvistettiin peräti käräjillä ja siinä vakuutettiin

32 Esim. VA oo 3:683 Sääminki—Kerimäki 26.—28. 7. 1658; ks. myös sekavaa juttua VA jj 7:229—229v Jääski 8.—9. 7. 1655.

1 VA jj 7:23 ja 25 Jääski 28.—30. 8. 1654.

2 Ks. esim. VA jj 7:49—50 Ruokolahti 20.—21. 11. 1654; jj 7:131—131v Lappee alaosa 12.—13. 9. 1654; jj 7:414 Lappee alaosa 4.—5. 10. 1658, veljesten pojat riidoissa. Vrt. myös yhteisesti pidetty ratsupalvelus VA oo 3:562 Sääminki—Kerimäki 14.—16. 4. 1657 ja asuttaminen VA jj 7:456v Viipurin pitäjä 25.—26. 6. 1658.

3 VA jj 7:500—501 Lappee yläosa 3.—5. 10. 1659.

ratsastajalle talon kaiken irtaimen neljännes. Nimenomaan käräjillä korostettiin, että sopimus ei koskenut kiinteää omaisuutta ja että isännän pojat olivat hyväksyneet sopimuksen.⁴ Jutussa sen enempää kuin edellisessäkään ei siis ollut kyseessä tavanomainen ja tuonnempana tarkemmin esiteltävä palkkalaisuusuhde isännän ja ratsastajan välillä, vaan ratsastaminen loi oikeuden itse taloon.⁵

Läheistä sukua edelliselle on tapaus, jossa lapsettoman vanhanisännän ja hänen ratsumiehensä välille tehtiin syytinkisopimus. Rantasalmen kesäkäräjillä 1657 vahvistettiin tällainen, kuitenkin mielenkiintoisesti niin, että talo määrättiin periytyväksi tasan kahdelle keskenään aivan erisukuiselle syytinkipojalle, jotka jakoivat velvollisuuden. Toinen ratsasti talon puolesta ja toinen viljeli sitä, mikä sodanaikaisissa oloissa oli talon säilymisen kannalta onnellinen ratkaisu.⁶ Toiselta puolen Kiukaisten Mikko Markunpoika sai oikeuden tuomion perusteella pitää tilansa, jonka puolesta hän oli varustanut, kun hän pystyi osoittamaan veljensä Paavo-korpraalin, joka vaati puolta tilasta, palvelleen koko ajan palkkalaisena ja saaneen sekä varusteet että palkan talosta.⁷

Viimeksimainitussa tapauksessa näkyy selvästi länsisuomalainen periytymistapa vain yhdelle pojalle.⁸ Kun käytetty tuomiokirja-aines kattaa vain lyhyen ajan ja voi siten olla satunnaisesti ryhmittynyt, jää vastaamatta mielenkiintoinen kysymys, onko niin, että perimystavan erilaisuus Länsi- ja Itä-Suomessa teki ratsastajasta talon osakkaan pääasiassa vain idässä. Asiaan liittyy näet toisaalta sekin mahdollisuus, että ainakin jotkut itäsuomalaisista yhtiömiehistä olisivat ratsastaneet henkilökohtaisesti hankkimillaan varusteilla, siis heidän *tuontinsa* taloon olisi käsittänyt myös varukset.⁹ Tällöin tilan osuuden lankeaminen ratsastajille olisi ollut täysin luonnollinen asia, ja mainitun Köyliön tapauksen oikeuskäsittely osoittaa, että myös länsisuomalainen tapa olisi hyväksynyt tilan jakamisen, jos ratsastaja olisi palvellut omin eikä talon varuksin.¹⁰

Rahvas koetti valvoa, ettei kruunu sotavoiman lisäämishalussaan sentään mennyt kohtuuttomuuksiin. Niinpä Pieksämäen käräjät asettuivat kesällä 1657 Lassi Jekosen puolelle, kun tämän veronsaaja rykmentinkirjuri halusi tilan rakuunavärväykseen. Jekonen sai todistuksen varattomuudestaan sekä huonosta kuulostaan, jotka olisivatkin tehneet rakuunapalveluksen hänelle kohtuuttomaksi.¹¹

4 VA jj 7:405v—406 Lappee alaosa 10.—11. 6. 1658.

5 Yhtiömiehes ratsastamassa neljä tapausta ks. VA 8633:1173—1200.

6 VA oo 3:612 Rantasalmi 26.—27. 6. 1657.

7 VA mm 9:56—56v Eura 12.—14. 6. 1655.

8 Ks. esim. *Jutikkala* 1958, s. 51.

9 Ks. esim. *Jutikkala* 1958, s. 57—58.

10 Vrt. sekavaa ratsupalvelustapausta VA cc 7:304v Marttila 3.—4. 2. 1657.

11 VA oo 3:632v Pieksämäki 14.—16. 9. 1657.

2.2.5. *Kuka ratsasti?*

Talon puolesta ratsastaneiden sosiaaliset ryhmät selviävät vuosien 1654 ja 1655 osalta LIITTEESTÄ III. Tämän jälkeen värvätystistä uusista osastoista ei ole mahdollista tehdä samanlaista tilastoa, koska rullat puuttuvat ja sotilastileissä sekä läänintileissä oleva materiaali on tältä osin epävarmaa.¹ Esitettyihinkin lukuihin on tehtävä se varaus, että sukulaiseksi merkitty saattaa usein olla palkkainen ja päinvastoin.

Ratsurykmenteissä isäntien osuus on koko maassa varsin vähäinen ja vaihtelee 8,5 ja 11,7 %:n välillä. Sen sijaan on maan eri puolilla erityisen selvä ero toisaalta poikien, veljien ja muitten sukulaisten sekä toisaalta palkkalaisten määrässä. Lännestä itään päin mentäessä poikien, veljien ja muitten sukulaisten osuus kasvaa voimakkaasti, esimerkiksi poikien määrä kasvaa 8,7 %:sta 30,4 %:iin. Vastaavasti taas palkkalaisten osuus pienenee. Kun se Turun ja Porin ratsurykmentissä on 74,2 %, on palkkalaisia Hämeen ja Uudenmaan ratsuväessä 55 % ja Viipurin ja Savonlinnan läänissä vain 30,2 % eli vähemmän kuin poikia. Ero maan länsi- ja itäosien välillä selittyy perherakenteen erilaisuuksien² lisäksi suoraan varallisuudella. Siellä, missä varaa yleensä oli, pantiin palkkamies asialle, mutta varallisuus väheni itään päin mentäessä. Jos palkkalaista ei ollut varaa lähettää, olivat lähisukulaiset automaattisesti vuorossa. Tämän vuoksi heitä Itä-Suomesta on enemmän — ja siellä oli heissä myös enemmän vallin varaa.

Miksi isäntien määrä on jokseenkin tasainen koko maassa? On lähdeittävä siitä, että kalliin ratsun otti normaalisti varustaakseen talo, jolla oli kohtalaisesti vaurautta. Vaikka lähteistössä tulee vastaan sellaisia tapauksia, että isäntä itse on ratsastanut talon puolesta peräti yli 40 vuotta,³ voimme tuskin olettaa, että ainakaan merkittävä osa ratsastaneista isännistä olisi ollut sellaisia Lemminkäisiä, joilla olisi ollut kova halu sotaan tai uusia maita näkemään. Pikeminkin on oletettava, että ratsun vanhastaan varustaneista taloista noin 10 % oli puhtaasti tilastollisesti juuri 1650-luvun puolivälissä vain yhden sopivan miehen viljelemiä — pojat saattoivat olla liian pieniä sotaan, vanhaisäntä juuri jättänyt isännyyden siihen saakka ratsastaneelle pojalleen tai renki harasi kivenkovaan

1 Esimerkiksi läänintileissä VA 8633:1173—1200 oleva luettelo Viipurin ja Savonlinnan läänin ratsupalveluksesta ja talojen ratsastajista v. 1659 sisältää vain sellaiset tapaukset, joissa joku talon väestä on osan aikaa ratsastanut, koska tämä vaadittiin, ettei ruis- ja riikintalariapua olisi tarvinnut maksaa. Lisäksi tähän luetteloon näkyy otetun ratsastajia myös 30-vuotisen sodan ajalta, joten aineisto ei edusta pelkästään Kaarle X Kustaan aikaa; lisäksi se on tendenssimäinen talon oman väen eduksi.

2 Ks. tästä jo jalkaväen yhteydessä, s. 41.

3 VA 8633:1185 Lassi Heikinp. Vehkalahden Miehikkälästä ja 1196 Antti Heikinp. Kokkonen Säämingin Kokonsaaresta.

vastaan ratsumieheksi lähtemiselle. Yksi asiaan vaikuttava tekijä on vielä se, että talolle tuli rahallisesti huokeimmaksi tällaisessa tapauksessa se, että isäntä itse ilmoittautui ratsumieheksi: jos kaikki kävi hyvin eikä sotaa tullut, ei varusten ja pääkatselmuksessa käynnin lisäksi ollut muita menoja. Tässä ei ole ollut mahdollisuutta lähteä tutkimaan, missä määrin talot, joiden puolesta isäntä itse ratsasti, olivat muita köyhempiä, mutta olipa talo rikas tai köyhä, ratkaisun huokeammuus tuli talon eduksi joka tapauksessa.⁴ Ja toisaalta tällaisessa tapauksessa oli ilmeisesti tarjolla miehiä, jotka halusivat tehdä lampuotisopimuksen ja hoitaa tilaa kahdavielijänä isännän ollessa vihollisia vastassa. Tietysti itse ratsastaminen oli isännälle sodan tullen vaarallista, mutta eipä tarvinnut maksaa palkkalaisille, jotka sodan aikana myivät nahkansa erityisen kalliista.⁵

Suhteellisesti kaikkein selvin ero on kuitenkin siinä, että Itä-Suomessa veljien osuus oli 9,4 %, kun se Hämeen ja Uudenmaan läänissä oli 4,4 ja Turun ja Porin läänissä vain 1,2 %. Tämä ei ole mitenkään odottamatonta, vaan johtuu suoraan siitä, että kaskitaloudessa perheet pysyivät jakautumatta, joten veljiä riitti sotaan lähtemään. Myös vanhassa rakuunarykmentissä, joka oli värvätty Itä-Suomesta, veliryhmä on varsin suuri, 6,4 %, kun se taas Schwengellin rakuunoissa, joka värvättiin sota-aikana poikkeavin tavoin, jää runsaaseen kolmeen prosenttiin.

Rakuunain sosiaalijakauma eroaa voimakkaasti ratsuväestä, ennen kaikkea juuri vanhassa Berndesin rakuunarykmentissä, joka värvättiin Itä-Suomesta. Erityisesti on huomattava, että isäntiä ja heidän poikiaan on yhteensä lähes 70 % kaikista, pelkästään isäntiä lähes kolmannes; palkkalaisia on taas vain 15,5 % — siis puolet samalta seudulta rekrytoituista ratsuväen palkkalaisista. Rakuunain taustaryhmänähän olivat tuntuvasti ratsutiloja köyhemmät talot ja lisäksi useat rakuunatilat syntyivät autiotiloista. Näissä oloissa ei sijaisen palkkaamiseen useinkaan ollut mahdollisuuksia.

2.2.6. Palkkalaisen asema

Ratsutaloilla, joiden hevosen selässä istui palkkalainen — valtakunnallisen termin mukaan *soinipalvelija* (sventienare), maakunnassa vain *ratsumies* tai *rakuuna* — oli ainainen huoli tämän vaatimuksista, jos kohta palkkalainenkin saattoi joutua harmikseen toteamaan isäntänsä kitsauden. Isäntien toistuvasti moitittua ratsastajiaan ahneudesta valtaneuvosto antoi lopulta kesällä 1657 erityisen soinipalvelijasäännön. Määräyksiltään se näyttää pitävän yhtä vakiin-

4 Pekka Lappalainen I:2 1971, s. 299 toteaa, ettei varallisuus näytä paljoa vaikuttavan, kuka talosta ratsasti. Vrt. myös Ylönen 1969, s. 423.

5 Lampuotisopimus esim. VA jj 7:408—408v Lappee yläosa 30. 9.—2. 10. 1658.

tuneitten tapojen kanssa, sillä vastaavanlaisia sopimuksia on tiedossa paljon varhemmilta ajoilta.¹

Soinipalvelijasääntö määräsi ensinnäkin, että aikana, jolloin ratsastaja ei ollut sotaretkellä, hänelle oli joka tapauksessa maksettava palkkana tai vahtirahana 6 riikintalaria eli 9 hopeataralaria vuodessa ja annettava joka toinen vuosi saappaat. Katselmusten välillä palkkalainen oli vapaa olemaan joko ratsutalon isännän tai kenen muun tahansa palveluksessa, mutta kuitenkin tietyssä paikassa, josta hänet nopeasti tarvittaessa saatiin matkaan.² Jos hän palveli ratsutalossa, hän sai mainitun rahan lisäksi kohtuullisen renginpalkan, mutta jos hän sotaretkien välillä käytti muita talosta saamiaan vaatteita kuin jalkineita, ne luettiin palkasta pois.

Sotaretkellä ollessaan ratsastajan piti pitää isännän hevosta ja varuksia hyvin, ja ne oli palautettava retken päätyttyä isännälle, ellei vihollinen ollut aiheuttanut niiden menetystä tai vahinkoa. Ja myös kotona ollessaan palkkalaisen piti jatkuvasti hoitaa varuksiaan hyvin niin että hän olisi aina ollut lähtövalmiina. Varusteiden palautuspykälä oli hankala palkkalaisen kannalta, jos hevonen meni sotaretkellä sellaiseen kuntoon, ettei siitä olisi ollut kotimatkalle. Sen myydessään ratsastaja näet vaaransi nahkansa, vaikka olisi tehnyt edullisemman kaupan.³

Valtaneuvoston päätös ei toki ollut ensimmäinen kerta, kun ratsastajan palkkaa koetettiin säädellä. Oikeusjutuista voi päätellä, että edellisen kerran säännös tästä oli annettu Suomen vuoden 1651 pääkatselmuksen yhteydessä, jolloin sotamarsalkka Gustaf Adolf Lewenhaupt oli määrännyt sen 20 kuparitalariksi vuodessa rauhanajalta ja 30:ksi sodan ajalta. Ainakin yhdessä jutussa esiintyy sitä edeltäneeltä ajalta 15 kuparitalarin palkka.⁴ Mutta oli niinkin sitkeä ratsumies, että hän vaati isännältään 1660 viidentoista vuoden palveluksesta — siis myös ajalta ennen vuotta 1651 — Lewenhauptin määräämät taksat, yhteensä 345 kuparitalaria, mikä hänelle oikeudessa myönnettiin.⁵ Vuoden 1651 taksat näyttävät olleen voimassa uuteen päätökseen asti⁶ siitä huolimatta, että kuparirahan arvon aleneminen vähensi palkan merkitystä. Onkin ymmärrettävää, että vuoden 1657 päätös määritteli palkan arvonsa pitävinä riikintalareina.

1 KrA KrK Kansliet Ea Kungl. brev och resolutioner 1624—1677 I:179 soinipalvelijasääntö 17. 6. 1657; vrt. esim. VA kk 4 1660:87 Pöytyä 25.—26. 9. 1660, sopimus tehty 15 vuotta aikaisemmin. Sventienare-termi liittyy vanhaan asemies-merkitykseen ilman sanan aatelista vivahdetta.

2 Vrt. esim. *Jutikkala* 1949, s. 708—709.

3 Ks. tuonnempana oikeudenhoidon kohdalla s. 139.

4 VA mm 9:366v Loimaa 26.—27. 9. 1656; vrt. VA kk 4 1660:16v Nousiainen 23.—24. 3. 1660.

5 VA kk 4 1660:87 Pöytyä 25.—26. 9. 1660. Vrt. *Ylönen* 1969, s. 423.

6 Esim. VA jj 7:496 Lappee alaosa 22.—23. 6. 1659.

Soinipalvelijasäännön määräystä, että palvelijaa sai vaihtaa vain pääkatselmuksessa, noudatettiin luonnollisesti myös toisin päin, niin että isäntäänsä kylästynyt palkkalainen ei saanut mennä palvelukseen toiselle ilman katselmusmiesten lupaa. Tällaisista luvista on nimenomaisia tietoja kärjäpöytäkirjoissa.⁷ Kaiken kaikkiaan pitkä perinne oli siinä määrin vakiinnuttanut isäntien ja heidän palkkalaistensa suhteen, että samanlaisia kiistoja kuin jalkaväen palkkalisista esiintyy ratsutilojen isäntien välillä harvinaisen vähän.⁸

2.3. Laivamiehet

2.3.1. Vakinaiset laivamiehet

Laivamiesten rekrytoinnissa oli 1623 siirretty vakinaiseen laivamiehenpitoon, jonka muotojen hakeminen kuitenkin kesti aina 1640-luvulle saakka. Alkuperäisestä talokohtaisesta laivamiehenpidosta, joka antoi verovapauden, siirryttiin ruotukohtaiseen laivamiehenpitoon vuoden 1634 päätöksen mukaisesti. Uusi hallinnollinen komppaniajako ulotettiin Suomeen vuodesta 1637 alkaen, jolloin perustettiin Pohja-Suomen pyssymieskomppania. Seuraavana vuonna syntyi Etelä-Suomen komppania, 1639 Ahvenanmaan komppania ja lopulta 1640 Uudenmaan komppania.¹ Samalla kun 1640-luvulla suoritettiin eräitä aluesiirtoja maavoimien ja laivaston välillä, Suomen laivamieskomppaniain alueet, jotka vielä vuoden 1641 säilyneessä yhteenvedossa näyttävät olevan erityisesti Etelä-Suomen ja Pohja-Suomen komppaniain välillä kovin jäsentymättömät, kiinteytyvät selkeiksi.² Nämä neljä komppaniaa yhdessä muodostivat laivaston kolmannen eli Suomen rykmentin.

Ahvenanmaan komppaniaan kuuluivat 1650-luvulla varsinaisen Ahvenanmaan lisäksi myös Korppoo, Nauvo, Rymättylä ja Taivassalo. Etelä-Suomen komppania muodostui miehistä, jotka koottiin rannikkopitäjistä Maskun—Merimaskun ja Pohjan—Tammisaaren linjojen väliltä. Uudenmaan komppanian alue käsitti Uudenmaan rannikkopitäjät Karjaan ja Pernajan väliltä sekä alueen kaupungit; lisäksi siihen luettiin Viipurin kaupunki sekä Koivisto Viipurin läänistä. Nämä kolme olivat varsinaisia laivamieskomppanioita. Suomen neljäs komppania, Pohja-Suomen komppania käsitti sen sijaan pyssymie-

7 VA cc 7:330 Kisko 1. 2. 1658.

8 Poikkeuksena esim. VA ee 8:12—12v Hollola 23.—24. 1. 1660; sekava juttu jalkaväen ja ratsuväen välillä mm 10:308 Huittinen 10.—12. 11. 1659.

1 Rekrytoinnin vaiheista ks. mm. *Bäckström* 1884, s. 85—86; *Zetterstén* 1903, s. 59—69; *Spens* 1942, s. 338—340.

2 Vrt. KrA Rullor (flottan) XIII d Bunt 1641—1757 Kort förslagh på Bättzmänen 1641 ja KrA Örlogsflottans räkenskaper 1656:4:1774—1898 sekä 1369—1385.

syvästi jaettu ruotuihin, joista kunkin tehtävänä oli pitää yhtä miestä aina valmiina tarvittaessa kruunun laivastoon. Ruotsissa ruodun suuruus oli normaalisti neljä vero- tai kruununtaltoa, mutta Norrlannissa, Ahvenanmaalla ja Suomessa sekä myös Gotlannissa ruotuun kuului viisi taloa. Rälssitaloja ruotuun otettiin normaalitapauksessa vastaavasti kaksinkertaisesti. Papeilta, joilta myös oli 1640-luvulla aiottu ottaa laivamiehiä, näitä ei liene saatu.⁴ Järjestelmä oli joka tapauksessa pohjimmiltaan erittäin yksinkertainen, ja myöhemmässä jalkaväen ruotujakolaitoksessa onkin siihen selviä yhtymäkohtia.⁵

Yhteinen vastuu laivamiehestä teki luonnostaan ruoduista pysyviä, eikä niitä saanutkaan muuttaa muuten kuin pääkatselmuksessa.⁶ Valitettavasti ne ruodutusrullat, joita laivastossa kutsuttiin nimellä *jordeböcker*,⁷ ovat 1650-luvulta kokonaisuudessaan hävinneet, joten on vaikea tietää, missä määrin ruodut todella olivat pysyviä tai noudatettiin niitä muodostettaessa samaa menettelytapaa kuin Gotlannissa, jossa ruodussa saattoi olla kuusikin taloa, jos yksi tai kaksi niistä oli neljännesveron talo. Samaten jää täysin tietymättömäksi, mikä laivamiesten sosiaalinen asema oli ruodun taloihin nähden. — Jotakin sekavuutta laivamiesten rekrytointiluetteloiden pidossa ilmeisesti oli, sillä Kustaa Eevertinpoika Horn valitti niiden puutetta ja ehdotti itselleen kuninkaalle, että maaherrat velvoitettaisiin tekemään laivamiesten otona samanlaiset rullat kuin nihdinotossa.⁸

Maakirjojen puuttuminen on hieman ihmeellistä. Kun näet samasta pitäjäs-tä otettiin sekä laivamiehiä että nihtejä, odottaisi että sekaannuksien estämiseksi Horninkin kaipaamat luettelot olisi tehty. Selitys lienee siinä, että laivaston ruodutusrullien laatiminen näkyy olleen uskottu komppanianpäällikölle,⁹ joka yleensä oli hallinnollisilta valtuuksiltaan tuntuvasti maavoimien komppanianpäällikköä suurempi herra — luonnollisesti siksi, että rykmenttiporras ei aina-kaan vielä 1650-luvulla näy käytännössä toimineen. On tietenkin mahdollista, että ”maakirjat” ovat menneet Tukholmaan ja siellä hävinneet laivaston rullien enemmistön tavoin, mutta toisaalta voi olla niin, että amiraliteetti on ollut tyytyväinen, kunhan on saanut määräluvun miehiä kustakin pitäjästä,¹⁰ ja on jättänyt yksityiskohdat komppanianpäällikön harteille sekä tarkastuksen pääkatselmuskomissaareille. Jossakin on tietysti täytynyt olla paperit, jotka ovat osoittaneet, mitkä kylät tai tilat kuuluivat laivastolle, mitkä maavoimille, mutta ovat-

4 Ks. esim. *Zetterstén* 1903, s. 61.

5 *Viljanti* 1935, s. 53.

6 KrA AmKR 1655:88— Ohjeet laivamiesten ottajille 20. 1. 1655, 1 ja 2 §.

7 Vrt. *Marinens rullor XIII* 1660 *Jordebok för Gotlands båtmanhåll*.

8 RA Skr till KM CXG Kustaa Horn 23. 9. 1658 Turku; vrt. KrA AmKAB 1658:282 P. *Holländer Ridder* 14. 8. 1658 Viipuri.

9 Ks. esim. KrA AmKP 10. 3. 1657 ja 18. 3. 57.

10 KrA AmKP 11. 5. 1657.

pa ne olleet lääninhallituksessa, voudilla tai kirkkoherralla,¹¹ näiden kaikkien arkistot ovat joka tapauksessa hävinneet.

Täysin lopullinen ja valmis ruotujako ei luonnollisesti voinut koskaan olla. Siihen vaikuttivat voimakkaasti sekä rälssiytyminen, johon tuonnempana palataan, autioituminen että uudisraivaus. Mutta lisäksi Kaarle X Kustaan aikana näkyy laivamiesalueita pyrityn keskittämään nimenomaan rannikolle niin että raja laivamiespitäjien sisäosien nihdinottoalueisiin olisi tullut selväksi. Tästä kuningas antoi nimenomaisen määräyksen vuoden 1655 alussa,¹² ja kun muutamaa päivää myöhemmin kirjoitettiin ohjeet laivaston pääkatselmuksen pitäjille, niihin sisältyi sama määräys vaihtaa sisämaan laivamiesruotuja rannikon maaväenalueisiin. Lisäksi piti järjestellä niitä rälssin laivamiesruotuja, jotka muodostuivat rannikon ja sisämaan talonpojista, että ruotujen alueista tulisi mahdollisimman yhteneviä.¹³

Laivaston miehiä koskeneen kirjeenvaihdon selaaminen osoittaa, että myös heidän rekrytoinnissaan suurin ongelma oli rälssimaa. Periaatteena oli alunperin ollut, että säterit olivat vapaita laivamiehenpidosta. Aatelisto oli kuitenkin ruvennut käyttämään säännöstä hyväkseen siten, että he olivat hylänneet vanhan säterinsä, panneet siihen talonpojan asumaan, rakentaneet uuden säterin ja vaatineet molemmilta vapautta laivamiehenpidosta. Jo Kristiina oli vuonna 1653 antanut määräyksen, jolla kaikki ennen vuotta 1642 perustetut säterit olivat vapaita laivamiehenpidosta, mutta kaikki sen jälkeen kruunulta rälssille siirtynyt maa joutui siihen alistumaan, elleivät rälssimiehet itse tilalla asuneet ”eller hafwer deras egen afuell opå”. Tämä järjestely ei näytä menneen aateliston päähän, sillä vielä Venäjän-sodan aikana maaherra Erik von der Linde joutui parikin kertaa kysymään amiraliteetista, mitä oli tehtävä — aateliset kummas-telivat, miksi he laivamiesalueilla eivät saaneet automaattisesti vapautusta kuten väenotosta saivat. Amiraliteetti tyytyi viittaamaan Kristiinan päätökseen ja korostamaan, että vapautus koski ainoastaan Norrköpingin päätöksen mukaisia tiloja.¹⁴

Rälssitalonpoikia — olivatpa nämä pienlänityksiltä tai kreivi- ja vapaa-herrakunnista — otettiin ruotuun kaksinkertaisesti yhtä laivamiestä kohti. Heitä koskenut helpotus oli siis yhtä suuri kuin jalkaväenkin rekrytoinnissa. Erona sen sijaan oli, että kun vuoden 1642 päätöksen mukaan rajapiiritilat eivät jalka-

11 Ks. jo jalkaväen rekrytointilukua s. 20—.

12 KrA AmKP 16. 1. 1655.

13 KrA AmKR 1655:88— Ohjeet laivamiesten ottajille 20. 1. 1655, 13 ja 16 §; uudisraivauksesta ja torpista ks. 14 §.

14 KrA AmKAB 1656:1203 E. von der Linde 8. 11. 1656; AmKAB 1657:63 E. von der Linde 22. 1. 1657; AmKR 1657:54 E. von der Lindelle 6. 2. 1657; ks. myös *Zetterstén* 1903, s. 61—62.

väen rekrytoinnissa saaneet mitään helpotusta,¹⁵ niin laivamiesten rekrytoinnissa rajapiiritiloja kirjoitettiin ruotuun täysi tusina. Tämä oli merkittävä etu Ruotsissa, jossa rälssin tiloja oli ruodussa normaalisti kahdeksan, mutta vähäisempi niillä alueilla, joilla rälssi pani ruotuun kymmenen miestä, siis myös Suomessa¹⁶

Kaupungit olivat kukin sitoutuneet ylläpitämään tietyn määräluvun laivamiehiä. Vastuu tämän täyttämisestä oli pormestarien ja raadin huolena.¹⁷ Kaupunkien raastuvanpöytäkirjat antavat hyvin vähän valoa niihin menetelmiin, joilla velvollisuus jaettiin, mutta näyttää siltä, että tavat vaihtelivat paikkakunnan mukaan. Turussa ja mahdollisesti Uudessakaupungissa laivamiehenpito näyttäisi olleen jaettu ruodutuksen tapaan porvariryhmille,¹⁸ kun taas ainakin Porissa ja ilmeisesti myös Raumalla, Helsingissä ja Oulussa pormestari ja raati määräsivät miehet koko kaupungissa olevasta väestä.¹⁹

Sekä maaseudun että kaupunkien laivamiehet saivat ruodulta tai kaupungilta vuosipalkan, jota kutsuttiin nimellä *hemkall*. Vaatteiden ja rahojen lisäksi etuihin piti vuonna 1653 annetun määräyksen mukaan sisältyä myös tupa ja navetta sekä laidun kahdelle lehmälle ja muutamalle lampaalle.²⁰ Näyttää siltä, ettei määräystä ennätetty juuri lainkaan täyttää vielä Kaarle X Kustaan aikana, vaan palkka maksettiin rahana.²¹ Nämä maksut upseerien piti koota ja tilittää miehille, ettei väärinkäytöksiä tulisi.²² Torpattomuutta tuntuu osoittavan myös se, että amiraliteetti toistuvasti joutui esittämään valituksia laivamiesten omaisten muuttamisesta Tukholmaan.²³ Tarjoamiaan etuisuuksia vastaan ruotu joka tapauksessa sai käyttää laivamiestä töissään.²⁴ Työvoimapulaa kärsivissä kaupungeissa meneteltiin samoin, jopa niin, että mahtavimmat porvarit eivät laskeneet kruunun laivamiehiä töistään ajoissa palvelukseen.²⁵

15 Ks. edellä s. 25—; poikkeuksena kuitenkin vuoden 1655 ja 1656 väenotot, s. 26.

16 *Bäckström* 1884, s. 86; *Zetterstén* 1903, s. 61—62, kreivi- ja vapaaherrakunnat samaistettiin muihin läänityksiin vuoden 1646 päätöksellä, ks. myös *Jokipii II* 1960, s. 90—92; erityistapauksia esim. Piikkiön Kuusistossa Seved Bååtin tilat RA Kammarkoll.ank.brev 156:391 E. von der Linde 27. 8. 1657.

17 *Halila I* 1941, s. 277—278; KrA AmKR 1658:368 Kustaa Hornille 11. 6. 1658.

18 VA z 27:209 Turku 4. 8. 1656; *Kaukovalta* 1917, s. 88—89.

19 KrA AmKAB 1657:47 Porin porm. ja raati 7. 12. 1657; AmKAB 1657:593 Rauman porm. ja raati 21. 5. 1657; AmKAB 1658:183 Kustaa Horn 24. 5. 1658 Helsinki; AmKAB 1656:875 Oulun porm. ja raati 3. 6. 1656 Oulu. Vrt. esim. *Takolander* 1930, s. 301: ”rote-rades blott 3 båtsmän” (Tammisaari); rotera-termi lienee tässä harhaanjohtava.

20 *Zetterstén* 1903, s. 74—77; ks. myös *Stormbomin* erinomaista esitystä ÅO 1956, s. 49—50.

21 KrA AmKR 1656:264 P. Holländer Ridderille 4. 4. 1656; vrt. *Gardberg* 1968, s. 351.

22 KrA AmKR 1655:88— Ohjeet laivamiesten ottajille 20. 1. 1655, 5 §.

23 Sama; ks. myös AmKAB 1658:159 Tietoja Ahvenanmaan laivamiehistä.

24 *Bäckström* 1884, s. 86.

25 KrA AmKAB 1656:875 Oulun porm. ja raati 3. 6. 1656.

2.3.2. *Värvätyt ja laivapojat*

Vakinaisten laivamiesten lisäksi oli vielä toinenkin miehistön ryhmä, nimittäin värvätyt laivamiehet. Kruunu otti nämä tarvittaessa palvelemaan kuukausipalkkaa vastaan. Suomesta värvättyjä oli 1656 palveluksessa 20 miestä, kaikki talvi-vahdissa, joka piti huolen satamissa talvehtivista aluksista.¹ Samaten olivat värvätyt ja kuukausipalkkalaisia myös laivapojat, jotka otettiin laivureiden, perämiesten ja laivamiesten pojista 12 vuoden ikäisinä — tässä siis käytäntö oli hie-man samantapainen kuin jalkaväkimiesten poikien ottamisessa, erona on vain se, ettei laivapojaksi jouduttu automaattisesti. SPENSIN mukaan laivapoikainstituutio oli ollut Kustaa II Aadolfin jälkeen poissa käytännöstä, mutta tuli uudelleen voimaan vuonna 1655 amiraliteetin päätöksellä. Seuraavana vuonna laivapoikia jo olikin palveluksessa 58, joista valitettavasti suomalaisten määrää ei ole mahdollista erotella.²

2.3.3. *Kaksinnuslaivamiehet*

Kaarle X Kustaan aikana myös laivamiesten tarve kasvoi normaalista. Jo Tanskan-sodan aikana 1644 oli ensimmäisen kerran turvauduttu siihen menettelyyn, että kaupungit luovuttivat laivamiehiä normaaliin verrattuna kaksinkertaisen määrän. Vuoden 1652 valtiopäivillä oli tehty nimenomainen päätös, että tämä toistuisi vaaran uhatessa. Vuoden 1655 keväällä valtakunnan turvallisuuden katsottiin olevan siinä määrin vaarassa, että kaupungeille lähti kaksinkertaistamista vaativa kirje. Vuoden 1655 valtiopäivillä tätä ”kaksinnusta”, joka siis todella oli kaksinkertaistamista, jatkettiin koskemaan myös vuosia 1656—1658, ja lopulta kaksinnusmiehet pääsivät palveluksesta vasta 1660.¹

Maaseudun kaksinnuksessa Suomi tuli toimimaan edelläkävijänä. Venäjän-sodan alettua sotamarsalkka Gustaf Adolf Lewenhaupt, joka otatti Suomes-ta jalkaväkimieliäkin enemmän kuin valtaneuvoston ohje edellytti, antoi näet määräyksen, että maaherrojen oli suostuteltava maakuntakokouksissa kansa kaksintamaan myös maaseudun laivamiehet. Tämä onnistui, kuitenkin selvästi vain sillä ehdolla, että miehet käytettäisiin nimenomaan kotimaan puolustukseen.² On syytä korostaa, että idea näyttää olleen Lewenhauptin tai hänen lähi-

1 *Zetterstén* 1903, s. 88; *Spens* 1942, s. 340; KrA Örlogsflottans räkenskaper 1656:4:1369—1385.

2 *Spens* 1942, s. 340; KrA Örlogsflottans räkenskaper 1656:4:1387.

1 Ks. esim. RA RR 1655:409 Kaupungeille 14. 3. 1655; *Zetterstén* 1903, s. 65; *Storbom ÅO* 1956, s. 51.

2 KrA AmKAB 1656:1060 E. von der Linde 28. 8. 1656; vrt. RA Skr. till till KM Amiralitetskoll. vol. 1 4. 9. 1658, liite 5. KrA AmKAB 1658:273 Kustaa Horn 5. 8. 1658 Turku; RA Händl. ang. flottan afd. B vol. 4 G. Wrangel 11. 7. 1656 Helsinki.

piirinsä oma, vaikka ZETTERSTÉN viittaakin tällä kohtaa amiraliteetikollegioon.³

Paitsi sitä, että Suomi oli tiennäyttäjänä itse ajatuksen toteuttamisessa, se ylitti Ruotsin myös otettujen kaksinnusmiesten määrässä. Kirjeistössä on säilynyt amiraliteetin laatima luettelo, joka osoittaa, että Ahvenanmaata lukuun ottamatta Suomen kaksinnus myös maaseudun osalta oli todella kaksinkertaistamista: ruodut antoivat jokaista vakinaista laivamiestä kohti yhden lisämiehen vain vähäisin poikkeuksin. Laivaston tileihin kaksinnuslaivamiehet eivät 1657 ehtineet⁴ ilmeisesti siksi, että he toimivat koko kesän 1657 Itä-Suomen sotatoimialueella.⁵

Ruotsissa ja Ahvenanmaalla ajatusta sen sijaan seurattiin vasta seuraavana vuonna 1657, jolloin amiraliteetti 17. 6. määräsi, että jos ruodun muodosti neljä tilaa, se antoi toisen samankokoisen ruodun kanssa yhden kaksinnusmiehen, mutta jos ruotuun kuului kahdeksan tilaa tai enemmän, se joutui yksin antamaan lisämiehen. Vaikka tässä siis — aivan samoin kuin edellisenä vuonna jalkaväen otossa — tasoitettiin rasitusta vero- ja kruununmaan sekä rälssimaan välillä, Suomi antoi täysine kaksinnusmiehineen Ruotsia enemmän. Virallisesti toimenpide hyväksyttiin vasta vuoden 1660 Göteborgin valiokuntavaltiopäivillä.⁶

Kaksinnus — sekä kaupunkien että maaseudun — osoittautui ongelmalliseksi. Itse asiassa jokseenkin jokainen oikeusjuttu, joka Kaarle X Kustaan aikana liittyy laivamiehenpitoon, on jotenkin yhteydessä myös kaksinnukseen. Synnä on luonnollisesti se, että väenottojen ja ratsuväenvärväysten koettelemassa maassa oli muutenkin miespula. Amiraliteetti joutui kaupunkien kohdalla kevästä 1655 lähtien toistuvasti häkimään kaupunkeja kaksinnusmiesten lähettämiseen.⁷ Helsinki kiirehti vuonna 1656 anomaan itsensä vapaaksi äskettäin tapahtuneen kaupungin siirron sekä tulipalon vuoksi ja saikin vapautuksen siksi vuodeksi.⁸ Kun se seuraavana vuonna joutui asettamaan myös kaksinnuslaiva-

3 Kirjoittaja ei ole löytänyt amiraliteetin kirjeenvaihdosta eikä pöytäkirjoista kohtaa, joka osoittaisi, että collegio olisi ajatuksen takana; vrt. *Zetterstén* 1903, s. 65; vrt. myös Linden sanontoja edellisen viitteen kirjeissä.

4 Ks. *Örlogsflottans räkenskaper 1657:4*; Kaksinnuslaivamiesten määrästä ks. RA Skr. till KM Amiralitetskollegium vol. 1 4. 9. 1658, jossa oleva luettelo liite 6 antaa kaksinnusmiehille jokseenkin samat luvut kuin vakinaisillekin.

5 Ks. *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 212, 310.

6 *Zetterstén* 1903, s. 66; vrt. KrA Rullor (Flottan) XIII d Bunt 1641—1757 Extract Uppå Underbem:te Compagnier 6. 7. 1657 sekä Korth Extract Uppå Underskrifne Compagnier 6. 7. 1657.

7 RA RR 1655:409 Kaupungeille 14. 3. 1655; KrA KrKR 1656:339 Kaupungeille huhtikuussa 1656; vrt. AmKAB 1656:875 Oulun porm. ja raati 3. 6. 1656 Oulu; AmKR 1657:17 Kaupungeille 15. 1. 1657; AmKAB 1657:579 Kokkola 25. 4. 1657; 581 Vaasa 2. 5. 1657; 593 Rauma 21. 5. 1657.

8 KrA AmKAB 1656:863 Helsingin porm. ja raati 30. 6. 1656; AmKR 1656:612 Helsingin porm. ja raadille 10. 7. 1656.

miehiä, se antoi vahingon kiertää ja otti evakkoon tulleet Nevanlinnan porvarien palvelusmiehiä, jopa yhdeksän porvariakin laivamieheksi. Rauhan hämmötessä nevanlinalaisille tuli kiire kauppaansa hoitamaan. He valittivat Kustaa Hornille, joka järjesti amiraliteetilta lupauksen, että nevanlinalaiset porvarit oli päästettävä palveluksesta. Siten helsinkiläiset joutuivat hankkimaan omia miehiään tilalle.⁹

Porin raati koetti saada kaksinnusmiesten luvun täyteen sillä, ettei mainintu valituille mitään, vaan piti nämä tietämättömyydessä laivan lähtöön saakka, etteivät miehet livistäisi tiehensä. Tämä sai aikaan sen, että tullimies Kustaa Heikinpoika ehti palkata yhden laivamiehistä, kisälli Joonaksen, ratsumieheksseen. Asiasta sukeutui paremmanpuoleinen tappelu, jossa sekä Joonas että sotaväki kunnostautuivat, ja useita koomisia käänteitä sisältänyt tapahtumasarja päättyi siihen, että maaherran päätöksellä ratsumieheksi määrätty Joonas haastoi kaupungin hovioikeuteen. Kaupunki joutui pyytämään amiraliteetilta oikeudenkäyntiapua, että tullimies velvoitettaisiin antamaan Joonaksen tilalle uusi laivamies.¹⁰

Kun maaseudulla sama talo saattoi sekä olla osallisena laivamiehenpidossa että varustaa ratsukon, taloille alkoi syksyllä 1656 tulla pää vetävän käteen. Ratsukkoja oli menetetty Puolassa, ne oli korvattava, ja lisäksi nyt vaadittiin kaksinkertaista laivamiehenpitoa. Amiraliteetti ja sotakollegio yrittivät tällöin sopia keskenään, annettaisiinko helpotusta, mutta tuloksesta ei varmaa tietoa ole, joten molemmat lienevät pitäneet kiinni omistaan.¹¹ Sen sijaan amiraliteetti suostui siihen, että se osa Eckerön, Kumlingen ja Taivassalon talonpoikia, joka osallistui postinkuljetukseen, sai vapautuksen kaksintamisesta.¹²

Joka tapauksessa laivamiesten kaksintaminen oli sekin osatekijänä siinä, että Kaarle X Kustaan sotien oloissa itseään kruunun palvelukseen kauppaavilla oli todella myyjän markkinat. Jos kohta on juttuja, joissa — toisin kuin Joonaksen tapauksessa — hankaluuksiin joutuneella on ollut ilmeinen petoksen aie ja siitä seurannut kaksinkertainen pestautuminen,¹³ on myös pari tapausta, joissa korkean aatelisten palvelija yllättävästi siirtyy laivamieheksi.¹⁴ Seikkailunhaluiselle miehelle, joka halusi hyötyä tilanteesta, oli todella edullisinta pestautua nimenomaan kaksinnuslaivamieheksi, koska näitä oli luvattu käyttää vain kotivesillä ja kotiuttaa sodan päätyttyä.

9 KrA AmKAB 1658:183 Kustaa Horn 24. 5. 1658 Helsinki; AmKR 1658:368 Kustaa Hornille 11. 6. 1658.

10 KrA AmKAB 1657:47 Porin porm. ja raati 7. 12. 1657.

11 KrA KrKR 1656:530 E. von der Lindelle 2. 10. 1656.

12 KrA AmKAB 1656:1060 ja 1072 E. von der Linde 28. 8. 1656 ja 3. 9. 1656; AmKP 5. 9. 1656.

13 Esim. VA kk 4 1659:9v Nousiainen, Lemu, Masku 12.—13. 1. 1659.

14 KrA AmKAB 1658:185 ja 251 Kustaa Horn 18. 5. ja 19. 7. 1658 Helsinki.

Tässä suhteessa sekä kaksinnuslaivamiehet itse että heidän ruotunsa kokivat kuitenkin ikävän yllätyksen. Syksyllä 1658 Uudenmaan komppanian päällikkö Petter Holländer Ridder sai amiraliteetilta tehtäväkseen koota kaksinnusmiehet ja toimittaa nämä Tukholmaan, koska Tanskaa vastaan tarvittiin laivamiehiä. Kun amiraliteetti jo kesällä oli pannut nämä valmiustilaan, kansassa oli syntynyt levottomuutta, josta ylipäällikkö Kustaa Horn kiirehti ilmoittamaan Tukholmaan. Niinpä amiraliteetti nyt nimenomaan varoitteli, ettei rahvas saisi osoittaa kärsimättömyyttä miesten poisvientä kohtaan!¹⁵ Kaksinnusmiehet pääsivätkin — tai ne, jotka vielä olivat elossa — kotiin vasta 26. 11. 1660 tehdyllä päätöksellä, jolloin he olivat ehtineet palvella runsaan vuoden vastoin sopimuksia, ja valtiopäivien hyväksymästi vajaan vuoden!¹⁶

2.4. Tykkimiehet

Tykistö oli 1650-luvulla vielä lähes ammattikunnan luontoinen erikoisaselaji. Rauhan aikana tykkiväkeä oli Suomen suunnalla vain linnoituksissa. Varsinaisen tykkiväen lisäksi samaan ryhmään luettiin myös linnoitusupseerit, joita Suomen suunnalla toimi vain yksi konduktööri, linnoitustöiden ohjaaja, Käksälnessä! Kuten aikaisemmin on mainittu, Suomen ja Inkerin linnoitusten tykkimiehet kuuluivat ennen Venäjän-sotaa samaan tykkimieskomppaniaan, jonka päällikkö kapteeni Nils Looberg piti komentopaikkaansa Viipurissa. Komppania oli vahvuudeltaan 103 miestä.²

Tykkiväki hankittiin kokonaisuudessaan värväämällä, siis palkkaa vastaan palvelemaan. Rauhan aikana tämä ei tuottanut ongelmia, koska normaali poistunta oli hidasta, ja linnoituksen tykkiväen riveistä lähteneen tilalle voitiin alemmista korottaa mies ja värvätä hierarkian ala-asteelle uusi hanslankari. Sotakollegion aikeena oli säästää pienentämällä Suomen ja Inkerin komppaniaa vuoden 1655 alussa. Silloin Inkerin kenraalikuvernöörinä toiminut Kustaa Horn sai aikeen estetyksi viittaamalla naapurimaassa vallitsevaan tilanteeseen sekä vaikeuksiin löytää tarvittaessa nopeasti uusia tottuneita miehiä palvelukseen, jos näitä kuitenkin jouduttaisiin taas lisäämään.³ Päätös pitää miehet pal-

15 KrA AmKR 1658:363 ja 365 E. Kruselle ja P. Holländer Ridderille 11. 6. 1658; 457 ja 459 P. Holländer Ridderille ja O. Evertssonille 9. 7. 1658; 596—600 ja 602 E. J. Creutzille, E. von der Lindelle ja O. E. Hägerille 13. 9. 1658; vrt. KrA AmKAB 1658:273 Kustaa Horn 5. 8. 1658 Turku; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 236.

16 *Zetterstén* 1903, s. 65—66.

1 KrA MR 1657:30:42—43; KrKR 1657:339 Kustaa Hornille 29. 5. 1657.

2 KrA Rullor 1655:11, Loobergin komppania.

3 KrA KrKBB 1655:2:291 Kustaa Horn 25. 1. 1655 Nevanlinna; KrKR 1655:39 Kustaa Hornille 1. 2. 1655.

veluksessa osoittautuikin onnelliseksi, sillä jo saman vuoden kesällä komppaniasta voitiin lähettää miehiä Liivinmaalle sotaan, jolloin linnoituksiin jäi tykkimiehiä aivan minimimäärät.⁴ Liivinmaan tykkimiespulaa näkyy parantuneen myös ottamalla jalkaväkimiehiä tykistöön.⁵

Venäjän-sodan alku kohtasi tykkimiehistä huutavaa puutetta kärsivän Suomen. Erityistä vaikeutta tuotti hankkia asiantuntevat miehet pieneen kenttätykistöön, joka Suomen suunnalle luotiin kesällä 1656 ja 1657. Ilmeisesti kaksi tykkiväen upseeria saatiin Tukholmasta,⁶ mutta muu henkilöstö värvättiin ja koulutettiin Suomessa. Kesällä 1656 kenttätykistössä näyttää olleen itsensä Loobergin johdolla vain 15 miestä, mutta luku kasvoi tästä seuraavaan kesään mennessä 30:een.⁷ Lisäksi kaikki Suomen suunnan linnoitukset olivat saaneet rauhanajan vahvuuksia runsaammat tykkimiesmäärät, niin että Viipurissa oli 33 tykistön upseeria ja miestä ja 13 käsityöläistä, Käkisalmissa 28 + 2, Pähkinälinnassa 20, Nevanlinnassa 5 ja Olavinlinnassa 6 miestä,⁸ joten kokonaisluku kohosi pelkästään Itä-Suomessa ja Laatokan ympäristössä 107 tykistön ammattimieheen.

Varsinainen suuri tykkimiesten värväys tapahtui Suomessa kuitenkin vasta Venäjän-sodan jo loputtua keväällä 1659. Tällöin Kustaa Horn ilmeisesti omasta aloitteestaan värväsi lisää miehiä tykkiväkeen niin, että näitä eri linnoituksiin jääneiden lisäksi riitti lähtemään Ruotsiin sekä Tanskan ja Saksan sotiin majuriksi ylenneen Loobergin johdolla 104 tykkimiestä. Sotaan lähteneet miehet olivat pääosaltaan juuri vuonna 1659 värvättyjä; vanhat jäivät enimmäkseen entisiin kotilinnoituksiinsa. Varsinaisista tykkimiehistä, 70 hanslankarista, vain kahdeksalla on ulkomaalainen sukunimi — niistäkin osa mahdollisesti suomalaisen väännöksiä —, 13 hanslankaria kulkee joko ammatti- tai adjektiivinimellä, viittä on vaikea luokitella, kun taas loput 44 miestä ovat nimiltään itäsuomalaisia.⁹ Tämä osoittaa, että tykistö ei toki ollut tavallisille suomalaisille miehille outo aselaji eikä tykkimiehiä värvätessä rahvasta suinkaan syrjitty.

Tykkiväkeen pitääkin paikkansa sama kuin kaksinnuslaivamiehiin: sellaisille, jotka halusivat lähteä pääasiassa onneaan koettamaan, tykkiväki oli erittäin sopiva. Palvelus siinä oli turvallisempaa kuin muissa aselajeissa eikä halutto-

4 KrA KrKR 1655:315 ja 316 Kustaa Hornille ja J. Rosenhanelle 16. 5. 1655; KrKBB 1655:1:837 Nils Looberg 14. 12. 1655 Viipuri.

5 KrKBB 1656:1:185 G. A. Lewenhaupt 1. 8. 1656 Viipuri; vrt. KrKR 1656:418 G. A. Lewenhauptille 20. 8. 1656.

6 KrA KrKBB 1656:1:499 E. Kruse 12. 12. 1656 Viipuri, G. Fäck; MR 1657:30:34, H. Rappolt.

7 KrA MR 1656:30:4; MR 1657:30:34; VA 8626:178 ja 179.

8 KrA MR 1657:30:40—42, 47, 51; VA 8626:470; VA 9695:1407.

9 RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 4. 1. 1659 Hämeenlinna; värvätyistä ks. VA 8633:1212—1213v sekä 193—194 ja 287. Oikea lukumäärä Rullor 1659:2:34—35, josta myös nimityypit laskettu, vrt. myös Rullor 1659:2:37—52v.

malla tykkimiehellä ollut samaa vaaraa kuin jalkamiehellä joutua palvelemaan loppuikänsä. Kruunuhan ei pitänyt tykkimiehiä rauhan aikana enempää kuin linnoituksiin tarvittiin, ja niihin taas todella kyvykkäällä miehellä oli mahdollisuus päästä tykistöissä kerran kuntonsa näytettyään. Niinpä mainituista hanslankareista ainakin viisi yleni vuodessa konstaapeleiksi ja viisi muuta oppilas-konstaapeleiksi — todennäköisesti useammat, koska Saksan rintamalle komennetuista ei ole tietoa. Useimpien palvelusaika tosin loppui Kaarle X Kustaan sotajakson päättäneeseen vuoden 1661 pääkatselmukseen, jolloin tykistökomppania pienennettiin rauhanajan määrävahvuuteensa. Mutta eräille värväytyminen tykkiväkeen tuli olemaan pysyvän sotilasuran alku,¹⁰ joskin se luonnollisesti tykkiväen pienuuden vuoksi tuli olemaan sitä paljon harvemmin kuin jalkaväkimiesten, ratsumiesten, rakuunain tai laivamiesten kohdalla.

10 VA 8633:1212—1213v; vrt. myös 8636:162, Rullor 1660:2:109—111 ja Rullor 1661:1:63—65.

3. KATSELMUKSET

Väenottoa tai värväystä seurannut ratkaiseva askel sotilaan elämässä oli katselmus (munstring), jossa hänet virallisesti otettiin rulliin. Samalla miehistö ja väenotto- sekä miehistöluettelot tarkastettiin perin pohjin: raihnaisiksi ja kruunun palvelukseen kelpaamattomiksi todetut vapautettiin, alokkaat jaettiin perusyksikköihin ja kaikesta tehtiin katselmusrullaan tarkat merkinnät. Lisäksi juuri katselmuksissa, joissa koko joukko oli koolla, järjestettiin mielellään sota-oikeudenistunnot.¹ Kaarle X Kustaan sotien aikana katselmus seurasi enimmäkseen välittömästi jalkaväen väenottoa, jolloin asianomainen väenottokomis-saarina toiminut maaherra toimitti myös katselmuksen. Määräys tuli joko kuninkaalta, joka antoi asiaa koskevan valtakirjan, tai ylipäälliköltä. Katselmus pidettiin myös aina suuren joukon lähtiessä matkaan sekä sen saapuessa määränpäähensä.² Tavallisen katselmuksen pitäjänä saattaa muuten esiintyä kuka tahansa korkea virkamies aina kenraalikuvernööristä sotaviskaaliin.³

Laivastossa, jossa vakinainen laivamiehenpito jo oli rekrytointimenettelynä, normaalin katselmuksen saattoi amiraliteetin määräyksestä suorittaa myös asi-anomaisen komppanian päällikkö. Vakinaisten miesten ollessa kyseessä tarvittiin näet normaalisti ainoastaan miesten koolle saanti sekä jostakin ruodusta vaihtuneen miehen merkitseminen rulliin entisen tilalle. Komppaniahan oli pelkkä hallinnollinen yksikkö.⁴

Ajoittain suoritettiin kuitenkin tavallista katselmusta tuntuvasti tärkeämpi pääkatselmus (generalmunstring). Pääkatselmus ei kohdistunut ainoastaan miehistöön, vaan siinä tarkastettiin myös rekrytointialueet ja ratsuväen kohdalla

1 Ks. *Steckzén* 1930, s. 217—218 ja tuonnempana s. 139.

2 KrA KrKBB 1658:2:719 J. Graan 4. 10. 1658 Vaasa; viittaa kuninkaan kirjeeseen 7. 9. 1658 Helsingör, jota ei reistraturassa; KrA KrKBB 1657:2:247 E. von der Linde 31. 7. 1657 Turku. KrA Rullor 1654:3:869v Pohjanmaan rykmentin kuuden komppanian katsel-mus Jaama 11. 12. 1654; sitä edeltävä lähtökatselmus Rullor 1654:4:802— erit. 841— Kok-kola ja Vaasa 24. 10. ja 2. 11. 1654; Rullor 1655:4:1388— Isokyrö 12. 5. 1655.

3 Edellisten rullien allekirjoitusten lisäksi ks. esim. Rullor 1656:3:256 ja 264 erill. ratsu-väkiosaston katselmus Turku 6. 9. ja Paimio 4. 9. 1656 ja RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 23. 6. 1659 ja 30. 6. 1659 Turku.

4 KrA AmKAB 1657:339 P. Holländer Ridder 20. 3. 1657 Viipuri; AmKAB 1658:273 Kustaa Horn 5. 8. 1658 Turku.

ratsutilojen veromäärä, palvelus jne. Jalkaväessä todettiin myös eri vuosina rulliin tulleiden miesten palvelusura. Edellisen pääkatselmusrullan sekä väenotto-luetteloiden pohjalta käytiin läpi rykmentissä tapahtuneet muutokset, poistunta selvitettiin ja laadittiin uusi rulla. Siihen otettiin ainoastaan paikalla olleet sekä sellaiset todennäköisesti elossa ja vapautuspassia vailla olleet miehet, jotka olivat livistäneet tiehensä. Pääkatselmusrulla muodosti joka tapauksessa pohjan rullanpidolle seuraavaan pääkatselmukseen saakka. Tai on parempi sanoa, että sen olisi pitänyt muodostaa, sillä kuukausirullia laatineet katselmuskirjurit olivat virkamiehinäkin yksilöitä ja erityisesti suurten tappioiden jälkeen he väsyivät kuljettamaan kauan sitten karanneita ja kaatuneita rullissa mukana. Ratsuväessä, jossa rullan tarkat merkinnät tappioista olivat edellytyksenä uusien ratsukoiden vaatimiselle varustajalta, tässä oltiin tarkempia. Kuten aikaisemmin on mainittu, ratsutilan kannalta pääkatselmus oli sikäli merkittävä, että kun talo kerran pääkatselmuksessa hyväksyttiin ratsutilaksi, se automaattisesti pysyi verovapaana niin kauan kunnes uusi pääkatselmus joko vahvisti ratsutilan aseman tai poisti varustamisesta luopuneen tilan sotilasmaakirjasta ja ratsuväen rullista.⁵

Pääkatselmukseen kuului edelleen pitempien väliaikojen perästä jakolaitoksen perusteellinen tarkastus, johon sisältyi eri upseerinviroille osoitettujen verojen järjestely. Tällainen suuri pääkatselmus oli edellisen kerran pidetty 1651, jolloin komissaarina oli kreivi Gustaf Adolf Lewenhaupt. Katselmuksen perusteella laadittu vuoden 1652 sotilasmaakirja säilyi koko Kaarle X Kustaan ajan sotalaitoksen kameraaliolojen perustana, jos Roos korostaakin aivan oikein, että se merkitsi 30-vuotisen sodan aikana pahasti sotkeutuneen vanhemman jakolaitoksen saattamista uudelleen jaloilleen.⁶ — Tässä on pakko jättää sinänsä erittäin mielenkiintoinen jakolaitoskysymys myöhemmän tutkimuksen varaan.

Pääkatselmuksen pitäjäksi nimitettiin säännöllisesti sota- tai amiraliteetti-kollegiota lähellä ollut ylimys tai vähintään maaherra, joka sai erityisen valtakirjan tehtävää varten. Paikalla oli Suomessa yleensä asianomainen maaherra sekä Suomen sotakonttorin johtaja sotakamreeri Erik Andersson Rosendal.⁷ Pääkatselmuskomissaari oli mies, jota edes sotakollegio ei voinut sivuuttaa, vaan jonka puoleen oli käännyttävä, jos jollekin viratta jääneelle upseerille haluttiin vakanssi.⁸

Kaarle X Kustaan ajan ainoa Suomen koko maavoimia koskenut pääkatsel-

5 *Åberg* FAVM XI 1950, s. 130; KrA Rullor 1654:2,4 ja 5 Suomen rykmenttien pääkatselmukset ja Rullor 1656:3:66— tappioluettelo. Ratsutiloista ks. myös sotakamreerin ohjeet *Steckzén* 1930, s. 141.

6 *Roos* 1933, s. 22—28.

7 Pääkatselmusrullien lisäksi ks. HYHL Sten 1958, s. 55 ja *Steckzén* 1930, s. 141.

8 Ks. esim. KrKR 1656:122 G. A. Lewenhauptille 9. 3. 1656: suositellaan kapt. Axel Pävelsonia; KrKR 1655:52 F. Berndesille 23. 2. 1655: suositellaan katselmuksessa erotettua Jakob Saxea; ks. myös KrKBB 1656:1:367 Kustaa Horn 11. 2. 1656.

mus pidettiin 1654, jolloin katselmuskomissaarina oli valtaneuvos kreivi Erik Stenbock. Tarkkaan ottaen pääkatselmuskierros alkoi jo Kristiinan viimeisinä päivinä Liivinmaalta, jossa Stenbock toukokuussa tarkasti Tartossa, Narvassa ja Ivangorodissa olleet suomalaiset joukot. Kierros jatkui elokuun lopussa Turusta, jossa Turun ja Porin läänin ratsurykmentti tarkastettiin, syyskuussa Huittisiin, Hämeenlinnaan, Uuteenkylään sekä päättyi syyskuun lopussa ja lokakuussa Lappeenrantaan ja Viipuriin, joissa viimeisinä Viipurin ja Savonlinnan läänin ratsurykmentti ja Savon jalkaväkirykmentti olivat pääkatselmusten kohteina.⁹

Vakinaiset rykmentit oli saatu kohtuullisilla vaivoilla katselmukseen, mutta kuten aikaisemmin on todettu, Suomen aatelislippue jäi vuoden 1654 katselmuksesta tyyten osattomaksi täydellisen rempallaanolonsa vuoksi. Kuningas määräsi aatelislippueen pääkatselmuksen tapahtuvaksi koko Suomen osalta 20. 8. 1655 Helsingissä, ja pääkatselmuskomissaariksi hän nimitti maaherra Ernst Johan Creutzin, jolla juuri Helsingissä päättyneiden suurten katselmusten ja sotaväen laivastun jäljiltä oli rutiinia. Aatelislippueen pääkatselmuksessa riitti maaherralle todella katselemista pitkäksi aikaa, sillä hän pääsi siltä rauhaan vasta vuodenvaihteessa 1655—1656, ja vielä silloinkin asia jäi Pohjanmaan osalta auki.¹⁰

Laivaston pääkatselmus puolestaan pidettiin 1655 pitkän tauon jälkeen koko valtakunnassa. Gustav Wrangel sai tehtäväkseen toimittaa sen ”Pohjanmaalla, Uudellamaalla ja Suomessa sekä Ahvenanmaalla”, mikä helmikuusta lähtien toteutui. Katselmusta varten amiraliteetikollegio antoi erittäin yksityiskohtaiset ohjeet — 16 pykälää —, joista voi todeta, että kuten maavoimissakin, pääkatselmus myös laivastossa oli sekä rekrytointipohjan että komppaniain kunnan perusteellinen tarkastus. Rekrytointiluvussa on jo viitattu katselmuksen laivamiestenottoa koskeneisiin kohtiin.¹¹ Lisäksi komissaarin piti tarkastaa, että niillä jotka katselmuskokouksesta olivat poissa, oli todellinen syy, että oikeat miehet oli merkitty kuolleiden tilalle, edelleen hänen piti hätistellä Tukholmaan muuttaneet laivamiesten omaiset kotiseuduille kaduilla kerjäämästä ja varoittaa miehiä palveluksen ulkopuolella matkustamasta Tukholmaa edemmä, että heidät nopeasti olisi saatu tarvittaessa kokoon. Vielä oli varoitukseksi muille hirtättävä laivamieheksi otettu irtolainen, joka oli karannut. Erityismääräysten mukaan oli tarkattava, että palkkarahat maksettiin oikein. Myös piti katsoa, että laivamiehet jaettiin 10 miehen ruotuihin ja määrättiin näille ruotumestarit. Ja lopulta oli manattava pitäjiä rakentamaan hyvästä tammesta lotjia, joilla

9 KrA Rullor 1654:2, 4 ja 5; ks. myös VA 8622:1491.

10 Ks. s. 47— sekä KrA Rullor 1658:2A:172 Helsinki 22. 9. 1655; KrKBB 1655:2:617, 623 ja 625 E. J. Creutz 24. 9., 8. 10. ja 26. 11. 1655 Helsinki; KrKR 1655:537, 730 ja 825 E. J. Creutzille 17. 8., 7. 11. ja 14. 12. 1655; KrKR 1655:731 ja 825 E. von der Lindelle ja A. Stålarmlille 7. 11. ja 14. 12. 1655; KrKBB 1656:3:2099 J. Bäck 19. 3. 1656 Turku.

11 Ks. edellä s. 68.

miehet keväisin kuljetettiin Tukholmaan.¹² Vaikka suuri osa ohjelmasta oli vanhasta muistista ja rutiinimaisesti mukaan pantua asiaa, jonka joka kerta suinkaan ei tarvinnut tulla esille, ja vaikka pääosan käytännön työstä kantoivat luonnollisesti komppanianpäälliköt ja kirjurit, katselmuskomissaarille riitti vastuuta ja sen mukana työtä.

Vuonna 1656 oli tarkoitus pitää koko valtakunnassa uusi pääkatselmus. Kun Suomen pääkatselmus olisi tullut normaalioloista poiketen ennen Ruotsin toimitusta, sotakollegio helmikuussa koetti etsiä kyllin arvovaltaista miestä sen suorittajaksi,¹³ vaikka sotamarsalkka Lewenhaupt jo tammikuussa oli saanut kuninkaalta valtakirjan tehtävään.¹⁴ Kun sitten Lewenhaupt viipyi Liivinmaalla ja Venäjän-sota alkoi, näyttää virallinen pääkatselmus jääneen Suomessa pitämättä aina vuoteen 1661 saakka. Sota-ajan sekavuuksien seurausta lienee ollut myös se, että kun vuoden 1661 pääkatselmus pidettiin, rulliin ei tullut täydellisiä luetteloita vuosina 1655—1660 otetuista nihdeistä. Näin ollen vuoden 1661 pääkatselmusrullakaan ei pysty selvittämään Kaarle X Kustaan sotajakson miesten kohtaloita kuten pitäisi. Asiasta huomautti Suomen kenraalikuvernööri Herman Fleming vielä 1669 ja toivoi asian selvittämistä, mutta se näyttää jääneen tekemättä. Tätä varten tarvittavat rullat eivät olleet Suomen sotakonttorissakaan!¹⁵

Vuoden 1661 katselmuskomissaarina oli Arvid Forbus,¹⁶ jonka asiantunte-
musta ei voi asettaa epäilyksenalaiseksi, eikä Ruotsin sota-arkiston ruodutus- ja väenottoluetteloiden sarja ole kovin aukollinen. Näistä ei vuoden 1661 pääkatselmusrullan puutteellisuus voi johtua. Siinä jopa on pari yritystä seurata miesten vaiheita — Savon ja Turun jalkaväkirykmenteistä sekä Schwengellin raukuonoista.¹⁷ Lisäksi Suomen valtioneuvoston Militaria-sarjassa on eräitä katkelmia, joissa esiintyy tietoja Hämeen ja Uudenmaan miesten palveluksesta.¹⁸ Ongelmaksi muodostui ilmeisesti se, että vuosien 1656—1659 rullat olivat erittäin puutteelliset.¹⁹ Jakson alkupään alokkaiden kohdalla tiedot päättyivät useimmiten komennukseen johonkin Baltian linnaan jo 1655 tai 1656. Sen jälkeen otetuista on vaikea tietää, ovatko he taistelleet kotimaan rajoilla, Inkerissä, Baltiassa, Puolassa, Saksassa vai Tanskassa. Tämä lienee aiheuttanut sen, että selvitystyö katsottiin 1661 toivottomaksi ja tyydyttiin yleensä kirjaamaan se osa joukoista, joka jotenkin saatiin paikalle haalituksi.

12 KrA AmKR 1655:88—20. 1. 1655: 139, 141 ja 143 Suomen komppanianpäälliköille ja maaherroille 2. 2. 1655; 252 G. Wrangelille 23. 3. 1655.

13 KrA KrKR 1656:97 Clas Stierneskiöldille 13. 2. 1656.

14 RA RR 1656:116v G. A. Lewenhauptille 17. 1. 1656 Schippenbeil.

15 KrA KrKBB 1659:1:1329 E. von der Linde 29. 1. 1659.

16 KrA Rullor 1661:8—9.

17 KrA Rullor 1661:9:436—480v; 546—562v; 521—535 ja 576v—580; 709—713.

18 VA Militaria I Uudenmaan ja Hämeen jv. Useita katkelmia 1660-luvulta.

19 Ks. tästä jo RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 17. 4. 1659 Viipuri P.S.

Tarkoitus oli, että katselmuksen jälkeen jokainen mies olisi ollut henkilökohtaisesti kunnossa ja niin varustettu, että marssi olisi voinut alkaa heti: tähän ainakin nimenomaisesti pyrittiin. Näin ihanteellisesti asiat tietenkään aina eivät olleet. Esimerkiksi Suomen ratsurykmentit olivat pääkatselmuksissaan syksyllä 1654 aseistuksen puolesta vajaita. Turun ratsurykmentissä oli 68 miestä, joilta puuttui joko hevonen tai sekä pistoolit että karbiini; Hämeen ratsurykmentissä vajaavarusteisia oli 52 ja Viipurin rykmentissä peräti 81. Onneksi Hämeen rykmentistä, joka lähti heti marssille, voitiin kuninkaan käskyllä osa jättää kotiin, joten vajaavarusteiset saivat täydennysaikaa,²⁰ mutta kun seuraavana vuonna Henrik Hornin uusi rykmentti, johon oli koottu mm. Hämeen rykmentin kotiinjääneitä, pantiin liikekannalle, sata miestä oli jälleen ilman kunnollisia pistooleja, siis runsas viidennes.²¹

Katselmuskomissaarin toinen ongelma olivat kelvottomat, useimmiten liian pienet sijaiset, joita laillisesti kirjoitetut nihdit olivat itselleen palkanneet.²² Rullamateriaali ei anna vastausta kysymykseen, miten tällaisissa tapauksissa meneteltiin, sillä jos palkkaaja oli kotonaan useitten peninkulmien päässä, häntä ei siihen hätään ollut mahdollista saada paikalle marssista puhumattakaan. — Muutoin jalkaväessä katselmuskomissaari pääsi sikäli vähemmällä, että aseet kustansi kruunu samoin kuin rakuunajoukoissakin, joten aseistuksessa ei yleensä ollut valittamista.²³

Ongelmallinen kysymys, joka tässä jää selvittämättä, on katselmusten rahoitus. Näyttäisi siltä, että kutakin katselmusta varten piti rahvaalta kantaa erityiset katselmusrahat (munstringpenningar, munsterkästpenningar). Ainakin Ruotsissa näin tehtiin. Mutta päätellen kirjeestä, jossa sotakollegio huolellisesti neuvoa Etelä-Suomen maaherroja ja kehottaa maaherroja ”ilman pakotusta ja painostamista” suostuttelemaan rahvaan tähän suoritukseen, järjestely ei ollut ensinkään selvä Suomessa, vaikka siihen myöhemminkin viittaillaan.²⁴ Tällaista veroa ei myöskään näy läänintileissä. Kun Erik von der Linde viittaa mahdollisuuteen kantaa ”katselmusmuonarahat” ”väenottomuonarahojen” kanssa yhtäaikaisesti,²⁵ asia ei selvene yhtään, sillä tällaistaakaan maksua ei läänintileissä näy. On mahdollista, että näihin käytettiin osa niistä ruotu- ja aserahoista, jotka väenottojen yhteydessä kannettiin ja joista läänintileissä kyllä on asianmukaiset merkinnät.

20 Valmiuspyrkimyksestä ks. KrA KrKBB 1658:2:719 J. Graan 4. 10. 1658 Vaasa; puutteista KrA Rullor 1654:1:5—110 ja *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 64—65 ja 68—69.

21 KrA Rullor 1655:1:397v—418v.

22 Esim. VA mm 9:253v Eurajoki 12.—13. 6. 1656.

23 Rullor 1655:1:451—481 Rakuunarykmentti 25. 4. 1655 Lappeenranta ja 21. 6. 1655 Helsinki: aseet ovat täydelliset.

24 KrA 1655:730 ja 731 Suomen maaherroille 7. 11. 1655; KrKR 1656:625 E. von der Lindelle 24. 10. 1656.

25 KrA KrKBB 1657:2:247 E. von der Linde 31. 7. 1657 Turku.

4. KOULUTUS

Kun tutustuu niihin erittäin mutkikkaisiin muodonvaihdoksiin, joita osastojen oli taistelussa pystyttävä suorittamaan, ja kun muistaa, että pelkkä musketin laa- taaminen vaati nelisenkymmentä eri liikettä,¹ ymmärtää, että kouluttamaton mies oli 1600-luvunkin sodankäynnissä enimmäkseen toisten harmina. Ei näin ollen ole ihme, että niin sotakollegio kuin Suomen ylipäällikkö yhtenänsä tähden- sivät koulutuksen ja harjoitetun sotavoiman tarpeellisuutta.² Eikä ylipäälliköl- lä ollut toisaalta mitään syytä salata tyytyväisyyttään, jos hän totesi, että sotaan lähtevät miehet olivat hyvin koulutettua joukkoa.³

Ennen 1660- ja 1670-lukujen vaihdetta oli Ruotsi-Suomessa käytössä vain LAURENTIUS TROUPITZIN vanha teos ”Kriegskunst nach Königlicher Schwe- discher Manier”, joka pitäytyi Kustaa II Aadolfin menetelmiin, mutta jota sotakollegio suositteli vielä vuonna 1675.⁴ Vuosina 1669 ja 1674 il- mestyneet JULIUS RICHARD DE LA CHAPELLEN sekä JACOB OGILUYN Tukholmassa painetut harjoituskirjat pohjautuvat nekin kaikessa olennaisessa siihen, millaiseksi Kustaa II Aadolf oli kehittänyt Morits Oranialaisen sotatai- don. Kun molemmat julkaisijat olivat saaneet keskeisimmän kokemuksensa Kaarle X Kustaan aikana,⁵ voidaan todeta, että miesten kouluttamisessa oli 1650-luvulla erittäin vahva perinne. Vielä silloinkin, kun ensimmäinen viral- linen harjoitusohjesääntö ilmestyi suomeksi vuonna 1683, ohjeet lunttumusketin ja piikin käsittelyä varten sekä muodonvaihdoksia varten ovat asiallisesti samat kuin jo TROUPITZILLA.⁶

Se, että painettuja harjoitusohjesääntöjä ei ollut, merkitsi sitä, että kukin sai kouluttaa alaisiaan parhaansa mukaan. Tämä ei silti tuonut välttämättä moni-

1 *Viljanti* VMK 8 1945, s. 154—159; *Tersmeden* AOH 1969, s. 17—32.

2 Ks. esim. KrA KrKR 1655:617 Antti Antinpojalle 10. 9. 1655; KrKR 1656:328 Johan Graanille 22. 7. 1656; KrKR 1657:31 Nils Bååtille 10. 1. 1657; RA Skr. till Rådet CXG Kustaa Horn 15. 6. 1658; *Jussi T. Lappalainen*, *Historica* III 1972, s. 96.

3 RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 2. 6. 1659 Turku.

4 *Steckzén* 1930, s. 218; *Viljanti* VMK 8 1945, s. 147.

5 *Tersmeden* AOH 1969, s. 5—9, 17—18.

6 Ks. *Viljannin* julkaisemaa suomalaista laitosta VMK 8 1945, s. 153—159. Vrt. tätä *Ter- smedenin* esitykseen AOH 1969.

muotoisuutta mukanaan,⁷ sillä perinne satoi opittuihin muotoihin. Korkeintaan tasoeroja pääsi tulemaan, mutta niitä on toki tullut maailman sivu myös ohjesääntö kourassa komentaneelle kunkin henkilökohtaisen taidon mukaan. Kuten ARVO VILJANTI on osoittanut, sekä opetus että komennot tapahtuivat suomalaisissa joukko-osastoissa suomeksi.⁸ Herää kysymys, miten toimittiin niissä joukko-osastoissa, joihin varmasti kuului sekä suomen- että ruotsinkielisiä miehiä. Tällaisia olivat ainakin Pohjanmaan jalkaväkirykmentti, Uudenmaan alueen joukko-osastot sekä laivastorykmentin Etelä- ja Pohja-Suomen sekä Uudenmaan komppaniat. Minkäänlaista valoa asiaan lähteistö ei anna: on vain viitattava mahdollisuuteen, että maavoimissa komppaniajako saattoi tapahtua niin, että samaan komppaniaan otettiin vain jommankumman kielen puhujia. Asian varmistaminen kuuluu jakolaitoksen tutkimiseen ja edellyttää sekä komppaniajaon että kielellisen jaotuksen yksityiskohtaista tuntemista.

Kömpelön alokkaan muokkaaminen kenttäkelpoiseksi sotilaaksi alkoi — kuinkas muuten — asennolla, joka oli aivan sama kuin tätä kirjoitettaessa, sekä koulutuksella aseiden käsittelyyn. Eivät myöskään jalkaväen kivääriotteet mainittavasti poikenneet 1900-luvun tuntemista: muskettia pidettiin jalalla, vasemmalla olalla, edessä ja ampuma-asennossa jokseenkin samoin kuin itsenäisen Suomen jalkaväessä kivääriä, ellei oteta huomioon, että jalalla ollut kivääri saattoi olla oikealla tai vasemmalla puolella ja että näppärimmät esimiehet opettivat nihtinsä sateella pitämään peukalonsa piipunsuun päällä, jolloin vesi ei päässyt piippuun. Jalkaväen piikkimiehille oli vastaavasti opetettava piikki vasemmalle olalle, jalalle, oikealle ylös, piikki valmiusasentoon ja piikki lasketuna jalkaväkeä vastaan tai ratsuväkeä vastaan. Näitä otteita harjoiteltiin ensin pienissä ryhmissä piikkimiehet ja muskettimiehet erikseen, ja äksiisiä jatkettiin prikaatin harjoitusten yhteydessä, jolloin piikki- ja muskettimiehet toimivat yhdessä.⁹

Prikaati tarkoitti ryhmitystä, jossa normaalisti piikkimiehet olivat keskellä ja muskettimiehet molemmilla sivuilla. Se oli jalkaväen taktinen yksikkö, joka Kaarle X Kustaan aikana tavallisesti muodostui skvadronasta, siis neljästä komppaniasta, mutta saattoi olla myös tätä suurempi tai pienempi, jopa vajaa komppania. Prikaatin tavallinen syvyys oli kuusi riviä, jolloin ruotu aina seisoi jonossa ruotumestari ensimmäisenä. Jo tämän perusmuodon ja sen oikeiden etäisyyksien oppiminen tuotti valmistavissa harjoituksissa vaivaa, puhumattaakaan siitä, että miesten piti oppia muodon avaaminen tai sulkeminen, rivien ja ruotujen kahdentaminen, rintamanmuutokset, kontramarssi, jolla rintamanmuutos tai ampujain vaihtaminen voitiin suorittaa ja lopulta tulimuodot, joita

7 Ks. Halila HAik 1939, s. 301; upseerien käytännön koulutuksesta, ks. Sjöstrand 1941, s. 102 ym.

8 Viljanti VMK 8 1945, s. 146—151.

9 Viljanti VMK 8 1945, s. 153—155; Tersmeden AOH 1969, s. 18—19.

olivat yhteislaukaukset sekä kolmen, kahden tai yhden rivin laukaukset, joista kukin vaati omat ruodun liikkeensä.¹⁰ Sanalla sanoen, ajan tekniikka vaati mieheltä erehtymätöntä liikevalmiutta, joka oli saatavissa vain hiomisella ja taas uudelleen hiomisella. Ja vasta tämän jälkeen voitiin siirtyä varsinaiseen eri taitelumuotojen taktiseen harjoittamiseen ja vartiopalveluksen tai partiotoiminnan koulutukseen.¹¹ Vastaavasti ratsuväki, rakuunajoukot ja laivasto vaativat kukin miehiltään omat erityistaitonsa.

Jokaisessa komppaniassa päällikkö oli luonnollisesti vastuussa miestensä koulutustasosta ja hänen piti tarkoin valvoa sitä. Käytännössä kuitenkin luutnantti, vänrikki, vääpeli ja kersantti johtivat jalkaväen koulutusta, luutnantti eräänlaisena yleisjohtajana, vänrikki ennen kaikkea piikkimiesten harjoitusten valvojana — hänen paikkansahan taistelussa oli piikkimiesten keskellä — ja vääpeli ja kersantti lopulta käytännön kouluttajina. Korpraalit ja ruotumestarit olivat alaitensa henkilökohtaisia ohjaajia ja esimerkin näyttäjiä.¹²

Ensi käden lähteistö, joka kertoisi varsinaisesta koulutuksesta Kaarle X Kustaan aikana, on jokseenkin olematon. Koulutus on ollut siinä määrin vakiintunut ja sotilaan normaalielämään kuulunut seikka, että se on mennyt ohi jälkiä jättämättä. Meriartiklat, jotka oikeudellisten määräystensä lisäksi ovat eräänlainen palvelusohjesääntö, määräävät 17. pykälässään, että laivaväkeä oli erikseen harjoitettava vähintään kaksi kertaa viikossa niin että jokainen mies tunsu sekä kiinteän että juoksevan takilan kaikki osat, ymmärsi kompassin ja kaiken muun merenkulussa tarpeellisen. Samaten aluksen päällikön piti järjestelmällisesti kouluttaa upseereitaan miesten opettamiseen. Ja lopulta pykälä määräsi, että silloin kun muuta työtä ei ollut, miehille oli opetettava ase- ja käsittelyä ja muuta tarpeellista. Amiraliteetti näkyy kiinnittäneen hyvin suuren huomion pyssymiesten ampumakoulutukseen, sillä keväällä 1657, jolloin kesän meriretkiin valmistauduttiin, se antoi määräyksen, jonka mukaan joka aamu ennen töihin menoa ja joka ilta töistä palatessa oli puolen tunnin ajan harjoitettava 50 miehen ryhmissä ampumista Skeppsholmenilla levyä tai paalua kohti.¹³

Alkukoulutus annettiin kotipitäjissä, ainakin maavoimissa. Niinpä Pohjanmaan rykmentin uusi kotikapteeni sai syksyllä 1655 sotakollegiolta ohjeen, että niin kotona olleita vanhoja miehiä kuin väenotosta saatavia uusia oli harjoitettava mieluummin sunnuntaisin kunkin pitäjän kirkolla.¹⁴ Kun seuraavana vuonna alkoi upseereista olla puutetta, maaherra sai määräyksen ottaa kouluttajiksi vanhoja palveluksesta jo vapautettuja aliupseereita, ja kouluttajain kokemusta

10 Vrt. *Viljanti* VMK 8 1945, s. 155—159; *Tersmeden* AOH 1969, s. 19—27.

11 *Tersmeden* AOH 1969, s. 12—16, 27—29.

12 *Tersmeden* AOH 1969, s. 12, 14—16.

13 KrA AmKP 9. 5. 1657; *Zetterstén* 1903, s. 91—92.

14 KrA KrKR 1655:617 Antti Antinpojalle 10. 9. 1655.

sotakollegio myöhemminkin tähdensi.¹⁵

Komeammin järjestettiin Huittisissa elokuun viimeisenä päivänä 1654 suuret ratsuväen harjoitukset, joissa miehet laukoivat pistooleissaan 54 naulaa eli parikymmentä kiloa ruutia. Määrä ei silti ole suuri, sillä kun harjoittelijana lienee ollut koko Turun ja Porin ratsurykmentti, joka juuri oli ollut pääkatselmuksessaan Turussa, kukin mies pääsi ilmeisesti ampumaan molemmat pistoolinsa tyhjiksi vain kerran.¹⁶ Taisteluharjoituksiin sovellettuna tämä merkitsee kahden ratsuväkiryynnäkönnön harjoittelua kovin panoksin, kuin kylmäharjoittelun kruunuksi.

Suomen rintamaolosuhteissa jouduttiin antamaan koulutusta, joka sotaisan ulkopoliittikan pääsuunnalla Keski-Euroopassa oli tarpeetonta. Kun Suomen ylipäällikkö Gustaf Adolf Lewenhaupt antoi ohjeet talvea 1656—1657 varten, oli ohjeissa yhtenä pääkohtana nimenomainen määräys, että kaikki ratsumiehet, rakuunat ja jalkamiehet oli opetettava hiihtämään, siis käytännössä koko armeija.¹⁷ Itse asiassa varsinaista hiihtotaitoa miehille tuskin oli tarvis opettaa, sillä armeijan ollessa läpeensä suomalaisia miehiä suksien käyttö sinänsä sille varmasti oli tuttua: niiden soveltaminen osaston liikuntatekniikkaan ja taktiikkaan sen sijaan oli harjoittelua kaipaava uutuus.

Aliarvioimme helposti menneitten aikojen elämää, puhumme ”yksinkertaisista sotilaista” ja ajattemme heitä lähinnä tykinruokana. Edellä ollut niukkin kuvaus riittänee vakuuttamaan siitä, että on oltava varovainen. Mies ei ainakaan kyvyiltään saanut olla yksinkertainen. Hyvän sotilaan, oli hän sitten piikkimies, muskettimies, ratsumies, rakuuna, laivamies, laivaston pyssymies tai tykkimies, oli oltava henkisesti joustava ja motoriselta valmiudeltaan kehittynyt koulutusohjelman omaksuakseen. Kun tähän lisätään ne tuhannet elintärkeät pikku taidot, jotka pelkkä sotilaan elämä vaati kunnolla sujuakseen, voidaan sanoa, että harjoitettu ja kokenut sotilas oli kruunulle kaikkea muuta kuin sokeasti haaskattava tykinruoka: hän oli kalliisti hankittu ja säästeliäästi käytettävä hyödyke.

15 KrA KrKR 1656:328 Johan Graanille 22. 7. 1656; KrKR 1657:31 Nils Bäätille 10. 1. 1657.

16 KrA Artilleridep. G III b Åbo arkli räkningar 1652—1656. Kun panossuhteena oli noin 1:2 ja kun pistoolin luoti painoi noin 1/20 naulaa, ks. *Jakobsson* 1938, s. 100, 116, vrt. *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 300, saatiin naulasta ruutia noin 40 laukausta ja siis 54 naulasta noin 2 160 laukausta eli juuri sopivasti kaksi laukausta jokaista rykmentin miestä kohti. Katselmuksesta ks. *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 304 ja 306 viite 12.

17 RA Skr. till Rådet CXG G. A. Lewenhaupt 26. 11. 1656 Rautu; sama KrA KrKBB 1656:1:445 G. A. Lewenhauptin ohjeet 26. 11. 1656, kohta 6; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 180 mainittu vain jalkamiehet ja rakuunat: määräys koski kuitenkin myös ratsumiehiä.

5. SOTILASKULJETUKSET JA -LIIKENNE

5.1. Joukkojensiirrot

5.1.1. Valtakunnanjohtoon osuus

Periaatteessa kaikki joukkojensiirrot kotialueelta sotatoimialueelle tai siirrot sotatoimialueelta toiselle päätti kuningas; valmius- ja marssimääräykset lähtivät hänen nimissään ja merkittiin valtakunnanreistratuuraan! Kuvaa eivät lainkaan sotke ne määräykset, joita valtionvarainhoitaja kreivi Magnus Gabriel De la Gardie antoi 1656 Suomen alokkaiden siirtämiseksi Liivinmaalle, sillä sekä lähtöpaikka että määränpää kuuluivat hänen, Liivinmaan kenraalikuvernöörin, vastuualueeseen ja täydennysjoukot näin jo alunperin olivat hänen käytettävissään.²

Kuninkaan määräykset olivat aluksi niin tarkkoja, että hän määritteli kunkin joukko-osaston sijoituksen, siirtymistavan ja majoitusmuodon määräpaikassa. Sittemmin kuningas sodan pitkittyessä jätti yksityiskohdat sotakollegion tai komentajan huoleksi ja riippumaan mahdollisuuksista sekä asetti joukkojensiirrolle korkeintaan joitakin pääsuuntaviivoja, kuten yleisreitit, määräsätaman tms., joista sitten tarpeen vaatiessa sai poiketa.³ Kiinnostava Suomea koskenut erikoistapaus oli esimerkiksi se, kun kuningas 1659 nimenomaan vaati, että pieni osasto, joka oli määrätty Gotlantiin varuskunnaksi, piti muodostaa joko (etelä)suomalaisista tai pohjalaisista jalkaväkimiehistä.⁴ Asialla oli poliittinen taustansa: gotlantilaisten epäiltiin hankkivan kapinaa, ja suomalaisia pidettiin sopivampina varusmiehinä siinä tilanteessa.

Huolettomasti vaille valvontaa kuningas ei missään tapauksessa jättänyt

1 Ks. esim. RA RR 1654:1531 Kustaa Kaarlenp. Hornille 2. 9. 1654; RR 1654:1564—1572 Suomen rykmentinkomentajille ja maaherroille 9. 9. 1654; RR 1659:303 Kustaa Hornille 12. 2. 1659; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 268, nootti 6.

2 Ks. esim. RA De la Gardieska saml. E1225 A. Stålarmlille 9. 2. 1656 ja E. J. Creutzille 20.—26. 2. 1656 Riika. Kammarkoll. ank. brev. 153:1 A. Stålarml 2. 5. 1656 Viipuri; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 68—69 ja 193.

3 RA RR 1659:303 Kustaa Hornille 12. 2. 1659 Kööpenhamina; vrt. RR 1659:1804v Kustaa Hornille 9. 7. 1659 Croneborg.

4 KrA KrK Kansliet Kungl. brev 1638—1659 26. 3. ja 7. 5. 1659 Croneborg.

joukkojensiirtojen teknistäkään puolta edes silloin, kun ne tapahtuivat kaukana hänestä ja pätevän komentajan valvonnassa. Vuoden 1659 suuri joukkojensiirto, jossa Suomen kenttäarmeija siirrettiin kokonaisuudessaan pääosin Ruotsiin mutta osaksi Liivinmaalle, tapahtui Suomen ylipäällikön Kustaa Hornin suunnittelemana, sitten kun tämä oli saanut tietoonsa joukkojen määränpäätt. Käännytettyään jo Liivinmaalle matkalla olleet osastot kuninkaan mielenmuutoksen jälkeen takaisin⁵ Horn jakoi joukot niin, että hän keskitti kaikki rakuunat ja tykkimiehet Viipuriin, Hämeen ja Uudenmaan ratsuväen Helsinkiin ja koko jalkaväen sekä Turun ja Porin ratsuväen Turkuun, joista paikoista (Turun osalta myös Tvärminnestä) laivaukset tapahtuivat. Kaikki muut osastot pääsivät näin varsin lyhyillä marsseilla talvisilta sijoituspaikoiltaan katselmuspaikkoihinsa paitsi jalkaväki. Kuningas ehti tämän pitkäksi venyneen joukkojensiirron aikana hermostuksissaan puuttua useisiin yksityiskohtiin,⁶ jopa soutaa ja huovata osastojen määränpäätöksiin, mutta erityisen kuvaavaa on, että hän iski silmänsä jalkaväen pitkään marssiin. Hieman jurnuttavaan sävyyn monarkki peräti kahdessa samana päivänä kirjoitetussa kirjeessä moitti ajatusta, koska pelkäsi miesten pitkällä marsilla karkaavan ”metsiin ja soille”,⁷ ja Hornin oli selitettävä menettelyään.⁸ Kun sitten näitä huolia tuottaneita miehiä oli saatu Ruotsiin 919 nihtiä, kuningas tiukkasi sotakollegiolta, mihin rykmentteihin miehet kuuluivat — nämä näet oli lähetetty Ruotsiin yhtenä ryhmänä sen enempää erittelemättä.⁹

Valtaneuvosto ei kokonaisuutena koko tarkastelukautena puuttunut käytännöllisesti katsoen lainkaan joukkojensiirtokysymyksiin ainakaan Etelä-Suomen osalta. Sen sijaan kollegiot, sotakollegio, amiraliteetti ja kamari joutuivat osallistumaan joukkojensiirtojen suunnitteluun ja toteutukseen. Sotakollegiosta on kuitenkin sanottava, että Etelä-Suomen joukkojensiirtokysymyksiin se kirjeissään puuttui yksityiskohtaisesti ainoastaan sinä aikana, jonka vuosien 1654 ja 1655 keskitysvaihe kesti. Vain maaliskuussa 1655 sotakollegio antoi Suomea koskeneita täydentäviä määräyksiä, joita ei löydy valtakunnanreistratuurasta, ja tällöinkin se vetosi kuninkaan päätöksiin.¹⁰ Kun kesän 1655 joukkojensiirtoa

5 RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 17. 4. 169 Viipuri, vrt. myös MR 1659:25:108—114.

6 Tästä joukkojensiirrosta ks. Kustaa Hornin ja kuninkaan välistä kirjeenvaihtoa RA RR kuningas Kustaa Hornille useita kirjeitä 22. 1. alkaen mm. foliot 189v, 397v, 454v, 487v, 538v, 1232v, 1329, 1552v, 1804v ym; ks. myös KrA KrK Kansliet Kungl. brev 1638—1659, kirjeet 29. 1.—7. 10. 1659; RA Skr. till KM CXG Kustaa Hornin kirjeet vuodelta 1659.

7 RA RR 1659:1552v ja 1554v Kustaa Hornille 8. 6. 1659 Croneborg.

8 RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 30. 6. 1659 Turku.

9 KrA KrK Kansliet Kungl. brev 1638—1659 9. 7. 1659 Croneborg; vrt. KrKR 1659:415 Kustaa Hornille 15. 7. 1659.

10 KrA KrKR 1655:114 A, Munckille 23. 3. 1655; 93 Henrik Hornille 17. 3. 1655; 66 Erik Kruselle 8. 3. 1655; 211 Nils Bååtille 31. 3. 1655; 245 Kustaa Hornille 4. 4. 1655; 110 B. Gertenille 22. 3. 1655.

johtanut kenraalimajuri Henrik Horn oli saanut ohjeensa sotakollegiolta, hän sittemmin kirjoitti käytännön vaikeuksistaan sekä yksityiskohtaisesti kollegiolle että hieman yleisluontoisemmin kuninkaalle.¹¹ Kaiken kaikkiaan sotakollegio oli selvästi vailla itsenäistä toimivaltaa näissä kysymyksissä. Erityisen selvästi tämä näkyi vuonna 1656 sekä vuonna 1657, jolloin viimeksimainittuna kiisteltiin siitä, pitäisikö Suomen joukot lähettää Baltiaan vai pitää kotimaan suojana. Molempina vuosina Suomessa oli oma ylipäällikkö, joka hoiti asiain käytännöllisen puolen, joten sotakollegio ei lainkaan puuttunut kuninkaan ja ylipäälliköitten välisiin asioihin.

Amiraliteetin huoliin kuuluivat laivaston miesten siirrot. Suomen laivamiemihiin nähden amiraliteetti esiintyi tuntuvasti omatoimisemmin kuin sotakollegio maavoimien miehiin. Vapaus ei johtunut siitä, että kuningas olisi sinänsä antanut amiraliteetille enemmän valtuuksia kuin sotakollegiollekaan eikä ilmeisesti siitäkään, että kuningas itse ei ollut läheskään niin syvällisesti perehtynyt laivaston teknisiin ongelmiin kuin maavoimien. Selitys on ilmeisesti, että laivastot perustettiin keskitetysti amiraliteettikollegion valvonnassa, jolloin se aivan eri määrässä oli välittömästi tietoinen ja huolestunut miesten saamisesta kuin sotakollegio, jonka alaiset maavoimat hajaantuivat monille rintamille ja monien komentajien alaisiksi.¹² Suomen osalta katkosta tähän amiraliteetin selvään johdoasemaan merkitsi vain vuoden 1656 loppu ja vuosi 1657, jolloin Etelä-Suomessa olleet ylipäälliköt amiraali Gustav Wrangelin kanssa yhdessä päättivät ainakin Etelä-Suomen ja Uudenmaan komppaniain laivamiesten sijoituksesta. Tällöin syntyi myös se erikoinen ratkaisu, että laivaston kaksinnusmiehiä sijoitettiin Viipurin varuskunnaksi sieltä laivastoon otettujen jalkaväkimiesten tilalle.¹³ Samaan aikaan amiraliteetti määräsi selvästi Pohja-Suomen komppanian miehistä.¹⁴ Seuraavana vuonna kollegio jälleen itärajan jo rauhoituttua vaati ensin Suomen vakinaiset, sitten myös kaksinnusmiehet Ruotsiin, kuten ai-

11 RA RR 1655:719v Henrik Hornille 20. 4. 1655; KrA KrKBB 1655:2:691—709 Henrik Horn 26. 4.—9. 7. 1655 Turku ja Helsinki; RA Skr. till KM CXG Henrik Horn 4. 4.—9. 7. 1655; vrt. sotakollegio kuninkaan käskyn välittäjänä KrKR 1659:239 ja 353 Kustaa Hornille 27. 4. ja 14. 6. 1659.

12 Ks. esim. AmKR 1658, erityisesti 592 Turun porm. ja raadille 23. 9. 1658, jossa amiraliteetti kuninkaan yleispäätökseen Göteborg 14. 6. vedoten vaatii myös Turulta kaksinkertaiset laivamiehet, vaikka kuningas 5. 6. oli vapauttanut Turun kaupungin palon johdosta. Kirjeessä esitetään syyksi nimenomaan kova laivamiespula; vrt. myös AmKR 1656:460 P. Holländer Ridderille 22. 5. 1656.

13 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 212; vrt. AmKR 1657:408 E. J. Creutzille 1. 5. 1657; 416 P. Holländer Ridderille 1. 5. 1657; 420 E. von der Lindelle 1. 5. 1657; KrA AmK Kungl. brev 1655—1659 1657:88 19. 11. 1657 Wismar.

14 KrA AmKAB 1657:579, 581 ja 593; Kokkola 25. 4. 1657; Vaasa 2. 5. 1657; Rauma 21. 5. 1657; AmKP 10. 4. 1657.

kaisemmin on todettu. Tällöin sillä kuitenkin oli kuninkaan tahto ja ylipäällikön suostumus takanaan.¹⁵

Kamarikollegio puuttui joukkojensiirtoihin pääasiassa milloin niiden rahoitus muodostui ohjeista huolimatta ongelmaksi tai milloin oli kysymys alusten hankkimisesta kuljetuksiin. Viimeksimainitussa asiassa kamarin merkitys oli suurissa joukkojensiirroissa varsin ratkaiseva.¹⁶ Samoin se osoitti varat siirtoja varten kustakin läänistä.¹⁷ Yleensäkin kamari sai maakunnista varsin paljon joukkojensiirtoja koskeneita kirjeitä, sillä viime kädessä siirrot luonnollisesti olivat niiden toteuttajille taloudellisia ongelmia.¹⁸ Tässä suhteessa poikkeukselliseksi muodostuivat jälleen loppuvuosi 1656, vuodet 1657 ja 1658 sekä alkuvuosi 1659, jolloin Suomen ylipäällikkö sai hoitaa asiat omin päin.

5.1.2. Valtiopäiväpäätökset ja pysyväisohjesäännöt

Kyydityslaitoksen perusteellinen uudelleenjärjestely, joka tosin pohjautui aikaisempiin kokeiluihin, oli koko valtakunnassa toteutettu vuoden 1649 muutenkin tärkeillä valtiopäivillä. Valtiopäiväpäätöksen lisäksi kuningatar oli saman vuoden syyskuun 29. päivänä lähettänyt maaherroille kirjeen aikaisemman kestityksen ja kyydityksen lakkaamisesta ja antanut lokakuun 1. päivänä kapakka- ja kievärijärjestyksen sekä rahvaalle vakuutuksen, ettei kestitystä ja kyyditystä enää vaadittaisi.¹

Valtiopäiväpäätös oli tehnyt jo aikaisemmin kannetun kyytirahan pakolliseksi koko valtakunnassa ja lopettanut tähän asti sovelletun virkamiesten vapaan kestityksen ja kyydityksen. Vero- ja kruununtalonpojat maksoivat manttaalilta kyytirahaa kolme talaria ja rälssitalonpojat puolitoista. Vapaita kyytirahasta olivat upseerien vapaatilat sekä ratsu- ja rakuunatilat.² Yksi poikkeus — ja aiheemme kannalta tärkeä — vapaakyytien lopettamisesta kuitenkin tehtiin.

15 KrA AmKAB 1658:375 P. Holländer Ridder 2. 10. 1658 Viipuri; vrt. AmKAB 1658:309 Kustaa Horn P. Holländer Ridderille 23. 8. 1658 Turku; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 236.

16 Ks. esim. RA Kammarkoll registratur 1655:227 E. J. Creutzille 4. 5. 1655; 200v Lorentz Creutzille 27. 4. 1655; Kammarkoll. ank. brev 152:110 Lorentz Creutz 17. 5. 1655 Turku; ks. myös RA RR 1659:304 Kustaa Hornille 12. 2. 1659; kamarin hankittava alukset.

17 RA Kammarkoll. registratur 1655:118v J. Graanille 23. 3. 1655 ja 1655:226v Lorentz Creutzille 4. 5. 1655; 227 E. J. Creutzille 4. 5. 1655.

18 Esim. RA Kammarkoll. ank. brev 152:147 E. J. Creutz 16. 7. 1655 Helsinki; 153:1 E. von der Linde 19. 6. 1656 Turku; 153:1 A. Stålar 2. 5. 1656 Viipuri.

1 *Stiernman* II 1729, s. 1126—1127; *Stiernman* II 1750, s. 585—601; Komiteamietintö 1903:4, s. 6—11; *Paasikivi* 1908, s. 297; *Luukko* 1945, s. 534. Ks. myös *Paasikivi* 1901, erit. s. 57—, 63—.

2 Ks. esim. VA 8629:919; 8620:951.

Kun sotaväki marssi pois maasta ”valtakunnan vihollisia vastaan” tai takaisin kotimaahan rykmenteittäin tai lippukunnittain (komppanioittain)³, se valtiopäiväpäätöksen mukaan sai kaikilta talonpojilta vapaan muonituksen sekä kuormastolleen ja sairailleen vapaat hevoset erityisen kyytiohjeen mukaan. Ratsumiehet siirtyivät tietenkin omilla hevosillaan, mutta valtiopäiväpäätös edellytti, että tavalliset sotamiehet saivat turvautua apostolinkyytiin. Läpimarssin piti tapahtua maaherran valvonnassa, ja hänen antamastaan käskystä piti myös talonpoikien kokoontua hevosineen määräpaikalle. Ne, jotka eivät kyytirahoja suorittaneet, olivat edelleen velvollisia kuljettamaan passilla yksityisiä upseereita ja virkamiehiä. Pitäjän syrjäosissa asuvien taas piti maaherran määräyksestä tarvittaessa asettaa kahdeksi päiväksi viikossa hollihevoset 40 markan sakon uhalla. Vuonna 1651 annettu uusi kapakka- ja kievariohjesääntö ei mitenkään muuttanut sotaväen kuljetuksista annettuja säännöksiä.⁴ On korostettava, että kyytirahaa ei suinkaan osoitettu pelkästään virkamiesten matkojen maksamiseen, vaan siitä oli jo 1650-luvulla tullut täysin normaali vero, josta maksettiin mm. virkamiesten palkkoja.⁵

Muut kuin sotaväen marssiin liittyneet vapaat kyyditykset ja kestitykset kiellettiin ankarasti. Kristiinan talonpojille antamassa vakuutuksessa jopa luvattiin, että talonpojat saivat vangita sen, joka tällaista vaati, ja että asianomainen tuomittaisiin kuninkaankaaren 25 ja 26 lukujen sekä varkaankaaren 33 luvun mukaan 40 markan sakkoon.⁶ Vuosisatainen perinne näyttää kuitenkin olleen niin voimakas, että Kaarle X Kustaan sotien aikana jouduttiin antamaan sekä 1657 että 1658 kaikille kuvernööreille ja maaherroille osoitetut ankarat kiellot vapaakyytien vaatimista hillitsemään. Helmikuussa 1657 valtaneuvoston antama kiello edellytti, että komppanioittain, puolikomppanioittain tai korp-raalikunnittain marssiville osastoille annettaisiin aina visu mies mukaan, ettei osasto vaatisi mitään yli sopimusten. Venäjän-sodan jo loputtua mutta muiden sotien jatkuessa kuningas lokakuussa 1658 antoi määräyksen, jolla vapaakyyti sallittiin vain kuninkaan itsensä tai valtaneuvoston antamalla passilla kulkevalle. Jos neljänneskuntamies vaatisi rahvaalta kyyditystä ja kestitystä muille, hän saisi itse maksaa kulut.⁷

Periaatteessa kaikkein selvin miehistön siirtojärjestelmä oli laivastolla, joka normaalisti kotiutti laivamiesten enemmistön talven ajaksi. Järjestysäännön mukaan miehet keväällä palasivat laivastoon ruotujensa kustannuksella ja pitä-

3 Vrt. VA rr 9:242 Lapväarti 27.—28. 8. 1655; jj 7:335 Lappee yläosa 13.—15. 8. 1657. Terminologiasta ks. SA● F 2120—2121.

4 *Stiernman* II 1750, s. 658.

5 Esim. VA 7957:876.

6 *Lehtinen Historica* II 1967, s. 59 ja 62 osoittaa, että pidättämislupa tuli voimaan ensin Suomessa v. 1631. Vrt. *Schlyter* X 1862, s. 26—28, 367.

7 *Stiernman* II 1750, s. 811— ja 884—.

jiensä tai kaupunkiensa lotjilla.⁸ Heille tulivat mukaan tavallisesti ruoturahat, palkkarahat sekä ennen kaikkea matkamuona tai sen vastineeksi matkarahat kahdeksi viikoksi.⁹ Säännöksistä pidettiin tiukasti kiinni. Esimerkiksi vuosina 1657 ja 1658 Ahvenanmaan lotjia oli Suomenlahdella ja Laatokalla, joten pitäjät joutuivat lähettämään miehiään Tukholmaan kauppalaivurien kuuteilla. Kun laivurit sitten koettivat karhuta rahtia amiraliteetilta, tämä selitti, että miesten tuominen Tukholmaan oli yksinomaan ruotujen niskoilla ja antoi laivureille setelin, jolla nämä saivat periä saatavansa itse ruoduilta!¹⁰ Vastaavasti miehet syksyllä kotiin palatessaan olivat suorastaan velvollisia purjehtimaan sinne pitäjiensä lotjilla. Ilmeisesti pelkästään laiskuuksissaan nämä pyrkivät vapaamatkustajiksi kotiseutunsa kauppa-aluksiin, jolloin lotjat joutuivat maakaamaan Tukholmassa tyhjän panttina koko talven. Amiraliteetti uhkasikin keuhkolla 1658, että lotjansa jättäviä rangaistaisiin kuten karkureita!¹¹

Koko Kaarle X Kustaan ajan näyttää olleen voimassa se matkasääntö, jonka kuningas antoi elokuun 30. päivänä 1654, siis juuri silloin, kun keskitysmääräyksiä kaavailtiin!¹² Tämän säännön mukaan piti marssilla oltaessa antaa kahta ateriaa varten päivässä yhdelle miehelle:

- kannu olutta tai kaljaa (2,6 litraa),
- kolme naulaa leipää (1,3 kg),
- puolitoista naulaa lihaa, kalaa tai voita (0,6 kg),

Yhdelle hevoselle piti päivässä varata:

- kaksi kannua kauraa (5 litraa),
- 1/12 kuormaa heiniä.

Kyytihevosia määräsi kuninkaan allekirjoittama sääntö everstille kuusi, everstiluutnantille neljä, majurille kolme ja muille upseereille yhden hevoson ”för deras personer”. Kun isomahainenkaan eversti tietenkään ei tarvinnut itseään varten sen useampia hevosia kuin nuori solakka vänrikki, olivat vanhemmille upseereille tarkoitetut hevoset luonnollisesti heidän palvelijoitaan ja tavaroita

8 Ks. mm. KrA AmKAB 1657:593 Rauma 21. 5. 1657. Lotjanrakennusmääräyksiä KrA AmKR 1655:252 G. Wrangelille 23. 3. 1655; *Jokipii* 1974 s. 462.

9 KrA AmKR 1656:460 P. Holländer Ridderille 22. 5. 1656; AmKR 1657:416 P. Holländer Ridderille 1. 5. 1657; AmKR 1658:308 P. Holländer Ridderille 14. 5. 1658.

10 KrA AmKP 10. 4. 1657; AmKR 1658:504 seteli laivuri Johan Henrikssonille 24. 7. 1658.

11 KrA AmKP 1. 6. 1658.

12 RA RR 1654:1531 Kustaa Kaarlenp. Hornille 2. 9. 1654, Canterstenin lisäys muonitukselta; KrA KrK Kansliet Kungl. brev och resolutioner 1624—1677 I:281 30. 8. 1654. Canterstenin lisäys eroaa kuninkaan allekirjoittamasta kirjelmästä siinä, että C:n lisäyksessä ei mainita aliupseereille ja miehille vapaita hevosia kuormastoa ja matkatavaroita varten. Viitauksia näihin mm. RA Landshövd. skr. Viborg vol. 1 J. Rosenhane 24. 11. 1654 Viipuri; KrA KrKBB 1658:2:689 J. Graan 26. 5. 1658 Uumaja; VA mm 10:157 Loimaa 18.—20. 3. 1658. *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 84 painovirhe 2. 7., p.o. 2. 9. Vrt. *Korkiakangas* 1974, s. 269.

taan varten, joita esipuseereilla oletettiin olevan sotaankin lähtiessä mukana enemmän. Varsin tulkinnanvarainen oli määräys, että kuormastoa ja matkatarvotteita varten upseerien lisäksi myös aliupseerit ja miehistö saivat kyytihevostia. Tällöin ilmeisesti oletettiin, ettei kukaan tavallinen nihti ottaisi mukaansa kärkeärykuormittain tavaraa tai luotettiin siihen krouvi- ja kievariohjesäännön kohtaan, jossa kiellettiin matkustajia ottamasta mukaansa yhtä matkalaukkua enempää.¹³

5.1.3. Käytännön toteutus ja sen ongelmat

Vastuu joukkojensiirtojen käytännön toteuttamisesta näkyy olleen kaksijakoinen. Toisaalta se upseeri, joka toimi osaston komentajana, oli vastuussa siitä, että osasto tuli mahdollisimman täysilukuisena perille, että se marssi määräysten mukaisesti ja pysyi aikataulussaan. Toisaalta käytännössä paljon suurempi vastuu oli maaherralla. Hänen piti etukäteen huolehtia siitä, että marssireitin varrella oli hevostia siirron kestäessä saatavissa, että muonitus oli järjestetty asianmukaisesti ja että miehille oli majoitustilaa!

Käytännössä maaherra joutui menemään pitemmälle. Hän allekirjoitti usein lähtökatselmusrullat, jopa voi saada velvollisuudekseen koota siirrettävän väen, elleivät upseerit olleet ehtineet tehdä sitä? Hän saattoi myös oma-aloitteisesti muuttaa joukkojensiirtotapaa puhtaasti käytännöllisyyssyistä. Tällaisia tapauksia olivat esimerkiksi Arvid Stålarmin ehdotus toukokuussa 1656, että Liivimaalle laivattaviksi määrätyt ratsumiehet ja rakuunat marssisivat sinne maitse³ tai päinvastainen Erik von der Linden päätös lähettää alokkaat Itä-Suomen sotatoimialueelle laivoissa, etteivät nämä pääsisi karkaamaan, ”effter sedwanan rymma sin koos”⁴. Laivojen käytännön hankinta lankesi myös maaherralle, vaikka kamari siinä auttoikin.⁵ Maaherra oli näin ollen varsin keskeisessä asemassa joukkojensiirtokysymyksissä, ja vaikkakin pahimman helteen tietysti kantoivat pitäjissä voudit ja nimismiehet, vastuu oli maaherran.⁶

13 *Stiernman* II 1750, s. 664; vrt. *Paasikivi* 1901, s. 56—57 nootit. Kielto koskenee paitsi Paasikiven mainitsemaa ratsastajaa myös reessä ajavaa.

1 Ks. ohjeita Henrik Hornille KrA KrKR 1655:93 17. 3. 1655. Vrt. *Korkiakangas* 1974, s. 262—271.

2 KrA AmKR 1657:408 E. J. Creutzille 1. 5. 1657.

3 RA Kammarkoll, ank. brev 153:1 A. Stålar 2. 5. 1656 Viipuri.

4 RA Kammarkoll, ank. brev 153:1 E. von der Linde 31. 7. 1656 Turku; ks. myös jo ohjeissa annettua harkintavaltaa reittiin nähden KrA KrKR 1658:1068 J. Graanille 24. 12. 1658.

5 KrA KrKBB 1657:2:187 J. Graan 15. 8. 1657 Oulu; RA RR 1659:1627 E. J. Creutzille 15. 6. 1659 Croneborg.

6 Vrt. HYHL Sten 1958, s. 55—58.

Maaherran ensimmäinen huoli oli muonituksen ja rehustuksen järjestäminen sekä marssireitin varrelle että mahdolliseen lähtösatamaan. Näyttää siltä, että marssireitin varrella ei muonitus yleensä tuottanut vaikeuksia, ainakaan siitä ei Tukholmaan asti mennyt valituksia, joilla olisi merkitystä. Puhtaasti käytännön hankauksia lieene ollut takana niissäkin kahinoissa, joita sattui Hattulan ja Porvoon kihlakunnissa keväällä 1655. Siellä läpikulkumuonaa asiallisesti koonneet voudinmiehet joutuivat upseerien hyökkäyksen kohteeksi. Hattulassa voudin oli pakko lähteä karkuun niin kiireesti, että kuittikin jäi saamatta.⁷ Oireellista on, että käräjäjutuista kirjoittaja on löytänyt vain pari varmaa tapusta, joissa kruununmiehet olisivat syyttäneet talonpoikia muonituksen laiminlyönnistä. Toinen liittyy tuonempana selvitettävään Lapuan ja Ilmajoen kyydityslakkoon, jonka takana oli kelirikko ja sekavia yhteensattumia. Toinen oli Virolahdella 1657 sattunut rehun toimitusten viivästyminen, johon syyllistyi 79 talonpoikaa.⁸

Päin vastoin Rantasalmella sattui juttu, jossa pitäjänkirjuri Venäjän-sodan alettua kantoi asianmukaisesti maaherran määräyksestä pitäjäläisiltä muonaa niitä osastoja varten, joiden piti kulkea pitäjän läpi rajalle. Kun sitten pitäjä ei osunutkaan läpikulkuseuduksi, paksut pehmeät leivät alkoivat pilaantua. Mutta talonpojat, jotka ilmeisesti eivät uskoneet, että kruunulta voisi saada jotain takaisinkin, eivät välittäneet saarnastuolista kolmesti luetusta kuulutuksesta, vaan antoivat leipien homehtua pitäjänaitassa. Jos kohta samat pitäjäläiset sittemmin koettivat saada maaherran järjestämään korvausta, käräjillä tuli päätökseksi, että hakijat saivat kärsiä vahinkonsa, kun kerran olivat aikanaan olleet kuulutuksille kovakorvaisia.⁹

Vuodelta 1655, jolloin suuret marssit suuntautuivat yhtäaikaisesti Helsinkiin, on tietoja seudun talonpoikien valituksista marssijoiden säännönmukaista muonitusta vastaan, ja sillä kertaa kuljetusten johtaja Henrik Horn itsekin myönsi rahvaan kuorman kohtuuttomaksi.¹⁰ Venäjän-sodan ajalta on tiedossa sekä useitten kylien yhteisvalituksia¹¹ että puhtaasti paikallisia. Vehkalahden Routsilassa, jossa Kymijoen ylittävä lautta oli itse kylässä, oli asukkaiden mukaan Venäjän-sodan loppupuolella vararikko lähellä ainaisten kuljetusten ja niihin liittyneiden muonitusten vuoksi. Kustaa Horn esitti kyläläisten vaivojen vuoksi näille vapautta kyytirahoista ja väenotosta sodan ajaksi!¹²

Kaikki edellä kuvatut tapaukset ovat kuitenkin poikkeuksia eivätkä ne riko

7 RA Kammarkoll. ank. brev 152:145 E. J. Creutz 9. 5. 1655 Tukholma.

8 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 202; VA ii 1:136v Virolahti 22.—23. 1. 1658.

9 VA oo 3:560v Rantasalmi 10.—11. 4. 1657.

10 KrA KrKBB 1655:2:709 Henrik Horn 9. 7. 1655 Helsinki. Vaikeuksista ks. myös VA 7962:774—775 ja 1438—1442.

11 VA 7962:1404; vrt. 7962:1300—1301 osa maksettiin takaisin.

12 RA Kammarkoll. ank. brev 159:327 Kustaa Horn 13. 2. 1658 Viipuri.

kokonaiskuva, joka puhuu tehokkuudesta ja hyvin sujumisesta. Tämä on ymmärrettävää sikäli, että kuhunkin paikkaan tarvittiin kerrallaan vain yhden päivän muona, jonka hankkiminen ei voudeille eikä useimmiten talonpojillekaan ollut vaikeaa, mikäli marssista etukäteen tiedettiin!¹³ Mutta jos ilmoitus oli jäänyt tekemättä, läänissä meni kaikki sekaisin. Näin kävi keväällä 1655 Pähkinälinnan läänissä, kun Erik Kruse marssitti Viipurin ja Savonlinnan ratsurykmenttinsä läänin läpi yllättäen jäänlähdön aikoihin, jolloin rehu muutenkin oli tiukimmillaan ja jolloin sitä ei vielä luonnosta ollut saatavissa. Kaiken kukkuraksi rykmentti ei marssinut yhdessä, vaan komppanioittain, joiden kuri oli höltynyt. Komppaniat eivät edes uskoneet maaherran määräystä jatkaa Tuutariin, jossa oli varastoja, vaan majoittuivat Nevanlinnan seudun talonpoikien luo. Maaherra Nieroth joutui tavattomiin vaikeuksiin, kun toisaalta painostivat muonaa vaatineet ja sitä omavaltaisesti hankkineet ratsumiehet ja toisaalta apuveronsa jo maksaneet talonpojat, jotka nostivat hirmuisen elämän ratsumiesten edesottamuksista. Syy meni lopulta Krusen niskoille, koska tämä oli ilmoittanut marssista vasta viikkoa ennen Viipurista lähtöään.¹⁴

Osasyynä Pähkinälinnan läänin vaikeuksiin oli onneton ajankohta. On näet juuri samalta keväältä toinenkin tieto, joka osoittaa nimenomaan lumien sulamisajan erittäin kriittiseksi siirtovaiheeksi. Tällöin näet ratsumestari Jacob Tönnesson, joka Henrik Hornin määräyksestä oli mennyt Hämeeseen hakemaan Hornin uuden rykmentin osaa, tapasi kauhistikukseen hevoset aivan surkeassa kunnossa!¹⁵ Vaikka kuningas oli käskenyt käyttää tarvittaessa silppuja korvikerehuna, siirto käytännössä venyi niin, että katselmus saatettiin pitää Helsingissä vasta heinäkuun 10. päivänä!¹⁶

Ratsuväellä oli sentään omat hevoset, joilla osa tavaroistakin saatiin kulkemaan, ja kesäaikana, kun rehu saatiin maasta, kaikki kävi hyvin.¹⁷ Mutta kun jalkaväki lähti uuteen sijoituspaikkaan, joutuivat seudun talonpojat, lautamiehet, nimismiehet, voudit ja viimekädessä maaherra tiukalle hevosten hankkimiseksi. Näyttää siltä, että sekä kruununmiehille että talonpojille tämä oli suurin vaiva, mikä joukkojen siirroista aiheutui. Koska hevosia toisaalta tarvittiin myös muonan ja sotatarvikkeiden rahdinajoon, tähän erittäin vaikeaksi nousseen ongelmaan palataan kokoavasti tuonnempana. On kuitenkin todettava, että

13 Tiedottaminen käräjillä VA mm 10:157 Loimaa vphrk 18.—20. 3. 1658. Vrt. *Korkiakangas* 1974, s. 268.

14 KrA KrKBB 1655:2:319 Kustaa Horn 2. 5. 1655 Narva, liitteenä useita A. J. Nierothin kirjeitä.

15 KrA KrKBB 1655:2:691 Henrik Horn 26. 4. 1655 Turku.

16 KrA KrKBB 1655:2:693, 707 ja 709 Henrik Horn 21. 4., 9. 6. ja 9. 7. 1655 Turku ja Helsinki; Rullor 1655:1:397v—.

17 RA Kammarkoll. ank. brev 153:1 A. Stålarms 2. 5. 1656 Viipuri; vrt. *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 85.

matkasääntöä näkyy Suomessa melko tarkkaan noudatetun. Sellaisista ristiriidoista kuin esimerkiksi Länsipohjassa, jossa rahvas nosti suuren jutun, kun upseerit siirtoa nopeuttaakseen ottivat hevosta myös miehistön kuljettamiseen,¹⁸ ei Suomesta ole lainkaan tietoa. Länsipohjan tapauksesta sotakollegiolle kirjoittaessaan maaherra Johan Graan itse näyttää olleen sitä mieltä, että hevosten otto myös miehistöä varten oli parempi ratkaisu, koska sotaväki ei viipyisi tarpeettoman kauan rahvaan rasituksena. Näin näyttää käyneenkin, sillä marssisuunnitelma edellytti länsipohjalaisilta peräti 50 kilometrin päivämатkaa, kun taas normaali suoritus oli noin 20—25 kilometriä.¹⁹

Myöskään vapaapassilla matkustamisesta ei Suomen puolelta ole säilynyt tietoja, jotka osoittaisivat siitä valitetun. Ajalta ennen Venäjän-sotaa on päin vastoin nimenomaisia merkkejä siitä, että upseerit kulkivat kyytirahan maksamalla täysin säädösten mukaisesti ja että tätä vielä Tukholmasta käsin valvottiin tarkasti.²⁰ Myös sodan aikana oli normaalitapaus se, että upseeri sai komenukselle lähtiessään matkarahat ja maksoi niistä kyyditsijöilleen.²¹ Mutta sodan aikana myös vapaapassilla varmasti matkustettiin. ”Jonkun korkean herran passeihin” viittasi maaherra Creutz eräässä kamarikollegiolle joulukuussa 1656 menneessä kirjeessä ilmeisesti lähinnä Lewenhauptin antamia passeja tarkoittaan.²² Samoihin aikoihin on Savosta tietoja, että maaherrankin antamalla passilla voitiin matkustaa,²³ ja seuraavalta vuodelta tällaisia mainintoja on Länsi-Suomestakin.²⁴ Näyttää siis vahvasti siltä, että vapaakyytikielto oli menettänyt merkityksensä sodanajan kiireisissä oloissa.²⁵

Esimerkiksi Petter Holländer Ridder, Uudenmaan laivamieskomppanian päällikkö, joka oli saanut amiraliteetista määräyksen koota komppaniansa laivamiehet, lykkäsi lähtöään siihen saakka, että Suomen uusi ylipäällikkö Kustaa Horn saapui Suomeen. Holländer Ridder toivoi saavansa tältä vapaapassin matkaansa varten, koska kaikki matkarahat olivat lopussa.²⁶ Toisaalta on muistettava, että Lewenhaupt ja Horn olivat ylipäällikköjä ja valtaneuvoksia ja asemansa vuoksi kuninkaan edustajia Suomessa. Täysin kuninkaan vuonna

18 Ks. KrA KrKBB 1658:2:689 ja 707 J. Graan 26. 5. ja 12. 8. 1658 Uumaja ja Tukholma. On tietysti mahdollista, että näin tehtiin Venäjän-sodan alkukiireessä myös Suomessa, ks. hämäävä sanontaa RA Kammarkoll. ank. brev 153:1 A. Koskull 6. 12. 1656 Viipuri: asiasta ei kuitenkaan syntynyt eripuraisuutta.

19 Ks. *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 42 ja tuonnempana s. 97.

20 KrA AmKP 4. 6. Päätös Johan Bergin anomuksen johdosta.

21 Esim. VA 8630:51, 54, 57, 65, 68 ym.: 8625:33 ym.

22 RA Kammarkoll. ank. brev 153:1 E. J. Creutz 15. 12. 1656 Helsinki.

23 VA oo 3:508—508v Sulkava 3.—4. 12. 1656.

24 VA mm 9:370 Kokemäki 2.—3. 3. 1657; mm 10:283 Huittinen 4.—6. 7. 1659.

25 Vrt. kuitenkin esim. KrA AmKR 1658:605 E. von der Lindelle 14. 9. 1658 ja 607 O. Evertssonille 14. 9. 1658: annettava matkaraheja ltn Jacob Anckalle.

26 KrA AmKAB 1657:127 P. Holländer Ridder 6. 2. 1657 Viipuri.

1658 antaman päätöksen mukaisesti Horn itse pyysi väelleen ja hevosilleen vaapaata passia Ruotsin läpi lähtiessään Suomesta Tanskan-sodan sotatoimi-alueelle kesällä 1659.²⁷

Tarkoituksena oli ilmeisesti alunperin ollut, että jokaista suurta joukkojen-siirtoa varten kerättäisiin elintarvikkeet erikseen sitten, kun ilmoitus siirrosta hyvissä ajoin olisi tullut.²⁸ Ainakaan vuoden 1656 kiireisissä oloissa, kun osastoja kulki yhtenäin sotatoimialuetta kohti, tällainen ei tietenkään käynyt päin-sä. Viipurin ja Savonlinnan läänissä voudit toimittivat siirtoja varten varoja normaaleista verotavaroista. Kun läpikulkurahoja ei ollut lainkaan koottu²⁹ ja kun siirtojen kokonaiskustannukset vasta elokuussa 1658 olivat selvillä, oli maaherran tarkoitus tasoittaa kustannukset kantamalla ”vuoden 1656 suurena läpikulkuverona” viisi talaria 18 äyriä kaikilta manttaaleilta, sekä vero-, kruunun-että rälssitalonpojilta, niinkuin rasitus muutenkin lankesi kaikille. Kyytirahan lisäksi oli sotaväen kyydityksistä näin syntynyt tavallaan uusi rahavero,³⁰ mutta jostakin syystä ”uusien suunnitelmien vuoksi” sen kantaminen keskeytettiin jo lokakuun 1658 alussa. Pien-Savossa joutui vouti Lauritsa Röös vaikeuksiin tämän vuoksi. Puumalan, Kerimäen ja Säämingin talonpojat riehaantuivat siitä, että Röös oli kantanut veron osalta heistä ja jättänyt osan rauhaan. Menettely johtui juuri vastamääräyksen tulosta: Röös puolestaan valitti maksaneensa vuoden 1656 joukkojen-siirtokuluja Viipurin verokamariin peräti yli 471 hopeatalaria ja ehtineensä kantaa talonpojilta vain 350 kuparitalaria.³¹

Vastaavanlaisista jälkikäteen maksamisista on tietoja myös Pohjanmaalta sekä ennen sotaa että sen ajalta.³² Vöyristä on myös nimenomainen tieto siitä, että kanto suoritettiin maaherran määräyksestä ja että jaon eri seutujen kesken olivat tehneet vieraatmiehet. Muualtakin maasta tällaisia yksityistapauksia on tiedossa.³³ Sotaväen kyyditseminen ja muonitus muodostui poikkeuksellisissa oloissa näin ollen todella veronluontoiseksi suoritukseksi, josta toiset selvisivät luonnossa, toiset rahan maksamalla. Veron hankaluus piili siinä, että sen suuruus selvisi vasta tarpeen aikana ja sen jälkeen, eikä isostakaan summasta käynyt tinkiminen, kun sen kantaminen perustui vuoden 1649 valtiopäiväpäätöksen henkeen, jos kohta ei sen kirjaimeen.

Erikoista menettelyä sovelsi Kustaa Horn 1659. Laivausta varten hän marsitti jalkaväen Turkuun ja antoi määräyksen, että kukin ruotu oli velvollinen

27 RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 2. 6. 1659 Turku.

28 Ilmoitus aatelislippueen läpimarssista VA mm 10:157 Loimaa 18.—20. 3. 1658.

29 VA oo 3:641v Rantasalmi 17.—19. 10. 1657.

30 Katso myös Hämeen ja Uudenmaan läänintilejä VA 7961:973, 7964:935—936; 7968:1003, joissa kaikissa läpikulkukustannuksia, ei ilmeisesti kuitenkaan erikoisverolla peitettyjä.

31 VA oo 3:830 Puumala 7.—8. 8. 1661; *Pekka Lappalainen* I:2 1971, s. 277.

32 VA rr 9:232 Lapväärti 16.—17. 1. 1655; rr 10:140v Vöyri 2. 9. 1657.

33 Vöyriin tapaus ks. edellä; VA mm 9:381v Eura 6. 3. 1657; 434v Ulvila 27.—28. 2. 1657.

muonittamaan miehensä katselmukseen saakka. Tällainen muonitusvelvollisuus ei ollut mitenkään epänormaalia, päinvastoin³⁴ mutta kun katselmuspaikaksi määrättiin Turku, joutui esimerkiksi itähamäläinen ruotu keräämään nihdilleen varsin muhkean muonaeran marssia varten. Hornin tarkoituksena tuntuu olleen nimenomaan säästää läpikulkuseutujen rahvasta suurilta muonanluovutuksilta, ja ainakin itse hän oli tuloksiin tyytyväinen.³⁵ Samantapaista menettelyä oli käytetty jo Pohjanmaan miehiä Tukholmaan siirrettäessä syksyllä 1658, jolloin laivakuljetuksenkin ajaksi piti miehillä olla omat eväät matkassa.³⁶

On lopulta pari varmaa tapausta, jotka osoittavat juuri sotaväen kyyditysten selvästi yleistäneen hollihevosten pitämistä. Tällainen velvollisuushan oli vanhaan tapaan pantu vuoden 1649 valtiopäiväpäätöksellä kuten vapaakyytienkin aikaan niille syrjäkylien asukkaille, jotka eivät milloin tahansa voineet osallistua kyydityksiin. PAASIKIVI laskee virheellisesti hollikyydintöön alkaneen vasta 1600-luvun loppupuolella ja viittaa Upplannin ensimmäisiin hollihevosjärjestelyihin 1660-luvulta. Kuitenkin järjestelmä on jo 1500-luvun lopun perua.³⁷ Sodan alkaminen lisäsi sen tarvetta nopeasti. Niinpä Sulkavan käräjillä tehtiin jo joulukuussa 1656 nimenomainen päätös, jolla hurissalolaiset ”vanhan tavan mukaan” veloitettiin pitämään talvella nimismiehen talossa Puumalassa viikoittain kaksi hevosta kyytien järjestämiseksi.³⁸ Päätöksessä viitataan maaherran kirjeeseen, joten tapaus ei ollut ainoa laatuaan, kuten seuraavan vuoden tuomiokirjat osoittavatkin.³⁹ Itse asiassa hollijärjestelmä oli ainoa mahdollisuus kyytirasituksen tasoittamiseen, johon Savossa pyrittiin vielä silläkin, että vähemmän kyydinneet seuraavana vuonna joutuivat maksamaan eniten rasitetuille.⁴⁰

Kymmenien ellei satojen kilometrien marssit huonoilla teillä olivat jalkaväkimiehille suuri rasitus. Sisä-Suomen järvalueella selvittiin paljolta veneillä, jos kohta miesjoukko tahtoi olla hupa pitäjäläisten venekalustolle.⁴¹ Maantiellä oli vaikeampaa, ja joukkojen siirtojen johtajat pyrkivät kaikin tavoin helpottamaan miestensä ponnistuksia. Matkatavarat sai luonnostaan jättää kuormastoon, mutta lisäksi miesten aseita kuljetettiin normaaleilla matkamarssiosuuksilla

34 Ks. esim. VA cc 7:270v Paimio 14.—15. 2. 1657; mm 9:381v Eura 6. 3. 1657; 434v Ulvila 27.—28. 2. 1657. Vrt. *Korkiakangas* 1974, s. 264.

35 RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 30. 6. 1659 Turku.

36 KrA KrKR 1658:715 kamarille 10. 9. 1658.

37 *Paasikivi* 1901, s. 57—60; Komiteanmietintö 1903:4, s. 10—11. Vrt. esim. *Luukko* 1945, s. 540; *Lehtinen* 1967, s. 264; *Jokipii* 1974, s. 548—550.

38 VA oo 3:508—508v Sulkava 3.—4. 12. 1656; tuomiokirjassa käytetään nimitystä Jama heater.

39 VA oo 3:562 v Sääminki—Kerimäki 14.—16. 4. 1657; jj 7:346—347 Säkkipjärvi—Viipuri 20. 8. 1657.

40 VA oo 3:569 Sulkava—Puumala 21.—22. 4. 1657.

41 VA oo 3:570v Sulkava—Puumala 21.—22. 4. 1657: veneistä 3 talarin korvauksia.

kuormastossa.⁴² Jos esimerkiksi savolaisten, jopa joskus pohjalaistenkin, oli täydennettävä aseistus vasta Viipurissa, miehet marssivat Suomen läpi useimmiten ilman, että heidän olisi tarvinnut raahata vastuksenaan painavaa muskettia tai hankalaa piikkiä.⁴³

Kelirikon tai jäiden aikana ei yleensä ollut valinnan varaa, vaan miehet piti marssittaa määräpaikkaansa maitse. Juuri näin tapahtui tarkastelukauden pisin tunnettu yhtäjaksoinen marssi, jossa Pohjanmaan kuusi komppaniaa marssi Kokkolasta Jaamaan loppusyksyllä 1654 ja selvisi tästä yli 1 000 kilometrin taipaleesta 48 vuorokaudessa.⁴⁴ Mutta laivakuljetukseen pyrittiin, ainakin jalkaväen kohdalla, milloin siihen vain oli mahdollisuutta. Se säästi sekä miehiä että maan rahvasta.⁴⁵

5.1.4. Joukkojen laivaukset

Silloin kun joukkojensiirrossa tarvittiin laivoja, riittävän alusmäärän hankkiminen tuotti lähes aina vaikean pulman. Joukkojensiirrostahan olisi ollut kovin vähän apua, jos se olisi pitänyt suorittaa muutamalla aluksella edestakaisin meren yli purjehtien. Rykmentit oli saatava kerralla kokonaisina määräpaikkaansa. Esimerkiksi keväällä 1655 kamari laski, että suuri joukkojensiirto Pommeriin edellytti 3 618 lästiä laivatilaa. Alustavasti se oli jakanut rasiituksen niin, että Hämeen ja Uudenmaan sekä Viipurin ja Savonlinnan läänit yhdessä hankkisivat 1 140 lästiä ja Turun ja Porin lääni loput 2 178 lästiä. Mutta onnettomuudeksi Turun ja Porin läänin alukset olivat amiraliteetin aikaisemman käskyn mukaan ehtineet jo purjehtia Tukholmaan, joten laivatilaa löytyi läänistä vain 636 lästiä.¹

Niinpä vuoden 1655 joukkojensiirtoon jouduttiin ottamaan jopa hollantilaisia, lyypekkiläisiä ja wismarilaisia aluksia mukaan ja haalimaan laivoja ympäri Pohjanlahtea Ruotsinkin puolelta. Laivapula oli niin suuri, että maaherra Ernst Johan Creutz joutui kamarikollegion nimenomaisesta kiellosta huolimatta ottamaan käyttöönsä yhden tervakomppanian suurista aluksista, 200 lästin ve-

42 KrA KrKBB 1655:1:343 A. Munck 13. 5. 1655 Isokyrö.

43 KrA KrKR 1655:110 B. Gertenille, A. Ridderille ja E. Welschille 22. 3. 1655; KrKR 1655:114 A. Munckille 23. 3. 1655; KrKR 1658:1068 J. Graanille 24. 12. 1658, jossa määrätään pohjalaisille aseet Jämtlantiin mentäessä vasta Söderhamnin seuduilla.

44 *Petander* 1968, s. 129 ja 140; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 42.

45 Ks. nimenomaista mainintaa KrA KrKR 1657:194 J. Graanille 8. 4. 1657.

1 RA Kammarkoll. reg. 1655:200v Lorentz Creutzille 27. 4. 1655; Kammarkoll. ank. brev. 152:110 Creutz 17. 5. 1655 Turku. Alusten Turkuun menosta ks. myös VA p 1 Uusikaupunki 19. 3. 1655.

toisen. Hän joutui heti pahaan välikäteen ja sai pitkään selitellä toimenpidettään.²

Ei siinä kyllin, että itse laivoja oli hankala saada. Kun aluksiin piti miehille ja hevosille varata viikkojen muona ja rehu, oli suuressa joukkojensiirrosta tarvittavien valtavien määrien yhtäkkinen hankinta lähes ylivoimaista, semminkin kun pitkämatkaisimmat olivat jo satamaan saapuessaan syöneet eväänsä loppuun ja olivat nälissään.³

LIITTEESEEN IV on koottu Etelä-Suomen läänien, kenttäkassan sekä Pähkinälinnan ja Käkisalmen läänien laivaus- ja perämieskorvaukset sekä alusten verhouskustannukset Kaarle X Kustaan ajalta. Taulukko osoittaa, että vuoden 1655 joukkojensiirrot olivat selvästi suurin laivaustapahtuma Suomesta tarkastelukauteen. On kuitenkin korostettava, että vuoden 1659 joukkojensiirrosta Ruotsiin Suomen puolella maksettiin rahtaajille useimmissa tapauksissa ainoastaan puolet rahdista, ja nämä saivat periä määräpaikasta toisen puolen, ja lisäksi mainitulta vuodelta puuttuvat tiedot Hämeen ja Uudenmaan läänistä. Vuoden 1655 joukkojensiirto on silti myös siinä erikoislaatuinen, että vaikka sen kuluja maksettiin monesta eri tulokohteesta, tämän suurilaivauksen koko tilitys — kun laivauskeskuksena oli Helsinki — on keskitetty Hämeen ja Uudenmaan läänin päätileihin, kuten liite osoittaa. Helsingistä laivattiin ainakin 830 ratsumiestä ja 487 rakuunaa Pommeriin, viidettäsataa jalkaväkimiestä Liivinmaalle ja Inkeriin sekä Ruotsiin kuninkaan kaartiin 194 tavallista jalkaväkimiestä ja näitten lisäksi muutama upseeri.⁴

Laivanvarustajille joukkojensiirrot ja kuljetukset olivat yleensä erinomaisen tuottavia yrityksiä. Puheenaolevassa vuoden 1655 joukkojensiirrosta rahtimaksut jakaantuivat seuraavasti:

Rahtimaksu talareina	Rahtaajien määrä	Rahtimaksu talareina	Rahtaajien määrä	
1 000 . . .	2	200 . . . 299	19	
500 . . . 999	1	100 . . . 199	10	
400 . . . 499	8	50 . . . 99	1	
300 . . . 399	12	. . . 49	13	Yht. 66

Huippurahdit maksettiin kolmelle ulkomaalaiselle, jotka näyttävät saaneen rahansa aikarahausperiaatteella, kun muitten kohdalla sovellettiin etupäässä sopimusrahtia. Hollantilainen Jean Adrian Dantzer, joka kuljetti Saksaan perä-

2 RA Kammarkoll. reg. 1655:298 E. J. Creutzille 29. 5. 1655; Kammarkoll. ank. brev 152:149 E. J. Creutz kesäkuussa 1655.

3 RA Kammarkoll. ank. brev 152:110 Lorentz Creutz 17. 5. 1655 Turku; 152:147 E. J. Creutz 16. 7. 1655 Helsinki; vrt. *Korkiakangas* 1974, s. 272—277.

4 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 65—66, 69, 305 ja vastaavat viitteet. Ks. myös Henrik Hornin kirjeitä KrKBB 1655:2:691—.

ti 80 ratsukkoa varusteineen rehuineen, sai 1 440 talaria, hänen maanmiehensä Alrin Claesson 1 104 talaria ja ilmeisesti lyypekkiläinen laivuri Hieronymus Schadh 644 talaria. Vaikka nämä ja vielä yksi 420 talaria saanut lyypekkiläinen lasketaan summasta pois, jää rahtimaksujen keskiarvo vielä 200 talarin paremmalle puolelle, joten yhden matkan bruttotuloilla olisi maksanut hyvän talon seitsemän vuoden verot.⁵ Jos kaikki sujui onnellisesti, oli esimerkiksi Porvoon kirkkoherralla Henrik Carsteniuksella ja tusinalla Koiviston talonpoikia täysi syy olla laivoihinsa tyytyväisiä.

Kun merellä oltiin, kaikki tietenkään ei sujunut onnellisesti. Tässäkin joukkojensiirrossa ainakin kaksi alusta vaurioitui matkalla, joutui purjehtimaan Turkuun ja sieltä taas matkaan päästyään ajautui vastatuulen vuoksi Ruotsin rannikolle Furusundiin, jonne saavuttaessa miehet ja hevoset jo olivat muonatta ja rehutta.⁶

Vuoden 1659 joukkojensiirrossa Turusta Dalaröhön selvittiin jo pääasiassa suomalaisilla aluksilla vain muutaman ruotsalaisen avustaessa, Viipurista purjehtivat pelkät koivistolaiset, Helsingistä lähteneistä aluksista ei ole tietoa. Näissä laivauksissa meni Suomen satamista heinä- ja elokuussa yhteensä 930 jalkaväkimiestä, noin 800 ratsumiestä, neljättäsataa rakuunaa ja 104 tykkimiestä Ruotsiin tai Liivinmaalle.⁷ Tällä kertaa oli rahtimaksuissa vain harvoja sopimusrahteja. Viipurin rahtiperusteet eivät ole varmasti tiedossa, mutta Turussa sovellettiin enimmäkseen selvää vetoisuuteen perustunutta laskutapaa, jossa yksi lästi Ruotsin matkalla tuotti aina kuuden markan suuruisen rahdin eli lähtösatamassa tästä puolet, siis 3/4 talaria lästiltä. Lähtösatamassa maksetut puoликasrahdit jakaantuivat tällöin seuraavasti:⁸

Rahtimaksu talareina	Rahtaajien määrä (Turku)	Rahtaajien määrä (Viipuri)
100 . . .	2	
50 . . . 99	6	5
30 . . . 49	10	2
20 . . . 29	7	
19 . . . 19	20	
. . . 10	3	
Yhteensä	48	7 (+ 2 materiaalin kuljetuksessa)

5 VA 7961:968—970; 7962:677, 678. Rahtiluettelossa on kaikkiaan 68 eri maksua, mutta näistä kaksi on maksettu jo aikaisemmin mainitulle henkilölle.

6 KrA KrKR 1655:577 valtionvarainhoitajalle 29. 8. 1655.

7 VA 8633:177, 187, 198, 1212—1216; RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 2. 6.; 23. 6. ja

Turusta lähteneiden laivojen keskikoko liikkuu hieman 30 lästin yläpuolella, ja pienin oli 12 lästin alus. Vastaavat kuolleet painot olisivat vähintään noin 50 ja 20 tonnia. Suurin aluksista oli 90 lästin eli vähintään 150 dwt:n gävleläinen alus ja toiseksi suurin raumalainen 85 lästin laiva, molemmat siis aikaisikseen jo melkoisia merenkäyntäjiä.⁹ Tälläkään kertaa kaikki ei mennyt niinkuin oli toivottu: ankara vastatuuli esti lähdön Turusta ja Helsingistä parin viikon ajan, ja vaikka jalkaväki oli laivoissa valmiina jo 2. kesäkuuta, se saapui Ruotsiin vasta heinäkuun alussa, ja senkin jälkeen tuuli vielä seisotti miehiä. Rakuunoille ja ratsuväelle kävi vielä huonommin, sillä ne saatiin Itämeren yli vasta elokuun loppuun mennessä.¹⁰

Kauppa-alukset eivät sellaisinaan kelvanneet ainakaan ratsuväen kuljettamiseen, vaan hevosille piti rakentaa hyvät alustat, minkä lisäksi niille rakennettiin merenkäyntiä varten jonkinlaiset pilttuut. Tällöin ilmeisesti myös aluksen laitoja verhottiin sisäpuolelta lankuilla (garnera),¹¹ etteivät ratsut kolhisi itseään kaariin. Näihin töihin tarvittut laudat ja lankut tulivat laivureille kruunulta ilmaiseksi. Suurta joukkojensiirtoa ennakoi aina aluksista kajahteleva kymmenien vasaroiden pauke. Niinpä kaikuivat kesällä 1655 Vironniemen Helsingin ja kesällä 1659 sekä Vironniemen, Viipurin satamalahden että Aurajoen kalliorannat pitkään aluksia kuntoon valmisteltaessa.¹²

Tuonnempana käy ilmi, että kyyditysrasitus katsottiin maaseudulla kollektiiviseksi. Samalla tavalla kaupungit näyttävät olleen vastuussa siitä, että niiden aluksia osallistui kruunun kuljetuksiin. Uudenkaupungin raastuvan tarkkojen pöytäkirjojen ansiosta sieltä on tarkoin selvillä, miten rasitus jaettiin edellä usein mainitussa vuoden 1655 joukkojensiirrosta. Maaherran kirjeen mukaan oli ensinnäkin jokaisen perämiehen, joka osasi purjehtia Saksaan, ilmoitettava Turussa — mikä tosin osoittautui ongelmalliseksi. Edelleen piti kolmen nimetyn miehen ohjata kruunun asioissa kaupungin kuutteja ja kolmen nimetyn miehen kolmen porvarin kuutteja.¹³ Uudenkaupungin raastuvassa päätettiin tämän kirjeen mukaisesti, kenen kolmen porvarin alukset lähtisivät ensin Tur-

30. 6. 1659 Turku; RA Landshövd. skr. Nyland vol. 1 E. J. Creutz kuninkaalle 11. 7. ja 27.

8. 1659 Helsinki; KrA KrKBB 1659:1:421 ja 429 Kustaa Horn 2. 6. ja 9. 6. 1659 Turku.

8 VA 7274:561—562, 596—598, 714; rahdin toisen puolen maksamisesta ks. 704—706, 728, 730, 732, 758, 766; Viipurin osalta VA 8633:54—55, 57—61.

9 Vrt. *Fahlborg* HT 1923, s. 255; *Jokipii Historica* III 1972, s. 13, 39.

10 RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 2. 6. ja 16. 6. 1659 Turku; KrA KrKR 1659:498 kuninkaalle 1. 7. 1659; KrKR 1659:507 kuninkaalle 24. 8. 1659; vrt. *Viljanti* 1941, s. 73—74 ja *Korkiakangas* 1974, s. 271—281.

11 Ks. termistä SAO G 123.

12 VA 7275:759—782; 7962:678, 716, 769, 770, 830; 8632:32; RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 30. 6. 1659 Turku; vrt. *Korkiakangas* 1974, s. 275.

13 VA p 1 Uusikaupunki 17. 5. 1655; vrt. AmKAB 1655:189 Lorentz Creutz 11. 5. 1655 Turku. Esimerkiksi Turusta löytyi vain yksi Saksaan osaava perämies.

kuun, jossa rahdista piti maaherran kanssa sopia ja sitten Helsinkiin, josta laivaus tapahtui. Edelleen raastuvankokouksessa sovittiin, ketkä porvarit auttaisivat muonavarjoilla matkalle lähtijöitä maksua vastaan, ja lopulta aina seitsemän porvaria yhdessä sai tehtäväkseen asettaa aluksiin laivamiehen matkaa varten ja maksaa tälle yhteensä seitsemän kuparitalarin palkkion, joten porvaria kohti tuli kuluksi yksi kuparitalari. Raastuvan pöytäkirjoista ei täysin selviä, miten porvarit saivat sijoituksensa takaisin, mutta eräs hämärä viittaus tarkoittanee, että laivurin piti matkan päätyttyä suorittaa rahtituloista kullekin tämän osuus takaisin.¹⁴

Perämiehet eli luotsit olivat kysytyjä ammattimiehiä, jotka joutuivat usein ohjaamaan myös kruunun aluksia — olihan epätodennäköistä, että kun sotalaiva saapui Tukholmasta, sen päällystö olisi tuntenut kaikkia väyliä. Luotsit saivat kertapalkkion aina kultakin matkalta sen pituuden mukaan niin, että saariston ulkopuolella palkkio oli kahdeksan äyriä peninkulmalta ja saaristossa kuusi, jos kohta myös sopimuspalkkioita näkyy käytetyn.¹⁵ Esimerkiksi matka Turusta Tallinnaan, jossa purjehdittiin 18 peninkulmaa saaristossa ja saman verran sen ulkopuolella, tuotti luotsille 7 talaria 28 äyriä ja matka Turusta Dalaröhen peräti kymmenen talaria.¹⁶

5.2. Materiaalinkuljetukset

Joukkojensiirtojen ongelmat toistuivat materiaalinkuljetuksissa vain sillä erolla, että vilja tai aseet eivät tietenkään itse kävelleet määräpaikkaansa, jos kohta niitä ei tarvinnut ruokkiakaan. 1600-luvun kuljetusoloissa, joissa kesäkuljetuksia maanteillä koetettiin välttää kelirikkoajoista puhumattakaan! liikenne jakaantui kahteen toisistaan selvästi eroavaan jaksoon: toisaalta purjehduskautena käytettiin vesitietä mahdollisimman paljon hyväksi, toisaalta rekikelin aika oli sisämaan liikenteen valtakautta kaikkialla siellä missä vesireittejä ei ollut käytettävissä. Kun esimerkiksi armeijan elintarvikkeita keskitettiin sodan aikana itärajalalle, se normaalisti tapahtui siten, että ne kuljetettiin eri puolilta Suomea talven rekikeleillä lähimpään kruunun provianttiin ja sen välityksellä laivattiin vesien auettua Viipuriin tai Nevanlinnaan ja sieltä edelleen. Näistä sotatoimialueen proviantista elintarvikkeet jaettiin jälleen rekikyydillä sotaleireihin ja vartiopaikkoihin.²

14 VA p 1 Uusikaupunki 19. 5. 1655, laivamiehen palkan jälkeen sanotaan: jonka laivuri maksaa.

15 VA 7263:788 seur. ja MR 1657:30:39; MR 1658:31:29; ks. *Lähteenoja* 1947, s. 52.

16 VA 7274:563.

1 KrA KrKBB 1657:1:637 Kustaa Horn 5. 11. 1657 Mäkrä; RA Kammarkoll. ank. brev 159:325 J. Brecher 4. 10. 1658 Helsinki; ks. myös *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 177, 187.

2 Ks. esim. KrA AmKAB 1656:1230 P. Holländer Ridder 14. 11. 1656 Viipuri; lotjakuljetuksista VA 8630:236; vrt. *Korkiakangas* 1974, s. 209—222.

Tällainen vuorottaisliikenne ei luonnollisesti aina kulkenut ongelmitta, vaan pienetkin myöhästymiset saattoivat sotkea aikataulun. Tällainen tapaus sattui esimerkiksi syksyllä 1656, jolloin myöhään lähteneen armeijalle viljaa vieneen saattueen yksi alus ajoi karille. Halikon voudin Olof Sveninpojan kuutti koetti toimittaa viljat karilleajaneesta turkulaisaluksesta turvaan, mutta vuodenaika oli jo niin myöhäinen, että voudin kuutti vuorostaan jäätyn paikalleen, ja loppumatka Nevanlinnaan jouduttiin jauhot kuljettamaan hevosilla, mistä syntyi huomattavat lisäkustannukset.³ Samaten syksyllä 1658 kokonainen viljasaattue, joka oli menossa Narvaan, jäätyn Pellingin luo, ja lastit jäivät talveksi laivoihin, jolloin viljaa jouduttiin suurin hankaluuksin järjestämään Narvan varuskunnan hengenpitimiksi Tallinnasta.⁴

Aivan oma lukunsa oli Itämeren ylitys silloin, kun joko amiraliteetille osoitettua viljaa oli siirrettävä Ruotsiin tai toimitettava sieltä Suomeen sotamateriaalia. Viikon viivästyminen tavarain lähettämisessä saattoi merkitä jopa vuoden lykkäytymistä niiden perilletoimittamisessa. Eräs pahimpia tällaisia tapauksia oli vuoden 1657 tykkilähetys, joka oli tarkoitettu itärajan linnoituksiin, ennen muuta Käkisalmeen. Alus lähti liian myöhään Tukholmasta ja aikaisen talven tulon vuoksi jäätyn jo Raaseporin luo tykkeineen ruuteineen. Suomen ylipäällikkö joutui karvain mielin jättämään tykit talveksi alukseen — niiden siirto Viipurista Käkisalmeen jäi sen talven rekikeleiltä — mutta herkästi pilaantuvan ruudin hän noudatti Raaseporin luota hevoskyydillä omien sanojensa mukaan ”rahvaan suurilla vaivoilla ja kaksinkertaisilla kustannuksilla”⁵.

Perussyynä edellä mainittuun viivästy miseen oli sama, joka vaivasi sekä joukkojen- että materiaalikuljetuksia koko sodan ajan: aluksia oli erittäin vaikea saada. Vuoden 1657 syksyllä laivojen saantia tosin entisestääänkin hankaloitti ruttoepidemia,⁶ mutta sopivien alusten puute oli yleisvaltakunnallinen ongelma, sillä laivanvarustajilla oli toki vapaita rahtejakin tiedossa. Kruunulla itsellään taas ei juuri ollut rahdinkuljetuksiin sopivia omia aluksia. Poikkeuksena voidaan mainita amiraliteetin kreijari Ulfsund, joka jo ennen sotaa näkyy erikoistuneen Suomen-matkoihin ja jonka tehtävänä tuolloin oli amiraliteetille osoitettujen viljojen kuljetus Suomesta Tukholmaan. Venäjän-sodan aikana Ulfsund suoritti useita edestakaisia matkoja Ruotsin ja Suomen välillä ja ehti syksyllä 1656 kuulua Gustav Wrangelin laivastoonkin; talven 1656—1657 se oli

3 VA 7263:523.

4 RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 28. 11. 1658 Turku; Samasta lähetyksestä ks. RA Kammarkoll. ank. brev 159:324 J. Brecher 2. 11. 1658 Helsinki.

5 KrA KrKBB 1657:1:559 Kustaa Horn 20. 2. 1657 Viipurin linna; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 201; vrt. KrA KrKBB 1655:2:387 Kustaa Horn 28. 11. 1655 Narva.

6 KrA KrKR 1657:771 Kustaa Hornille 13. 10. 1657. Sama ongelma oli myös Kaarle XII:n armeijalla, ks. *Korkiakangas* 1974, s. 277—278.

Turussa ja toi vielä Suomenlahdelle olutlastin seuraavana keväänä.⁷ Joskus käytettiin varsinaisia sotalaivoja kuljetuksiin, milloin oli erityinen kiire eikä tavarat vaatinut erikoiskäsittelyä. Näin lähetettiin kesällä 1654 4 000 muskettia, jotka oli luvattu myydä Venäjälle, kruunun sotalaiva Neptunuksella Nevanlinnaan. Tästäkin sukeutui se harmi, että satamaväylälle liian suuresta Neptunuksesta aseet piti siirtää pikkualuksilla kaupungin rantaan.⁸ Kun taas Hampun puute kävi Tukholmassa kesällä 1656 niin huutavaksi, että köönsien valmistus oli tykkänään tyrehtymässä, Inkerin kenraalikuvernööri sai määräyksen panna sitä Suomenlahdelle lähetetyn Gustaf Sperlingin kolmen sotaluoksen mukaan niin paljon kuin niihin sopisi.⁹

Äärimmäisissä tapauksissa, esimerkiksi kesällä 1656, jouduttiin porvariensa ja talonpoikien aluksia ottamaan kruunun palvelukseen lasteineen päivineen.¹⁰ Niin kauan kuin maksu tällaisesta toimenpiteestä tapahtui samalla hallintoalueella, ei pakkoluovutus sinänsä vielä ollut suuri oikeudenloukkaus, kun sodan poikkeuksellisissa oloissa elettiin. Mutta kun esimerkiksi kesällä 1657 Porvoon pormestari Johan Danielssonin kaksi alusta ja niiden rahtaamat tavarat takavarikoitiin Riian varsin loukkaavin muodoin ja maksuksi annettiin seteli, jolla rahat piti periä Suomessa maaherralta ja kun vielä päällepäätteeksi haaksirikon satuttua sotilaat ryöstivät pelastuneiden rahat, asiasta nousi paremmanpuoleinen riita. Muutenkin suomalaistensa puolta aina pitänyt Kustaa Horn, jonka välit Liivinmaan ylipäällikköön eivät olleet kehuttavat, ilmoitti suoraan kamarikollegiolle, ettei Suomella ollut pienintäkään aikomusta maksaa Riian rötöksiä, vieläpä syytti De la Gardien alaisia yleisesti siitä, että nämä kohdelivat laivureita niin huonosti, ettei kukaan enää uskaltanut Riikaan purjehtia.¹¹

Normaalisti materiaalikuljetus sujui niin, että esimerkiksi sotakollegio sopi laivurin kanssa rahtauksesta, minkä jälkeen tämä kuittasi kuljetettavat tarvikkeet — kuitti liitettiin asianomaisen varikon tileihin. Määräsatamassa taas vastaanottaja kuittasi vuorostaan lähetyksen saaduksi. Rahtimaksu, joka riippui aluksen koosta, matkaan tarvittavasta ajasta ja suhdanteista, järjestettiin tavallisesti eri sopimuksen mukaan niin, että laivuri sai periä osan vasta perillä. Esimerkiksi voitiin sopia siitä, että laivuri sai puolet rahtimaksusta käteensä heti ja puolet määräsatamassa. Kruunu tosin pyrki siihen, että mahdollisimman suuri

7 KrA KrKP 9. 5. 1656; KrKP 3. 7. 1656; AmKR 1656:870 E. von der Lindelle 3. 9. 1656; AmKAB 1656:1137 G. Wrangel 23. 9. 1656 Nevanlinna; AmKR 1656:872 G. Wrangelille 5. 9. 1656; AmKR 1656: 1107 E. von der Lindelle 12. 12. 1656; AmKAB 1657:573 ja 597 G. Wrangel 15. 5. ja 22. 5. 1657 Helsinki.

8 KrA Artilleridep. G II 4 Artilleribok 1654:81—83; Rustkammarräkn. 1654, tosite 1; VA 9690:336.

9 KrA AmKR 1656:851 ja 853 Kustaa Hornille ja G. Sperlingille elok. 1656.

10 Jussi T. Lappalainen 1972, s. 140.

11 RA Kammarkoll. ank. brev 159:356—Kustaa Horn 3. 5. 1658, useita liitteitä.

osuus olisi maksettu matkan jälkeen.¹² Harvinainen tapaus oli se, että määräpaikkaan oli menossa joku virkamies tai upseeri, joka tällöin kuittasi tavaraerän ja huolehti siitä matkan aikana perille saakka ilman että laivurit olisivat sitä kuitanneet. Kesällä 1656 Brahelinnan vouti Hans Bohmgård otti viedäkseen Pietari Brahen vapaaherrakunnan keskuspaikkaan Kajaaniin pienen ampumatarvikelähettyksen, ja samaten Pohjanmaalle matkustanut kapteeni Arvid Henrikinpoika Silfverbagge otti vastuulleen Ouluun lähetetyn materiaalierän.¹³

Kun merialueilla suurissa kuljetuksissa muulloinkin kuin joukkojen siirroissa pyrittiin purjehtimaan useitten laivojen ryhmissä, vaikka varsinainen saattue ei olisikaan ollut kysymyksessä,¹⁴ käytettiin saattuenenettelyä itsestään selvästi sotatoimialueella, jossa myös maakuljetukset tapahtuivat sotilasvartioston suojassa.¹⁵

Setelirahaa ei vielä Kaarle X Kustaan aikana käytetty, ja jo selvän rahan lähettäminen oli melkoinen kuljetusongelma, semminkin, jos raha sattui olemaan arvoonsa nähden ylen painavaa kuparia. Niinpä esimerkiksi Turun maaherra oli syystalvella 1656 peräti kauhuissaan, kun hän oli saanut kenraalimajuri Erik Kruselta määräyksen lähettää Turun tullitulot sotalaitoksen tarpeisiin Viipuriin kyytihevosilla. Eikä ihme, sillä Erik von der Lindelle keräytyneissä tullituloissa oli mm. 12 000 kuparitalaria, mikä rahaerä painoi yksinään parikymmentätuhatta kiloa.¹⁶ Niinpä rahan lähettämisessä esimerkiksi Suomen ja Ruotsin välillä turvauduttiin mielellään vekseleihin,¹⁷ ja tämä olikin viisasta, sillä talvisaikaan olisi rahat pitänyt lähettää kievarihevosilla Ahvenanmaan kautta, mikä oli sangen vaarallista, tai pahimmassa tapauksessa Pohjanlahden ympäri, mikä oli erittäin kallista. Useimmiten näkyy vekseliasioissa käytetyn hyväksi tervakompanian Turussa ja Viipurissa toimineiden faktoreiden palveluksia.¹⁸ Muuten selvä raha pyrittiin lähettämään laivoilla.¹⁹

12 KrA Artilleridep. G III b-sarjan kuitit; KrKR 1656:391 G. A. Lewenhauptille 13. 8. 1656; KrKR 1658:547 ja 548 kamarille ja Kustaa Hornille 30. 7. 1658; RA Kammarkoll. registratur 1655:200v Lorentz Creutzille 27. 4. 1655.

13 KrA Artilleridep. G III b Stockholms slots arkliäkn. 1656: tositteet 41—42 ja 47—48; Bohmgårdista ks. *Jokipii* II 1960, s. 286.

14 Saattuepalvelusta yleensä ks. *Börjeson* Sjä 1940, s. 79—80; RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 28. 11. 1658 Turku. Ryhmässä purjehtimisesta myös *Jokipii* 1974, s. 623.

15 KrA KrKBB 1656:1:445 G. A. Lewenhauptin ohjeet 26. 11. 1656 Rautu.

16 RA Kammarkoll. ank. brev. 153:1 E. von der Linde 18. 12. 1656 Turku; Rahojen painosta ks. esim. *Heckscher* 1936, s. 603—604, 614, 620.

17 Vrt. *Möller* 1954, s. 277—285; suurläänityksistä *Jokipii* I 1956, s. 187—190.

18 KrA KrKR 1655:25 ja 43 A. J. Nierothille 18. 1. ja 9. 2. 1655; AmKAB 1655:376 ja 1656:27 E. von der Linde 24. 9. 1655 ja 20. 12. 1655; AmKR 1656:166 E. J. Creutzille 7. 3. 1656.

19 KrA MR 1657:30:39.

5.3. Tietoliikenne

Oheisesta kartasta selviävät ne Suomeen vuonna 1638 perustetun postilaitoksen linjat, jotka toimivat Kaarle X Kustaan aikana. Linjoista tärkein, Tukholmasta Suomen etelärannikkoa pitkin Narvaan ja edelleen Riikaan menevä, oli 1648 annettu Turun ja Riian välillä riikalaiselle Jacob Beckerille urakalla hoidettavaksi. Tarkoitus oli, että Becker maksaisi palkan postiratsastajille koko linjalla ja saisi pitää voiton, joka toiminnasta tulisi.¹ Vaikeudet alkoivat kuitenkin jo vuoden 1656 alkupuolella, jolloin Riiasta tullut posti myöhästeli usein.² Venäjän sodan alettua yhteys Suomesta maateitse Narvaan katkesi kolmeksi kuukaudeksi kokonaan, ja posti jouduttiin hoitamaan tehtävään erityisesti osoitetuilla aluksilla.³ Samalla Beckerin alaiset postiratsastajat menettivät kosketuksen toimeksiantajaansa, ja näyttää siltä, että yhteys ei enää palautunut senkään jälkeen kun tiet jo oli venäläisten jäljiltä saatu auki.⁴ Kaikesta huolimatta itse Suomen postilaitos toimi Venäjän-sodan aikana hämmästyttävän täsmällisesti.⁵ Suuria vaikeuksia tietojen välittämisessä Ruotsin suuntaan ilmeni vain talvina 1657—1658 ja 1658—1659. Ensimmäisenä talvena kova pakkanen esti liikenteen, toisena Ahvenanmeren jää ei kunnolla kantanut eikä murtunut, joten jääveneliikenne oli vaikeaa. Tämä näyttää myös Kaarle X Kustaan aikana olleen ainoa kerta, jolloin Pohjanlahden kiertävää postilinjaa jouduttiin pitemmän aikaa käyttämään.⁶ Postiyhteydet Liivinmaalle olivat uudelleen poikki kevättalvella 1658, jolloin venäläisjoukot toimivat Inkerissä. Koko Venäjän-sodan ajan tärkeimmät kirjeet lähetettiin kuninkaalle salakirjoituksella varmistettuina.⁷

Suomen postilaitoksen säännöllisyys selittyy sillä, että huolimatta Beckerin laiminlyönneistä Suomen postiratsastajat toimivat keskeytyksettä.⁸ Keväällä 1658 Suomen postilaitos oli silti nurin menossa, sillä parin vuoden aikana postiratsastajat eivät olleet saaneet lainkaan palkkaa palveluksistaan, ja kun Beckeristä ei kuulunut mitään, he alkoivat nurista sodan vuoksi lisääntyneitä kiireitään. Kustaa Horn koetti tällöin järjestää asian niin, että postitalonpojat saisivat kruunulta Beckerin lupaamaa palkkaa vastaavat verovapaudet ja tarvittaessa toisilta tiloilta veroapua. Becker oli luvannut kuukaudessa peräti kuusi riikinta-

1 *Jutikkala* 1938, s. 64.

2 RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 24. 3. 1656 Narva.

3 RA Skoklostersaml, E8144 G. A. Lewenhaupt P. Brahelle 4. 8. 1656 Viipuri.

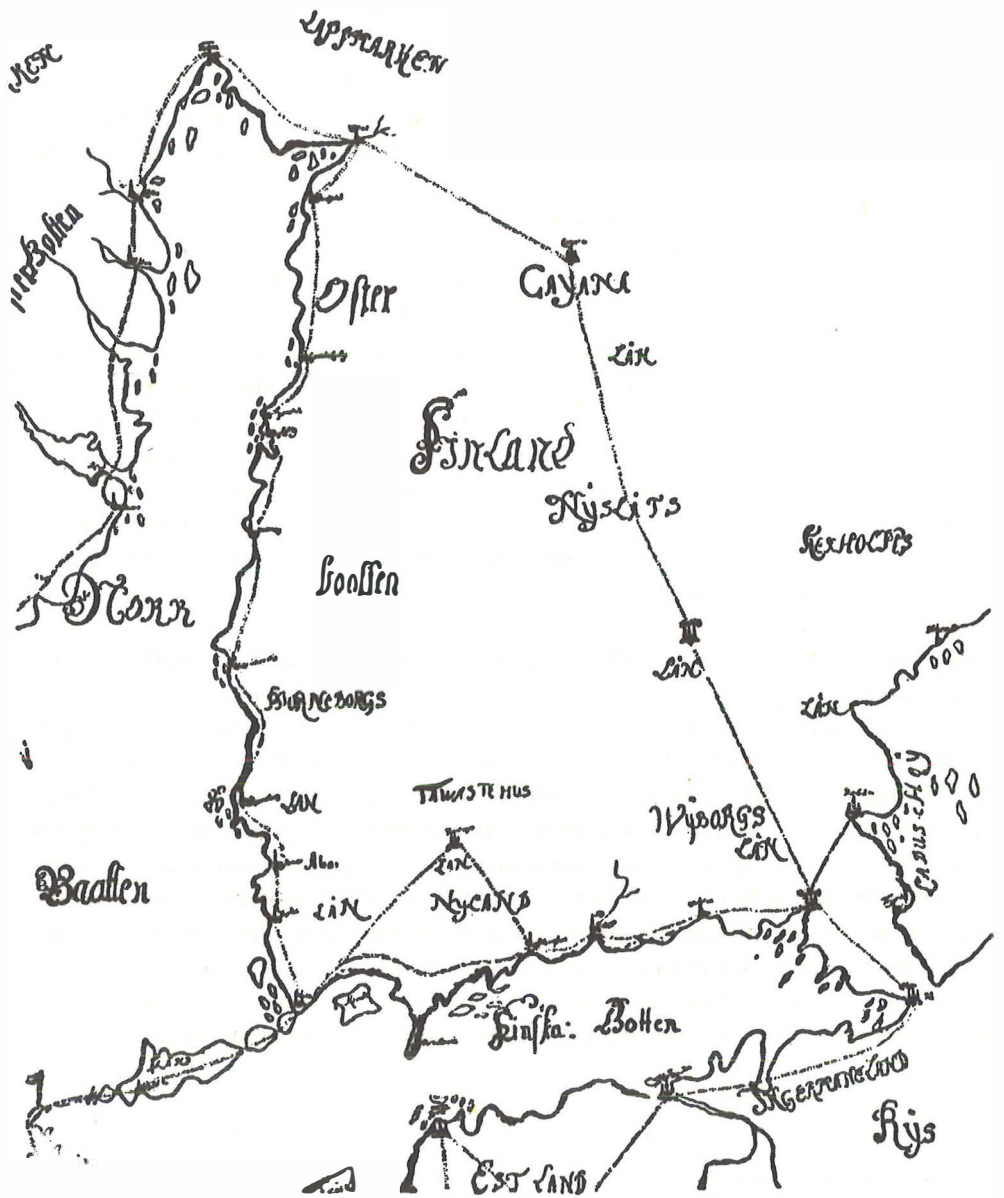
4 Ks. esim. VA jj 7:312v Äyräpää 15.—16. 10. 1657.

5 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 41—42.

6 RA Skr. till Rådet CXG Kustaa Horn 13. 2. 1658 Viipuri ja 10. 12. 1658 Turku; RA RR 1659:102 Seved Bååt ym. Kustaa Hornille 14. 1. 1659 Tukholma; KrA KrKBB 1657:2:185 J. Graan 17. 7. 1657 Vaasa; Vaasasta Ruotsiin posti meni normaalistikin Tornion kautta.

7 RA Livonica II vol. 79 M. G. De la Gardie kuninkaalle 16. 2. 1658 ja 8. 3. 1658 Tallinna. Salakirjoituksesta ks. *Jussi T. Lappalainen* HAik 1965, s. 269—286.

8 Asiaa on erittäin vaikeaa selvittää, vrt. *Jutikkala* 1938, s. 64.

Kuva 5. Kaikki postilinjat, jotka näkyvät tanskalaisessa postikartassa 1690-luvulta, olivat käytössä jo Kaarle X Kustaan aikana. Päätienä Turusta Tukholmaan oli koko ajan Ahvenanmaan ylittävä reitti; vain harvoin turvaututtiin Pohjanlahden ympäri kulkevaan pitkään tiehen. Samaten Viipurin—Oulun suora linja oli vain poikkeuksellisesti käytössä. Jutikkala 1938, s. 149.

laria, eikä millään talolla luonnollisesti ollut 72 riikintalarin veroa. Horn piti kuitenkin asiaa niin tärkeänä, että hän silti suositteli valtaneuvostolle ja kamarille järjestelmän hyväksymistä, koska edes kruunun rahasuoritus pienenesi. Selvää rahaa kruunulta ei mitenkään olisi riittänyt vastaavaa määrää.⁹ Ettei postien valitus johtunut ainoastaan Beckerin laiminlyönnistä, näkyy siitä, että myös Pohjanmaan postitalonpojat, joilla ei ollut Beckerin kanssa mitään tekemistä, valittivat samana vuonna, etteivät he ilman verovapautta jaksaisi hoitaa lisäantyneitä velvollisuuksiaan.¹⁰

Osoituksena siitä, kuinka tärkeänä säännöllistä postiliikennettä sodan aikana pidettiin, oli aikaisemmin mainittu Taivassalon, Kumlingen ja Eckerön postitalonpoikien vapauttaminen laivamiesten kaksintamisesta. Nämä talonpojat — he eivät kuuluneet Beckerin alaisiin, vaan olivat vanhastaan kruunun postitalonpoikia¹¹ — sanoivat suoraan, että jos he kaksinkertaistaisivat laivamiestensä, he eivät enää jaksaisi huolehtia postista. Niinpä maaherra Erik von der Linde esittäessään amiraliteetille vapautusasiaa viittasi juuri epävarmaan aikaan, jolloin postin oli välttämättä kuljettava yötä päivää. Amiraliteettikin tähdensi luvassaan sitä, että postin todella piti kulkea!¹² Niinpä aikana, jolloin Suomen ja Ahvenanmaan ylimääräiset laivamiehet taistelivat Nevan ja Laatokan vesillä, postitalonpoikain väki ahkeroi Saaristomeren ja Ahvenanmeren vaarallisessa ylikulussa.

Sodan kiireisissä oloissa postilaitoksen normaali kapasiteetti ei kuitenkaan riittänyt. Ensinnäkin ilmeni useita kiireellisiä sanomia, joitten oli Suomessa kuljettava etäisille paikkakunnille odottamatta viikottaista postivuoroa, tai sana oli saatava peräti linjojen ulkopuolisiin paikkoihin. Normaaliin postitalonpoikien lisäksi tileihin ilmestyy jo vuonna 1655 sotilas- tai pikalähettejä (express post), jotka aina pitempää matkaa varten saivat erikseen matkarahan.¹³

Kokonaan oman ongelmansa posti- ja lähettilaitos muodosti itse sotatoimialueella. Ensimmäisenä sotakesänä koko järjestelmä näyttää olleen varsin täsmentymätön, ja kenttäkassatililtä osoittavat, että korkeimpienkin komentajain välillä läheteinä käytettiin sotatoimialueella talonpoikia, jotka saivat kertapalkkion jokaiselta toimitukselta erikseen, tavallisimmin riikintalarin.¹⁴ Pitimmillä matkoilla kiireinen posti kulki kieverikydyillä.¹⁵ Toisena sotavuonna tiedot ta-

9 RA Skr. till Rådet CXG Kustaa Horn 13. 2. 1658 Viipuri; Kammarkoll. ank. brev 159:354 Kustaa Horn 17. 4. 1658.

10 RA Kammarkoll. ank. brev 1659:256 J. Graan 3. 8. 1658 Tukholma.

11 Ks. *K. R. Melander* HArk 32 1924, s. 8; *Jutikkala* 1938, s. 64.

12 KrA AmKAB 1656:1060 E. von der Linde 28. 8. 1656 Turku; AmKP 5. 9. 1656; AmKR 1656:870 E. von der Lindelle 3. 9. 1656.

13 VA 8616:261; 8620:37, 53; 8625:33—35; 8629:35—39; KrA MR 1657:30:4, 52—58; MR 1658:31:4, 29—32.

14 KrA MR 1656:30:16—21.

15 RA Kammarkoll. ank. brev 153:1 A. Koskull 8. 8. 1656 Viipuri.

lonpoikaisläheteistä häviävät. Kustaa Hornin organisoidessa edelleen ylipäällikön esikuntaa hän näet otti siihen vuosiksi 1657 ja 1658 erityisen kansliapostin, joksi tuli Risto Matinpoka Vainikka. Vainikka itse näkyy erityisesti syksystä 1657 lähtien suorittaneen pitkiä postimatkoja, jopa Käkisalimesta Hämeenlinnaan ja takaisin. Hän sai joka kerta matkarahat vuosittain nauttimansa 60 talarin palkan lisäksi.¹⁶

Pikalähettiläiden suorittamien pitkien matkojen runsaus — siis eräänlainen kuriiritoiminta — vuosina 1657 ja 1658 osoittaa, että sotilashallinto pani suuren painon sanomien nopealle ja varmalle perillemenolle. Sotatoimialueen sisäisestä tietoliikenteestä ei vuosilta 1657 ja 1658 ole mainintoja säilynyt, mutta hajatie-dot sotilaslähetille maksetuista matkakorvauksista panevat otaksumaan, että oli olemassa säännöllinen lähettiläijärjestelmä, joka lyhyillä matkoilla hoiti tehtävänsä normaalina palveluksena¹⁷ ja sai matkarahat vain pitkille väleille, joilla kenttärmeijan muonitus ei toiminut.

Postiratsastajan mahdollisuudet kuljettaa painavia kirjeitä olivat kovin rajoitetut. Kun esimerkiksi Pohjanmaalla pidettiin syksyllä 1657 väenotto, maaherra sai siitä syntyneen oterullan lähtemään Tukholmaan postin mukana. Sen sijaan ruodutusrulla ja manttaaliluettelo olivat niin painavia, että niiden lähettäminen sotakollegioon sai jäädä odottamaan sitä, että joku luotettavaksi tunnettu maitse matkaja ottaisi ne mukaansa, oli nimittäin ruttoaika eikä kukaan uskaltanut edes purjehtia Tukholmaan.¹⁸

Jos virallisella taholla oli näin runsaasti päänvaivaa tietoliikenteen kulmisesta, niin kuinka sitten saatiin hoidetuksi asiain tiedottaminen varsinaiselle väestölle? Mitään järjestelmällistä tiedotustoimintaa ei ollut. Esimerkiksi ne Suomea koskeneet tiedot, jotka julkaistiin Tukholmassa ilmestyneessä *Nya Aviser* -lehdessä, olivat useimmiten otteita sotatoimialueelta lähetetyistä kirjeistä, ja yleensä kirjeet näkyvät olleen verraten korkeassa virka-asemassa olleiden miesten joko valtaneuvostolle tai sotakollegiolle lähettämiä. Muitten muassa kenraalimajuri Erik Kruse mainitaan nimenomaan kirjeen lähettäjänä. Ainoa tapaus, jossa voisi uumoilla olevan jonkinlaista tietoista kirjeenvaihtajatoimintaa, on luutnantti Lars Krookin kirje Pähkinälinnasta heinäkuussa 1657. Siinä on sellaisia vivahteita, että tavalliseen virkakirjeeseen niitä tuskin olisi sijoitettu, minkä lisäksi lähettäjän suhteellisen alhainen virka-asema tuskin antaisi asianomaiselle mahdollisuutta kirjoittaa Tukholmaan muuten kuin esimiestensä käskystä tai jossakin omassa anomusasiassaan. Samalta vuodelta on vielä pari muuta kirjettä, jotka voivat olla Krookin tekstiä.¹⁹

16 KrA MR 1657:30:4 ym; 1658:31:4 ym.

17 Ks. *Nya Aviser* 2. 10. 1656 II P.S. viittaa armeijan luota tulleeseen postiin.

18 KrA 1657:2:197 J. Graan syyskuussa 1657 Uumaja.

19 *Nya Aviser* 15. 8. 1657 Lars Krook 29. 7. 1657 Pähkinälinna; vrt. *Nya Aviser* 16. 4. 1657 Kurkijoki 31. 3. 1657; *Nya Aviser* 4. 9. 1657 Nevanlinna 19. 8. 1657. Lars Krook on il-

Suomeen taas tiedot valtakunnan sotaisista saavutuksista tulivat siten, että kuningas ja valtaneuvosto julkaisivat lentolehtisiä tai antoivat niistä julistuksia ja määräyksiä viettää kirkoissa kiitosjumalanpalveluksia suurten voittojen tai rauhantekojen johdosta.²⁰ Ilmoitettiin kansalle vastaavalla tavalla myös Suomen oman rintaman vähäisistä sotatoimista, ei Turun tuomiokapitulin aineistosta käy ilmi. Sen pöytäkirjoissa on vain kaksi tietoa, joista ensimmäisessä Kustaa Horn kehottaa kesällä 1658 anomaan Jumalalta armoa ja siunausta venäläisten kanssa tekeillä olleelle rauhansopimukselle ja toisessa hän käskää pitämään kynttilänpäivänä 1659 kiitospäivän solmitun välirauhan vuoksi,²¹ mutta viittauksia varsinaisiin sotatoimiin ei ole. Käräjiä käytettiin sen sijaan ainakin kansan kehoitteluun kuuliaisuuteen vaarallisen tilanteen aikana. Valtaneuvosto edellytti, että mielipiteenohjausta ylimpien sotilaitten ja hallintomiesten toimesta suoritettaisiin.²² Tällöin on mahdollisesti jonkinlainen tilanneselostus ollut huhujen torjumiseksi paikallaan.

5.4. Väestön suhtautuminen rasitukseen

Edellä on todettu, että esimerkiksi joukkojensiirrot sujuivat muonituksen puolesta varsin vähin vaikeuksin, siitä huolimatta, että tämä muonitus oli vakinaisten ja ylimääräisten verojen lisäksi tullut lähes säännöstelemättömäksi rasitukseksi. Yhtäläisellä helpoudella eivät sen sijaan sujuneet muonan kuljetukset, upseerien matkat sotatoimialueella ja sen ulkopuolella, kiireisten postien kuljetukset ja sotaväen varsinaiset kyyditykset. Niissä kaikissa näet tarvittiin hevosia ja hevosille ajomiehiä, ja juhtiensa luovuttaminen näyttää olleen talonpojille äärimmäisen vastenmielistä.¹

Kun Kaarle X Kustaan ensimmäinen joukkojensiirto tapahtui kesällä 1654, joutui vouti Pietari Snäck ”kuulemaan monia pilkallisia ja tarpeettomia sanoja sotaväeltä” juuri sen vuoksi, että Viipurin seudun talonpojat olivat pinnanneet

meisesti sama mies kuin kersantti Lars Krook, joka vuoden 1656 syksyllä pääsi vaikeissa olosuhteissa Pähkinälinnasta kenttäarmeijan luo selvittämään linnoituksen tilannetta; ks. *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 172. Krookin ura oli muutenkin varsin vaiheikas, hän palveli mm. siirtomaaupseerina; ks. *KrA Namnregister*, Krook (Kraak), Lars.

20 Ks. esim. RA RRR 1655:39v— maaherroille ja piispoille 28. 11. 1655; Turun tuomiokapituli 20. 7. 1657 SKST 2 1899, s. 96 Walkin voitto; 9. 4. 1658 SKST 2 1899, s. 158 Tanskan rauha. *Pipping* 1856—57, n:o 96; *Höppener* 1754, s. 100—114.

21 Turun tuomiokapituli 24. 6. 1658 SKST 2 1899, s. 200; 21. 1. 1659 SKST 3, 1902 s. 264.

22 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 151.

1 VA mm 9:156v Huittinen 26.—29. 3. 1655; mm 9:443v—444 Huittinen 12.—14. 3. 1657; rr 9:60 Liminka 23.—24. 7. 1655; rr 9:84—84v Vöyri 10.—11. 8. 1655; jj 7:335v Lappee yläosa 13.—15. 8. 1657. Ks. myös oikeustapauksia alempaa ja aikaisemmista vastaavanlaisista *Melander* HArk 10 1889, s. 409—412.

hevosten luovuttamisesta. Eikä siinä kyllin, vaan urakasta selvitäkseen voudin oli ollut pakko palkata kievaritaksalla ajureita Viipurista. Snäck vaati nyt, että pinnarit tuomittaisiin varotukseksi muille, ja näin tapahtuikin valtiopäiväpäätökseen vedoten. Yksitoista jatkuvasti niskuroinutta sai 40 markan sakon ja kahdeksan köyhempää selvisi 20 markalla.² Vuotta myöhemmin pidetyillä käräjillä todettiin, että Snäck oli ottanut sakkoluetteloon aiheettomasti Lauri Hannunpoika Lipposen, joka oli ainoa mies talossaan, joka oli ollut joukkojensiirron tapahtuessa ”Jumalan vankina” sairaskuuteessa ja jolla vielä oli vain rampa ja kelvoton hevonen. Kun vielä lautakunta todisti Lipposen rutiköyhäksi, jolta sakkoja ei kuitenkaan saataisi, asia alistettiin maaherran harkintaan, koska tällaiset sakot olivat kokonaan kruunulle tulevia.³ Juttu osoittaa, että joukkojensiirtoihin osallistuminen ei ollut sokeasti lankeava rasitus, vaan että sitä jaettaessa katsottiin kunkin mahdollisuuksiin. Pinnarien kotipaikat osoittavat, että joskin heistä pääosa oli pitäjän syrjäosista, oli laiminlyönneissä myös teitten varsilla asuvia, joilla matkan hankaluus ei voinut olla aiheena poisjääntiin.

Ilmajoen ja Lapuan tapauksessa, johon jo aikaisemmin on viitattu, Kaarleporin kreivikunnan hopmanni Peter Werne syytti talonpoikia suoranaisesta vastahakoisuudesta muonituksen ja kyydityksen järjestämisessä. Näiden olisi pitänyt kyyditä sadalla hevosella ja muonittaa Pohjanmaan rykmentin kuusi komppaniaa Kauhajoelta Hämeen metsän läpi, siis Kyröön saakka, noin 50—75 km matkan. Laiminlyöntien vuoksi osastot olivat joutuneet olemaan Kauhajoella laskettua kauemmin, miehet neljä yötä ja upseerit viisi yötä, mistä pitäjälle oli tullut tavaton vaiva. Asiaa tutkittaessa todettiin, että ainakin osa lapualaisista oli käskyn mukaan lähtenyt marraskuussa 1654 hevosineen muonineen kohti Kauhajokea, mutta kelirikko oli pysäyttänyt heidät Seinäjoelle, josta he olivat kääntyneet takaisin. Lapualaiset puolustautuivat kelirikon lisäksi sillä, etteivät he kaikki tienneet, minne piti mennä. Joskin voi olla, että Seinäjoelta palattiin kotiin yksinkertaisesti työlääseen matkaan kyllästyneinä ja joukkopäätöksellä, synn saivat lapualaisten väitteen jälkeen niskoilleen lautamiehet, joiden toki olisi pitänyt tehdä asiasta kaikille tarkka selko. Jokainen lautamies sai 40 markan sakon, jonka he kuitenkin saivat koota niiltä, jotka olivat selvinneet kustannuksitta. Ilmajokelaisten poisjäänti johtui siitä, että Prusi Härsilä, jonka olisi pitänyt toimittaa kirje Ilmajoelle, ei ollut sitä tehnyt, koska ei tiennyt, mitä kirje piti sisällään. Hänkin sai saman 40 markan sakon.⁴

2 VA jj 7:157v Viipuri 20.—21. 9. 1654; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 76—77.

3 VA jj 7:210—210v Viipuri 7.—8. 12. 1655.

4 VA rr 9:117—117v Ilmajoki 29.—31. 3. 1655; *Koskimies* 1908, s. 115—116; *Liakka* 1934, s. 275—276; *Luukko* 1945, s. 544; *Lehtinen* 1963, s. 212. Asiaan vaikutti mahd. se, että piti mennä Kyrön metsän läpi, sillä ainakin myöhemmin hevosten vaihto pyrittiin suorittamaan läänin rajalla, ks. *Jokipii* 1974, s. 551—552.

Samaan joukkojensiirtoon liittyi sinänsä vähäinen ja sekavakin tapaus, joka kuitenkin mielenkiintoisesti vahvistaa saman yhteisvastuuperiaatteen, joka säästi Lapuan lautamiesten omat kukkarot. Vöyrin käräjillä syytti Oravaisten kylästä kotoisin ollut Jaakko Matinpoika naapuriaan kievarinpitäjä Kalle Kallenpoikkaa siitä, että tämä oli ottanut hänen tallistaan sairaan hevosen ja ajanut tämän niin loppuun, että kotiin tultuaan hevonen oli heti kuollut. Hevonen ei tullut kievarinpitäjän maksettavaksi, vaan viisi talaria sai niskoilleen hevosella liian kovasti ratsastanut kapteeni ja loput 12 talaria Karvatin kyläläiset, jotka eivät olleet aikanaan lähteneet kyytimään marssivia ja näin olivat pakottaneet Kalle Kallenpojan ottamaan sairaan ajokin.⁵ Karvattilaisten sekoittaminen asiaan osoittaa, kuinka voimakkaan kollektiivisesti kyytirasitus koettiin: siitä poissääneet joutuivat maksamaan vahingon, johon heidän osuutensa oli kovin välillinen.⁶

Kymenkartanon lääni joutui erityisesti Venäjän-sodan alkamisen jälkeen alinomaan olemaan läpikulkuseutuna. Aikaisemmin mainitun Virolahden rehutun lisäksi Vehkalahtella ja Valkealassa sai lähes 300 talonpoikaa sakon, kun he olivat olleet haluttomia siltojen korjaamiseen ja kruunun ampumatarvikkeiden kuljettamiseen.⁷

Varsinainen suuri tyytymättömyys ei kuitenkaan kohdistunut sotilaskyydityksiin sinänsä, vaan siihen, että vuoden 1649 uudistus oli sota-aikana muuttunut lähes vastakohtaiseksi. Talonpojathan maksoivat nyt joka tapauksessa kyytirahan, mutta erityisesti suurteiden varsilla asuvat joutuivat tästä huolimatta jatkuvasti ilmaiseksi kyyditsemään ja kestitemään sotaväkeä tai vapaapassilla liikkuneita. Venäjän-sodan alettua tyytymättömyys leimahti nopeasti koko maassa, eikä ihme, sillä esimerkiksi Viipurissa mainitaan ajoittain vierailleen jopa 200 kyytihevosta päivittäin.⁸ Viipuriin saapunut uusi maaherra Andreas Koskull totesi tilanteen heti virkaan astuessaan ja vapautti suoralta kädeltä eniten kyytejä suorittaneet vuoden 1656 kyytirahoista.⁹ Kun vielä kaikki Etelä-Suomen maaherrat ilmeisesti yhteisestä sopimuksesta olivat vuodenvaihteessa 1656—1657 kirjoittaneet asiasta kamarille, tämä hyväksyi ratkaisun kaikkia suurten teiden varsilla asuneita koskevaksi.¹⁰ Aikaisemmin on todettu, että Kustaa Horn myöhemmin myönsi vapauksia yksityisille kylille, joitten rasitus oli suurin. Viimeisenä sotavuonna hän esitti lisäksi kamarille pitkän selvityksen

5 VA rr 9:84 Vöyri 10.—11. 8. 1655.

6 Vrt. samanlainen tapaus Kristiinän ajalta VA jj 7:139 Säkkijärvi 16. 3. 1654.

7 VA ii 1:145 Vehkalahti—Valkeala 13.—14. 5. 1658.

8 RA Kammarkoll. ank. brev 153:1 A. Koskull 6. 12. 1656 Viipuri.

9 RA Kammarkoll. ank. brev 153:1 A. Koskull 8. 8. 1656 Viipuri.

10 RA Kammarkoll. ank. brev 153:1 A. Koskull 6. 12. 1656 Viipuri; E. J. Creutz 15. 12. 1656 Helsinki; 156:365 E. von der Linde 1. 1. 1657 Turku. Kammarkoll. registratur 1657:97—98 Creutzille ja Lindelle 30. 1. 1657.

asiasta todeten mm. kaikki erilaiset kuljetukset, joita sota oli aiheuttanut ja lisäksi, että kaikkia ei ollut mahdollista maksaa rahalla. Edelleen Horn esitti, että kyytirahavapaus, johon kamari oli suostunut, koskisi myös vuoden 1657 kyytirahoja Viipurin läänissä ja suurten teiden varsilla muutenkin. Tähän ehdotukseen kirjoittaja ei ole löytänyt vastausta, ja mahdollista on, että kun Venäjän-sota pian loppui, vapautta ei myönnetty.¹¹ Valituksia kyytien aiheuttamista rasituksista ja kyytirahoista tuli vielä vuoden 1660 valtiopäiville.¹²

Koska ongelmia syntyi jo silloin, kun kaikki sujui säännösten mukaisesti, läikkyi rahvaan mitta herkästi yli heti, jos marssiva sotaväki nälissään, väsyksissään tai muuten vain ylimielisyydessään syyllistyi sopimukset ylittäviin vaatimuksiin tai peräti anastuksiin. Periaatteessa suhteellisen vähän paha tahtoa osoittivat vielä sellaiset tapaukset, joissa marssivien hevoset olivat syöneet talonpojan niityn tyhjäksi. Näissä oli useimmiten mahdotonta ruveta jäljittämään syyllisiä ja asia selvitettiin antamalla kärsineelle käräjain todistus, jolla hän saattoi hakea korvausta maaherralta.¹³

Erytisen omavaltainen osasto näyttää olleen ratsumestari Reinhold Johan von Hagenin komppania, joka marssi Viipurin seudun läpi kesällä 1657. Vaikka kysymyksessä oli ratsuväkiosasto, jolla toki ainakin piti olla hevosia, komppania onnistui ilmeisesti kuormastonsa tarpeiksi ajamaan Viipurista ja sen ympäristöstä loppuun tai viemään tietymättömiin peräti seitsemän hevosta. Valitukset olivat niin selviä, että Hornin oli pakko määrätä ylimääräiset käräjät ja lähettää komppanian majoitusmestari Lassi Yrjönpoika rintamalta niille selvittämään tapahtunutta. Majoitusmestari pani kaiken ratsumestarinnsa tai yleensä toisten syyksi, mutta ei pystynyt kiemurtelemaan irti syytteestä, joka koski häntä itseään: hän oli ratsastanut yhden hevosista kuoliaaksi. Majoitusmestarin onneksi kuollut juhta oli ollut hollihevonen, joten hän ei ollut ottanut sitä väkivalloin käyttöönsä. Niinpä hän selvisi maksamalla hevosesta 30 kuparitalarin korvauksen sen omistajalle. Muutoin syytös ratsumestaria vastaan siirrettiin Hornin harkintaan, eikä kirjoittaja ole löytänyt jatkokäsittelyä.¹⁴

Pahimmillaan omavaltaisuudet pukeutuivat muotoihin, jotka eivät enää mitenkään olleet yhteydessä itse kyyditysasiaan. On parikin tapausta, joissa sotaväenosastot anastivat talonpojan kattilat, kun tältä ei hellinnyt kyytihevosta. Toisessa tapauksessa luutnantti Gustaf Gestrinius, laivaston mies, vei kattilan lisäksi hevoset väkivalloin, vieläpä vangitsi nimismiehenä pitämänsä ja raahasi

11 RA Kammarkoll. ank. brev 159:378 Kustaa Horn 17. 5. 1658 Helsinki.

12 RA RR 1660:515v—525 päätöksiä valitusten johdosta 2. 3. 1660.

13 VA jj 7:208 Viipuri 7.—8. 12. 1655; 314 Äyräpää 15.—16. 10. 1657; vrt. myös VA 7527:649.

14 VA jj 7:346—347 Säkkijärvi—Viipuri 20. 8. 1657; yhtä näistä hevosjutuista käsiteltiin myöhemmin Säkkijärvellä, ks. VA jj 7:367—367v Säkkijärvi 18. 1. 1658.

tämän kahleissa Olavinlinnaan.¹⁵ Kahden tapauksen perusteella ei ole mahdollista mennä sanomaan, oliko takana pelkkää vallattomuutta vai katsoiko sotaväki kyydityksen niin itsestään selväksi eduksi, että sen kiristämiseksi oli pantiksi otettava jotain muuta.

15 VA oo 3:569—569v Sulkava—Puumala 21.—22. 4. 1657; oo 3:562—563v Sääminki—Kerimäki 14.—16. 4. 1657.

6. LÄÄKINTÄHUOLTO

6.1. Oluen merkitys

Armeija marssii vatsallaan, väitetään. Tuon sanonnan myöhäsyntyisyydestä huolimatta se varmasti piti paikkansa jo Ruotsi-Suomen suurvalta-ajan armeijassa. Mutta huonoksipa kävi marssiminen, jos miesten vatsaan iskeytyi perinpohjainen ripuli tai punatauti, ja leikki oli kerta kaikkiaan kaukana, jos vihollisen keihään terä, miekanisku tai peukalonpään kokoinen lyijyinen musketinluoti oli repinyt jonkun miesparan mahan tykkänään auki. Parantajaa tarvittiin — ja vielä parempi tietysti oli, jos varsinaiset sairaudet jo ennalta pystyttiin estämään.

Sairauksien ennalta ehkäisemisessä kohtaamme heti otsikkomme oluen:

” . . . niin tyytykööt sotilaat vakinaiseen palkkaansa, mutta täytyy heille toki antaa tarpeeksi olutta juomaksi tai niin paljon rahaa, että he sitä voivat ostaa, etteivät he päinvastaisessa tapauksessa voisi ajautua juomaan vettä ja sen kautta syöksyisi sairauteen ja voimattomuuteen Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa ja kruunun vahingoksi.”¹

Sen lisäksi, että edellä siteerattu sotakollegion kirje osoittaa suhtautumisen miesten terveyteen enemmän kruunun hyötyyn kuin humanitaarisuuteen perustuvaksi, siitä nähdään, kuinka tärkeä sija oluella oli 1600-luvun sotilasjohtajien mielessä miesten kunnan säilyttäjänä. Tuon ajan muonaan sisältyvä liha, kala tai voi, joista kuten edellä on todettu, jotakin piti esimerkiksi marssilla antaa leivän särpimeksi miestä kohti päivässä puolitoista naulaa eli noin 600 g, oli säilötty ankaralla suolalla, ja tämän suolan huuhtominen pois elimistöstä vaati runsaan nestemäärän.²

Mutta ajan käsityksissä — ilmeisesti epidemioiden antamien huonojen kokemusten vuoksi — veden juomista pidettiin ilman muuta sairauksiin johtavana. Epäilemättä varuskuntakaupunkien pinta- ja osittain pohjavedetkin oli-

1 KrA KrKR 1655:625 Kustaa Hornille 14. 9. 1655. Lääkintähuoltoa käsittelevä osa on julkaistu aikaisemmin Helsingin Lääkärilehdessä 1973. Vedenjuonnista vrt. *Korkiakangas* 1974, s. 340; *Bref ifrån . . . Tidningar . . .* 17. 6. 1784, professori Mauno Jokipiin osoittama tieto.

2 Ks. tästä esim. *Heckscher* 1957, s. 78—80, 89—93.

vat asumisjätteistä saastuneita, mutta on esimerkkejä siitä, että veden pelko yleistettiin sellaisiinkin vesiin, jotka kaukana kaupunkien lokaajista sijaiten varmasti olisivat olleet vaarattomia. Amiraali Gustav Wrangelin laivasto joutui keväällä 1657 aloittamaan operaatiot Nevalla ja Laatokalla ilman olutta, jota tuonut kruunun kreijari Ulf Sund oli myöhässä ja jota Viipurin ynseät porvarit eivät ainakaan riittävästi olleet suostuneet luovuttamaan. Wrangel pelkäsi miesten juovan vettä ja oli niin hermostunut, että hän tuskin tykkien tai ruudinkaan puuttuessa olisi voinut enempää sadatella.³ Olut sen sijaan oli puhdasta ja säilyi. Lisäksi oluen maku — vaikkapa karvaskin — auttoi nielemään hiukan epäilyttäviäkin palaset peittämällä niiden pilaantuneisuuden. Niinpä olutta sisältyikin mainittuun kruunun minimiannokseen yksi kannu eli 2,6 litraa miestä ja päivää kohti.⁴

6.2. Tauteja ja haavoittumisia

Runsaskaan olut ei toki pitänyt kuume- ja suolistotauteja loitolla, vaan niistä näkyy varuskunnissa olleen ainainen riesa, osaksi juuri ravinnon yksipuolisuuden vuoksi. Sodan aikana ne usein esiintyivät suoranaisina sairausaltoina. Esimerkkinä voidaan mainita vuosi 1657. Tuolloin Venäjän-sodan toisena vuonna raivosi koko Suomessa ensin kevättalvella hyvin vaikea epidemia, jota kutsuttiin nimellä brännsjuka, polttotauti. Se oli varsin tavallinen ja pelätty vieras 1500- ja 1600-luvulla, eikä ihme, sillä kyseessä näyttää olleen lavantauti.¹ Sitten riehui saman vuoden kesällä punatauti, joka koetteli erityisesti Savoaa. Mutta tähänkään tuon onnettoman vuoden koettelemukset eivät päättyneet, sillä syksyllä 1657 tuli laivojen mukana yhtäaikaisesti sekä Itä- että Länsi-Suomeen rutto, joka teki hirvittävää jälkeä sekä siviiliväestössä että armeijassa. Muun muassa Käkisalmen varuskuntana ollut Antti Rundelin jalkaväkiskvadroona menetti tuolloin syyskuun ja marraskuun välisenä aikana 532 miehestään 167 kuollutta eli 38,6 %.²

3 KrA AmKAB 1657:597 G. Wrangel 22. 5. 1657 Viipuri; ks. myös *Zetterstén* 1903, s. 108.

4 Oluesta lähemmin myös *Heckscher* I:1 1935, s. 87—88, 96—97; *Korkiakangas* 1974, s. 269, 337, 340. Joskus esitetyt väitteet oluen merkityksestä vitamiinilähteenä eivät nykyisen käsityksen mukaan pidä paikkaansa.

1 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 194; Polttotaudista ks. myös *Sourander SSLA* 1929, s. 187; taudeista myös *Korhonen* I 1939, s. 467; *Sourander SSLA* 1929, s. 189—191, 194—195 ja KrA KrKBB 1655:1:103 H. Sasse 12. 5. 1655 Riika.

2 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 270—271; ks. lisäksi RA Kammarkoll. ank. brev 156:473 A. Koskull 13. 9. 1657 Savonlinna; RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 4. 12. 1657 Mäkrä; De la Gardieska saml. E1444 Kustaa Horn 15. 9. 1657 Käkisalmi; VA 8626:1260; VA p 1 Uusikaupunki 8. 9. 1657, vrt. *Korkiakangas* 1974, s. 343.

Rutto oli jo sairaus, jota ennakolta voitiin torjua vain ehdottoman tiukalla karanteenilla. Tässäkin sotilaat olivat suuremmissa vaarassa kuin siviilit, sillä paitsi sitä, että he luonnollisesti joutuivat olemaan karanteenivartijoita, heidän epämiellyttäväksi tehtäväkseen saattoi tulla toimittaa ruttolaivat vainajineen pois satamista maaseudun rannikolle.³ Jos rutto silti pääsi varuskuntaan tai kaupunkiin, sen leviämistä yritettiin vielä estää liikkumiskielloilla ja polttamalla sellaisten talojen edessä, joissa ruttoa arveltiin olevan, katajanmarjoja ja katajia.⁴

1600-luvun varsinaisissa sotavammoissa oli luonnollisesti suurin osa aivan samanlaisia ampumahaavoja ja ruhjeita, joiden kanssa 1900-luvunkin sotilaskirurgia joutuu askartelemaan, jos kohta pisto- ja viiltohaavoja epäilemättä oli suhteellisesti runsaammin, palohaavoja taas luultavasti vähemmän. Pari erityisvammaa tuolta ajalta sietää kuitenkin mainita, ihoon tunkeutuneet karkeat ruudinjyvät ja oman tuliaseen runtelema oikea olkapää.⁵ Ensiksimmäinen johdettiin siitä, että 1600-luvun ruuti ei yleensä ollut tasa-aineista eikä palanut täydellisesti, vaan musketin piipusta pöllähti jokaisella laukauksella melkoinen kuuro teräväsärmäisiä ruudinjyviä. Pahinta oli, jos mies sai ruutipilven kasvoilleen: vaikka luoti olisi huokeasti viheltänyt ohi, läheltä ammuttu musketinlaukaus riitti sokeuttamaan miehen loppuikäseen, puhumattakaan siitä, ettei kasvojen iho ruutikäsittelyn jälkeen ainakaan persikkaa mieleen tuonut. Juuri tällainen vamma lienee ollut esimerkiksi sillä äyräpääläisellä nostomiehellä Yrjö Pakilla, joka sai kruunulta vuotuisen puolentoista viljatynnyrin eläkkeen korvaukseksi siitä, että vihollinen oli Raudun taistelussa heinäkuun 14. päivänä 1656 ampunut häneltä molemmat silmät sokeiksi.⁶

Olkapäävammat taas johtuivat siitä, että varsinkin vanhemmat suoraperäiset musketit kehittivät hirmuisen rekyylin, noin 3 . . . 3,5 kilogrammometriä — tutun pystykorvakiväärin rekyylin on noin yhden kilogrammetrin paikkeilla. ●n kertomuksia siitä, kuinka laukaistessa nahka lähti sormista ja käsistä isokaliiperisen aseiden äkäisesti potkaistessa, olkapää halvaantui, jopa lihakset irtosivat poskiluista. Suoraperäisiä musketteja miehet itse asiassa pelkäsivät enemmän kuin vihollista, ja kerrotaan tapauksista, joissa he Jeesuksen nimeen pyysivät esimiehiltään, ettei heidän tarvitsisi laukaista kolmatta kertaa heti peräkkäin.⁷

3 VA 7267:949.

4 VA z 26:189—190 Turku 17. 8. 1657.

5 Haeger FAVM XXIX 1968, s. 21; Jakobsson FAVM V 1942, s. 59.

6 Jussi T. Lappalainen Historica III, s. 95—96.

7 Jakobsson FAVM V 1942, s. 59.

6.3. Parantajien ammattikunnat

1600-luvulla lääkintäpalveluksia suorittivat hyvin monennimiset erikoismiesryhmät, joista kuitenkin neljä erosi selvästi sekä muista että toisistaan. Näistä kolme oli virallisia, kruunun hyväksymiä sairaiden auttajia.

Ylinnä olivat yliopistokoulutuksen saaneet lääkärit. Suomessa akateemisten lääkärien taso kuitenkin ennen vuotta 1670 vaikuttanutta Elias Tillandzia oli varsin heikko jopa aikansa lääketieteen normaalitasoon verrattuna. 1600-luvun akateemiset lääkärit eivät yleensä olleet käytännön miehiä, vaan auktoriteettisuokoisia teoreetikoita, jotka rakensivat tieteensä antiikin oppineiden, lähinnä Galenoksen, kirjoituksiin. Erityisesti kirurgiassa heidän koulutuksensa oli vähäinen: toisaalta he eivät edes alentuneet sellaiseen käsityöläisnäpertelyyn, jota kirurgia kunnan yliopistomiehen mielestä oli, eikä heitä armeijan palveluksessa ennen vuosisadan loppua ollutkaan.¹

Toinen ryhmä oli parturien ammattikunta. Se harjoitti vanhastaan suoneniskentää, ja siten se vähitellen oli saanut päätehtäväkseen erilaiset kirurgiset toimenpiteet. Partureita oli sekä suurissa kaupungeissa että ennen kaikkea armeijassa. Ja juuri parturit olivat käytännön parantajia. Ammattikunnan kirurginen kyky ylitti huomattavasti ajan akateemisten lääkärien taidot:² 1500-luvulla ja 1600-luvun alkupuolellahan Keski-Euroopassa oli yllin kyllin kertausharjoituksia näppärille puukkomiehille ja harjaantuneille haavojen laastaroijille.

Kolmantena virallisena ryhmänä olivat kylvettäjät, jotka antoivat myös hierontaa ja joita oli pääasiassa kaupungeissa. Kylvettäjien ja parturien välillä oli ainaista kiistaa siitä, mitä kumpikin ryhmä oli oikeutettu tekemään. Oltuaan 1657 ruton aikana vapaaehtoisesti sairaiden hoitajina Tukholmassa kylvettäjät saivat tällöin ja vuonna 1663 luvan tukan leikkuuseen, avohaavojen sitomiseen, suoneniskuun yms. pieniin toimenpiteisiin. Mutta parturit eivät antaneet periksi, ja vuoden 1675 päätös palauttikin asiat siihen, että kylvettäjät saivat hoitaa vain sellaisia haavoja, jotka johtuivat ”epäterveestä ruumiin tilasta”, siis sisäisistä syistä, kun taas viilto-, pisto- ja palohaavat sekä murtumat edellyttivät parturin pätevyyttä.

Neljäs suuri ryhmä, se, jota virallisesti ei hyväksytty, mutta johon ainakin varsinainen kansa ja epäilemättä sen keskuudesta lähteneet sotilaatkin mielellään turvautuivat, olivat kansanparantajat, joiden perinne sisälsi kaikkea mahdollista kansanomaisten hierontamenetelmien ja verenseisautussanojen väliltä.³

Armeijalle ja laivastolle tärkeimpiä olivat parturit, joita sotaväessä oli ollut

1 *Fagerlund—Tigerstedt* 1890, s. 10—; *Krogius* 1938, s. 33—34, 38—39.

2 *Krogius* 1938, s. 16, 33—34, 45—46 ja 54.

3 *Krogius* 1938, s. 45—46, 54—56, 98—111.

jo 1500-luvulla. Vuonna 1571 he olivat saaneet ammattikuntaprivilegiot Ruotsi-Suomessa. Kun Kustaa II Aadolfin sotaväenuudistukset 1620-luvulla toteutettiin, parturit liitettiin elimellisesti joukko-osastoihin. Jokaisen jalkaväkirykmentin määrävahvuuteen tuli kuulumaan parturi ja hänen tavallisesti kolme kisälliään. Nämä laskettiin rykmentin esikuntaan kuuluviksi.⁴ Kun rykmenttijako ratsuväessä toteutettiin myöhemmin 1630-luvulla, parturimestarit merkittiin edelleen vanhaan tapaan ratsuväkikomppanian yhteyteen. Silti partureita ei ratsuväessä ollut sen enempää kuin jalkaväessäkään, sillä rullat eli miehistöluettelot osoittavat, että parturimestari tavallisesti oli kaikissa saman rykmentin komppanioissa yhteinen. Laivastossa parturit olivat amiraliteetin alaisia, ja heidät komennettiin suurimpiin aluksiin meriretken alkaessa.⁵

Kolmikymmenvuotisen sodan viimeisinä aikoina heinäkuun 4. päivänä 1648 sotakollegio tarttui vakavasti lääkintähuoltoon, joka — kuten kenraali kreivi Erik Stenbock valitti — oli retuperällä. Keskustelu, jossa asiantuntijana oli Tukholman kaupunginmedicus Adam Hirt, päättyi lopulta siihen, että parturien kelpoisuusvaatimuksia oli kiristettävä. Ainoaakaan kisälliä ei saanut hyväksyä ennen kuin Hirt oli häntä kuulustellut. Samaten tehtiin päätös siitä, että rykmentinparturien kenttälääkikot (fältläda), kenttäolosuhteisiin sopivat lääke- ja instrumenttiarkut, piti tarkastaa neljännesvuosittain.⁶

Kaarle X Kustaan sotiin valmistauduttaessa elokuussa 1654 sotakollegio perusti kolme lääkintähuollon tarkastajan virkaa, yhden Sveanmaata ja Norrlandtia, toisen Götanmaata ja kolmannen Suomea, Inkeriä ja Liivinmaata varten. Näiden tuli tarkastaa ja valvoa rykmenttien partureita, näiden toimia, kisällejä ja lääkkeitä. Suomen, Inkerin ja Liivinmaan tarkastajaksi määrättiin mestari Andreas Zart, joka varsinaisesti oli Turun jalkaväkirykmentin parturi. Tämä Suomen armeijan tiettävästi ensimmäinen ylilääkäri kuoli kuitenkin jo huhtikuussa 1655 Liivinmaalla, jonne armeija pääosin oli marssitettu.⁷

Juuri 1600-luvun puolivälissä alkaa vanha parturi-nimitys vähitellen virallisissa asiakirjoissakin väistyä uuden välskäri-nimityksen tieltä: esimerkiksi 1650-luvun rullissa ja sotilaspäätilikirjoissa virkanimitykset vuorottelevat melko satunnaisesti, mikä osoittaa, että molempia nimiä käytettiin. Sitten kun Collegium Medicorum, Lääkintöhallituksemme edeltäjä, perustettiin 1663, armeijankin välskärit tulivat sen alaisiksi ja joutuivat sen edessä suorittamaan opinäytteen, jonka perusteella heillä vielä pitkään seuraavalla sataluvulla oli oikeus antaa hoitoa siellä, missä varsinaisia lääkäreitä ei ollut.⁸

4 Ks. LIITE I; *Korhonen* I 1938, s. 179—183 ym.; *Krogius* 1938, s. 45—46, 49—53.

5 *Spens* 1942, s. 370—371. Laivastossa palveli myös yksi nk. bråksnidare, kohjunleikkaaja.

6 KrA KrKP 4. 7. 1648; *Steckzén* 1930, s. 219.

7 KrA KrKR 1654:517 Baltzar Salinukselle ym. 17. 8. 1654; KrA Rullor 1655:4:1474v; *Steckzén* 1930, s. 219—220.

8 *Krogius* 1938, s. 56—58.

6.4. Suomen armeijan parturit-välskärit

LIITTEENÄ V oleva parturi/välskärien luettelo osoittaa, että armeijan välskärit olivat enimmäkseen saksalaisnimisiä. Tämä johtui siitä, että ammattikunta oli kansainvälinen, ja sen vahvimmat perinteet olivat lukuisten sotien koettelemassa Saksassa.¹ Mutta myös kotimaista ainesta on joukossa. Ennen muuta kiinnittää huomiota Lund-suvun edustus. Kun rullissa ja sotilaspäätikirjoissa lisäksi vilahtaa kisälleinä pari muuta Lund-sukuista, voidaan hyvällä syyllä puhua todellisesta välskärisuvusta, jonka yhteydet 1600-luvun moniin Lund-nimisiin virkamiehiin jäävät tässä valitettavasti selvittämättä. — Muutoin kannattaa huomata, kuinka suuri suonenisku myös välskäreitä kohtasi sota- ja tautivuosina 1656 ja 1657.

Kun Kaarle X Kustaan Puolan-sota oli alkanut vuonna 1655, Suomi oli tyhjennetty joukoista käytännöllisesti katsoen kokonaan, ja samalla olivat lähteneet maasta myös rykmenttien välskärit. Tämän vuoksi oli Venäjän-sodan alussa kesällä 1656 käytettävä jokainen mahdollisuus lievittää haavoittuneiden ja sairaiden kärsimyksiä. Aluksi raskaimman helteen kantoi Viipurin kaupunginvälskäri mestari Johan Jost Kirchhoff. Hän teki parhaansa sodan alkuvaiheen haavoittuneille ja huolehti sittemmin koko loppukevääseen 1658 kestäneen sodan ajan Viipurin varuskuntajoukoista ja senkin jälkeen mm. kenttätäkistön miehistä.² Kenttäarmeijan tultua muodostetuksi tämä kuitenkin ei riittänyt.

Liivinmaalta heinäkuussa 1656 Suomen ylipäälliköksi saapunut Gustaf Adolf Lewenhaupt kiinnittikin aivan erityisesti huomionsa lääkintähuollon surkeaan tilaan. Lääkeostojen lisäksi hän muun muassa maksatti Käkisalmissa palkan sotamiehelle, joka tilikirjan sanojen mukaan ”någorledes förstodh sigh oppå Barberarkånsten”, ja muutenkin erityispalkkioilla kaikin tavoin rohkaisi eri puolilta haalittuja välskäreitä. Näistä suuren työpanoksen teki Viipurin ratsurykmentin mukana Liivinmaalta saapunut Hieronymus Hinsén. Lewenhaupt koetti myös saada Tukholmasta parturin kisälleineen, mutta ehti kuolla itse kuumetautiin marraskuun lopussa 1656 näitä saamatta.³ Suomen uusi ylipäällikkö Kustaa Horn palasi samaan asiaan kohta Suomeen tultuaan kamarikollegiolle kirjoittamalla.⁴

Ei ole selvinnyt, mitä tietä asia hoidettiin, mutta kun Horn vuonna 1657 kehitti armeijan keskusjohtoa, hänen esikuntaansa tuli parturiksi mestari Hans Roggenbuch, josta näin tuli Suomen oman kenttäarmeijan lääkintähuollon tar-

1 *Krogius* 1938, s. 56—58.

2 VA 8622:36, 1475; VA 8633:1214v; KrA MR 1656:30:21; MR 1659:25:126, Jost Kirchhoffista ks. myös *Krogius* 1938, s. 117.

3 KrA MR 1656:30:14, 16, 17, 18, 57; KrA KrKBB 1656:1:201 G. A. Lewenhaupt 6. 9. 1656 Pyhäjärvi; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 140 ja 179—180.

4 RA Kammarkoll. ank. brev 156:437 Kustaa Horn 4. 3. 1657 Viipuri.

kastaja, minkä lisäksi hän toimi aatelislippueen parturina. Tehtävässään Roggenbuch toimi ainakin Venäjän-sodan loppuun saakka, ja sai vuodelta 1657 palkkaa 200 talaria ja seuraavalta 100. Kovin suuri palkka ei ollut, tuntuvasti alle mm. saman viraston kamarikirjurin palkan, mutta ilmeisesti ajateltiin, että Roggenbuch lisäksi saattoi saada hoitopalkkioita⁵

Yksi Roggenbuch ei tietenkään kaikkialle revennyt. Esimerkiksi Viipurin ratsurykmentin uusi välskäri Jacob Rhode joutui vuonna 1657 venymään pitkästi yli omien miestensä hoitamisen, ja vielä 1658 turvaututtiin pääarmeijasta etäällä olevien osastojen sairaanhoidossa tilapäisapuun. Lääkintähenkilöstön puute kosketti myös laivastoa, sillä 1657 lippulaivojen mukana tuli Tukholmas- ta vain yksi välskärin oppipoika, joka tautisena kesänä 1657 luonnollisestikaan ei paljoa pystynyt tekemään⁶ — Voitaneen todeta, ettei lääkäripula suinkaan ole 1900-luvun keksimä ongelma.

6.5. Miesten valvonta ja hoito

Lääkintähuoltoon pantiin jo ajan sotilastavoissa hyvin suuri paino. Vuonna 1669 ilmestynyt JULIUS RICHARD DE LA CHAPELLEN harjoitusohjesääntö, johon aikaisemmin on viitattu, asetti perushuolenpidon miesten terveydestä näiden esimiesten tehtäväksi. Jokainen ruotumestari ja korpraali oli jatkuvasti velvollinen pitämään silmällä alaistensa terveydentilaa. Komppanianpäällystöstä crityiscs- ti lippumies ja vänrikki olivat sairaista vastuussa. Lippumies sai ilmoituksen sairastuneista tai loppuun uupuneista miehistä korpraaleilta, hän ilmoitti asian edelleen vänrikille ja koetti tämän ja kapteenin luvalla järjestää sairaille sijaa komppanian kuormastossa tai sitä seuranneissa talonpoikaisajoneuvoissa. Edelleen hänen velvollisuutensa oli usein käydä sairaita katsomassa, valvoa, että parturi kunnolla huolehti heistä ja tarvittaessa pyytää kapteenilta varoja hoitoon ja ylläpitoon. Vänrikki valvoi lippumiehen toimintaa ja piti sairaista kirjaa.¹

Kun mies haavoittui tai sairastui ja kun välskäri tai tämän kisälli kannettavine sidelaukkuineen oli antanut ensiavun, oli kiireellisin toimenpide huolehtia taas siitä, että potilaalla oli riittävästi vaaratonta juotavaa saatavissa. Esimerkiksi ne yhden kuparitalarin kipurahat, jotka haavoittuneille Venäjän-sodan alkuvaiheessa kesällä 1656 maksettiin, näyttävät ainakin osittain olleen oluen ostoon tarkoitettuja.² Sotatoimialueelta potilaat pyrittiin sitten toimittamaan yh-

5 KrA MR 1657:30:2; MR 1658:31:2, 45; MR 1659:25:2. Roggenbuchista ks. myös *Krogius* 1938, s. 114.

6 KrA AmKAB 1657:573 G. Wrangel 15. 5. 1657 Helsinki; MR 1657:30:57, 375—377; MR 1658:31:33, 270—271.

1 *Tersmeden* AOH 1969, s. 8, 12—16.

2 KrA MR 1656:30:20—21; VA 8622:261, 262, 265, 272, 275 ja 1232; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 135. Vrt. myös KrA KrKR 1657:272 J. Mårtenssonille 2. 5. 1657.

teiskuljetuksilla selustaan toipumaan. Heidät majoitettiin mielellään maaseudulle rahvaan luo — tartuntavaara oli tällöin luonnollisesti vähäisempi kuin tiheään sulloituissa kaupungeissa. Jos tapaus oli tartuntavaaraton, mutta muuten pitkäaikainen ja vakava, hoito tapahtui kaupungissa tai mies kotiutettiin konaan.³

Ensikäden lähteen tietoja siitä, millaisiin kirurgisiin toimenpiteisiin 1600-luvun keskivaiheen Suomessa ja suomalaisissa joukko-osastoissa toimineet välskärit pystyivät, ei valitettavasti ole säilynyt. Pintahaavojen hoito ja ihoon jääneiden sirujen tai ruudinjyvien poiminta ei vielä ollut ongelma kovin yleisestä suoneniskennästä puhumattakaan. Mutta lisäksi ajan sotilaskirurgiassa kyettiin melkoiisiin jäsenten amputointeihin. Sitä varten luusaha ja pari veistä kuuluivat kenttälääkikön perusvälineisiin. Edelleen kenttälääkikössä yleensä oli muutama polttorauta. Niitä käytettiin haavojen polttamiseen, jolloin repaleisenkin haavan reunat siistiytyivät ja verenvuoto tyrehtyi. Samaten 1600-luvulta on tietoja murtumien hoidosta, jopa yksinkertaisista trepanaatioista, joilla kallonsisäisissä vuodoissa pyrittiin vähentämään painetta. Kallonporauksen vaatimia välineitä ei kuitenkaan yleensä sisältynyt kenttälääkiköihin.⁴ Kovin laaja-alainen kirurgian kenttä ei siis lopulta ollut. Erityisesti vatsaontelon kirurgia on paljon myöhemmän ajan tekniikkaa, rintaontelon kirurgiasta puhumattakaan.

Antiseptiikasta ei vielä 1600-luvun Ruotsi-Suomesta ole varmaa tietoa, mutta todennäköisesti sitä jo Keski-Euroopan tavoin yritettiin pesemällä haavat viinillä, etikalla tai tärpätillä.⁵ Samaten ei ole tietoa, käytettiinkö jotakin puudutuskeinoa vai tyydyttiinkö esimerkiksi amputointitapauksessa varaamaan riittävän rotevat kisällit pitämään reuhtovaa operoitavaa paikoillaan. Kun 1600-luvulla yleisesti käytettiin viinaa antamaan miehille rohkeutta ennen taistelua,⁶ on mahdollista, että samaa lääkettä, mutta rohkeammin annoksin, on käytetty satureihin, joiden raajoja luusaha kihnutti.

Ei ole mitään syytä uskoa Suomen välskäreitä aikalaisiaan heikommiksi — kuten aikaisemmin todettiin, he olivat pääasiassa saksalaisnimistä ammattimiesjoukkoa.⁷ Vaikka esimerkiksi Baltian saksalaiset eivät olisi päässeetkään kolmikymmenvuotisen sodan suuriin sotilaskirurgian markkinoihin, oli ammattikunta ja sen taito joka tapauksessa kansainvälistä. Onkin tietoja, että kovin rei-

3 KrA KrKBB 1655:2:275 Kustaa Horn 19. 1. 1655 Narva; KrKR 1657:925 Johan Graanille 18. 11. 1657; VA 8630:188—189 ym.; RA Handl. ang. flottan afd. B vol. 4 G. Wrangel neuvostolle 6. 9. 1657 Nevanlinnan reti; KrA KrKR 1658:180 Kustaa Hornille 9. 3. 1658. Ks. myös *Zetterstén* 1903, s. 108.

4 *Tuomikoski* 1946, s. 3—6; *Haeger FAVM XXIX* 1968, s. 20—21; *Krogius* 1938, s. 16—19, 45—46, 65.

5 *Haeger FAVM XXIX* 1968, s. 21.

6 *Jacobsson FAVM IX* 1948; *Korkiakangas* 1974, s. 337 nootti.

7 Ks. LIITTEEN V välskäriluetteloa ja *Krogius* 1938, s. 45, 111—112.

käisiksi menneitä miehiä pystyttiin pitkällä hoidolla parantamaan⁸ — jos kohta ei tietenkään ole selvää, mikä oli haavoittuneen luontaisen sitkeyden, mikä taas välskärin veitsen ja lääkkeiden osuutta.

6.6. Lääkkeiden hankinta ja laatu

Turun apteekkari Christian Zimmerman oli Suomen armeijan päähankkija koko Venäjän-sodan ajan 1650-luvulla.¹ Kaikkia lääkkeitä toki ei saatu Tukholmasta, joka oli pääostopaikka, vaan tileissä näkyy hankintapaikkana myös Lyypekki, jonne maksu suoritettiin mahtavan viipurilaisen kauppiaan Anthon Burckhardtin kautta. Tukholmasta vuoden 1656 lopussa virkamiesten palkk-rahoista lainatuilla varoilla saatu kenttälaatikko maksoi 295 hopeatalaria, seuraavana vuonna Suomen kenttäkassasta käytettiin lääkeostoihin 354 talaria, vuonna 1658 vain 16 talaria, mutta 1659 taas 97 talaria. Vertailukohtana voidaan todeta, että samassa kenttäkassassa esimerkiksi sotakasöörin palkka oli 300 hopeatalaria vuodessa ja vuonna 1656 pelkät paperi ja muste veivät yli 53 talaria, joten rahallisesti suurta menoerää lääkeostot sinänsä eivät edustaneet.²

Täysin varmaa kuitenkin ei ole, mitä mittayksiköitä käytettiin: jos ne olivat normaaleita elintarvikepainoja, esimerkiksi Viipurin varuskunta, jonka vahvuus vaihteli 1657—1658 noin 150 ja 700 miehen välillä, olisi noina kahtena vuonna käyttänyt yli 100 leiviskää eli paljoksuttavan 900 kg Viipurin kaupunginvälskärin Johan Jost Kirchhoffin lääkkeitä. Todennäköistä onkin, että luettelossa käytetty lb merkitsee lääkekaupassa tavallista libraa (356,28 g), jonka 1/12 oli unssi. Tällöin Jost Kirchhoff olisi hoitanut miehiä noin 40 kilolla lääkkeitään, mm. 14 kilolla erilaisia laastarien tehoaineita. Jos libra ja unssi todella ovat mittayksiköinä, ovat määrät taas sen verran vähäiset, että lääkkeet lopulta painoonsa nähden olivat kovin kalliita hyödykkeitä.³

On mahdollista, että sotatoimialueen välskärit käyttivät sotilaita hyväkseen samalla tavalla kuin amiraliteetin lääkäri Schaller, joka keväällä 1658 sai avukseen kahdeksan miestä keräämään ”hyödyllisiä kasveja ja ryytejä amiraliteetille ja sen apteekille.”⁴

8 KrA KrKR 1657:180 Kustaa Hornille 9. 3. 1658; vrt. *Haeger* FAVM XXIX 1968, s. 24.

1 KrA MR 1657:30:227; ks. myös *Karstén* 1933, s. 22—23.

2 KrA MR 1656:30:16, 96, 140; 1657:30:38, 224—227; 1658:31:25, 188; 1659:25:12, 126—127.

3 Suurimman osan tautista vuotta 1657 Viipurin varuskunta pidettiin aivan pienenä, kun kenttärmeija oli puolustusryhmityksessä, ks. *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 222—223 ja 310—313. Librasta ja leiviskästä ks. *Jansson* 1950, s. 10, 44—45, 48—49, 99.

4 KrA AmKP 5. 5. 1658; luonnosta saatavista lääkkeistä vrt. *Snellman* SM 1899, s. 37—47; *Sourander* SSLA 1929, s. 191—194.

225

W

1657
29. eläy

Christian Zimmerman Apoteker
 Medicamenta
 Magisterium perlarum 30
 Corallorum 16
 Pulvis pancosimagonus 30
 Contra Dysenteriam 16
 Emplast. de Spermate humani
 Culi (amhor: & Saccus) 32
 Desferium 32
 Vesicatorium 32
 Sticticum folij 48
 Unguentum Aquiritiacum 21
 Socos. s. s. s. s. s. 4
 Socos. s. s. s. s. s. 5
 Pectorale 8
 pro Gargarismo 4
 Spiritus salis 24
 Mercurius precipitatus 3
 Aurimonia Disphoret. 16
 Non Desphoret. 2
 Nihil de Nihilis 18
 Pulvis Contra Casum 64

Summa 555 1

226

Christian Zimmerman Apoteker
 Medicamenta

	libras	denarij
Theriac 2 lb 6 s	48	
Spiritu Olei Rectificat. S. 26	48	
Olei S. periconis. S. 2 q. 6 lb	8	
Olei Jacini rectificat. S. 2 q. 2	2	
Mastician. S. 2 q. 2	8	
Sassafras. S. 2 q. 2	16	
Sassafras. S. 2 q. 2	32	
Sassafras. S. 2 q. 2	2	8
Emplast. de Spermate humani	16	
Emplast. de Spermate humani	24	
Emplast. de Spermate humani	16	
Emplast. de Spermate humani	2	
Emplast. de Spermate humani	16	
Emplast. de Spermate humani	32	
Emplast. de Spermate humani	24	
Emplast. de Spermate humani	2	
Emplast. de Spermate humani	16	
Emplast. de Spermate humani	24	
Emplast. de Spermate humani	16	
Emplast. de Spermate humani	24	
Emplast. de Spermate humani	20	
Summa	368	28

1657
3. Janij

Christian Zimmerman

Kuva 6. Turun apteekkari Christian Zimmerman hankki vuonna 1657 Tukholmasta luettelon osoittamat lääkkeet Suomen armeijalle. Oikeanpuoleisella sivulla näkyvät painot lienevät libroja ja unnsseja. Harvinaista on 1600-luvun oloissa, että saman luettelosivun allekirjoittajana on nainen. KrA MR 1657:30:225—226.

Millaisia lääkkeet sitten olivat? Kuvassa on kaksiosainen luettelo Christian Zimmermanın vuonna 1657 Tukholmasta hankkimista lääkkeistä. Tätä luetteloa vanhemman on Suomesta julkaissut KARSTÉN, joka esittelee Käikisalmen linnanapteekin vuodelta 1582. Johan Jost Kirchhoffin luettelo vuodelta 1659 on toinen tarkastelukaudesta löytynyt: se sisältää 64 nimikettä, jotka pääosiltaan ovat samat kuin tässä esimerkkinä yksityiskohtaisesti eriteltävän luettelon lääkkeet.

Selvitykset pohjautuvat LINDGRENIN ja GENTZin suureen lääkesanakirjaan, johon lääkkeiden kohdalla viitataan tekstissä vain osa- ja sivunumeroilla.⁵

Tilisivun 225 kaksi ensimmäistä lääkettä kantavat yleisnimeä *magisterium*, joka merkitsee yleensä preperaattia, valmistetta, jolla on erityinen reseptinsä. Kovin kallis on *Magisterium perlarum*, sananmukaisesti helmiliuos. Hinta puhuisi aidosta aineesta — miten se valmistettiin, on tuntematonta — mutta asiallisesti saman lienee vaikuttanut natriumfosfaatti, jota myöhemmin käytettiin ulostavana ja virtsan eritystä lisäävänä aineena.^{2:120} Sen sijaan *Magisterium corallorum*, korallitipat, olivat 1500-luvulta lähtien mielenahdistusta helpottavana ja sydäntä vahvistavana lääkkeenä pitkäänkin käytössä.^{2:360}

Seuraavista pulvereista ensimmäinen on jälleen tuntematon erikoislääke *Pulvis panochimagogus*. Ei myöskään ole tietoa, mikä koostumus oli lääkkeellä *Pulvis contra dysenteriam*, niin punatautipulveria kuin se onkin.

Emplastra, laastarit, kuuluivat olennaisena osana 1600-luvun lääkintätaitoon, ja laastariin sisältyvät aineet piti kussakin erilaisessa tapauksessa tarkoin tasapainottaa, että sopiva ja juuri toivottu vaikutus saavutettaisiin. Humoraalipatologisella käsityksellä lienee tässä ollut suuri merkitys.

Sammakonmätilaastari, *Emplastrum de spermate ranarum*, tässä vielä *cum camphora et saturno*, oli erittäin paljon käytetty parannustapa, jonka uskottiin tehoavan erityisesti paiseisiin. Sitä varten sekoitettiin sammakonmätää ja oliiviöljyä, seosta keitettiin lyijyvalkoista, alunaa ja sinkkivihtrilliä lisäten, syntynyt massa suodatettiin ja kaadettiin sulan vahan, mastiksin tai virakin eli suitsutus-hartsin sekaan, ja tavallisesti, kuten tässä, lisättiin kamferia. Lyijyäkin on tässä ripautettu lievikkeeksi.^{1:40.43.100. 2:284}

Emplastrum defensivum, suojaava laastari, on koostumukseltaan tuntematon. Sen sijaan *Emplastrum vesicatorium* on sangen tavallinen espanjankärpä-laastari. Vahakankaan kangaspuoli päällystettiin seoksella, jossa oli espanjankärpäsiä, pikeä, pellavaöljyä ja vahaa. Äkäisen puuron alla iho nousi rakoille, jolloin rakkoihin virtaava neste kuljetti mukanaan sairauden syyn ihon ulkopinnalle, näin uskottiin. Ja kun laastari 8 tai 12 tunnin kuluttua otettiin pois ja rakot avattiin, niin sairauden syy vuoti pois.^{2:241-242} Viimeinen laastari *Empl. Stictium crollii* on taas tuntematon.

Egyptiläinen voide, *Unguentum aegyptiacum*, ei puuttunut ainoastakaan tuon ajan lääkearkusta. Se sisälsi espanjanvihreää, etikkaa ja hunajaa. Sitä käytettiin pahoissa haavoissa, joita se syövytti, puhdisti ja kuivasi. Se säilyi sittemmin hyvin pitkään kansanetymologisella nimellä Gips Jacob erityisesti eläinten haavojen kansanomaisessa hoidossa.^{1:73}

Haavoittuneita muistetaan myös seuraavassa, jossa *Species zum Wundt*

5 KrA MR 1657:30:225—226; 1659:25:126—126v. Lindgren—Gentz 1918, 1927 — teoksen lisäksi ks. lääkkeistä mm. Karstén 1933, s. 274—282; Korkiakangas 1974, s. 338, 341.

Trancke ovat yrttejä haavoittuneiden juomaan. *Sp. decoctae florum et fructuum*, kukkien ja hedelmien siivilöity yrttimehu,^{1:66} *Sp. decoctae pectorales*, rintayrtit — luultavasti lähinnä tulikukasta valmistetut^{1:63} — ja *Sp. pro gargarismo*, kurlausyrtit,^{2:358} lienevät taas erilaisten vilustusmistautilien hoitoon.

Spiritus on kaikille tuttu, mutta *Spiritus salis* onkin aivan muuta, nimittäin suolahappoa, jota yleisesti käytettiin alkeelliseen desinfiointiin, kylpyihin ja moniin kemiallisiin suorituksiin. Eläinlääkinnässä sillä mahdollisesti oli laajempaakin käyttöä.^{2:42}

Muun muassa Euroopassa tuolloin kovin levinneen syfiliksen hoitoon käytettiin elohopeaoksidia. Sitä lienee tässä esiintyvä *Mercurus praecipitatus* (*perse?*), joka esiintyy myös KARSTÉNIN luettelossa. Jauheena sitä käytettiin muutenkin haavojen hoitoon ja jopa sisäisesti ulostuslääkkeenä.^{2:71} Samaten *Antimonium diaphoretum* oli monikäyttöinen antimonyyhdiste, joka 1600-luvulla kelpasi mm. reuman hoitoon.^{2:244-248}

Vor Schachtellij zum Einbacken, pillerimuotit ja *Nutrier Sälblein*, rämema-javan nahka, voidaan apuvälineinä sivuuttaa maininnalla, mutta sitten tulee tärkeä ja kallis lääke *Pulvis contra casum*, sanatarkasti jauhe onnettomuutta vastaan. Se valmistettiin kaskelotin päästä saatavasta öljystä, josta seisotettaessa erottuu lehtimäisiä kiteitä. Kiteet jauhettiin ja paitsi sellaisenaan jauhetta käytettiin myös voiteiden aineosana. Se oli yleislääke, tosin pääasiassa ulkoisesti käytetty. Yleisesti uskottiin, että kyseessä oli valaan siemenneste, jolla tietenkin piti olla ihmeellisiä ominaisuuksia. Jauheen uskottiin hajottavan pahan veren ruhje- ja mustelmakohdasta muuanne kehoon, jolloin hyvän veren laimentama paha vähitellen jäi tappiolle.^{1:122}

Tilisivu 226 alkaa heti lääkkeellä, joka on ollut tunnettu jo ennen Kristuksen syntymää ja jota erityisesti antiikin lääketieteen suurmies Galenos oli kehittänyt. *Teriak* oli kaikkeen käypä yleislääke, jota kokeiltiin sitten kun muu ei enää auttanut. Koostumus vaihteli sekä valmistajan että vaivan mukaan. Teriakissa saattoi olla 50, 130, jopa parisataa ainesosaa, lakritsia, myrrhaa, safrania, kardemummaa ja monia juurikasveja, jotka kaikki tavallisesti hunajan kanssa sotkettiin paksuksi muhennokseksi. Olennaista kuitenkin on, että teriakiin kuului osia sellaisista eläimistä, joilla uskottiin olevan maagisia ominaisuuksia, kuten käärmeistä, jokiravuiista tai hämähäkeistä. Käärmejahti kuuluikin teriakin valmistajan päiväjärjestykseen. Tässä oleva teriak voi olla keskieurooppalaista, sillä ei ole tietoa, sekoiteltiinko teriakia vielä 1650-luvulla Pohjoismaissa, vaikka jo Käkisalmissa vuonna 1582 sitä käytettiin, kuten KARSTÉN on osoittanut. Vasta 1740-luvulta sen valmistuksesta Visbyssä on varmoja tietoja.^{2:297-}

Selvää ei ole, mihin oksaalihappo, *Spiritus oxalidis rectificatus* olisi kelvannut. Tämä rumex-sukuisista kasveista saatava happohan on puhtaana kohtalainen myrky.^{2:126} Kahdesta öljystä ensimmäinen *Oleum hypericonis* on johanneksenyrttiöljy — nimiaineen lisäksi siinä tavallisesti oli muitakin kasveja,

oliiviöljyä ja reininviiniä, ja sitä käytettiin etupäässä haavojen hoitoon.^{1:135} *Oleum succini rectificatum album* on taas puhdistettua meripihkaöljyä, joka sisäisesti käytettynä vaikutti piristävästi ja hikoiluttavasti, ulkoisesti käytettynä se taas ärsytti voimakkaasti.^{1:30}

Radix jalappae, jalapajuuri kasvoi alkuaan Meksikon vuorilla, josta sitä juuri 1600-luvun alussa alettiin tuoda Eurooppaan. Lääkejuurta käytettiin voimakkaana ulostuslääkkeenä.^{1:131} *Cornu cervi ustum et preparatum* on tietenkin hirvensarvea, tässä tapauksessa uunissa valkoiseksi poltettua ja jauhettua. On tosin mahdollista, että aito aine korvattiin häränluista valmistetulla jäljitelmällä. Aine oli joka tapauksessa neutraaloiva ja supistava, ja sillä pyrittiin parantamaan tippuria, punatautia, muita vatsasairauksia ja paiseita — monikäyttöistä siis eikä määräänsä nähden kallistakaan.^{1:112} *Folia senae*, kanelinsukuisen sennapensaansien lehdet taas kelpasivat miedoksi ulostavaksi lääkkeeksi, ja lisäksi niillä limaa irroittavan vaikutuksen vuoksi oli humoraalipatologiassa tärkeä osuus.^{2:219-221}

Haavojen hoitoon ovat *Tutia preparata*, jauhettu sinkkikarbonaatti tai -silikaatti, joka teipsi myös silmäsairauksiin,^{2:360-361} *Mercurius dulcis*, elohopeakloridi eli kalomel, jonka jauheen pääasiallisena kohteena olivat syfiliittiset haavaumat,^{2:70} sekä lyijylaastarit *Emplastrum diachylon compositum* ja *simplex*, jotka taas paransivat makuuhaavoja.^{2:45} Ja lopulta tässä ryhmässä on vielä *Mercurius vivus*, elohopea, joka vähäisestä määrästäan päätellen on varattu vain pillereiden ja voiteiden valmistukseen — sen käytöstä syfilikseen on jo mainittu.^{2:64-66} Sekin esiintyy jo KARSTÉNIN luettelossa.

Katajanmarjaöljyä, *Oleum juniperi ex baccis*, käytettiin paitsi sisäisesti virtsan eritystä lisäämään myös linimenttinä lievittämään ja hoitamaan ihoa.^{2:77} Taas tulee vastaan kaksi laastaria, *Empl. tripharmacum*, kolmilääkkeinen laastari^{1:17} sekä *Empl. ad rupturam*, laastari revähtymiin, joiden kummankaan koostumus ei ole tiedossa.

Gummi laccae lienee lääkkeitä kaukaisin. Se on trooppisen kilpikirvan erittettä, joka muodostuu kirvan imettyä eräiden kasvien maitomaista mehua. Punainen erite muodostaa hajoamattoman kasvinesteen kanssa kovan korppumaisen aineen, joka suojaa hyönteistä ja tämän munia, mutta on maanomistajan riesana tukahduttamalla kasvavat puut. Supistavana ja lujittavana aineella oli laaja käyttö.^{1:107} Sen sijaan *Conserva rosarum* oli kotimaista, eräitten ruusulajien murskattuja kukkalehtiä, joita käytettiin erityisesti elohopeapillereitten valmistukseen.^{2:181} *Unguentum digestivum* taas on täppätibalsamin ja hunajan seos, jolla paiseet ja haavat oli mukava peittää.^{1:67}

Hippokrateesta lähtien oli tunnettu katkerien laakerinmarjojen piristävä ja lämmittävä käyttö ja Käkisalmissakin niitä käytettiin v. 1582. *Baccae lauri excorticatae et preperatae* ovat kivettyjä ja jauhettuja laakerinmarjoja.^{2:77} *Terra sigillata* on sananmukaisesti maata, savea, jota myytiin vientipaikan leimalla

varustettuina palloina. Tämäkin lääke on ainakin Galenoksesta lähtien tunnettu. Mm. ruttolääkkeenä sitä on käytetty, mutta etikan seassa sitä nautittiin myös verensyöksyä sekä munuais- ja pernasairauksia vastaan. Savi oli joko aluminiumsilikaatti- tai rautaoksidipitoista, ja väri vaihteli sen mukaan.^{1: 50}

Oleum lauri taas on laakerinmarjaperäinen, vihreä ryynimäinen rasvainen massa, joka valmistettiin kuumapuristamalla murskatuista kypsistä marjoista. Ärhäkänmakuisena sillä uskottiin olevan vankka vaikutuksensa yhtä hyvin lihasten kankeuteen, äkillisiin vatsakipuihin kuin yleiseen veltostumiseenkin, jopa impotenssiin.^{2:77}

Ja lopulta viimeinen lääke *Sal prunellae* on yksinkertaisesti puuhiilien päällä sulatettua salpietaria, joka valettiin kaakun tai taulun muotoon. Sen käytöllä pyrittiin alentamaan kuumetta ja edistämään virtsan eritystä.^{2:165}

6.7. Hoidon tulokset

Moisen luettelon jälkeen herää kysymys, paranivatko miehet, jotka paranivat, lääkkeiden ansiosta vai niistä huolimatta. On todettavissa, että runsas kolmannes lääkkeistä tai niiden perusaineista on vieläkin jollain tavalla käytössä, toinen kolmannes lienee lähinnä ihmelääkkeitä ja loput sitten jotakin siltä väliltä.¹ Useitten kohdalla lienee tilanne sama kuin sammakonmätilaastarin: ollaanpa itse sammakonmädistä mitä mieltä tahansa, niin siihen liitetyt kamferi- ja lyijyhaude tuskin ainakaan pahensivat asiaa. Eikä uskoa lääkkeeseen ole paranemistapahtuman osana syytä unohtaa.

Tietoja välskärinhoitoon asti päässeiden paranemisprosentista on vasta vuosina 1675—1679 Tanskaa vastaan käydyn Skoonen sodan ajoilta. Lundin taistelu joulukuun 4. päivänä 1676 on verisimpiä, mitä Pohjolan sotahistoria tuntee. Päivä taistelun jälkeen laskettiin kentältä 8 300 kuollutta — 45 % taistelleista 18 000 miehestä. Niistä muutamasta sadasta, jotka selvisivät Kronoborgerin sairaalaan, kuoli hoidossa 34 %. Tätä sairaalakuolleisuutta ei KNUT HAEGER haavojen laatuun nähden pidä erityisen pahana, jos kohta ankara pakasyö oli taistelun jälkeen jo tehnyt lopun vaikeimmista tapauksista. Nykyisin suurvaltain armeijoissa, joissa helikopterit huolehtivat sairaankuljetuksesta, lasketaan sidontapaikalle hengissä saaduista kuolevan noin 10 %. Antibiootit ja ontelokirurgia pelastavat nykyisin elämälle niitä, jotka 1600-luvulla olisivat olleet täysin toivottomia tapauksia, puhumattakaan antiseptiikasta ja aseptiikasta, joiden ansiosta haavojen infektioitumisosuudeksi nykyajan kenttäsairaaloissa lasketaan noin 2,5 %. HAEGER korostaa, että 1600-luvulla prosentti oli täysi sata,²

1 Proviisori Pirkko Latvalan haastattelu Yleisradiossa 1973—01—06. Haastattelu liittyi kirjoittajan juttuun lääkintähuollosta.

2 Haeger FAVM XXIX 1968, s. 17, 22—23; vrt. Korkiakangas 1974, s. 353—354.

ja niin haavakuume saattoi viedä raavaan ja rotevan miehen melko vähistä vammoista hautaan.

Tappioluvuiltaan synkän Lundin taistelun vastapainoksi Skoonen sotaan liittyy valoisakin muisto. Tässä sodassa näet tiettävästi ensimmäisen kerran osapuolet antoivat lääkäreiden ja väliskäreiden täysin vapaasti toimia sotakentällä, jopa vaihtoivat lääkintähenkilöstöä.³ 1650-lukuun nähden tämä merkitsi uutta ajattelutapaa. Kuten edellä olemme nähneet, vielä Kaarle X Kustaan aikana miehiä pyrittiin hoitamaan ja pelastamaan lähinnä kruunun omaisuutena, joka ei saanut joutua haaskiolle, ja sen hyödyn vuoksi, jonka he toivuttuaan vielä saattoivat kruunulle tuottaa. Jo parikymmentä vuotta myöhemmin alettiin pyrkiä humanitaarisista syistä pelastamaan ihminen ihmisen itsensä vuoksi.

3 *Haeger FAVM XXIX 1968*, s. 17.

7. OIKEUDENHOITO JA KURI

7.1. Sota-artiklat ja meriartiklat

Täysin varmasti ei voi vastata kysymykseen, mitkä sota-artiklat olivat käytössä Kaarle X Kustaan aikana. Kustaa II Aadolfin 15. 7. 1621 antamat sota-artiklat olivat joka tapauksessa kaiken pohjana.¹ Vielä Kustaa II Aadolfin eläessä niistä oli julkaistu vuonna 1632 saksankielinen laitos, joka oli jäsennetympi ja täydellisempi kuin vuoden 1621 artiklat.² Kun Hartikka Speitz, lainsuomentajana muutenkin tunnettu entinen lainlukija, oli vuonna 1642 julkaissut sota-artiklain kaksoislaitoksen, jossa aukeaman vasemmalla sivulla on ruotsalainen teksti ja oikealla sen suomennos, tämä kuitenkin täydelleen noudatti vuoden 1621 laitosta. OTTO BRUSIIN, joka on tutkinut sota-artiklain vaiheita, olettaakin, että vuoden 1621 ja 1632 laitokset ovat olleet yhtäaikaa käytössä niin, että viimeksi mainittu on ollut lähinnä ulkomaalaisia palkkajoukkoja varten. Vuoden 1632 laitokseen perustui täysin myös se saksankielinen laitos, jonka Kaarle X Kustaa 1658 julkaisi.³ Kummankaan viimeksi mainitun tekstiä ei tämän kirjoittaja ole löytänyt ruotsinkielisenä. Kumpaakaan niistä ei myöskään ole otettu valtakunnanreistratuuraan, kuten vuoden 1621 sota-artiklat, vuoden 1644 meriartiklat tai esim. Kristiinan rangaistusjärjestys vuodelta 1652 on otettu. Mitä tulee Speitzin suomennokseen, on kylläkin huomautettava, että se oli tehty jo 1620-luvulla,⁴ jolloin muita laitoksia vielä ei ollut olemassa: mutta toisaalta on vaikea ajatella, että Speitz olisi rohjennut julkaista niitä vieläpä omistaa käännoistä valtakunnan drotsille kreivi Pietari Brahelle, elleivät ne enää olisi olleet voimassa vuonna 1642.

Rangaistuspääräyksiltään kaikki kolme laitosta olivat joka tapauksessa varsin lähellä toisiaan:⁵ kun vuoden 1621 mukainen teksti oli ainoa, joka oli ummikkosuomalaisten ja todennäköisesti ummikkoruotsalaistenkin ymmärrettä-

1 Teksti esim. RA RR 1621: juli—dec: 357—378v.

2 *H. Antell* 1896, s. 11—12.

3 *Brusiin* JFT 1943, s. 373—376; *Annens* JFT 1961, s. 99—100; vrt. *Annens* 1961, s. 81.

4 Sota-artiklat 1642, esipuhe s. III.

5 *H. Antell* 1896, s. 12—16; *Bohlin* 1917, a. 280—281; *Brusiin* JFT 1943, s. 385.

Den eller en i tullen som / den angenom Porten och ord-
 eris i den / wad / som straffes til gwarden.

LII.

Ingen gbre om Marren något Larm i Lägret eller skute
 något Nödr aff i ordrande wägle/hod thet gör / straffes til
 Liffwet.

LIII.

När ombudsset/omslaget eller nödvarstigt tillfugt warder
 at wachten skutas skal/hod at wachten försummar/straffes
 til Liffweten/ Jämnuelles Wagn och Bröd, som Sateu,
 dr till.

LIII.

Säfwer någon på Skiltwachten thet wari sigg och
 Örens Besättningur/ eller i Marren/berbehuseras.

LIV.

Gär någon ifrån Skiltwachten för än han afstödes / el-
 ler drides sigg på Skiltwachten så druden/ at han sijn
 elensf icke fördruta kam/berbehuseras.

LV.

När ombudsset eller slaget warder/ så late hwär och er
 sigg star sinna hoos sijn Fahna/ för sinna thet någon
 straffes til Järn.

LVI.

När man öfverfärd/ till stafe alle som Fahnan stoorit haf-
 wa/wara sijn Fahna följande i Döy ingen fördriste sigg
 at bliffa tillbaka / och an Hwefhetens Loff och intne.
 Bliffwer nå jon tillbaka aff för summesse/ Straffes til Järn.

Stutta Läpthe Portin ja Ordinari thet i mdien/hengelfica
 rangastofsa carwachaden.

LII.

Et på d i yhdengän telemän wälla sotakin cayina Petriki/
 eli Ambuman yhtiän biffydä uges/ ilman yhetään fadd.
 td, joca sen tele rangastan pois canladans.

LIII.

Gofa ymbärins soitetto/ ymbär lyöty eli cohtulifista ty-
 gö sanottu on/ ettd wahti taicta wartiat pandaman pita/ so-
 ca silloin wahtin eli wahtinomisen Laifudesta unhotta/ ran-
 gaistan pteu Herwoifella/ raudoilla eli twedellä ja Seywällä/
 sen jallin/ tuin afa embi.

LIII.

Torin eli maca joca Skiltwachtis/ se olcan raja. Lin-
 noisa eli ledolla/hän Ammutacan cuoliari.

LIV.

Mepe joca pois Skiltwachtis ennen tuin hän på istet.
 hän eli juo igens juorihin wahtis olles/ nijn ettd hän pal-
 twelustans toimitta taida/ cuoliari ammutacan.

LV.

Gofa ymbär lyöhdän eli soitetaan/ nijn andacan/ thetu-
 tin hänens silloin cohta Jännidans tyldön löyted/ unhotta-
 joca sen/ rangastan raudoilla.

LVI.

Gofa ylöstyentan nijn pita taiketn/ joca Jännidans
 wanhoneet oiwat/ seurainan heidän Jännidans / affän
 nubs yrifän rehjecto taraperin olla ilman Estiwällä/ si-
 wat/ ja tiedota/ embi joca tacaperin/ Laifudesta/ rangas-
 tan raudoilla.

LVI.

Kuva 7. Aukeama Hartikka Speitzin sota-artiklain suomennoksesta. Vasemmalla sivulla on alku-
 peräinen ruotsalainen teksti ja oikealla suomennos. HYK.

vissä, tuonnempana seurataan sen esitystä sen jäsentämättömyydestä huolimatta.⁶ Tähän oikeuttaa myös se myöhemmin tarkemmin ilmi tuleva seikka, että sota-artikloita ei normaalioloissa kirjaimellisesti noudatettu, vaan käytäntö johti eräisiin poikkeamiin sekä rikos- että prosessioikeuden kohdalla.

Laivastoa koskivat 20. 4. 1644 annetut meriartiklat, jotka sisälsivät pääasiassa samat oikeudenhoidolliset määräykset kuin sota-artiklatkin, jopa useilta pykäliltään sanonnassaankin noudattivat mutatis mutandis sota-artikloita. Erona sota-artikloihin oli se, että meriartiklat olivat lisäksi yleinen palvelusohjesääntö ja näin kattoivat sota-artikloita selvemmin meriväen koko elämän. Muodollisena erona on lisäksi se, että sota-artiklain monet pykälät on meriartikloissa yhdistetty.⁷ Lisäksi meriartikloissa luonnollisesti on laivaston olosuhteet otettu huomioon määräämällä erityisrangaistuksia, joita sota-artikloissa ei ole.

6 Sota-artiklain taustasta ks. *Annens* JFT 1961, s. 86—101.

7 RA RR 1644, jan—juni:480v—499. Artiklain yhdistämisestä vrt. esim. Meriartiklat 1 ja sota-artiklat I, II, III, IV; vastaavasti 2 ja V, VI, VII, VIII; 3 ja IX, X, XI, XII jne. Meriartikloista ks. myös *Wendt* 1950, s. 69; *Zetterstén* 1903, s. 116 seur.

Julkaistun käännöksensä⁸ esipuheessa Speitz tähdentää, kuinka välttämätöntä sotilaille oli sota-artiklain tuntemus:

”Ja sentechden olis tosin nijn hyfwin toewottapa Cuin tarpelinen, että niden nuorden personain, jotka ensin Sotamiehixi otetahan, machdais joca vuosi Sota Articlit tulla edessäluetuxi. Nijn että heitin saisiwat nijstä, sekä ychden caunin opin edellä, että hyfvän Curitoxen ja pellgon perässä.”⁹

Speitzin esittämä ajatus on aivan sota-artiklain hengen mukainen, mutta samalla lause osoittaa, että oli edetty varsin kauaksi sota-artiklain kirjaimesta. Niiden viimeisessä pykälässä edellytetään näet, että sota-artiklat pitäisi lukea jokaisessa rykmentissä kuukausittain.¹⁰ Sotakollegion ohjesäännössä vuonna 1636 oli jo annettu periksi niin paljon, että artiklat piti lukea vain neljästi vuodessa, ja samalla kannalla olivat vuoden 1644 meriartiklat.¹¹ Kun Speitz joutuu muistuttamaan edes kerran vuodessa tapahtuvasta lukemisesta, on ilmeistä, että viidenkymmenen sivun lukeminen nuokkuville miehille oli joukko-osastoissa todettu kohtuuttomaksi urakaksi, joka tahtoi jäädä suorittamatta.

Sota-artiklain vuoden 1621 laitoksen puutteellisen jäsenyyksen¹² lisäksi niissä, kuten seuraajissakin, on käsitelty konkreettiset yksityistapaukset kukin eri vivahteineen aina erikseen sen sijaan, että olisi määritelty tietyn rikostyyppin tunnusmerkistö ja rangaistusasteikko sekä erikseen nykyiseen tapaan lueteltu raskauttavat ja lieventävät asianhaarat. Yritys viimeksimainittuun suuntaan on vielä vuoden 1621 artikloissa pahasti kesken.¹³ Esimerkkinä voidaan mainita, että kapinaa (allmänt myterij) pidetään niin selvänä käsitteenä, ettei sitä lainkaan määritellä, vaan kun yhdessä pykälässä on määritelty ”yhteisestä kapinasta” rangaistus, liitetään kapinakäsite erityistapauksiin, kuten lipun seuraamatta jättämiseen, tappelun aloittaneen toverin auttamiseen, tyytymättömyyteen osoitettua majapaikkaa kohtaan ja osaston katselmuksen estämiseen. Toisaalta tapauksissa, joissa kapinan tunnusmerkistö näyttäisi ilmeiseltä ja joissa rangaistuskin on sama, kapina-sanaa ei käytetä, kuten esimerkiksi luvattoman kokouksen pidossa tai tapauksessa, jossa sotaväki pakottaa komentajan luovuttamaan linnoituksen.¹⁴ Meriartiklat puolestaan määrittelevät kapinaksi mm. pakottamisen ohjeista poikkeamiseen, tottelemattomuuden aluksessa, laivamiehen kieläytymisen pyssymiehen tehtävistä ja päinvastoin ja joukon pyytämisen avuk-

8 Speitzistä ja sota-artiklain julkaistusta laitoksesta ks. *Toini Melander* HArk 44 1938, s. 115—138.

9 Sota-artiklat 1642, esipuhe s. III—IV.

10 Sota-artiklat CL.

11 Meriartiklat 59; *Steckzén* 1930.

12 Vrt. esim. *H. Antell* 1896, s. 11—12; *Brusiin* JFT 1943, s. 375.

13 Vrt. *H. Antell* 1896, s. 16.

14 Sota-artiklat LVII, LXVII, LXXIV, LXXV, LXXVI, LXXXI, CIII.

seen valittamaan.¹⁵

Rikostyyppin määrittelemättömyys voi osaltaan johtua siitä, että sota-artiklat viittaavat useissa kohdissa Ruotsin yleiseen lakiin ja myös Jumalan lakiin eli Mooseksen lakiin.¹⁶ Tällaisia kohtia ovat esimerkiksi noitus, ryöstö, varkaus ja murhapoltto. Varkauteen rinnastetaan useita lähirikoksia, joissa kruunu kärsi vahinkoa.¹⁷ Aivan sama on käytäntö myös meriartikloissa, joissa lisäksi nimenomaan määrätään, että asioissa, joista meriartiklat eivät puhu, käytetään Ruotsin lakia ja sota-artikloita.¹⁸

Normaalioloissa, sotaväen kotona ollessa, se olikin täysin asuinpaikkansa lain, maanlain tai kaupunginlain, alainen ja samoin sen rötökset käsiteltiin siviilituomioistuinissa. Yksi osoitus vuoden 1621 sota-artiklain jäsentämättömyydestä on, että määräys on otettu kuin ohimennen pykälään, jossa ensin määritellään sakkojen jakotapa: pykälän lopussa todetaan, että juuri määrätty käytäntö oli voimassa ainoastaan milloin sotaväki oli kentällä, linnoissa tai työssä, muulloin sen kanssa käytiin oikeutta kuten muidenkin asukkaiden.¹⁹ Meriartikloissa tämä tärkeä pykälä on täysin itsenäisenä.²⁰ Kihlakunnan- ja raastuvanoikeuksien pöytäkirjoja selaava tutkija ei voikaan välttyä törmäämästä sotilaitten edesottamuksiin. Aivan vailla tulkinnanvaraisuuksia määräys foorumista ei silti ollut, kuten tuonnempana nähdään.

7.2. Rangaistustyyppien kehitysuunta

OTTO BRUSIIN on laskenut, että Kustaa II Aadolfin sota-artiklat määrittelevät kuolemanrangaistuksen 44 tapauksessa ja verrannut tätä samanaikaisiin hollantilaisiin artikloihin, joissa kuolema oli seurauksena 67 rikoksesta.¹ Ruotsin sota-artiklat olivat aikaisiaan lievemmat, semminkin kun ne määrittelivät sota-oikeudelle harkintamahdollisuuden 15 tapauksessa.² Tässä ei ole mahdollista läheteä tietoisopin kannalta yksityiskohtaisesti pohtimaan sota-artikloita ja meriartikloita, jotka molemmat ovat toistaiseksi sekä synnyltään että kehitykseltään varsin niukasti tutkitut.³ LIITTEESSÄ VI on aivan kursorisesti käyty läpi ran-

15 Meriartiklat 32, 33, 34, 48.

16 Mooseksen lain käytäntöön otosta Ruotsissa ks. *Hemmer* I 1950, s. 95—96.

17 Sota-artiklat I, LXXXII, XC, CXII, CXV.

18 Meriartiklat 50, 53, 55, 59.

19 Sota-artiklat CXLII, huomaa tästä pykälästä poikkeava sakkojen jako esim. VI, X, XI, CVI.

20 Meriartiklat 7; vrt. käytäntöä *Wendt* 1950, s. 164.

1 *Brusiin* JFT 1943, s. 383; *Grahl* KFÄ 1967, s. 100.

2 Sota-artiklain lievydestä ks. *Bohlin* 1917, s. 279—280; *Brusiin* JFT 1943, s. 383—384.

3 Ks. tästä *Anners* JFT 1961, s. 100. Annersin tutkimus sisältää eräitä 1600-luvun loppupuolen sotilaslainsäädännön tärkeitä vertailuja.

gaistustyyppit sekä mainittu rikokset, joissa niitä sovellettiin. Kaikkia vivahteita ei liitteeseen ole valitettavasti ollut mahdollista ottaa.

OTTO BRUSHIN on osoittanut, että ruotsalaisten sota-artiklain rangaistusasteikko on paitsi lievempi myös monipuolisempi kuin mannermaisten sota-artiklain, jotka monotonisemmin sovelsivat kuolemanrangaistusta.⁴ Edelleen hän on vuosilta 1653—1674 peräisin olevasta Ruotsin palveluksessa olleita saksalaisia rykmenttejä koskevasta prejudikaattikokoelmasta löytänyt rangaistusmuotoja, joita ei esiinny sen enempää vuoden 1621, 1632 kuin Kaarle X Kustaankaan sota-artikloissa, kuten erottaminen määräjäksi tai määräämättömäksi ajaksi, vahtipalvelus, kahden sormen katkaiseminen, teloitettu ruumiin tai pään asettaminen paaluun, miekan katkaiseminen, linnoitustyö raudoissa tai häpeäpaalu. Toisaalta eräät sota-artiklain rangaistustyyppit eivät lainkaan esiinny näissä, kuten arvan perusteella teloittaminen, leirin puhdistaminen, tavarain takavarikko tai ruoskiminen.⁵

Erityisesti on syytä korostaa kujanjuoksurangaistuksen yleisyyttä 1650-luvulla. BRUSHININ mukaan tämä rangaistustyyppi, joka ilmeisesti sotilaslänsäädännöstä oli levinnyt myös siviilioikeudenkäyttöön, on tunnettu vain ruotsalaisissa sota-artikloissa. Hän toteaa, että se on erittäin yleinen mainitussa prejudikaattikokoelmassa nimenomaan tapauksissa, joissa sota-artiklat määräsivät ehdottoman kuolemanrangaistuksen.⁶ Tuonnempana tulee sama ilmiö usein esille. Tämä on kiinnostavaa, koska sota-artiklat alunperin määräsivät kujanjuoksun vain rangaistukseksi eräistä taloudellista laatua olleista rikkomuksista. Ilmeistä on, että kujanjuoksu vastasi ajan oikeuskäsityksiä ja että sen katsottiin olevan sopivan tehokas varottavan esimerkin antaja. Oireellista on, että jo meriartikloissa kujanjuoksu on saanut tuntuvasti enemmän sijaa.

Esimerkiksi kun sota-artiklat määräsivät karkuruudesta ehdottoman kuolemantuomion, minkä mukaisesti myös rykmentinoikeudet tuomitsivat, karkaava ensikertalainen pääsi laivastossa automaattisesti kujanjuoksulla, ainakin meriartiklain mukaan. Tähän nähden täysin epäjohdonmukaisesti amiraaliteettikollegio antoi keväällä 1655 määräyksen, jonka mukaan laivastosta karannut irtolainen oli ilman muuta laivamiehenoton ja katselmuksen yhteydessä hirtettävä pelotukseksi muille. Pelotusnäkökohta korostaa sotilastuomioistuinten suurta harkintavaltaa, joka oli sota-artiklain nimenomainen henki, mutta jota maavoimien puolella yleensä sovellettiin sota-artikloita lieventävään suuntaan.⁷

Toinen ilmiö, jossa meriartiklat osoittavat kehityssuuntaa sota-artikloihin nähden, on kuolemaantuomioiden täytäntöönpanotapa. Kun sota-artikloissa

4 *Brusiin* JFT 1943, s. 382—383.

5 *Brusiin* JFT 1943, s. 385.

6 *Brusiin* JFT 1943, s. 385; kujanjuoksun yleistymisestä ks. myös *Hemmer* 1950, s. 99; kartano-oikeudesta kujanjuoksun leviämistienä myös *Anners* JFT 1961, s. 87—.

7 *KrA AmKR* 1655:88— ●hjeet laivamiesten ottajille 20. 1. 1655 6 §.

täytäntöönpanotapa useimmiten on ilmoittamatta tai vaihtelee mestaamisen, ampumisen tai hirttämisen (joka 10. mies arvan perusteella) välillä, on meriartikloissa ampuminen selvästi yleistynyt tapa. Sota-artiklain määräystä, jonka mukaan pakenemisen aikana tavoitettu karkuri, ensimmäinen taistelusta karkaaja, luvottomasti vihollisleiriä ryöstävä ja se, joka ennen vihollisleirin kukitumista juopui, saatiin lyödä kuoliaaksi itse paikalla ilman muuta,⁸ ei meriartikloissa esiinny, mutta tämä ei merkinne eroa, koska sota-artiklat joka tapauksessa koskivat myös laivastoa. Mitä kuolemaan tuomitsemiseen tulee, oli esimerkiksi varkaudesta, jonka kohdalla sekä sota- että meriartiklat vain viittaavat yleiseen lakiin, siis maanlakiin, kaupunginlakiin ja 1650-luvulla ilmeisesti myös Kristiinan 18. 5. 1653 antamaan rangaistusjärjestykseen,⁹ törkeissä tapauksissa kuolemantuomio tiedossa.

”Eij kärsitä yhtän cotona eli Feldisä Sota väen keskellä, ioca Skälmixi Duomittu on, eli mwtoin hänen pahain tecoins tähden, on Böwelin eli jullman oijkeuden tekien, kätten alla ollut.”¹⁰

Sota-artiklain pykälä, joka lähes samanlaisena toistuu meriartikloissa,¹¹ oli varsin ratkaiseva. Kun jotkut rikokset tuottivat kelmiksi julistamisen ainakin artiklain mukaan, tästä seurasi automaattisesti, että asianomainen karkotettiin sotaväestä kokonaan pois. Kotimaassa tällä tuskin olisi ollut suurtakaan pelottavaa vaikutusta, mutta sotaretkellä, jossa henki riippui joukon mukana pysymisestä, kysymyksessä oli raskas asia. Silpomisrangaistukset tuottivat säännöllisesti saman kohtalon. Leiristä tai laivasta ajamiseen liittyi vielä rituaalisia menoja, kuten tapauksessa, jossa eversti tai kapteeni lainasi miehiä toisesta osastosta omansa täytteeksi — ilmeisesti katselmukseen. Kun syyllinen sotaaoikeudessa oli tuomittu kelmiksi, lippu piti kääriä kokoon hänen päänsä yläpuolella ja profossien piti ajaa hänet leiristä.¹² Vielä erikoisempi oli meriartiklain rangaistus sellaiselle konstaapelille tai pyssymiehelle, joka vihollisen edessä laiminlöi aseensa kunnossapidon. Kölihilauksen jälkeen hänet samaa vauhtia laahattiin takilasta roikkuen maihin: siis tehtiin kelmiksi käsin koskematta.¹³

7.3. Oikeusasteet ja niiden toiminta

Sota-artiklain CXVIII pykälästä lähtien esitellään ne oikeusasteet, jotka sotaväki tunsi. Kuningas todetaan Jumalan tuomion pitäjäksi, joka oli ylimmäinen tuomari sekä leirissä oltaessa että kotona. ”Mutta että palion löytän jotca taitan

8 Sota-artiklat LX, LXIV, XCVII, XCVII, CII.

9 RA RR 1653:896— RangJ 18. 5. 1653; *Hemmer* 1950, s. 98.

10 Sota-artiklat LXXXVI.

11 Meriartiklat 13.

12 Sota-artiklat CIV.

13 Meriartiklat 55.

arwata kelwottomax hänen Duomita”, asetettiin vuoden 1621 artikloissa kaksi oikeusastetta, alempi eli rykmentin ja ratsuväen oikeus (Under rätten, Regimentz rätten, Ryttare rätten) sekä ylisotaoikeus (Öfver rätten, Öfverste rätten).¹ Jo ennen kuin kuninkaan tuomiovaltaa käyttämään tuli vuodesta 1630 lähtien sotaoikeus, sittemmin sotakollegio, oli näin luotu pysyvä sotaoikeuslaitos, joka — ja jonka luoma oikeusturva — olivat täysin omaa luokkaansa aikansa lähes satunnaisten ulkomaisten sotaoikeuksien rinnalla.²

Jalkaväkirykmentin oikeuden puheenjohtajana oli sota-artiklain mukaan eversti tai everstilutnantti ja hänen lisäksi oikeuteen piti koko rykmentistä valita aina kaksi kapteenia, luutnanttia, vänrikkiä, kersanttia, muonittajaa ja lippumiestä, niin että sotaoikeuden vahvuus oli yhteensä 13 jäsentä,³ joitten lisäksi siihen kuuluivat sotaoikeuden kirjuri ja vahtimestari.⁴

Sota-artiklain mukaan myös ratsuväessä everstin piti olla puheenjohtajana tai hänen sijastaan kuninkaan henkilöpuheen ratsumestarin. Nyt kuitenkin sota-artikkelat oli laadittu ennen ratsuväen järjestymistä rykmenteiksi, ja on todennäköisintä, että rykmenttiorganisaation jälkeen everstin lisäksi myös everstilutnantti saattoi olla puheenjohtaja ja että ratsuväen oikeusistuin muuttui normaalisti rykmentinoikeudeksi. Muut ratsuväen oikeuden jäsenet olivat joka tapauksessa kolme ratsumestaria, luutnanttia, vänrikkiä (1650-luvulla jo kornettia) ja korpraalia, joten senkin vahvuus oli sama 13 jäsentä, kirjuri ja vahtimestari.⁵

Miten sotaoikeuden kirjuri ja vahtimestari/vääpeli otettiin, siitä ei ole tarkempia määräyksiä. KORHOSEN mukaan kirjuri kuului rykmentin esikuntaan,⁶ mutta Kaarle X Kustaan aikana sen enempää sotaoikeuden kirjuri kuin sen vääpelikään eivät esiinny lainkaan sotaväen päättilikirjoissa. Jos kuitenkin vaivautuu tarkastamaan rullamateriaalia, sieltä löytyykin eräitten rykmenttien kohdalta rykmentin esikunnasta tällaiset virkanimitykset. Tässä ei ole mitään ristiriitaa, vaan selitys on se, että kuten edellä on todettu, sotaväki oli kotona ollessaan maanlain ja kaupunginlain alainen, jolloin mitään erityisoikeutta ei tarvittu. Kaikki ne viisi rykmenttiä ja yksi skvadroona, joitten rullissa kirjuri ja vääpeli esiintyvät, olivatkin sellaisia, jotka olivat Inkerissä tai Liivinmaalla varuskuntina? Ilmeisesti on niin, että sotaoikeuden kirjuri ja vääpeli otettiin vain tilapäishenkilöiksi. Kahdessa rykmentissä nämäkin virat oli yhdistetty samalle

1 Sota-artikkelat CXVIII—CXXII.

2 *Brusin* JFT 1943, s. 386—387; *Grönfors* 1951, s. 209—211.

3 Sota-artikkelat CXXIII. *Grönfors* 1951, s. 210 viittaa 12 miehen lautamieskäytäntöön.

4 Sota-artikkelat CXXXII.

5 Sota-artikkelat CXXXII, CXXXIV; vrt. tutkijakuntaa Brandskiöldin jutussa 144—146.

6 *Korhonen* I 1939, s. 183 ym. *Korkiakangas* 1974, s. 85—86.

7 KrA Militiekontoret G II a Finsk Militiebok 1654; Rullor 1654:4:912v; 5:1089, 1230v, 1243v, 1263v ja 1312.

henkilölle, ja vuonna 1655 vielä kolmannessakin edellisen vuoden väepeli piti hallussaan molempia tehtäviä.⁸ Sen sijaan on vaikea sanoa, miksi neljässä muussa rykmentissä, jotka siirtyivät sotatoimialueelle vuodeksi 1655, ei virkoja otettu käyttöön. Mahdollisesti katsottiin, että kenttäoloissa oli toisista rykmenteistä saatavissa miehiä lainaksi. Valitettavasti ketään miehistä, jotka hoitivat sotaoikeuden kirjurin tai väepelin virkaa, kirjoittajan ei ole onnistunut lähemmin selvittää,⁹ mutta sukunimistä päätellen useimmat olivat opinkäynyttä säätyläisjoukkoa.

Ylisotaoikeuden kokoonpano lienee asia, jossa 1650-luvulla poikettiin vuoden 1621 sota-artiklain kirjaimesta. Sotakollegion perustaminen sotaoikeuden nimisenä vuonna 1630 oli tehnyt kotona olevan sotaväen osalta ylisotaoikeuden tarpeettomaksi, koska tuomiot voitiin lähettää tarkastettaviksi itse sotakollegioon. Toisaalta kenttäjoukkoja varten oli tarpeettoman raskasliikkeinen sellainen kaikkien kenraalien ja everstien muodostama ylisotaoikeus, jota vuoden 1621 artiklat edellyttivät.¹⁰ Vuoden 1632 artikloissa sitä olikin kevennetty niin, että ylisotaoikeudessa johti puhetta sotamarsalkka (ilmeisesti yleensä ylipäällikkö tai armeijan komentaja) tai hänen sijastaan erityinen oikeuden ylivalvoja, kenraaliauditööri. Muut vähintään 12 oikeuden jäsentä koottiin upseereista everstien ja luutnanttien väliltä. Lisäksi ylisotaoikeuteen kuului lainoppinut sihteeri ja vahtimestari.¹¹

Kenraaliauditöörin virka oli myös Suomen ylipäällikön esikunnassa vuonna 1657, siis Venäjän-sodan keskimmäisenä vuonna. Silloin sitä hoiti päämajamestarin ja kenraaliadjutanttin virkojensa ohella Kustaa Hornin ilmeinen suosikki Måns Arvidsson Brandskiöld, johon tuonempana lähemmin palataan. Sotaoikeuden kirjurin virka taas esiintyy kaikkina Venäjän-sodan vuosina. Vuonna 1656 kreivi Gustaf Adolf Lewenhauptin ylipäällikkyyden aikana sitä hoiti Lars Larsson ja Kustaa Hornin aikana 1657 ja 1658 Henrik Platzman.¹² Tämä sotaoikeuden kirjuri on todennäköisesti sama Henricus Claudii Platzmann, joka oli opiskellut Tarton yliopistossa vuosina 1649—1655 ja respondeerannut siellä viimeksimainittuna vuonna. Mikäli CEDERBERGIN oletamus, että Tarton yliopiston Platzmann olisi ollut Inkerin rahastonhoitajan Klaus Eerikinpoika Platzmannin poika, on oikea, hänen tulonsa sotaoikeuden kirjuriksi juuri Kustaa Eeventinpojan alaisena olisi hyvin ymmärrettävää: viimeksimainittuhan tuli

8 KrA Rullor 1655:6—7:613v.

9 Vuonna 1654 olivat palveluksessa: Turun R sotaoikeuden kirjuri Johannes Grewe, väepeli Laurentius Sohtenberg; Uudenmaan läntinen R k Jochim Gref, v Hans Hindrich Thome; Uudenmaan itäinen R k ja v Anders Persson Falchovius; Viipurin läntinen R k Johannes Kerstens, v Johannes Bröms (1655 k ja v); Viipurin itäinen R k ja v Sven Svensson; Viipurin skvadroona k Ericus Tunius, v Bertil Staffansson.

10 Sota-artiklat CXXV, CXXX.

11 *Brusiin* JFT 1943, s. 388, viite 1; sihteerin merkityksestä *Brusiin* JFT 1943, s. 393, viite 1.

12 KrA MR 1656:30:2; 1657:30:2; 1658:31:4.

virkaan Inkerin kenraalikuvernöörin paikalta. Brandskiöld puolestaan oli toiminut Inkerin reviisorina.¹³

Vastaava ylin aste laivastossa oli amiraliteettioikeus, jossa piti olla läsnä valtaneuvosamiraalien sekä vanhimpien upseerien, jotka olivat saatavilla niin että saatiin asian tärkeyteen nähden riittävästi jäseniä.¹⁴ Sen sijaan laivaston alempi oikeusaste, merioikeus, mainitaan vain aivan ohimennen meriartiklain esipuheessa, ja sen koostumus on jätetty auki. ZETTERSTÉNkin on löytänyt vain joitakin harvoja mainintoja merioikeuksista koko tutkimaltaan ajalta. Hän osoittaa, että sen yleensä muodostivat paikallaolleet vanhemmat upseerit.¹⁵

Tämä lienee ymmärrettävissä niin, että meripalveluksen aikana laivan päällikkö oli ehdoton käskijä myös oikeusasioissa. Meriartiklain 8. pykälä antaa nimenomaisen vallan rangaista petos, kapinan aloittaminen ja murha suoraan kuolemalla, jos alus oli pitkällä meriretkellä ”Länsimerellä”, vihollishyökkäyksen alaisena tai jos ei ollut mahdollisuutta ottaa yhteyttä amiraliteettiin.¹⁶ Laivaston osalta hämäävyyttä lisää juuri 1650-luvulla se, että amiraliteetin omaa juridiktiota oli kavennettu erityisesti vuonna 1650. Anoessaan sitä takaisin vuonna 1655 amiraliteetti viittasi joihinkin kiihdyksissä tehtyihin suoraviivaisiin ratkaisuihin, jotka oli toimeenpantu amiraliteettia kuulematta. Anomukseen ei kuitenkaan näytä tulleen vastausta.¹⁷

Sota-artikloissa annettiin tarkkoja määräyksiä järjestyksestä, jossa sekä ylisotaoikeus että rykmentinoikeus istuivat, tuomarivalasta¹⁸ sekä asioista, jotka nimenomaan oli pidätetty ylisotaoikeudelle. Viimeksimainittuja olivat kaikki valtiorikokset kuten hallitsijan hengen tavoittelu, hänen kunniansa loukkaaminen, salahankkeet vihollisen kanssa, linnan, leirin tai laivan kavaltaminen viholliselle tai tällaisista hankkeista ilmoittamatta jättäminen, salainen neuvottelu vihollisen kanssa, nurjan kilven kantaminen hallitsijaa ja isänmaata vastaan, perintöruhtinaan loukkaaminen sanoin tai töin sekä marskin tai muun korkean virkamiehen hengen tavoittelu tai kunnian loukkaaminen. Lisäksi oli erikseen määrätty, että kokonaisten osastojen rikkomukset oli tarkastettava ylisotaoikeudessa, samoin päällystön ja miehistön väliset riidat, milloin oli epäiltävissä, että alioikeus oli jäävi. Edelleen ylisotaoikeudelle pidätettiin kuolemanrangaistukset, jotka kohtasivat päällystön jäseniä tai aatelismiehiä.¹⁹ Aatelismies ei siis voinut vaatia asiaansa hovioikeuteen, joka muutoin oli forum privilegiatum.

Lopulta on sota-artikloissa lueteltu tapauksia, joissa alioikeuden tuomio

13 *Cederberg SSV* 23 1939, s. 70; *Elgenstierna* I 1925, s. 569.

14 Meriartiklat 6; *Zetterstén* 1903, s. 118—121.

15 *Zetterstén* 1903, s. 121—122.

16 Ks. myös *Wendt* 1950, s. 69—70.

17 RA Skr. till KM Amiralitetskoll. vol. 1 22. 5. 1655. *Wendt* 1950, s. 109—120, 164—166.

18 Sota-artiklat CXXXVI—CXXXIX.

19 Sota-artiklat CXXXIII—CXXXVII.

siirrettiin ylioikeuden tutkittavaksi. Ne koskivat kuitenkin vain siviilijuttuja, ja niihin luettiin jutut, joissa oli kysymys yli 500 talarin taloudellisista arvoista, ja jutut, joissa voitiin siirtyä ylioikeuteen joko siviilioikeuksista tuttua valitustietä — tällöin valittaja saattoi osoittaa, ettei hän alioikeudessa ollut saanut oikeutetaan — tai vetorahan kautta.²⁰ Tässä suhteessa — niin hämärä kuin sota-artiklain sanonta onkin — näyttää siviilituomioistuinten ja sotaoikeuksien käytäntö varsin pitkälle yhtyvän.²¹

Rikosjutuissa sota-artiklat sen sijaan eivät sallineet vetoamista, vaan tuomio oli pantava täytäntöön, kun se ensin oli alistettu marskin hyväksyttäväksi — ellei kuningas itse ollut läsnä.²² Rauhan aikana tai osastojen ollessa kotimaassa tuomioiden vahvistaminen kuului sota- tai amiraliteettikollegiolle, joihin jutut tulivat suoraan alioikeuksista. Poikkeuksena oli vain Liivinmaa, jonka merentakaisissa varuskuntaoloissa STECKZÉNIN mukaan rauhankin aikana toimi ylisotaoikeus. Senkin jutuista tärkeimmät vahvistettiin sotakollegioissa. Sota-aikana komentava kenraali asetti ylisotaoikeuden, eikä sen tuomiolle pyydetty vahvistusta sotakollegiosta.²³ Suomen osalta tämä ei näy sota-aikanakaan täysin pitäneen paikkaansa, sillä ainakin yksi upseerin kuolemantuomio, joka oli annettu Viipurin ylisotaoikeudessa (General Grigrätten) joutui sotakollegion vahvistettavaksi.²⁴ Sen sijaan miehistön kuolemantuomioiden täytäntöönpanosta tapauksissa, joissa sotakollegion lähteistö ei tiedä asioista mitään, on tietoja heti Venäjän-sodan alettua 1656: ilmeisesti nämä tapahtuivat ylipäällikön vahvistuksella.²⁵ On tietenkin esitettävä se varaus, että sotakollegion vaikeaminen voi johtua yksinkertaisesti lähteistön puutteesta,²⁶ mutta oireellista toisaalta on, että sotakollegio antoi hengenasioihin käyppiä ohjeita ylipäällikköä vailla olleelle Pohjanmaalle.²⁷ Ylipäällikön vahvistama sotaoikeuden antama kuolemantuomio on joka tapauksessa täysin sota-artiklain ja sotakollegion ohjesäännön mukainen.

Eräässä suhteessa sota- ja meriartiklat olivat oman aikansa siviilioikeuden käyttöä edellä, nimittäin syyttäjälaitoksessa. Kun rikosasiain vireillepano asianomistajan taholta oli siviilioikeuksissa aivan normaali jopa pakollinenkin menettely — siis asianomistajan oli tuotava rikosjuttu oikeuteen suorastaan sakkon uhalla²⁸ —, niin sotaoikeudessa rikosjutut säännöllisesti pani vireille eri-

20 Sota-artiklat CXXXVII—CXXXVIII.

21 Vrt. *K. R. Melander* 1936, s. 62, 67 ja 71.

22 Sota-artiklat CXXXIX, CXLVIII.

23 *Steckzén* 1930, s. 94; vrt. *Grönfors* 1951, s. 210—211 ja viitteet.

24 Ks. *Baggen* juttu s. 143: tässä voi tosin olla kyseessä valitus.

25 Vrt. *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 142; tuonnempana s. 142.

26 *Steckzén* 1930, s. 150—152.

27 Ks. s. 142.

28 *Ignatius* 1900, s. 75—102, erit. s. 91.

tyinen syyttäjä, ylisotaoikeudessa kenraaliprofossi, hänen viransijaisensa tai viskaali, alioikeudessa rykmentin profossi ja amiraliteettioikeudessa amiraliteettiviskaali.²⁹ Sotapapin kohdalla väärästä opetuksesta syytti normaalisti hänen everstinsä tai ratsumestarinsa, mutta lisäksi kuka tahansa saattoi toimia kantajana, ja ellei tällaista löytynyt, kenttäkonsistori saattoi itse asettaa papin syytteeseen, siis soveltaa meikäläisessä oikeuskäytännössä harvinaista inkvisitorista prosessia.³⁰

Samoin kuin kihlakunnankäräjillä myös sota-oikeuksissa pyrittiin mahdollisimman suureen julkisuuteen, erityisesti rikosasioissa. Ylisotaoikeuden istunnosta piti torvensoittajien kaksi tuntia ennen ilmoittaa ympäri leiriä. Jos kysymyksessä oli hengen, jäsenen tai kunnian vaarantava asia, istunto oli pidettävä paljaan taivaan alla sotajoukon ympärillä ollessa. Juhlallisuutta korostivat oikeudenjäsenten tarkkaan määrätty saapumis- ja istumisjärjestys, tuomion juhlallinen äänen lukeminen ja — jos kuolemantuomio oli kysymyksessä ja marski tai ylipäällikkö sen vahvisti — tuomion täytäntöönpano heti kun onneton tuomittu oli saanut ripin ja synninpäästön.³¹

Julkisuutta korostaa myös se, että katselmukset näyttävät olleen sotaväessä yleisiä oikeudenjakotilaisuuksia.³² Menettely on ymmärrettävää sikäli, että toiminta-aikanaan ja kotona ollessaan joukko-osastot saattoivat hajaantua pahastikin ja olivat silloin siviilioikeuden alaisia, mutta katselmuksessa ne olivat koossa ja varottava esimerkki tavoitti koko joukon. Samalla tuli myös rykmenttiin rekrytoinnin tai kameraalisen suhteen kautta kuuluneille siviileille mahdolliseksi saada asiansa esille. On esimerkiksi tieto Asikkalan ratsutalollisesta, jonka katselmuksessa esittämästä vaatimuksesta hänen oma ratsumiehensä joutui kuudesti juoksemaan kahden komppanian läpi kujanjuoksun. Syynä oli se, että ratsumies oli keväällä 1657 rintamalta palatessaan myynyt sotatoimialueen rehunpuutteessa lopen nääntyneen hevosensa isännän mielestä pilkkahinnasta. Yllättävää jutussa on, että isännän vaatimus, joka tosin oli soini palvelijasäännön mukainen, meni katselmuksessa läpi ja ratsastaja kärsi rangaistuksen, vaikka kihlakunnanoikeudessa myöhemmin osoittautui upseerienkin pitäneen kauppaa siinä tilanteessa järkevänä tekona. Non bis in idem -periaatteen mukaan kihlakunnanoikeus ei kuitenkaan enää juttuun puuttunut.³³

29 Sota-artiklat CXL—CXLI; Meriartiklat 9.

30 Sota-artiklat XVI.

31 Sota-artiklat CXLIII—CXLVIII. Viimeksimainitussa Speitzillä käännösvirhe.

32 Ks. myös KrA KrKR 1655:803 E. A. Rosendalille 6. 12. 1655.

33 VA ee 612v—613v Asikkala 3.—4. 9. 1657; vrt. Sota-artiklat LXXXIII ja soini palvelus-sääntö edellä s. 64.

7.4. Järjestysrangaistukset

Kiintoisa kysymys on, millainen oikeus sotilaallisilla esimiehillä oli määrätä kurinpidollisia eli järjestysrangaistuksia alaisilleen ilman sota-oikeuden myötävai-
kutusta. On kylläkin ilmeistä, että rikkomuksen ja rangaistuksen suhde oli ko-
vin selvä ja asia vähäpätöinen sota-oikeuden käsiteltäväksi esimerkiksi tapauk-
sessa, jossa sota-artiklat sanoivat: ”Cuca Soldat Chorumin unhotta, pitä en-
simmäisen ja toisen kerran Rothemestarildans hosuttaman.”¹ OTTO BRUSIIN
on esittänyt arvelun, että 1600-luvulla ei yleensä pidetty suurta eroa päällikön
esimiehenä määräämään ja hänen sota-oikeuden jäsenenä tuomitsemansa rangais-
tuksen välillä, ja hän osoittaa, että vuoden 1632 artiklat sallivat kenraaliaudi-
töörille tai ylipoliisille rankaisuoikeuden. Edelleen BRUSIIN viittaa eräisiin
Kustaa II Aadolfin kirjoituksiin, jotka tuntuvat puhuvan sen puolesta, että esi-
miehen rankaisuoikeutta pidettiin niin itsestään selvänä, ettei sitä edes ollut tar-
peen ottaa sota-artikloihin.² On vielä aiheellista viitata edellä jo mainittuun me-
riartiklain 8. pykälään, joka osoittaa, että laivaston tai aluksen päälliköllä oli oi-
keus kriisitilanteessa vaikka määrätä mies hengiltä ja panna määräyksensä toi-
meen.

JULIUS RICHARD DE LA CHAPELLEN harjoituskirja vuodelta 1669 osoittaa,
että komppaniassa nimenomaan vääpelillä ja kapteenilla oli rankaisuoikeus.
Nämä saivat kurinpitotapauksessa antaa läimäyksiä alaiselleen miekanlapeella
tai hilparinvarrella, panna rikkoneen häpeäpaaluun tai arestiin.³ Alkuperäis-
lähteistö ei juuri kerro, missä määrin tällaisia järjestysrangaistuksia käytettiin:
ne on ilmeisesti annettu ja kärsitty ellei sananmukaisesti vähin äänin niin jälki-
puheitta kuitenkin. Esimerkiksi tapausta, jossa komppanianpäällikkö ojensi
muutamalla polttopuun kalautuksella oluthumalassa riehuvaan ratsumiestään,
näkyä asianomainen kihlakunnanoikeuden pöytäkirja pitävän täysin normaali-
lina.⁴

Mutta DE LA CHAPELLEN mukaan kapteenin oli ilmoitettava kaikki vakavat
rikkomukset everstille, jonka asia oli huolehtia rikkomuksen käsittelystä sota-oi-
keudessa artiklain mukaan.⁵ Vieläkin jää auki kysymys, oliko everstillä valtaa
rangaista rikkojaa vielä kapteenin rangaistusvaltaa ankarammin ilman sota-oi-
keutta. Olisi kuitenkin varsin outoa, jos hänellä ei tällaista mahdollisuutta olisi
ollut: varauksin voitaneen yhtyä BRUSIININ käsitykseen everstin
rankaisuoikeudesta.

1 Sota-artiklat VII.

2 *Brusiin* JFT 1943, s. 390—391.

3 *Tersmeden* AOH 1969, s. 14, 16.

4 VA cc 7:188v—190v Halikko—Uskela 5.—6. 7. 1654: ”och gaf honom Någre slag af weda trää”.

5 *Tersmeden* AOH 1969, s. 16.

Näyttää siltä, että kenraalikuvernöörit, maaherrat, jopa linnanpäälliköt käyttivät kriisitilanteessa suoraa rankaisovaltaa myös siviiliväestöön — millä valtuutuksella, se on epäselvää. Inkerin kenraalikuvernöörinä ollessaan Kustaa Eevertinpoika Horn antoi keväällä 1656 rajavartijoilleen määräyksen kylmästi hirttää Venäjälle pakolaisina pyrkiviä varottavaksi esimerkiksi.⁶ Kun taas keuhällä 1656 Turun ja Porin läänin rahvas alkoi sotauutiset kuultuaan ja iänikuisiin veroihin työlästyneenä puhua levottomia, maaherra Erik von der Linde rankaisi pahimpia oman kertomansa mukaan ”tornilla ja kujanjuoksulla” (”men så hafwer iagh några af them medh Tornet och gatulop straffat”). Miten rankaistus määrättiin, ei maaherran kirjeestä selviä, mutta samanaikaisissa kärjöpöytäkirjoissa kirjoittaja ei ole tavannut asiasta mitään mainintaa.⁷ Maaherra saattoi myös joutua tutkinta- ja tuomiovallallaan puuttumaan sotilashenkilöihin. Esimerkiksi Hämeen ja Uudenmaan läänin maaherra E. J. Creutz sai syksyllä 1655 sotakollegiolta nimenomaisen määräyksen tarkastaa ja tuomita parhaansa mukaan rykmentinkirjuri Nils Nilsson Svanin rötökset miehistörullan väärentämisessä. Tarkastustulos ja tuomio oli kuitenkin jälkikäteen lähetettävä kollegiolle.⁸ Kohta esille tuleva Turun linnankirjurin juttu osoittaa kuitenkin, ettei rankaisuoikeus ollut aivan ehdoton.

Sotatoimialueella keinot olivat suoraviivaiset. On mm. tietoja siitä, että vangittu Käkisalmen läänin talonpoika ammuttiin karkaamisyrityksestä Käkisalmen komentajan määräyksestä,⁹ ja heitä myös mestattiin ja hirtettiin kapinallisina suoraan ylipäällikön määräyksellä.¹⁰

7.5. Suomen sotaväen oikeudenhoidon ongelmia

Tavallisin oikeustapaus, joka yleensä tuli sotakollegion käsittelyyn, oli karkaisesta kuolemaan tuomitun¹ tuomion vahvistaminen. Tai oikeastaan on väärin sanoa vahvistaminen, sillä kun rykmentinoikeus lähetti kuolemantuomion sotakollegion harkittavaksi, tämä lähes poikkeuksetta ymmärsi karkuria ja päästi hänet kujanjuoksulla, tavallisesti kolminkertaisella.² Jopa moninkertainen karkuri saattoi selvitä — ”jos lupasi olla uskollinen ja olla pakenematta” — rusekoituna mutta hengissä.³ Selvä poikkeaminen sota-artikloiden kirjaimesta ei ol-

6 RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 31. 3. 1656.

7 RA Kammarkoll. ank. brev 153:1 E. von der Linde 28. 8. 1656 Turku; vrt. *Sörndal* 1937, s. 29; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 155.

8 KrA KrKR 1655:654 E. J. Creutzille 5. 10. 1655.

9 VA gg 1:1224—1224v Tiurala 23. 11. 1660.

10 Esim. VA 8626:84, toinen tapaus *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 169.

1 Sota-artiklat LVII.

2 Ks. esim. KrA KrKP 7. 6. 1655, jolloin Lars Kagg yksin ratkaisi useita tapauksia juuri näin.

3 KrA KrKR 1656:478 Johan Stakelle 13. 9. 1656.

lut leväperäisyyttä, sillä kaikki jutut pyrittiin tarkoin tutkimaan. Syksyllä 1655 sotakollegio esimerkiksi kiitti maaherra Axel Stålarmin ja sotakamreeri Erik Andersson Rosendalin toimintaa karkurien kiinniottamisessa ja kehotti pitämään ne karkurit, jotka eivät voineet antaa takuuta itsestään, vangittuina Viipurissa tai ●lavinlinnassa, kunnes seuraavan pääkatselmuksen tarkastuksen perusteella ja sotakollegion päätöksen mukaan syyllisimpiä rangaistaisiin.⁴ Lieventämisessä katsottiin asianhaaroihin, ja tuomioita todella myös pantiin täytäntöön, niin että kuolemanrangaistuksen pelottava vaikutus säilyi. Jo rauhan ajalta on tietoa teloituksista.⁵ Venäjän-sodan alettua tilanteen vakavuutta havainnollistettiin rahvaalle karkurien kuolemantuomioita täytäntöönpanemalla.⁶

Suomen kohdalla näkyvin kriisikausi, jolloin itse sotakollegio kiristi ohjia, oli Pohjanmaalla vuodenvaihteessa 1658—1659 puhjennut suoranainen karkaa-
misepidemia, joka johtui ilmeisesti siitä, että Pohjanmaan kotijoukkoja alettiin tuolloin siirtää Ruotsiin Tanskan-vastaiselle rintamalle. Maaherra Johan Graanin kirjeisiin ja neuvonpyyntöihin vastatessaan sotakollegio viittasi sota-artikloihin ja kehotti niiden perusteella ottamaan varotukseksi pari karkuria hengiltä. Hieman myöhemmin lähettämässään tarkemmissa ohjeissa sotakollegio totesi, että ellei riittävästi upseereita olisi käytettävissä sota-oikeuden pystyttämiseksi,⁷ oli tarkastuskunta koottava pormestareista ja raatimiehistä, kihlakunnantuomareista, lainlukijoista ja voudeista. Näiden piti sitten tarkastuksen jälkeen langettaa tuomio ”asianhaarojen ja artiklain mukaan”. Tuomioista piti ilmoittaa sotakollegiolle lopullista päätöstä varten ja sotakollegion päätökset piti viipymättä panna toimeen. Lisäksi jokaiseen pitäjään piti pystyttää hirsipuu, että nihdeille tulisi ajatteleminen aihetta.⁸ Puoliksi tai kokonaan siviileistä koottu kenttäoikeus on varsin erikoinen ratkaisu, mikä osoittaa, kuinka huolestuttavana tilannetta pidettiin. Tässä yhteydessä on muistutettava siitä, että Pohjanmaa ei kuulunut Suomen ylipäällikön alueeseen — siksi asia hoidettiin maaherran ja sotakollegion välisenä.

Sotakollegion pöytäkirjat ovat Suomen armeijan oikeudenhoidon kannalta niukat koko Kaarle X Kustaan ajan. Tämä johtuu osaltaan siitä, että oikeusis-
tuntojen pöytäkirjat ovat pääosin kadonneet, ja vain harvoin oikeusasioita käsi-

4 KrA KrKR 1655:803 E. A. Rosendalille 6. 12. 1655; lieventämismenettelystä yleensä ks. esim. Hemmer 1950, s. 97—; Grahl KFÅ 1967, s. 99—101.

5 VA tt 1 Paltamo—Sotkamo 31. 1. 1655: tässä varsin levottoman karkurijoukon yksi jäsen on saatu kiinni Käkisalmissa ja teloitettu; KrA KrKR 1655:501 Henrik Hornille 18. 7. 1655.

6 RA Kammarkoll. ank. brev 153:1 E. von der Linde 31. 7. 1656 Turku; VA 7965:1856. Jälkimmäisessä mainittu teloitus tapahtui Uudessakylässä eikä Helsingissä, kuten Jussi T. Lappalainen 1972, s. 142 esittää.

7 Vrt. Sota-artiklat CXXIII.

8 KrA KrKBB 1659:1:1545 ja 1551 J. Graan 25. 1. ja 16. 2. 1659 Uumaja; KrKR 1659:106 ja 220 J. Graanille 4. 3. ja 16. 4. 1659; Jussi T. Lappalainen 1972, s. 240.

teltiin muissa istunnoissa. Osaltaan se taas on ymmärrettävää sikäli, että sotatilanteessa tuomioiden vahvistaminen siirtyi Suomen ylipäällikölle ainakin miehistön osalta. Sotaoikeuksien pöytäkirjoja ei ole koko ajalta Suomesta tai suomalaisista joukko-osastoista säilynyt, joten kuva jää varsin aukolliseksi: se on koottava lähinnä kirjeenvaihdon perusteella. Lisäksi näyttää vielä siltä, että suurten hallinnollisten tehtäviensä keskellä sotakollegio suorastaan laiminlöi oikeushoidollisia velvollisuuksiaan tai ainakin käsitteli ne niin hitaasti, että ne auttamattomasti vanhentuivat.⁹ Viipurin ylisotaoikeudessa oli esimerkiksi huhutakuussa 1657 tuomittu luutnantti Lars Bagge sekä rikkomuksista esimiehiään ja alaisiaan kohtaan että jumalanpilkasta.¹⁰ Kustaa Horn huomautti syyskuussa närkästyneenä sotakollegiolle, että Bagge istui yhä vankeudessa kruunulle vahingoksi, kun vahvistuspäätöstä ei Tukholmasta ollut tullut. Kolmen muistutuksen jälkeen sotakollegio lopulta joulukuussa vielä lykkäsi asiaa väittämällä, ettei Baggen todistajia ollut kuultu oikeudenkäynnissä, mikä viittaa siihen, että juttu oli tullut sotakollegioon valitustietä. Horn vastasi, etteivät Baggen todistajat juttuun edes liittyneet, selvitti asiaa taas ensin tarkasti ja lopuksi kyllästyneen myrkyllisesti totesi, että kun asia 3/4 vuotta oli ollut sotakollegion ratkaistavissa ja Bagge tällä välin vankilassa kuollut, ei hänestä enää ollut vaivaa.¹¹

Sotakollegion jurisdiktioon kuului varsinaisten joukko-osastojen lisäksi myös linnoitusten henkilöstö. Näistä joutuivat vuonna 1656 kypälälautaan Turun linnan kirjuri Klemetti Sigfridinpoika ja saman linnan vahtimestari, jotka maaherra oli erottanut laiminlyöntien vuoksi. Sotakollegio huomautti asiasta heti: sen mielestä ensin olisi pitänyt ottaa yhteyttä sotakollegioon ja odottaa sen päätöstä. Vaikka asia Linden aikaisempien kirjeiden perusteella sai jäädä tämän toimenpiteiden mukaiseksi, maaherra sai tehtäväkseen järjestää vielä laillisen tarkastuksen. Senkään tulos ei tyydyttänyt kollegiota, vaan puolueettomat miehet joutuivat vielä tarkastamaan asian itse paikalla ja vielä uusi päätös lähetettiin kollegiolle. Asia häviää tämän jälkeen kirjeenvaihdosta, mutta Klemetti ei enää ilmesty kirjuriksi.¹²

Pienemmistä yksityistapauksista voidaan sotakollegion pöytäkirjoista mainita vielä vuonna 1661 vilahtava juttu, joka osoittaa, että upseerin määräaikaista alentamista käytettiin rangaistuksena. Sota-artiklat tunsivat alentamisen rangaistuksena upseerille, joka salli miestensä tappelun. Niukkanasanainen pöytäkir-

9 *Steckzén* 1930, s. 150—152.

10 Vrt. Sota-artiklat II, XXI, XXII, XXVII, XXIX.

11 KrA KrKBB 1657:1:623, 627 ja 637 Kustaa Horn syyskuussa Käkisalmi, 21. 10. Käkisalmi ja 5. 11. 1657 Mäkrä; KrKR 1657:1041 Kustaa Hornille 15. 12. 1657; KrKBB 1658:1:444 Kustaa Horn 22. 1. 1658 Muolaankartano.

12 KrA KrKBB 1656:2:1057 E. von der Linde elok. 1656 Turku; RA Kammarkoll. ank. brev 153:1 E. von der Linde 3. 9. 1656 Perniö; KrA KrKR 1656:503 ja 714 E. von der Lindelle 22. 9. ja 21. 11. 1656.

ja ei kerro, oliko Viipurin kaupunginkomppanian vänrikin Knuut Kristerinpojan rike juuri tämä, mutta vuoden sotamiehenä marssittuaan vänrikki pääsi takaisin virkaansa.¹³

7.6. Huomiotaherättäneitä oikeusjuttuja

Kaarle X Kustaan ajalta on säilynyt viisi huomattavaa juttua, joissa sotilashenkilöt joutuivat pitkällisiin oikeudenkäynteihin ja joissa keskushallituskin kiinnostui asiasta. Näistä voidaan yksi, sotaviskaali Joachim von Liebstorffin juttu sivuuttaa viittaamalla asian käsittelyyn aikaisemmin ratsuväen rekrytoinnin yhteydessä. Liebstorff vaati Turun hovioikeudessa saamansa 100 hopeatalarin sakon jälkeen — sen syynä oli väärä syytös maaherra Ernst Johan Creutzia vastaan — vielä tarkastusta sotakollegiossa, mutta toivomaansa muutosta hän ei saanut.

7.6.1. Väkivaltainen *Måns Arvidsson Brandskiöld*

Neljästä muusta jutusta ensimmäinen liittyi Venäjän-sodan alkuun. Lokakuussa 1656 oli Ruotsista palaamassa Inkerin reviisori *Måns Arvidsson Brandskiöld*, joka jo kevättalvella oli menettänyt omaisuuttaan pakolaississien hyökkäyksessä.¹ Korppoon virralla hän kohtasi Ruotsiin matkalla olleen sortavalalaisten lotjan, jossa olleista miehistä yhden, Mikko Ivaninpoika Kuhnovin, hän tunnisti venäläisille Käkisalmen piirittäjille elintarvikkeita hankkineen Antti Ivaninpoika Kuhnovin veljeksi. Pitäen ilman muuta selviönä, että miehet olivat olleet yhtä ortodoksikapinallisten kanssa ja kuljettivat nyt näiden ryöstämää omaisuutta, Brandskiöld pidatti aluksen, pani sen ruoriin yhden omista miehistään ja purjehti Kustaa Eeventinpoika Hornin kartanoon Nyckelbergiin, jossa sortavalalaiset teljettiin kellariin ja heidän tavaransa — joita osoittautui olevan enemmän kuin tullisetelissä oli sanottu — takavarikoitiin. Kun yksi miehistä yritti vastustella ja viitata kuninkaaseen, Brandskiöld tokaisi tälle: ”Minä olen tänään sinun kuninkaasi.” Asia tuli ilmi siten, että pakkotyöhön pannuista miehistä kaksi pääsi karkaamaan maaherran luo, tämä taas ilmoitti asiasta valtaneuvostolle.²

Valtaneuvosto määräsi pidettäväksi tarkastuksen, joka toimitettiinkin tammiukuun viimeisenä päivänä 1657. Tarkastuskuntaan, joka oli erikseen nimetty, tulivat ylipäällikön sijaisen kenraalimajuri Erik Krusen käskystä everstiluut-

13 KrA KrKP 13. 3. 1661; Sota-artikkelat LXXXVII.

1 *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 97; Brandskiöldistä ks. erityisesti *Jokipii* I 1956 ja II 1960 cri kohdin.

2 RA Landshöv. skr. Åbo vol. 1 E. von der Linde neuvostolle 6. 11. 1656 Turku.

Stiftsfullauds Proforma 1657.

Jacob: Kallson.

Höf: <i>Cost</i>		Söfver: <i>Cost</i>	
		<i>Papper</i>	<i>Öfr</i>
General of Statin			
1.	Hans Excell. General Com menderiaen Soyvällvarens Sons Gustaf och Donn Ehrenstjerns inmanimad till pöllijr söfver offra <i>Cost</i> 9 5 februari 1658.	4638	2
2.	General Majorien Söns Exins Krijer offra Söns Excell. Gen: Com mender. Gen: beskuning 18 December 1657 och <i>Cost</i> allajo, nunn <i>Cost</i> 21 februari 1658.	700	
5.	General Överstyresman i Stockholm Måns Arvidsson Brandskiöld som 18 tillymnar Söns Pöllijr för Genl. et ditta offra Söns Excell. Genl. Com mender. Beskuning 17 13 februari 1657 och <i>Cost</i> 22 dito 1658.	600	
7.	Genl. Commissarien i Hall. Eric: Söns Söns Beskuning offra <i>Cost</i> 24 Mars 1657.	800	
6.	General Adjutanten i Hall. Öfrän Beskuning offra Söns Excell. Genl. Com mender. Beskuning 17 februari	100	
7.	Fält Secretaren i Hall. Söns offra Beskuning 11 till 31 Febr 1657.	600	
11.	Tran: slötaren eller Ägde: Söns offra Beskuning 18 Mars 1658.	150	
12.	Augusti 1657 och <i>Cost</i> 16 Mars 1658	150	
14.	Sälstöraren vid General staten Söns Beskuning offra Beskuning 17 Januari 1658.	100	
15.	Sälstöraren vid General staten Söns Beskuning offra Beskuning 17 Januari 1658.	200	
15.	Överstyresmanen i Öfrän offra Söns Excell. Genl. Com mender. Beskuning 17 februari 1658.	150	
Totalt		4638	2

Kuva 8. Suomen ylipäällikön esikunta vuodelta 1657. Kuussa näkyvät sekä kenraaliadjutanti/päämajamestari/kenraaliauditööri Måns Arvidsson Brandskiöld, sotaioikeuden kirjuri Henrik Platzman että parturi Hans Roggenbuch, joita kaikkia on käsitelty tekstissä. KrA MR 1657:30:2.

nantti Erik Pistolhielm, majuri Didrich von Essen, sotakamreeri Erik Andersson Rosendal, ratsumestarit Johan Bäck ja Didrich Möller sekä siviilijäsenenä Nevanlinnan pormestari Henrik Piper. Kysymyksessä ei siis ollut sota-oikeus vaan erityinen tarkastuskunta.³ Asia meni tavattoman monimutkaiseksi, kuulusteltuja oli runsaasti, ja ilmeistä on, ettei sortavalalaisillakaan ollut aivan niin puhtaita jauhoja pussissaan kuin he väittivät.⁴

Näytti olevan kaikki edellytykset hyvänpuoleisen prosessin syntymiselle, mutta Brandskiöld onnistui kenraaliadjutanttin kiireisiinsä viitaten viivyttämään oikeuteen joutumistaan, ja näyttää siltä, että ylipäällikkö Kustaa Eevertinpoika Horn, johon kenraaliadjutantilla Inkerin-ajoilta oli vanhastaan läheiset suhteet,⁵ oli hyvänä apuna. Surkuhupaisaa asiassa on se, että kuten aikaisemmin on mainittu, Hornin suosikki hoiti vuonna 1657 kenraaliadjutanttin ja päämajamestarin virkojen ohella myös kenraaliauditöihin tehtäviä: itse kanteen alaisena oleminen ei estänyt Brandskiöldiä tarttumasta niskasta kenttäarmeijassa rikkomuksiin syyllistyneitä. Venäjän-sodan päätyttyä hän enää ei voinut vedota työtaakkaansa, ja toukokuussa 1658 Turun hovioikeus pääsi käsittelemään asiaa. Hovioikeus totesi, että omavaltaisuudestaan, raskaasta ryöstöstä ja väkivaldasta Brandskiöld pitäisi tuomita kuolemaan, mutta ylipäällikön puhuttua kenraaliadjutanttinsa puolesta tuomio, johon sisältyi korvausmääräys, päätettiin 22. 5. 1658 alistaa kuninkaalle.⁶ On todennäköistä, että asiaa määrättiin vielä tutkittavaksi, sillä hovioikeus valitti seuraavana keväänä kuninkaalle, ettei sotalpalveluksessa ollutta Brandskiöldiä yrityksistä huolimatta ollut saatu oikeuteen, ja hyvin komein sanakääntein tämä viittasikin velvollisuuksiinsa kuninkaan palvelemisessa.⁷

Kaarle X Kustaa ei koskaan ennättänyt ratkaista asiaa, vaan se siirtyi heinäkuun loppuun 1660, jolloin Hedvig Eleonoora antoi siitä päätöksen. Sen mukaan Brandskiöld joutui korvaamaan sortavalalaisille sen, mikä tulliseteliin oli merkitty, jos asianomaiset vuoden ja päivän kuluessa esittäisivät vaatimuksensa; loppu tavaran arvosta menisi kruunulle. Muuten Brandskiöld vapautettiin rangaistusvaatimuksista.⁸ Päätökseen, jonka olisi pitänyt merkitä prosessin loppua,

3 Vrt. Sota-artiklat CXXII ja CXXIV.

4 RA RR 1656:1954—1955v E. von der Lindelle ja G. A. Lewenhauptille 21. 11. 1656; RA Skr. till Rådet CXG Kustaa Horn 20. 2. 1657 Viipuri, liitteet: Brandskiöldin kirjelmä ja tarkastuspöytäkirja 31. 1. 1657 liitteineen.

5 Mm. Brandskiöldin omaiset olivat sotaa paossa juuri Hornin Nyckelbergissä, ks. RA Skr. till Rådet CXG Kustaa Horn 20. 2. 1657 Viipuri.

6 RA Skr. till Rådet CXG Erik Krusen vuoden 1657 kirjeitten joukossa koko oikeusjuttu ja selvitys jatkotapahtumista.

7 RA Hovrätternas skr. till KM Åbo vol. 1. Turun HO kuninkaalle 19. 5. 1659 Turku, liitteinä Brandskiöldin kirje HO:lle 1. 3. 1659 Helsingör.

8 RA RR 1660:402v Hedvig Eleonoora 23. 7. 1660 Tukholma. Vuodesta kanneaikana ks. *Ignatius* 1900, s. 92.

juttu ei loppunut, sillä Brandskiöld ei maksanut, vaan jatkoi väkivaltaisuuksiaan sortavalalaisia kohtaan. Seurasi uusi tarkastus vuonna 1662, ja sitkeät Sortavalan kauppamiehet ajoivat asiaansa aina Brandskiöldin kuoleman yli syksyyn 1673, jolloin heidän jo olisi pitänyt saada korvaus myös siitä, mikä oli ylittänyt tullisetelin määrän.⁹ Juttu osoittaa lähinnä, kuinka vaikeaa ainakin voittomaan rahvaalle oli saada oikeutta aateliselta virkamieheltä, joka vielä saattoi vetäytyä sotilaallisten velvollisuuksiensa taakse.

7.6.2. Karkurien etsijä Pekka Niilonpoika

Toinen tapaus sattui Pieksämäellä kesällä 1657. Se on kirjallisuudessa pariinkin kertaan esitelty¹ luutnantti Pekka Niilonpojan juttu, jossa karkureita jäljittämässä ollut luutnantti joutui miehineen tappeluun heitä pyssyin, kirvein, seipäin ja keihäin karkottaneen talonväen kanssa. Kihlakunnanoikeus tuomitsi luutnantin ja korpraalin kotirauhan rikkomisesta ja laittomasta vangitsemisesta kuolemaan, ja käräjiltä poissa ollut katselmuskirjuri julistettiin henkipatoksi. Hovioikeus pysytti seuraavana kesänä luutnantin ja korpraalin kuolemantuomion, mutta muutti korpraalin rangaistuksen kuusinkertaiseksi edestakaiseksi kujanjuoksuksi. Tähän saakka kaikki meni jokseenkin normaalisti, ellei oteta huomioon sitä, että foorumina molemmilla kerroilla oli siviilituomioistuin.

Syy, miksi juttu tuli herättämään huomiota, oli se, että Erik Kruse ja Kustaa Horn viivyttivät teloitusta — he katsoivat, että jos luutnantti teloitettaisiin, karkureiden kiinnisaaminen vaikeutuisi ratkaisevasti, koska ennakkotapausta voitaisiin käyttää järjestelmällisesti etsijöitä vastaan. Horn otti elokuussa 1658 yhteyttä valtaneuvostoon ja valtaneuvosto edelleen kuninkaaseen. Myös Horn kirjoitti suoraan kuninkaalle syyskuussa.² Asian seisoessa Turun hovioikeus valitti kuninkaalle täytäntöönpanon viivästyimisestä, ja kuningas — joka ilmeisesti oli unohtanut asian — kirjoitti huhtikuussa 1659 Hornille tulikivenkatkuisen kirjeen, jossa ihmetteli, miksi hänen ylin tuomiovaltansa³ oli syrjäytetty eikä heti kysytty asiaa häneltä, käski panna toimeen tutkimuksen siitä, kuka teloitusta oli viivyttänyt ja saattaa syyllisen edesvastuuseen. Onneton luutnantti Pekka Niilonpoika, joka oli jo jäänyt jokseenkin sivuasiaksi, joutui kuninkaan kirjeen perusteella heti mestauspölkylle.⁴

9 RA RR 1672 aug—nov: 690—691v Simon Grundel—Helmfeldtille 13. 11. 1672; vrt. *Elgenstierna* I 1925, s. 569: Brandskiöld oli siis jo kuollut ennen *Elgenstiernan* ilmoittamaa heinäkuuta 1673; RR 1673 sept:29 J. J. Taubelle 6. 9. 1673. Ks. myös *Kuujo* 1970, s. 29.

1 *Ignatius* 1865, s. 125—127; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 202—203.

2 HO:n päätöksen lopullisuudesta ks. *K. R. Melander* 1936, s. 67.

3 Vrt. mm. Sota-artiklat CXIX ja CXXXIX.

4 RA Skr. till Rådet CXG Kustaa Horn 19. 8. 1658, liite: HO:n päätös; RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 9. 9. 1658 Turku; RA RR 1659:963v Kustaa Hornille 19. 4. 1659

Horn — joka vielä kuninkaan nuhtelun jälkeen rohkeni puolustaa luutnanttiaan — puolustautui monarkin närkästymistä vastaan aivan oikein sillä, että hallitusmuodon mukaan kuninkaan maasta poissa ollessa oli käännyttävä valtaneuvoston puoleen, ja totesi, että hän joka tapauksessa syyskuun kirjeessään oli tiedustellut asiaa kuninkaaltakin. Ei tietenkään ollut kohteliasta, tuskin viisastakaan, esittää, että kuningas olisi unohtanut asian, mutta tuittupäinen ylipäällikkö ei malttanut olla viittaamatta tähän arvellessaan hienovaraisesti, että syyskuun kirje ei ehkä ollut kuninkaalle saapunutkaan.⁵

Yhteistä molemmille äsken esitetyille jutuille oli, että ylipäällikkö puolusti niissä alaistaan puhtaasti sotilaallisista tarkoituksenmukaisuussyistä. Myös kuninkaalla näyttää olleen selvä tarkoituksenmukaisuus, kun oikeus karneella tavalla Pekka Niilonpojan kohdalla pantiin täytäntöön: kuningas katsoi selvästi, että kansalle oli annettava kuva oikeusturvasta, kun sotatilanne näytti jatkuvan ja oli oltava varma rahvaan myötämielisyydestä sotaponnistuksille. Sen sijaan Brandskiöldin juttu, joka rikoksena oli vähintään yhtä raskas kuin Pekka Niilonpojan, ei koskenut yhtä suurta henkilökuntaa kuin yleisesti tunnettuun karkurikysmykseen liittynyt Pieksämäen kahakka eikä sillä siten ollut samaa esimerkin voimaa. Lisäksi Brandskiöldin asiassa kuninkaan puoleen kääntyi itse Turun hovioikeus, joten juttu edistyi prosessin kannalta moitteettomasti.⁶

7.6.3. *Taistelusta paennut Johan Bäck*

Kolmas suurta huomiota herättänyt asia alkoi Suomen aatelisippueen vakinaisen komppanian päällikön majuri Johan Bäckin pakenemisesta Lavan taistelun kärkijoukkokahakasta elokuun 1. päivänä 1657.¹ Taistelusta karkaaaminen olisi ilman muuta ollut sota-oikeusjuttu,² mutta ylipäällikkö Kustaa Hornilla oli ainakin myöhemmän väitteensä mukaan koko kenttäarmeijan sotaretkellä tarpeeksi tekemistä ilman sota-oikeuden pystyttämistäkin. Lisäksi Bäckin upseeritoverit säälsivät hermonsa menettänyttä majuria ja pyysivät, että Horn päästäisi tämän menemään, minkä Horn tekikin kirjoittaen täysin normaalin erokirjan. Sitä hän sai katua, sillä kun hän ei yksityiskeskusteluissa malttanut peittää Bäckin edesottamuksia, tämä syytti Hornia upseerinkunniansa loukkauksesta. Syytökset, joita Bäck aluksi ilmeisesti esitti suullisesti, johtivat siihen,

Croneborg; 964v Turun HO:lle 19. 4. 1659 Croneborg; 1019 Erik Kruselle 30. 4. 1659 Nyborg. Rikokseltaan samantapainen juttu entisen majurin suorittamana VA mm 10:253—255 Ulvila 25.—26. 2. 1659. Samanlainen tuomio alioikeudessa.

5 RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 19. 5. 1659 Turku, useita liitteitä.

6 Vrt. tässä K. R. Melander 1936, s. 62 ja 67.

1 Itse tapahtumasta ks. Jussi T. Lappalainen 1972, s. 217—219.

2 Vrt. Sota-artikkelat LXI, LXII ja LXIV.

että kenraali kreivi Christoffer von Dohna, jonka alaisena Bäck myöhemmin palveli, pidätytti Bäckin marraskuussa 1659. Nyt Bäck kirjoitti kahdesti kuninkaalle ja syytti Hornia uudestaan kunnianloukkauksesta ja joutumisestaan sota-oikeuteen. Kuninkaan jo kuoltua asia jäi sotakollegiolle, joka ylimpänä sota-oikeutena tutki sen elokuussa 1660 sekä Hornin että Bäckin läsnä ollessa. Valtakunnan asemestarin viran haltijana Horn oli nyt voiman oikealla puolella — esimiehenä olisi luultavasti ollut muutenkin — mutta asia ratkaistiin sillä, että Bäck pyydettyään käytöstään Hornilta anteeksi päästettiin vapaaksi arestista.³

Itse asiassa koko Bäckin jutussa oli paljon melua lähes tyhjistä: upseerikunnian palauttamiseksi ei kärkeäntä epäilemättä ollut paras keino, jos kohta ylipäällikön menettely antoi Bäckille mahdollisuuden siihen. Koko jupakassa on huvittava puoli se, että itse tapahtuman alkusyy, taistelusta karkaaminen, jäi tuomitsematta, ellei Bäckin vapauttamista pidetä Sota-artiklain LXII pykälän mukaisena leiristä karkottamisena.

7.6.4. *Alaisensa surmaaja Harald Footangel*

Lopulta neljäs tapaus oli se tappelu, joka käytiin Käkisalmen komentajan majuri Harald Footangelin ja saman varuskunnan kapteenin Staffan Danielssonin välillä kaupungin portilla helmikuussa 1658. Tappelun taustana oli Footangelin mukaan pitkällinen kiista, jossa ”rauhaton ja itsepintainen” kapteeni oli jatkuvasti piikitellyt majuria tämän kovuudesta, jopa lopulta käynyt majurin kurkuun ja tukkaan kiinni. Kaupungilla oli ruvennut kulkemaan ilkeämielisiä huhuja, mutta ne saivat yllättävän käänteeseen, kun viimeinen sanaharkka päättyi siihen, että Staffan-kapteeni haavoittui reiteen Footangelin miekasta. Hän kuoli hieman myöhemmin — Footangelin väittämän mukaan tykkäänään toiseen tahtiin. Ympäristö oli kuitenkin toista mieltä, sillä Footangel pidätettiin heti vereksestään. Asianomistajat, kapteenin perhe, vaativat Footangelin päätä, Horn erotti majurin ja järjesti tarkastuksen, jossa todettiin, että pisto oli todella aiheuttanut kuoleman.¹

Ajan oikeuskäsityksille kuvaavaa on, että Horn näkyy pitäneen tapausta selvästi asianomistajajuttuna,² vieläpä sangen kiusallisena. Hän tiedusteli toivokkaasti, pitäisikö Footangelin ja asianomistajan tulla Tukholmaan juttua sel-

3 RA Skr. till KM CGX Kustaa Horn 21. 6. 1658 Helsinki, useita liitteitä; Johan Bäck 30. 11. 1659 Nyköping ja 21. 1. 1660 Malmö; KrA KrKP 11. 8. 1660; Ramsay 1909, s. 61; *Elgenstierna* I 1925, s. 703.

1 RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 23. 2. 1658 Viipuri, PS; RA Skoklostersaml. E8157 Harald Footangel P. Brahelle 19. 5. 1658 ja päivämätön;

2 Vrt. *Ignatius* 1900, s. 75—102, erit. s. 91; entisen ratsumestarin suorittama tappo syyttäjän juttuna VA z 28:45—50, 86—90 Turku 23. 2., 5. 3., 7. 3., 18. 3. ja 19. 3. 1659.

vittämään, vai tuomittaisiinko se itse paikalla. Sotakollegio valitsi viimeksi-mainitun tavan ja antoi kenraalimajuri Krusen tehtäväksi käsitellä asian Viipurin ylisotaoikeudessa. Aikomus meni kuitenkin myttyyn, sillä Footangel, joka välillä oli kirjoittanut kaksi nöyrää anomusta itselleen drotsille kreivi Pietari Brahelle, onnistui kesän 1658 rukouspäivän iltajumalanpalveluksen aikaan keinottelemaan itsensä vankilastaan veneelle ja sillä omille teilleen. Kun Footangel jälleen tavoitettiin, asia käsiteltiin sotakollegiossa marraskuussa 1659 ja tällöin säälistä Footangelia kohtaan, joka oli sodan ajan rutossa menettänyt vaimonsa ja neljä lastaan, hänet päästettiin suurehkoilla korvauksilla.³

Erikoista jutussa on lähinnä se, että Footangel karkaamisellaan vältti Viipurissa istuneen sotaoikeuden ja pääsi sitten sotakollegiossa lähes pelkällä säikähdyksellä, kuten hänelle tietysti olisi voinut käydä Viipurissakin — Staffan Danielsson oli joka tapauksessa riidellyt esimiästään vastaan. Kiinnostavaksi asian tekee se, että kaksi vuotta aikaisemmin oli Pähkinälinnasta päässyt karkuun kaksi luutnanttia, joista ainakin toista piti syyttää tekemisistään sotakollegiossa. Samantapaisia juttuja on tiedossa muitakin sekä Suomesta että Ruotsista.⁴ Näyttää suorastaan siltä, että oli olemassa epävirallinen mutta yleinen menettelytapa, jonka mukaan kohtuullisen kunniallisista rikkomuksista syytetty ja tarkoituksellisen löyhästi vartioitu upseeri pääsi karkuun ja vuoden tai kahden kuluttua selvisi kovin pienellä rangaistuksella.

7.7. Sotilaat ja siviilituomioistuimet

Edellä esitellyistä sotilashenkilöitä koskeneista jutuista vain kaksi viimeksi-mainittua käsiteltiin puhtaasti sotaoikeuksissa. Brandskiöldin jutun kohdalla siviilioikeuskäsittely on melkoisessa määrin ymmärrettävää, koska Brandskiöld ei ollut väkivaltaisuuksiin ryhtyessään suoranaisessa sotilaallisessa tehtävässä. Samoin on ymmärrettävää, että upseerien väliset Bäckin ja Footangelin jutut menivät sotaoikeustietä. Sen sijaan Pekka Niilonpojan joutuminen siviilioikeuteen, vaikka hän selkkaukseen joutuessaan oli selvästi sotilaallisessa tehtävässä, selittyy sillä, että talonpojat asianomistajina nostivat jutun ja ajoivat sitä luonnollisesti omassa kihlakunnanoikeudessaan.

Aivan vastaavalla tavalla joutui luutnantti Yrjö Jaakonpoika Keppoi Hali-

- 3 Viitteen 1 lisäksi ks. KrA KrKBB 1658:1:995 Erik Kruse 2. 7. 1658 Viipuri; KrKBB 1659:1:1579 J. Törnskiöld elok. 1658 Tukholma; KrKBB 1659:2:2259 Gertrud Simontytär 26. 11. 1659 Pernaja; KrKP 7. 11. 1659; ks. myös Turun tuomiokapituli 20. 1. 1659 SKST 3 1902, s. 262; *Elgenstierna* II 1926, s. 786.
- 4 RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 31. 3. 1656.
- 5 *Tersmeden* AOH 1969, s. 6; *Pekka Lappalainen* I:2 1971, s. 559—561 ja 201; *Jussi T. Lappalainen* *Historica* III 1972, s. 97.

kossa kihlakunnanoikeuteen kuoliaaksi pistämänsä ratsumiehen lesken kanteesta. Ratsuväki oli kahden komppanian voimin ollut vuonna 1654 Arvid Hornin hautajaisten kunniavartiona, ja tappo tapahtui hautajaisten jälkeen oluthumalassa riehunutta ratsumiestä rauhoiteltaessa. Ratkaisu oli samanlainen kuin Footangelin tapauksessa: luutnantille maanpako ja korvaukset.¹

Samaan kategoriaan kuuluvat myös ne lukuisat muut jutut, joissa siviiliväestö kantoi sotaväkeä vastaan kihlakunnan- tai raastuvanoikeuksissa sotilaitten suorittamista varkauksista, pahoinpitelyistä tai yleisestä mellastamisesta. Jutuissa, jotka pääpiirteittäin ovat niin samanlaisia, ettei niihin ole tässä syytä katoa, on kuitenkin yksi oikeudenkäynti- tai rangaistusmenettelyn kannalta mielenkiintoinen. Sipi Inkeroinen syytti Lapveden talvikäräjillä 1655 kolmea ratsumiestä siitä, että nämä viimeksi pidetyn pääkatselmuksen aikana olivat särkeneet Inkeroinen navetan oven, varastaneet vasikan ja toveriensa kanssa syöneet sen. Asiaa ei käynyt kieltäminen, ja kujanjuoksu olisi ollut oikeudenmukainen rangaistus. Mutta kun vasikan syömiseen oli osallistunut koko joukko miehiä, lähes niiltä seisoviltaan sotaan lähdössä ollutta osastoa olisi ollut mieletöntä kujanjuoksussa rusikoida raihnaiseksi. Niinpä päätökseksi tuli, että kolme pääsyyllistä kukin maksaisivat Inkeroiselle vasikan arvon, joten tämä Kristiinan rangaistusjärjestyksen 3. pykälän mukaan saisi kolminkertaisen korvauksen varkaudesta.²

Vireillepano siviilituomioistuimessa meni yleensä ylipäällikön tai hänen varamiestensä kautta,³ mutta joskus hyvinkin mutkikkaita teitä. Kaksi aliupseeria, kirjuri Evert Pekanpoika (Holm)⁴ sekä kersantti Juho Ristonpoika Ahonen syyllistyivät kesällä 1654 Iisalmella erityisen lisärullan mukaisia miehiä kootessaan erinomaisen törkeisiin tekoihin: he pidättelivät asiaankuulumattomia ja vaativat näiden vapaudesta lunnasrahoja, hankkivat kyytiä ja majoitusta väkisin jne. Asia tuli alueen donataarin, kreivi Pietari Brahen korviin, tämä kirjoitti Suomen katselmuskomissaarille Erik Stenbockille, Erik-kreivi puolestaan lähetti katselmuskirjurin komppanianpäällikölle tiukkasanaanaisen kehotuksen pitää miehensä paremmin kurissa. Tämä taas koski kapteeni Antti Skoggiin niin paljon, että hän toi syylliset käräjille ja sai puhdistetuksi oman maineensa, mutta kirjurille ja kersantille kävi huonommin: molemmat tuomittiin kuolemaan.⁵ Kirjuri todella katoaa päätilikirjasta, hänen alaisenaan toiminut kersantti sen

1 VA cc 7:188v—190v Halikko—Uskela 5.—6. 7. 1654.

2 VA jj 7:174—174v Lappee alaosa 10.—11. 4. 1655; vrt. RA RR 1653:898— ja Hemmer I 1950, s. 93.

3 Ks. esim. VA jj 7:346—347 Säkkijärvi—Viipuri 20. 8. 1657; jj 7:406 Lappee alaosa 10.—11. 6. 1658 Erik Krusen oma henkikomppania; jj 7:390v Äyräpää 19.—20. 1. 1658 ja jj 7:427 Jääski 12.—13. 6. 1658.

4 Holmista ks. KrA Militiekontoret G II a Finsk Militiebook 1654:464v.

5 VA tt 1:239—240v Iisalmi 15.—17. 1. 1655.

sijaan jatkoi palvelusta, vieläpä yleni vääpeliksi.⁶

Jos oli hankalaa saada upseereita tai heidän miehiään vastaamaan käräjillä puhtaissa rikosjutuissa, oli se jokseenkin mahdotonta monissa niistä tavallisimmista tapauksista, joissa sotilaita olisi käräjille pitänyt manata, nimittäin salavuoteus- ja huoruusjutuissa. Jos mies nimittäin oli ennen seurausten ilmituloa ehtinyt lähteä meren taa varuskuntiin tai sotimaan, niin oikeudessa todettiin yleensä alistunein äänenpainoin — sitten kun onneton naisparka asianmukaisesti oli saanut sakko- tai piiskarangaistuksen, että koska mies oli poissa, tälle ei mahdettu mitään. Silloisissa postioiloissa olisi haastekirjeen lähettäminen etäiseen varuskuntaan ollut vaikeaa, semminkin kun miehen olinpaikasta ei aina ollut kotona tietoa. Eikä siinä kyllin, vaan jos sellainen olisi rykmenttiin tullutkin, parkkiintunut rykmentinkomentaja olisi epäilemättä pitänyt tällaista haastetta lähinnä paremmanpuoleisena pilana: juttuja oli näet niin paljon, että melkoinen miesjoukko olisi jatkuvasti marssiellut edestakaisin kotiseudun ja rykmentin sijoituspaikan väliä, jos kaikista impien iloista olisi todella käyty tekemässä tiliä.⁷ Näitäkin juttuja toki saatiin oikeuteen, mutta sotajaksona Kaarle X Kustaan aika oli pillojaan piileville sotilaille tavallista edullisempi. Sanalla sanoen Liivinmaalle marssinut sotilas — nimeltään tiettykin — on meidän aikamme ali-oikeuksissa surullisen kuuluisan ”tuntemattoman mieshenkilön” varhais syntynen vastine.

Kysymys foorumista ei aina ollut läheskään ongelmaton. Kirjoittaja on aikaisemmin osoittanut,⁸ että nostoväkeä koskeneet jutut käsiteltiin siviilituomioistuuksissa. Täysin selvä tämäkään periaate ei ollut, sillä esimerkiksi Turun hovioikeus joutui tiedustelemaan Tukholmasta, pitäisikö kerimäkeläisten ja sääminkiläisten nostomiesten riehuminen Kiteellä⁹ käsitellä sota-oikeudessa vai siviilituomioistuimissa. Hovioikeus itse näkyy olleen sillä kannalla, että komennettuna sotaväenosastona joukko olisi sota-oikeuden alainen.¹⁰ Jutun jatkokäsittely, josta kirjoittaja ei ole löytänyt tietoja, näkyy olleen hovioikeuden mielestä tarpeen, koska kihlakunnanoikeus, jossa vahinkoja kärsineet olivat yrittäneet päästä oikeuksiinsa, oli lautakunnan ja käräjärahaan yksimielisen kannan mukaisesti joutunut vapauttamaan syytetyt.¹¹

6 KrA Militiekontoret G II a Finsk Militiebook 1655:438, 440; 1656:938, 946; osallisuudesta vrt. *Hemmer I* 1950, s. 93.

7 Juttuja, joissa sotilasta ei saada käräjille esim. VA cc 7:232 Perniö—Kisko 5.—7. 4. 1655; ee 7 useita tapauksia; mm 9 useita tapauksia, esim. 98v Eurajoki 9.—10. 11. 1655; 107 Kokemäki 19.—22. 11. 1655; 269 Kokemäki 19.—20. 6. 1656; rr 9:114v Ilmajoki 29.—31. 3. 1655; rr 10:49 Lapua 19.—20. 1. 1657; 152v Mustasaari 3.—6. 2. 1657; 470v Kälviä 4. 8. 1658; sotaväen mukana mennyt nuori pappi mm 9:247 Eurajoki 12.—13. 6. 1656.

8 *Jussi T. Lappalainen Historica III* 1972, s. 97.

9 *Jussi T. Lappalainen Historica III* 1972, s. 98.

10 RA Hovrätternas skr. till KM Åbo vol. 2 Turun HO kuninkaalle 7. 3. 1661.

11 Ks. em. HO:n kirjeen liitteenä olevaa Kerimäen—Säämingin tuomiokirjaa 17. 1. 1660.

Toisaalta on useita tapauksia, joissa selvästi sotilaallisista tehtävistään riippumattomiin rötöksiin syyllistyneet upseerit kivenkovaan kieltäytyivät vastaa-
masta siviilioikeudessa väittäen olevansa vain sota-oikeuden alaisia. Viipurissa
sattuneessa kapteeni Thomas Twillingin tapauksessa, joka näyttää olleen puh-
das siviilijuttu, jopa maaherra asettui Twillingin puolelle todeten, ettei Twilling
edes saanut vastata raastuvassa, vaan asia piti hoitaa sota-oikeudessa.¹² Samaten
majuri Antti Rundel kieltäytyi tuomasta Viipurissa sian varastaneita miehiään
raastupaan tuomittaviksi, koska sota-oikeus — oli kyseessä linnoituskaupunki —
jo oli määrännyt miehille kujanjuoksun. Raastupaan syylliset silti joutuivat tu-
lemaan mutta vain maaherran määräyksestä todistamaan mukana ollutta soti-
laan vaimoa vastaan. Raastupa joutui karvain mielin toteamaan, ettei sotilaita
vastaan ollut mitään tehtävissä: non bis in idem -periaate esti rankaisemasta
miehiä uudelleen.¹³

Uudessakaarlepyyssä taas kiivastui joulurauhan 1656 aikana luutnantti Jo-
han Fritz aivan mitättömästä asiasta ja alkoi heilutella miekkaansa hopmanni
Peter Jönsson Wernen nenän edessä. Hopmanni ja muut viranomaiset saivat so-
ta-oikeutta vaatineen luutnantin vasta neljännellä kerralla vastaamaan raastuvan
edessä. Vaikka luutnantti vieläkin kivenkovaan halusi sota-oikeutta, hänen tem-
pauksensa oli niin selvästi kaupunginlakia vastaan, että raastupa katsoi voivan-
sa tuomita hänet melkoihin sakkoihin. Kirkonmäellä kajauttamansa haukku-
mahuudot luutnantti olisi saanut raastuvan mielestä vastata tuomiokapitulissa.¹⁴

Uusikaupunki puolestaan oli syyskesällä ja syksyllä 1658 yhtä kaupunkilais-
ten ja sinne majoitettujen värvättyjen rakuunain välisten kiistojen näyttämöä.
Ensin Hornin ja sitten hovioikeuden määräyksestä järjestetyt ensimmäiset tar-
kastukset, joissa langetettiin sakkotuomioita riehujille¹⁵ eivät riittäneet puhdis-
tamaan ilmaa. Uusista mellastuksista kohta alaistensa mukana syytetyksi jou-
tunut luutnantti jääväsi raastuvanoikeuden kokonaan ja halusi puolueettoman
sota-oikeuden tutkimaan tappeluja, joissa yksi ja toinen kaupunkilainen jo oli
ehtinyt saada miekanhaavoja mustelmista puhumattakaan. Sekavat kiistat kan-
tautuivat taas ylipäällikön korviin, ja kun hän vuoden 1658 lopussa veti ra-
kuunat Viipuriin, hän nimenomaan ilmoitti, että näiden kanssa yhtäikaa oli
Turkuun tultava todistajineen niiden, jotka tunsivat kärsineensä vääryyttä. Il-
meisesti Hornilla oli tällöin sota-oikeus mielessään.¹⁶

Muodollisesti erittäin kiinnostava juttu, joka osoitti, kuinka tärkeänä upsee-
rin mainetta pidettiin, sattui Ruokolahdella juuri ennen vuoden 1654 pääkatsel-

12 VA x 16:65 ja 75a Viipuri 13. 4. ja 18. 4. 1657.

13 VA x 16:80 ja 84v—85 Viipuri 25. 4. ja 2. 5. 1657.

14 VA f 1 Uusikaarlepyy 7. 1., 10. 1., 12. 1. ja 14. 1. 1657.

15 VA p 1 Uusikaupunki 21. 7., 31. 7., 7. 8. ja 18. 9. 1658.

16 VA p 1 Uusikaupunki 20. 9., 4. 10., 20. 10., 23. 10., 3. 11., 15. 11., 20. 11. (tässä maaherran
kirje) ja 22. 11. 1658.

musta. Rakuunarykmentin kapteeni Jakob Saxe oli kantaessaan valtiopäivärahoja ottanut rakuunatalonpoika Antti Jyrkiltä kattilan pantiksi. Vaikka Jyrki oli pyytämättä pian saanut kattilan takaisin, hän myöhemmin talonkatselmuksen aikana juovuspäissään oli syyttänyt kapteenia kattilanvarkaaksi. Tällöin läsnä olleet Saxen alaiset upseerit olivat heti kieltäytyneet toimimasta epäilyttävän miehen komennossa, ja pääkatselmuksessa Saxe oli erotettu. Lisäksi pääkatselmuksessa — ilmeisesti sota-oikeudessa — asia oli jätetty kihlakunnan oikeuden tutkittavaksi. Tällöin Jyrkin todistuksella selvisi kapteenin viattomuus.¹⁷ Asiaan joutui Saxen anomuksesta sekaantumaan sotakollegiokin, joka antoi Fabian Berndesille määräyksen palauttaa Saxe virkaansa, koska asia oli osoittautunut näin tuiki vähäpätöiseksi.¹⁸ Saxe ei kuitenkaan palannut virkaan edes vuonna 1656.¹⁹

7.8. Tarkoituksenmukaisuus oikeudenhoidon periaatteena

Jos edellä oikeudenhoidosta sanottua kootaan, todetaan, että sota-artikloita ei niiden tarkoittamalla tavalla luettu miehille säännöllisesti, niiden määräämistä rangaistuksista poikettiin yleisesti alaspäin, sotilastuomioistuimissa oli tapahtunut muutoksia, vakavista rikkomuksista ei syytetty sota-oikeudessa aina nostettu ja niin edespäin. On siis selvästi nähtävissä, että sota-artiklain määräyksistä poikettiin yhtä paljon kuin vanhentuneesta maanlaistakin prejudikaattien tai vain helpomman käytännön varassa. Oliko niin, että sota-artiklat olivat jo vesittyneet? Siitä ei ilmeisesti ollut kysymys. Sota-artiklat oli laadittu nimenomaan sotatilannetta varten, ja niiden tarkoituksena oli antaa armeijan johdolle hätätapauksessa voimakiehot käteen. Rauhan aikana olisi ollut kohtuutonta ja oikeustunnetta loukkaavaa, vieläpä kruunulle itselleen vahingollista, esimerkiksi ottaa sokeasti hengiltä mies, joka syyllistyi niin äärimmäisen tavanomaiseen rikkeeseen kuin impulssikarkuruuteen. Mutta toisaalta onneton oli epäilemättä se mies, joka huonosti kriisitilanteeseen ajoitetun rutiinimaisen karkaamisretkensä jälkeen totesikin joutuvansa ei rutiinimaiseen kujanjuoksuun vaan teloituspaijalle. Hänen oli luonnollisesti vaikea ymmärtää vain joutuvansa ajankohdan uhriksi tilanteessa, jossa varottava esimerkki haluttiin antaa sota-artiklain koko ankaruutta soveltaen. Oikeuden jumalataria väitetään sokeaksi: parempi olisi sanoa, että sota-oikeuden käytännössä jumalattaren miekka putosi kaikella voimallaan vain erään tarkoituksenmukaisuuden¹ määrääminä harvoina hetkinä, ja sattuma, eikä suinkaan rikkojan paha tahto, saattoi silloin määrätä sen, kuka miekan alle joutui.

17 VA jj 7:56—58 Ruokolahti 20.—21. 11. 1654.

18 KrA KrKR 1655:52 Fabian Berndesille 23. 2. 1655.

19 KrA Militiekontoret G II a Finsk Militiebook 1956:49, 584.

1 Tarkoituksenmukaisuudesta ks. *Makkonen* 1965, s. 148—151 ym.

8. SELUNHOITO JA SOTAPAPIT

8.1. Sotilassielunhoidon organisaatio ja tehtävät

”Että caicki onni ja menestys tule Jumalalda, ja caicken Christityn cansan tule händä palwella, nijnquin hän sanasans itzens ilmoittanut on. . .”

Näin alkaa Kustaa II Aadolfin sota-artiklain 1. pykälä.¹ Artiklain 16 ensimmäistä pykälää onkin tykkänään omistettu juuri uskonnollisille kysymyksille, siis yli kymmenes osa koko sota-artikloista. Näihin sisältyy sekä rangaistuksia uskontorikoksista että yleisohjeet sotilassielunhoitoa varten. Tärkeä oli sota-artiklain määräys, että joka aamu ja ilta oli pidettävä rukoushetki koko leirissä yhtäaikaan niin että leirin komentajan torvensoittajat ilmoittivat sen alkamisesta, ja kaikkien osastojen torvensoittajain ja rumpalien vastattua rukoushetki alkoi. Se päättyi samaten yhteiseen signaaliin. Jokaisena juhlapäivänä ja sunnuntaina oli pidettävä saarna, samaten kerran viikolla. Saarnaa kuulemaan koonnuttiiin samoin kuin rukouksiakin.²

Aivan vastaavat määräykset sisältyivät myös vuoden 1644 meriartikloihin. Laivastossa asia kuitenkin oli ongelmallisempi, sillä laivaston saarnaajia ei suinkaan riittänyt jokaiseen alukseen. Ettei määräyksestä silti olisi voitu pinnata, oli meriartikloissa erityinen kohta, joka määräsi, että papittoman laivan päällikön oli annettava jonkun laivansa lukutaitoisista illoin aamuin lukea rukous: lisäksi oli yhdessä laulettava virsi.³

Sota-artikloissa määrättyjä tehtäviä varten jokaisen jalkaväki- ja rakuunarykmentin esikuntaan kuului vuodesta 1630 lähtien rykmentinpastori sekä normaalisti kaksi alemmaa eli tavallista sotilaspappia (regementz präst; gemene präster t. kompagnie präster). Vastaavasti ratsuväen komppanian määrävahvuudessa oli aina saarnaaja (predikant), mutta sielunhoitajia ei toki ratsuryk-

1 Sota-artiklat 1642 I.

2 Sota-artiklat V, IX.

3 Meriartiklat, 2,3; vrt. *Zetterstén* 1903, s. 93—94; *Spens* 1942, s. 368—370. Tässä käytetään nimityksiä rykmentinpastori ja sotilaspappi rakuunain ja jalkaväen papeista ja saarnaaja ratsuväen ja laivaston papeista. Yhteisnimityksenä kaikille käytetään termejä sotapappi tai kenttäpappi.

mentissäkään ollut kolmea enempää, sillä sama pappi merkittiin usean kompanian vahvuuteen. Nimitykset eivät olleet täysin vakiintuneet, sillä sotilaspäätilikirjat ja rullat osoittavat, että predikant-nimitystä käytettiin usein myös jalkaväessä jopa rykmentinpastorin kohdalla, kun taas alempia sotilaspappeja saatettiin kutsua kappalaisiksi. Lopulta koko armeijaa varten oli jo sota-artikloissa määrätty erityinen kenttäkonsistori, joka hoiti kirkkokuria ja johon papiston edustajat osallistuivat ylipäällikön papin esimiehuudessa.⁴

Liivinmaan armeijasta onkin 1650-luvulta tiedossa kenttäsuperintendentti Johannes Rudbeck, samoin laivastosta.⁵ Sen sijaan Suomen rintamalla ei Venäjän-sodan aikana tällaista kenttäkonsistoria ilmeisesti ollut, sillä ylipäällikön esikuntaan ei kuulunut pappia. Näyttää siltä, että Viipurin tuomiokapituli sai käsitelläkseen ne uskontorikokset, jotka vieraan maan kenttäolosuhteissa olisivat kuuluneet kenttäkonsistorille. Eräessä oikeusjutussa sotakollegio näet nimenomaan viittaa Viipurin tuomiokapituliin.⁶ Turun tuomiokapitulissa taas ei kenttäarmeijaa koskeneita juttuja näy.

Ainoa sotapapin valtakirja, jonka kirjoittaja on Kaarle X Kustaan ajalta löytänyt, on Suomen ylipäällikön Kustaa Hornin vuoden 1657 lopussa antama ja osoitettu aatelislippueen saarnaajaksi nimitetylle Ambrosius Georgiille (Reclerus). Valtakirjassa luetellaan tarkoin papin velvollisuudet. Hänen piti pysyä pyhien kirjoitusten, Augsburgin tunnustuksen ja Uppsalan kokouksen päätösten takana, viljellä katkismuksen oppia, olla esimerkkinä miehille, estää juonet Hänen Majesteettiaan ja isänmaata vastaan ja kirkollisissa toimissaan tukeutua kirkkojärjestykseen ja käsikirjaan.⁷

Papin valvontatehtävään ei kuulunut ainoastaan virkamiehelle yleinen valtiorikosten ehkäisemisvelvollisuus, vaan hänen piti lisäksi valvoa, etteivät miehet syyllistyneet uskonnollisiin laiminlyönteihin ja rikoksiin: sota-artiklain mukaan papin oli nämä ilmoitettava asianomaisen esimiehelle rankaisemista varten.⁸

Katkismuksesta, kirkkojärjestyksestä ja käsikirjasta seurasi pääosa pappien velvollisuuksia, joita ei sota-artikloissa ollut erikseen tarpeen luetella. Käytännössä kenttäpappikin tukeutui Raamatun lisäksi lähinnä Jonas Raumannuksen kokoamaan teokseen *Manuale Finnicum*, jonka ensimmäinen painos oli vuodelta 1646 ja josta juuri 1650-luvulla otettiin kaksi uutta painosta.⁹ Käsikirjan lisäksi teokseen sisältyivät myös Sorolaisen Wähä *Cathechismus* sekä virsikirja.

4 Murray 1949, s. 195—197.

5 VA mm 10:225 Kokemäki 30. 6.—1. 7. 1659; ks. myös Svenska män och kvinnor 6 1949, s. 389; KrA Rullor (flottan) ser. I 1642—1664.

6 KrA KrKR 1657:1041 Kustaa Hornille 15. 12. 1657; samasta Baggen jutusta ks. s. 143.

7 KrA Militiekontoret G II b Finska Militieböcker Verifikationer 1658:19 Kustaa Horn 24. 11. 1657 Mäkrä.

8 Sota-artiklat XII.

9 *Pipping* 1856—1857 numerot 71 ja 94.

Silti se kooltaan oli niin pieni, että se vaikeuksitta kulki mukana kenttäoloissa. Sotapapin tehtävät eivät mitenkään poikenneet normaaliseurakunnan sielunhoitajan tehtävistä — eikä rykmentinpastorin seurakuntakaan jäänyt kohtuullista siviiliseurakuntaa pienemmäksi.¹⁰

Laivastossa seurakunta saattoi meriolosuhteissa olla aivan toinen kuin tuki-kohdissa toimittaessa, sillä laivastossa ei koskaan pantu monia saman seudun miehiä samaan alukseen, etteivät tappiot kävisi liian raskaiksi samalle pitäjälle. Meriartikloissa onkin nimenomainen määräys, ettei pappi saanut rajoittua vain oman rykmenttinsä sielunhoitoon, vaan hänen oli jaettava sakramenteja tasa-puolisesti kaikille.¹¹

Jalkaväessä rykmentinpastori erottui sotilaspapeista hieman suuremman palkkansa ansiosta. Ratsuväessä asia oli järjestetty siten, että vanhimmalle papille merkittiin normaalioloissa neljä komppaniaa, joista hän sai palkkansa, ja nuoremmat saivat kumpikin tyytyä kahteen. Vanhin pappi näyttää olleen tavallisesti myös everstin komppanian saarnaaja, mutta poikkeukseton tämäkään sääntö ei ollut, vaan esimerkiksi Hämeen ratsurykmentin Johannes Rökman, joka oli neljän komppanian vanha saarnaaja, ei palvellut everstin komppaniasa.

Kaarle X Kustaan sotaretket sekoittivat järjestelmän luonnollisesti kokonaan. Kun papit vaihtuivat tiheään (ks. LIITETTÄ VII), jouduttiin usein tilanteeseen, jossa koko rykmentissä oli vain yksi pappi tai jossa jollekin erilliselle osastolle jouduttiin määrävahvuuden täyttämiseksi lainaamaan naapuriosastosta tai peräti siviilivirasta pappia, ja palkkausjärjestelyt, jotka tässä on sivuutettava, tuottivat epäilemättä harmaita hiuksia rykmentinkirjureille. Erityisen vaikeaksi näyttää muodostuneen vuosi 1657, jolloin sekä eri sotakenttien tappiot että rutto veivät pappeja. Kuten LIITTEEN VII tilasto-osa osoittaa, Kaarle X Kustaan aikana vakinaisten rykmenttien pappiskanta vaihtuikin niin perusteellisesti, että vuonna 1654 palvelleista 37 papista oli vuonna 1660 palveluksessa enää viisi miestä. Näistä oli kolme, Turun jalkaväkirykmentin Jeremias Agricola, Uudenmaan itäisen jalkaväkirykmentin Josephus Laurentii ja Porin jalkaväkirykmentin Abraham Sonck, ollut palveluksessa jo vuonna 1653 tai sitä ennen, Sonck jo 1640-luvulla. Vuoden 1654 yhdeksästä tulokkaasta taas koko Kaarle X Kustaan ajan läpi jaksoi sotapappeina vain kaksi, Hämeen—Uudenmaan ratsurykmentin Ericus Nicolai (Istmenius) sekä Porin rykmentin sotilaspappi Erik Fabringius, joka on myös ainoa, joka tilien mukaan jäi samaan virka-asemaan koko ajaksi.

10 Vrt. esim. *Jokipii* 1959, s. 212—213; *Lehtinen* 1963, s. 65; *Lehtinen* 1967, s. 114; *Pekka Lappalainen* I:1 1970, s. 546; *Kallio* 1972, s. 136.

11 Meriartiklat 4, vrt. 16; ks. myös *Stormbom* ÅO 1956, s. 51—52.

8.2. Tuomiokapituli, sotaväki ja sotapapit

Sotaväelle asetti sotapapit asianomaisen hiippakunnan tuomiokapituli. Tätä sota-artiklain määräystä¹ noudatettiin niin tarkoin, että esimerkiksi ne sotapapit, jotka vuosina 1656—1660 astuivat virkaan Turun hiippakunnan alueeseen kuuluvissa rykmenteissä, esiintyvät virkaan tullessaan yhtä poikkeusta lukuun ottamatta näiltä vuosilta säilyneissä tuomiokapitulin pöytäkirjoissa. Silloinkin, kun ylipäällikkö tappioiden vuoksi joutui kentällä ylentämään esimerkiksi sotilaspapin rykmentinpastoriksi² tähän jälkikäteen pyrittiin hakemaan vahvistus tuomiokapitulista.

Tavallista näyttää olevan, että aloite jonkin viran täyttämiseksi tai jonkun tietyn henkilön ottamiseksi tuli tuomiokapitulille asianomaiselta joukko-osastolta. Tällä tavalla täytettiin esimerkiksi Yxkullin ratsuväkirykmentin saarnaajan virka, jolloin Johannes Gregorii Favorinus tuli virkaan, Pohjanmaan rykmentin kotijoukkojen sotilaspapin virka keväällä 1657, jolloin siihen tuli Henrik Kauhanen rykmentinkomentajan nimenomaisesta pyynnöstä ja Turun ja Porin ratsurykmentin saarnaajan virka keväällä 1658, jolloin Suomessa käynyt evers-tiluutnantti valitsi kahdesta ehdokkaasta Henricus Petrin (Procopaeus). Kesällä 1658 Johan Galle pyysi uutta pappia Hämeen ja Uudenmaan ratsurykmentilleen, jolloin asia lopulta ratkesi kompromissiin rykmentissä kauan palvelle Ericus Nicolain (Istmenius) ja suositetun Israel Alfthanin välillä.³

Mutta kun eräitä kertoja mies, jonka tuomiokapituli nimitti virkaan, ei ilmestykään asianomaisen osaston sen enempää rulliin kuin tileihinkään, on usein vaikea päättää, mistä tämä johtui. On vielä ymmärrettävissä, että vuoden 1656 sekasortoisissa oloissa johonkin vakinaiseen rykmenttiin nimitetty mies esiintyykin tileissä ylimääräisten osastojen pappina,⁴ että joissakin tapauksissa upseerien ehdoton ”ei” on pannut sulun pyrkijälle, vaikka sota-artiklain mukaan tarjottuun olisi pitänyt tyytyä,⁵ tai että asia on tuomiokapitulin itsensäkin epäroityä pysähtynyt ylipäällikköön tai sotakomissaariin.⁶ Tavallisin syy lienee kuitenkin se, että oli nuoria miehiä, jotka koettivat lyödä jos jonkinlaista mutkaa, ettei heidän olisi tarvinnut lähteä sotakentille papiksi tai palata lomalta.⁷ Nimenomaisia kieltäytymisiä ei ole monta, mutta oireellista on, että tuomioka-

1 Sota-artiklat XIII.

2 Esim. KrA KrKBB 1657:2:515 B. Mellin 10. 1. 1657 Narva.

3 Turun tuomiokapituli 20. 12. 1656 SKST 2 1899, s. 27; 20. 3. 1657 SKST 2 1899, s. 57; 14. 5. 1658 SKST 2 1899, s. 175; 11.—27. 7. 1658 SKST 2 1899, s. 212; vrt myös Carl Bäckin valitsema Johannes Laurentii Herclerus 14. 6. 1659; SKST 3 1902, s. 310, 311.

4 Ambrosius Georgii Turun tuomiokapituli 8. 9. 1657 SKST 2 1899, s. 11.

5 Turun tuomiokapituli 8. 3. ja 9. 3. 1659 SKST 3 1902, s. 275—276; vrt. Sota-artiklat XIII.

6 Turun tuomiokapituli 28. 6. 1659 SKST 3 1902, s. 319.

7 Turun tuomiokapituli 22. 11. 1656, 16. 7. 1657, 7. 5., 20. 6. ja 11. 7. 1658 SKST 2 1899, s. 17, 94, 170, 195 ja 205.

pituli joutui nimenomaan uhkaamaan, että muutakaan virkaa ei tulisi sotapapeudesta kieltäytyneille ja ettei näiden myöhemmin kannattaisi valittaa leivättömyyttään.⁸ Mutta sittenkin jää vielä selvittämättömiä tapauksia, joissa osaansa tyytyväinenkään nimitetty ei astu palvelukseen.⁹ On tosin tietysti mahdollista, että palveluksessa ollut mies ei ehtinyt edes päästä tileihin tai rulliin ennen varhaista kuolemaansa.

Haluttomuuteen lienee yhtenä syynä ollut palkan pienuus, johon sotakollegiokin kiinnitti huomionsa jo ennen sotakauden alkua toteamalla, että kunniallinen pappi ei näkynyt saavan tarpeellisia menojaan palkallaan suoritetuksi. Kollegio ehdotti, että asiaa parannettaisiin jättämällä rykmentteihin vain kaksi sielunpaimenta, joista rykmentinpastori hoitaisi myös toista sotilaspapin tehtävää ja saisi siitä palkan,¹⁰ mutta päätilien mukaan nimenomaisesti näin tehtiin ainoastaan kolmessa rykmentissä ja niistä vain Savon jalkaväkirykmentissä vuodesta 1655 alkaen, muut tulivat mukaan vasta tappioiden sekoitettua viranhoidon muutenkin.

Kovin harvinainen oli sellainen hengenmies kuin Martinus Petri Costenius, joka omasta aloitteestaan pyysi päästä yleensä sotaväen alaisuuteen — tämäkin Laitilan mies tosin vasta sitten kun hänen yrityksensä päästä veljensä Antti Rundelin alaiseksi Kyrön linnakkeeseen olivat kariutuneet. Ällistynyt tuomiokapituli lupasi hänelle heti pääsyn sotapapiksi ja toteutti lupauksensa. Silti Martinusta ei mainita sotilasasiakirjoissa, ja tuomiokapitulilissakin hän vain vilahtaa tämän jälkeen. Syynä voi olla se, että konsistori ei lopultakaan arvostanut Martinuksen kykyjä kovin korkealle: sotapapiksikaan ei toki päässyt kuka tahansa.¹¹ Ainakin yhdessä tapauksessa on tieto siitä, että jo nimitetty mies, jonka suomen kielen taito osoittautui epäiltäväksi, joutui pitämään miehilleen koesaarnan, ja nimenomaisena uhkana oli, että epäonnistuessaan mies kutsuttaisiin takaisin. Kaikki meni onnellisesti, sillä Henrik Stigelius sai pysyä virassaan. Tutkinto kapitulissa ja koesaarna siellä olivat pakollisia kaikille papiksi pyrkiville. VÄINÖ PERÄLÄ onkin osoittanut, että tarkastelukauteen sattuva Eskil Petrauksen piispuusaika kiristi vaatimuksia.¹²

Toisaalta on hajatietoja ylioppilaista, joita suorastaan on mainittu papeiksi ja jotka ovat lähteneet sotaväen mukana. Heitä ei kuitenkaan näy sen enempää

8 Turun tuomiokapituli 19. 1. 1657 ja 16. 7. 1657 SKST 2 1899, s. 37 ja 94.

9 Esim. Mathias Apollonius ja Paulus Kerponius Turun tuomiokapituli 18. 7. 1656 ja 18. 7. 1657 SKST 2 1899, s. 4 ja 96; tuonnempana ks. Talpaeus.

10 KrA KrKP 19. 5. 1655.

11 Turun tuomiokapituli 22. 8., 22. 11. ja 10. 12. 1656; 19. 1. ja 22. 1. 1657 ja 21. 8. 1661 SKST 2 1899, s. 7, 18, 24, 37, 47 ja SKST 3 1902, s. 341; *Perälä* 1928, s. 171, Costeniuksesta ja Rundelistä ks. myös *Pohjolan-Pirhonen* 1973; s. 614—616.

12 Henrik Stigelius Turun tuomiokapituli 9. 6. 1659; ks. myös 14. 6. ja 15. 6. 1659 SKST 3 1902, s. 309, 310 ja 311; lähemmin *Perälä* 1928, s. 168—169, 174—176.

tuomiokapitulin papereissa, rullissa kuin tilikirjoissakaan, ja on mahdollista, että tällaiset henkilöt ovat olleet sodassa päästäkseen joukkoon sopeutumaan ja saadakseen tältä sitten suosituksen virkaan. Costenius — itse sotapapin poika — on tietenkin voinut kuulua myös tähän ryhmään, mahdollisesti vain saarnaluvan saaneena.¹³

LIITTEEN VII tilasto-osastossa on tietoja sotapappien opiskelusta. Vain noin puolesta koko joukkoa on tietoja olemassa. Näistä selvä enemmistö, 33 miestä, oli oman yliopiston kasvatteja; Tartto (9) ja Uppsala (7) tulivat kaukana takana, ja vain yksi — myöhempi Viipurin piispa Petrus Brommius — oli Saksan-kävijöitä, hänkin sotapappina pääasiassa oman toimensa ohella. Runsaasta tietymättömien joukosta (39) huolimatta voi tuskin olettaa, että joukossa olisi ollut yliopistoa käymättömiä ”teinipappeja”, pikemminkin joukon suuruuden ovat aiheuttaneet matrikkeliä epätäydellisyys, sukunimivaihdokset ja se, että tässä ei ole ollut mahdollista lähteä kaikin keinoin miehiä jäljittämään. Silti vaatimukset olivat jossain määrin venyvät. Niinpä ratsumestari Axel Ljustra vuonna 1659 Tanskan-sotaan valmistuessaan sai uuvutusvoiton tuomiokapitulista, kun ei hyväksynyt tämän esittämiä pappeja vaan piti kiinni ehdottamastaan ylioppilaasta Henricus Jacobi Talpaeuksesta. Tuomiokapitulin piti lopulta päätää, että piispa vihkiköön Talpaeuksen papiksi, että sotaan lähtijät saisivat saarnaajan mukaansa. Talpaeuskin on silti niitä, jotka eivät ilmesty tileihin. Jotakin kummallista asiassa on, sillä neljällä muulla saman osaston komppanialla on Andreas Forsman saarnaajana, mutta Ljustran komppania on ilman. Syystä, jota ei mainita, Talpaeus oli jäänyt ”omatta syyttään” kotiin, mutta Ljustra oli luvannut auttaa häntä taloudellisesti.¹⁴

Selvästi kuitenkin näyttää siltä, että sekä tuomiokapituli että ennen kaikkea rykmentit pitivät tärkeänä sitä, että sotapapit olivat muun joukon hyväksymiä. Köyhä sotapappi, joka uskollisesti jakoi miestensä kanssa sotaretken vaivat, sai kaiken katoavuuden keskellä helposti ympäristönsä hyväksymisen ja sen kautta myös tyydytystä työstään. Esimerkiksi Hämeen jalkaväkirykmentin sotilaspappi Bartholdus Henrici oli everstinsä kirjeestä päätellen juuri tällainen miesten mieleinen pappi: eversti suositteli kirjeessään sotakollegiolle, että tämä Liivinmaan joukkojen Puolan-sotaretken läpi rähjäytynyt mies saisi täyden rykmentinpastorin palkan vuodelta 1656. Näin kävikin.¹⁵ Toisaalta uskollisen sotapapin ura saattoi muodostua lyhyeksi: Bartholdus Henrici ehti nauttia uudesta asemas-

13 Paulus Simonis ja Bartholdus Simonis Göös, ks. VA mm 9:247 Eurajoki 26. 6. 1656 ja mm 10:225 Kokemäki 30. 6.—1. 7. 1659. Saarnaluvan ja pappisvihkimyksen erosta ks. *Perälä* 1928, s. 169.

14 Turun tuomiokapituli 8. 3., 9. 3., 28. 4., 29. 4. ja 15. 12. 1659 SKST 3 1903, s. 275, 276, 292, 293 ja 380. KrA Militiekontoret G II a Finsk Militiebook 1659:514, 1351—1353, G II b 1659; 1803—1804.

15 KrA KrKBB 1657:2:515 B. Mellin 10. 1. 1657 Narva.

taan vajaat kaksi vuotta, ja hän lienee menehtynyt vuoden 1657 moniin sotatauteihin. Tai ura saattoi päättyä tuleen ja savuun, kuten rakuunarykmentin molemmille papeille kävi vuonna 1657: yhdessä rykmenttinsä jäljellejääneiden kanssa he kuolivat joko Tykoczinin linnan puolustuksen aikana tai sen räjähtäessä liettualaisrynnäkön hetkellä.

Varsin pienillekin osastoille katsottiin välttämättömäksi saada säännöllisesti kuulla Jumalan sanaa. Niinpä edellä mainittuun Kyrön linnakkeeseen määrättiin herra Christernus Maalahdelta papiksi — siis hieman yli sadalle miehelle.¹⁶ Kun sotaväen kotimainen osa oli kaksikielinen, sielunhoito tuotti joskus omat ongelmansa. Niiden vuoksi sai töitä esimerkiksi Tukholmassa olleen meriväen suomalainen pappi Andreas Neostadius. Kesäkuussa 1656 tämä lähetettiin Wrangelin laivaston mukana Suomenlahdelle, koska hän osasi saarnata sekä suomeksi että ruotsiksi. Seuraavana talvena osoittautui, että kaartin kapteeni Adolf Fredrik Taube oli ottanut Neostadiuksen papiksi myös kaartinkomppanian ummikkosuomalaisille. Hän oli kuitenkin sivuuttanut virkatien ja syrjäyttänyt linnansaarnaajan. Niinpä hän sai sotakollegiolta määräyksen, että miesten oli periaatteessa kuunneltava linnan jumalanpalvelusta, mutta ne suomalaiset, jotka vielä eivät hyvin osanneet ruotsia, saivat mennä Tukholman suomalaisen seurakunnan kirkkoon. Kyseessä ei siis ollut mikään kielellinen yhtenäistämistoimenpide, vaan lähinnä linnansaarnaajan oikeuksien valvominen. Esimerkiksi sairaille sai periaatteessa jakaa sakramenteja vain linnansaarnaaja, mutta hänen piti aina lähettää asialle suomalainen pappi, ellei sairas kaartilainen täydellisesti ymmärtänyt ruotsia.¹⁷

Samaten kun pohjalaisia kesällä 1659 sijoitettiin Vaxholmiin ja Dalaröhön, sotakollegio aluksi osoitti Vaxholmin vierailevaksi papiksi Tukholman suomalaisen papin, mutta jo kuukauden kuluttua Vaxholm sai oman suomalaisen pappinsa. Dalarössä asia lienee heti alkuun järjestetty sikäläisen suomea jotenkin osaavan kappalaisen avulla.¹⁸ Molemmissa oli kysymys erillisistä täydennysjoukoista, joissa sotakollegio mahtavuudessaan hoiti väliaikaisiksi katsotut virkamääräykset vastoin artikloita tuomiokapituliin lainkaan yhteyttä ottamatta.

Omakielisestä sielunhoidosta huolehtimista osoittaa sekin, että Turun piispa lähetti vuonna 1657 Skeppsholmenilla Tukholmassa palvelevia suomalaisia varten suomenkielisen Raamatun, virsikirjan ja käsikirjan, ja Neostadiukselle myönnettiin amiraliteetissa ilman muuta 18 hopeataria näiden maksa-

16 Turun tuomiokapituli 22. 11. 1656 SKST 2 1899, s. 18. Myöhemmin linnakkeen pappina oli herra Thomas, ks. nn 62:232v. Professori Mauno Jokipiin antama tieto.

17 KrA KrKR 1657:56 A. F. Taubelle 20. 2. 1657; Kaartin suomalaisista ks. *Tersmeden* 1966, s. 215—216; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 66; keskustelun merkityksestä luterilaisessa rip-pikäytännössä ks. mm. *Lempiäinen* 1963, s. 70—, erit. s. 198—221.

18 KrA KrKP 12. 8. 1659 ja 13. 9. 1659.

miseen.¹⁹ Sielunhoidon välttämättömyystarvikkeet kuuluivat muutenkin luonostaan sotaväen menoihin, kuten esimerkiksi ehtoollisviini ja öylätit.²⁰ Sen sijaan hartauskirjallisuutta pappi joutui hankkimaan omalla kustannuksellaan.²¹

8.3. Siirtyminen siviilivirkaan

Sotapapeilla oli yksi etu, jota muilla sotapalveluksessa olleilla ei juuri ollut. He näet saattoivat siirtyä edullisempaan siviilivirkaan. Edellä on todettu, että kierto sotapapin viroissa oli verraten nopeaa. Yksi syy tähän tietenkään on Kaarle X Kustaan sotajakso, joka tuotti tappioita, mutta toisaalta sotajakso vaikutti asiaan sikäläkin, että sotapapit olivat tavallista herkempiä anomaan siirtoa siviilivirkaan. Esimerkiksi Gregorius Krusilander katsoi jo viisi vuotta armeijaa palveltuaan vuonna 1657, että sotatie jo riitti ja pyysi siviilivirkaa.¹ Samaten Turun tuomiokapituli sääli selvästi Jacobus Johannes Gudzeusta, jonka Uudenmaan läntisen rykmentin miehet olivat kuolleet melkein viimeistä myöten, joka oli vanha mies ja ”kärsinyt paljon tässä sodassa”. Tuomiokapituli suositteli lämpimästi ylipäällikölle ja Viipurin tuomiokapitulille, että asianomainen saisi haluamansa Lapinjärven kirkkoherranviran, kuten tapahtuikin.² LIITTEESTÄ VII ja sen tilasto-osasta on todettavissa, että koko sotapappien joukosta 38 eli 2/5 toimi myöhemmin siviiliviroissa. Siviilivirkaan päätyneiden todellinenkin määrä pysähtyneenä lähelle tätä lukua, sillä 30 miestä, joista ei ole tietoa, kuulunevat pikemminkin Kuollut palveluksessa -ryhmän 17 miehen lisäksi kuin siviiliseurakuntiin. Päinvastaisia tapauksia, joissa asianomainen olisi siirtynyt pysyvästä siviilivirasta sotapapiksi, ei näytä olevan yhtään. Tämänäsuuntaiset tapaukset näyttävät olevan sellaisia, joissa varuskunnan papin tehtävät sai asianomaisessa kaupungissa siviilivirassa toiminut mies. Knut Carlman, joka mahdollisesti on hoitanut Uudenkaarlepyyn kappalaisenvirkaa, ei myöskään kelvanne tässä esimerkiksi, sillä koko kappalaisenvirka on erittäin epävarma. Sen sijaan päinvastaisia siirtymisiä — sekä kappalaisiksi että kirkkoherroiksi — on niin paljon, että voidaan varmasti sanoa kenttäpapin virassa olleen työntöä ja siviilivirassa vetoa. Suoranaisestikin tämä näkyy niistä lukuisista anomuksista, joita sotapapit tuomiokapitulille yhtenäen esittivät.

Sotapappina suoritettu palvelus olikin selvästi maallisen esivallan arvosta-

19 KrA AmKP 4. 6. 1657.

20 KrA MR 1657:30:57; MR 1658:31:25.

21 KrA KrKBB 1655:2:515 B. Mellin 10. 1. 1657 Narva.

1 Turun tuomiokapituli 18. 7. 1657 SKST 2 1899, s. 96.

2 Turun tuomiokapituli 26. 5. 1658 SKST 1899, s. 186. Mainittujen pappien vaiheista ks. LIITE VII.

maa — seurakunnan ja tuomiokapitulin mielestä joskus liikaakin. Kun Johannes Rökman oli toiminut peräti 16 vuotta ja Johan Frisius 11 vuotta sotaväenosastojen sielunhoitajina, he hyvinkin olivat kirkkoherranvirkaan ansioituneita, ja heidän työlästymisensä armeijan leipään jo ymmärtää. Tuomiokapitulin pitkämielisyys Rökmania kohtaan kesti nekin monet harmit, jotka tämä aiheutti koettaessaan saada sotilasvirastaan vielä vuoden 1658 palkan ja hangotellessaan puolisen vuotta ennen kuin suostui ottamaan Vanajan kirkkoherran viran vastaan — kuningas oli näet antanut hänelle valtakirjan Kalantiin, jonka viran täyttö kuitenkin riippui Vaasaporin kreivittären patronaattioikeudesta. Rökmanin vastahakoisuus Vanajaan on kyllä sikäli puolustettavissa, että vastaanotto siellä oli ollut ymseähkö.³

Pari kertaa näkyy selvästi, että nimenomaan sotapalveluksessa luodut suhteet — joita papit kursailematta käyttivät hyväkseen — ovat auttaneet kenttäpappia eteenpäin.⁴ Johan Georgii Krook tuli Insoon kirkkoherraksi sotamarsalkka Gustaf Adolf Lewenhauptin osoittamasta suosiosta⁵ — Krook oli sielunpaimenena juuri siinä Viipurin ja Savonlinnan läänin ratsurykmentissä, jonka sotamarsalkka toi mukanaan Baltiasta Suomen ylipäälliköksi tullessaan. Toinen tapaus, jossa sota-ansioihin nimenomaan viitattiin, oli kenraalimajuri Erik Krusen Thomas Pachaleniukselle suoma Kiskon kirkkoherranvirka, josta tässä tapauksessa patronuksen ja kirkkoherran aikaisemmat kosketukset eivät ole yhtä helposti selvitettävissä.

Ainoa Kaarle X Kustaan suomalaisista sotapapeista, joka kohosi ylimpään kirkolliseen virkaan, oli Petrus Brommius, sama mies, joka oli tietävästi ainoa valtakunnan ulkopuolella opintonsa suorittanut sotapappi, sittemmin Viipurin piispa. Tosin Brommiuskin toimi varsinaisesti muussa kuin sotapapin virassa, ja sai viimeksimainitun vain väliaikaiseksi sivuvirakseen, joten häntä ei mitenkään voida pitää edustavana tapauksena. Mutta varmuudella voidaan sanoa, että jos sotapappi vältti sen ainakin sodan aikana todennäköisimmän kohtalon, että mainen vaellus katkesi tautiin tai sodan liekkeihin, hän halutessaan melkoisella varmuudella saattoi päättää uransa rauhallisessa seurakunnassa,⁶ johon kuninkaan valtakirja, tuomiokapitulin toimenpiteet ja vielä mahdollisesti donataarin suosio olivat mutkien kautta hänet vieneet.

3 Turun tuomiokapituli mm. 8. 9. 1656, 11. 6., 11. 7., 26. 7., 27. 7., 7. 9., 8. 9. ja 8. 11. 1658; 18. 6., 30. 6. 1659 jne. SKST 2 1899, s. 11, 191, 205—209, 212, SKST 3 1902, s. 226, 241, 314, 355—356.

4 Hallituksen, tuomiokapitulin ja patronusten kiistojen taustasta ks. lähemmin *Perälä* 1928, s. 176—179.

5 *Suolahti* 1919, s. 107—108.

6 *Suolahti* 1919, s. 269 huomauttaa, että sotapapeista polveutui kuitenkin vain harvoja papipissukuja.

LIITTEET

LIITE I ARMEIJAN JA LAIVASTON RYKMENTTIEN PÄÄLLYSTÖJÄRJESTELMÄ 1650-LUVULLA

Päällystöryhmä	Jalkaväki ja rakuunat	Ratsuväki	Tykkiväki	Laivasto
Rykmentinpäällystö	eversti ¹ everstiluutnantti ¹ majuri ¹ majoitusmestari rykmentinpastori 2 sotilaspappia rykmentinkirjuri (sotaoikeuden kirjuri) ² (sotaoikeuden vääpeli) ² parturi (välskäri) 3 parturin kisälliä rykmentinprofossi 3 profossia	eversti ¹ everstiluutnantti ¹ majuri ¹ majoitusmestari rykmentinkirjuri patarumpali	eversti everstiluutnantti majuri	majuri saarnaajat rykmentinkirjuri parturit
Komppanianpäällystö — upseerit	kapteeni luutnantti vänrikki	ratsumestari luutnantti kornetti	kapteeni luutnantti vänrikki	kapteeni luutnantti aliluutnantti
— aliupseerit	vääpeli kersantti	3 korpraalia saarnaaja	tykkijunkkari kersantti	laivuri (3 astetta) perämies (3 astetta)
— alempi päällystö	kirjuri lippumies muonittaja varusmestari	kirjuri muonittaja majoitusmestari parturi trumpetisti	konstaapeli oppilaskonstaapeli	konstaapeli
— soittajat	2 rumpalia piipari			
— muut	6 korpraalia	kengitysseppä profossi	käsityöläiset	ylilaivamies
Miehistö	ruotumestari musk./ piikkim./ rakuuna	ratsumies	hanslankari	laiva-/ pyssymies

1 Kukin näistä samalla oman komppaniansa päällikkö

2 Ei vakinaisesti palkattuina — ks. lukua 7.3.

Asetelma perustuu KrA:n sarjoihin
Militiekontoret G II a Finska Militieböcker
Rullor
Rullor (flottan) ser I 1642—1664.

LIITE II: 1 SUOMEN VÄENOTOT 1654—1660. ABSOLUUTTISET ALOKASMÄÄRÄT VUOSITTAIN,
LÄÄNEITTÄIN JA SOSIAALIRYHMITÄIN

166

	POHJANMAA				TURKU—PORI				HÄME—UUSIMAA				VIIP—SAVL.			
	Vkr	Räl	Yht	Irt	Vkr	Räl	Yht	Irt	Vkr	Räl	Yht	Irt	Vkr	Räl	Yht	Irt
1654	1	39	39		33	..	33		33	56	89		5	6	11	
	2	64	64		13	..	13		28	28	56		72	39	111	
	3	2	2		5	..	5		8	10	18		70	28	98	
	4	18	18		2	..	2		13	15	28		54	10	64	
	5	75	75		9	..	9		9	29	38		—	2	2	
	6	1	1		—	130	130		3	10	13		4	36	40	
	7	199	199	3	62	130	192	6	94	148	242	24	205	121	326	56
1655	1	19	19		28	..	28		29	46	75		35	5	40	
	2	62	62		5	..	5		25	32	57		37	43	80	
	3	11	11		3	..	3		15	18	33		27	32	59	
	4	23	23		4	..	4		26	9	35		15	11	26	
	5	49	49		9	..	9		8	16	24		3	2	5	
	6	4	4		3	122	125		1	3	4		4	17	21	
	7	168	168	19	52	122	174	3	104	124	228	12	121	110	231	34
1656	1				33	..	33		31	49	80		28	3	31	
	2				1	..	1		20	23	43		29	10	39	
	3				3	..	3		15	9	24		26	6	32	
	4				2	..	2		18	10	28		22	1	23	
	5				9	..	9		5	8	13		2	1	3	
	6				—	111	111		4	4	8		5	55	60	
	7				48	111	159	8	93	103	196	6	112	76	188	31
1957	1	32	32		34	..	34		54	105	159					
	2	122	122		7	..	7		51	118	169					
	3	25	25		—		21	39	60					
	4	51	51		8	..	8		28	32	60					
	5	98	98		1	..	1		11	34	45					
	6	5	5		3	324	327		—	9	9					

	2	143	143	10	..	10	8	22	30						
	3	48	48	3	..	3	9	19	28						
1658	4	22	22	1	..	1	1	6	7						
	5	140	140	2	..	2	1	17	18						
	6	7	7	—	176	176	1	13	14						
	7	415	415	36	176	212	8	45	133	178	13				
	1			6	19	25		48	38	86					
	2			15	24	39		15	14	29					
	3			6	7	13		12	9	21					
1659	4			8	8	16		7	12	19					
	5			3	19	22		13	52	65					
	6	164	164	2	13	15		2	5	7					
	7	164	164	40	90	130	1	97	130	227	8				
	1			11	..	11		31	49	80					
	2			7	..	7		5	27	32					
	3			1	..	1		3	13	16					
1660	4	—		1	..	1		7	11	18					
(I)	5			4	31	35		2	30	32					
	6			2	95	97		2	8	10					
	7			26	126	152		50	138	188	32				
	1	15	15	7	..	7		21	75	96		37	49	86	
	2	102	102	14	..	14		11	25	36		29	36	65	
	3	12	12	4	..	4		4	6	10		17	24	41	
1660	4	26	26	3	..	3		4	7	11		6	6	12	
(II)	5	152	152	3	28	31		3	14	17		—	—	—	
	6	1	1	4	125	129		—	11	11		7	21	28	
	7	308	308	35	153	188	7	43	138	181		96	136	232	48

LIITE II:2 SUOMEN VÄENOTOT 1654—1660. PROSENTTISET OSUUDET VUOSITTAIN,
LÄÄNEITTÄIN JA SOSIAALIRYHMITTÄIN

	POHJANMAA		TURKU—PORI				HÄME—UUSIMAA				VIIP.—SAVL.				
	Räl	Irt	Vkr	Räl	Yht	Irt	Vkr	Räl	Yht	Irt	Vkr	Räl	Yht	Irt	
1654	1	19,6	53,2		17,2		35,1	37,8	36,8		2,4	5,0	3,4		
	2	32,2		21,0		6,8	29,8	18,9	23,1		35,1	32,2	34,0		
	3	1,0		8,1		2,6	8,5	6,8	7,4		34,2	23,1	30,1		
	4	9,0		3,2		1,0	13,8	10,1	11,6		26,3	8,3	19,6		
	5	37,7		14,5		4,7	9,6	19,6	15,7		—	1,7	0,6		
	6	0,5		—	100,0	67,7		3,2	6,8	5,4		2,0	29,7	12,3	
	7	100,0		100,0	100,0	100,0		100,0	100,0	100,0		100,0	100,0	100,0	
	98,5	1,5	31,3	65,7	97,7	3,0	35,4	55,6	91,0	14,7	53,6	31,7	85,3	14,7	
1655	1	11,3	53,8		16,1		27,9	37,1	32,9		28,9	4,5	17,3		
	2	36,9		9,6		2,9	24,0	25,8	25,0		30,6	39,1	34,6		
	3	6,5		5,8		1,7	14,4	14,5	14,5		22,3	29,1	25,5		
	4	13,7		7,7		2,3	25,0	7,3	15,3		12,4	10,0	11,3		
	5	29,2		17,3		5,2	7,7	12,9	10,5		2,5	1,8	2,2		
	6	2,4		5,8	100,0	71,8		1,0	2,4	1,8		3,3	15,5	9,1	
	7	100,0		100,0	100,0	100,0		100,0	100,0	100,0		100,0	100,0	100,0	
	89,8	10,2	29,4	68,9	98,3	1,7	43,3	51,7	95,0	5,0	45,7	41,5	87,2	12,8	
1656	1		68,7		20,7		33,3	47,6	40,8		25,0	3,9	16,5		
	2		2,1		0,6		21,5	22,3	21,9		25,9	13,2	20,8		
	3		6,2		1,9		16,1	8,7	12,3		23,2	7,9	17,0		
	4		4,2		1,3		19,4	9,7	14,3		19,6	1,3	12,2		
	5		18,8		5,7		5,4	7,8	6,6		1,8	1,3	1,6		
	6		—	100,0	69,8		4,3	3,9	4,1		4,5	72,4	31,9		
	7		100,0	100,0	100,0		100,0	100,0	100,0	100,0		100,0	100,0	100,0	
			28,7	66,5	95,2	4,8	46,0	51,0	97,0	3,0	51,1	34,7	85,8	14,2	
1657	1	9,6	64,1		9,0		32,7	31,1	31,7						
	2	36,7		13,2		1,9	30,9	35,0	33,7						
	3	7,5		—		—	12,7	11,6	11,9						
	4	15,3		15,1		2,1	17,0	9,5	11,9						
	5	29,4		1,9		0,3	6,7	10,1	9,0						
	6	1,5		5,7	100,0	86,7		—	2,7	1,8					
	7	100,0		100,0	100,0	100,0		100,0	100,0	100,0					

1658	3	11,6	8,3	1,4	20,0	14,3	15,7							
	4	5,3	2,8	0,5	2,2	4,5	3,9							
	5	33,7	5,6	1,0	2,2	12,8	10,1							
	6	1,7	—	100,0	83,0	2,2	9,8	7,9						
	7	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0						
		100,0	—	16,4	80,0	96,4	3,6	23,6	69,6	93,2	6,8			
		1		15,0	21,1	19,2	49,5	29,2	37,9					
1659	2		37,5	26,7	30,0	15,5	10,8	12,8						
	3		15,0	7,8	10,0	12,4	6,9	9,2						
	4		20,0	8,9	12,3	7,2	9,2	8,4						
	5		7,5	21,1	16,9	13,4	40,0	28,6						
	6	100,0		5,0	14,4	11,6	2,0	3,9	3,1					
	7	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0						
		100,0	—	30,5	68,7	99,2	0,8	41,3	55,3	96,6	3,4			
1660 I	1		42,3	7,2	62,0	35,5	42,6							
	2		26,9	4,6	10,0	19,6	17,0							
	3		3,8	0,7	6,0	9,4	8,5							
	4	—	3,9	0,7	14,0	8,0	9,6							
	5		15,4	24,6	23,0	4,0	21,7	17,0						
	6		7,7	75,4	63,8	4,0	5,8	5,3						
	7		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0						
			17,1	82,9	100,0	—	22,7	62,7	85,4	14,6				
1660 II	1	4,9	20,0	3,7	48,8	54,4	53,0	38,5	36,0	37,1				
	2	33,1	40,0	7,5	25,6	18,1	19,9	30,2	26,5	28,0				
	3	3,9	11,4	2,1	9,3	4,3	5,5	17,7	17,7	17,7				
	4	8,4	8,6	1,6	9,3	5,1	6,1	6,3	4,4	5,2				
	5	49,4	8,6	18,3	16,5	7,0	10,1	9,4	—	—	—			
	6	0,3	11,4	81,7	68,6	—	8,0	6,1	7,3	15,4	12,0			
	7	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0			
	100,0	—	17,9	78,5	96,4	3,6	23,8	76,2	100,0	—	34,3	48,6	82,9	17,1

LIITE II:3 SUOMEN VÄENOTOT 1654—1660. VUOSITTAISET YHTEISMÄÄRÄT SOSIAALIRYHMITÄIN

		Absoluuttiset luvut					Prosenttiset osuudet				
		<i>Vkr</i>	<i>Räl</i>	<i>Yht</i>	<i>Irt</i>	<i>Yht</i>	<i>Vkr</i>	<i>Räl</i>	<i>Yht</i>	<i>Irt</i>	<i>Yht</i>
1654	1	71	101	172			19,7	16,9	17,9		
	2	113	131	244			31,3	21,9	25,5		
	3	83	40	123			23,0	6,7	12,8		
	4	69	43	112			19,1	7,2	11,7		
	5	18	106	124			5,0	17,7	12,9		
	6	7	177	184			1,9	29,6	19,2		
	7	361	598	959			100,0	100,0	100,0		
		361	598	959	89	1 048	34,4	57,1	91,5	8,5	100,0
1655	1	92	70	162			33,2	13,4	20,2		
	2	67	137	204			24,2	26,1	25,5		
	3	45	61	106			16,3	11,6	13,2		
	4	45	43	88			16,2	8,2	11,0		
	5	20	67	87			7,2	12,8	10,9		
	6	8	146	154			2,9	27,9	19,2		
	7	277	524	801			100,0	100,0	100,0		
		277	524	801	68	869	31,9	60,3	92,2	7,8	100,0
1656	1	92	52	144			36,4	17,9	26,5		
	2	50	33	83			19,8	11,4	15,3		
	3	44	15	59			17,4	5,2	10,9		
	4	42	11	53			16,6	3,8	9,8		
	5	16	9	25			6,3	3,1	4,6		
	6	9	170	179			3,5	58,6	32,9		
	7	253	290	543			100,0	100,0	100,0		
		253	290	543	45	588	43,0	49,3	92,3	7,7	100,0
1657	1	88	137	225			40,4	13,8	18,6		
	2	58	240	298			26,6	24,1	24,6		
	3	21	64	85			9,6	6,4	7,0		
	4	36	83	119			16,5	8,4	9,8		
	5	12	132	144			5,5	13,3	11,9		
	6	3	338	341			1,4	34,0	28,1		
	7	218	904	1 212			100,0	100,0	100,0		

	2	18	165	183				22,2	22,8	22,7		
	3	12	67	79				14,8	9,2	9,8		
1658	4	2	28	30				2,5	3,9	3,7		
	5	3	157	160				3,7	21,7	19,9		
	6	1	196	197				1,2	27,1	24,5		
	7	81	724	805				100,0	100,0	100,0		
		81	724	805	21	826		9,8	87,7	97,5	2,5	100,0
	1	54	57	111				39,4	14,8	21,3		
	2	30	38	68				21,9	9,9	13,1		
	3	18	16	34				13,1	4,2	6,5		
1659	4	15	20	35				11,0	5,2	6,7		
	5	16	71	87				11,7	18,5	16,7		
	6	4	182	186				2,9	47,4	35,7		
	7	137	384	521				100,0	100,0	100,0		
		137	384	521	9	530		25,8	72,5	98,3	1,7	100,0
	1	42	49	91				55,2	18,6	26,7		
	2	12	27	39				15,8	10,2	11,5		
	3	4	13	17				5,3	4,9	5,0		
1660 I	4	8	11	19				10,5	4,2	5,6		
	5	6	61	67				7,9	23,1	19,7		
	6	4	103	107				5,3	39,0	31,5		
	7	76	264	340				100,0	100,0	100,0		
		76	264	340	32	372		20,4	71,0	91,4	8,6	100,0
	1	65	139	204				37,4	18,9	22,4		
	2	54	163	217				31,0	22,2	23,9		
	3	25	42	67				14,4	5,7	7,4		
1660 II	4	13	39	52				7,5	5,3	5,7		
	5	6	194	200				3,4	26,4	22,0		
	6	11	158	169				6,3	21,5	18,6		
	7	174	735	909				100,0	100,0	100,0		
		174	735	909	55	964		18,1	78,2	94,3	5,7	100,0
<i>Yhteensä</i>		1577	4513	6090	320	6410		24,6	70,4	95,0	5,0	100,0

LIITE II:4 SUOMEN VÄENOTOT 1654—1660. LÄÄNITTÄISET YHTEISMÄÄRÄT
 SOSIAALIRYHMITTÄIN

	Absoluuttiset luvut					Prosenttiset osuudet				
	Vkr	Räl	Yht	Irt	Yht	Vkr	Räl	Yht	Irt	Yht
<i>Pohjanmaa</i>										
1		160	160				10,1	10,1		
2		493	493				31,0	31,0		
3		98	98				6,2	6,2		
4		140	140				8,8	8,8		
5		514	514				32,4	32,4		
6		182	182				11,5	11,5		
7		1 587	1 587				100,0	100,0		
		1 587	1 587	22	1 609		98,6	98,6	1,4	100,0
<i>Turun ja Porin lääni</i>										
1	172	19	191			48,9	1,5	12,1		
2	72	24	96			20,4	1,9	6,1		
3	25	7	32			7,1	0,6	2,0		
4	29	8	37			8,2	0,7	2,3		
5	40	78	118			11,4	6,3	7,4		
6	14	1 096	1 110			4,0	89,0	70,1		
7	352	1 232	1 584			100,0	100,0	100,0		
	352	1 232	1 584	34	1 618	21,8	76,1	97,9	2,1	100,0
<i>Hämeen ja Uudenmaan lääni</i>										
1	272	474	746			39,4	37,9	38,4		
2	163	289	452			23,6	23,1	23,3		
3	87	123	210			12,6	9,8	10,8		
4	104	102	206			15,0	8,2	10,6		
5	52	200	252			7,5	16,0	13,0		
6	13	63	76			1,9	5,0	3,9		
7	691	1 251	1 942			100,0	100,0	100,0		
	691	1 251	1 942	95	2 037	33,9	61,4	95,3	4,7	100,0
<i>Viipurin ja Savonlinnan lääni</i>										
1	105	63	168			19,7	14,2	17,2		
2	167	128	295			31,3	28,9	30,2		
3	140	90	230			26,2	20,3	23,5		
4	97	28	125			18,2	6,3	12,8		
5	5	5	10			0,9	1,2	1,0		
6	20	129	149			3,7	29,1	15,3		
7	534	443	977			100,0	100,0	100,0		
	534	443	977	169	1 146	46,6	38,7	85,3	14,7	100,0
<i>Koko Suomi</i>										
1	549	716	1 265			34,8	15,9	20,8		
2	402	934	1 336			25,5	20,7	21,9		
3	252	318	570			16,0	7,0	9,4		
4	230	278	508			14,6	6,1	8,3		
5	97	797	894			6,1	17,7	14,7		
6	47	1 470	1 517			3,0	32,6	24,9		
7	1 577	4 513	6 090			100,0	100,0	100,0		
	1 577	4 513	6 090	320	6 410	24,6	70,4	95,0	5,0	100,0

LIITE II SUOMEN VÄENOTOT 1654—1660. VIITTEET

Perustaulukko II:1 perustuu KrA:n sarjan Roterings- och utskrivningslängder seuraaviin nip-puihin ja niteisiin: 2; 3; 4; 5; 6; 8; 10; 192:631—633; 193:634; 203:693—695; 209:745; 212:776—780.

Otetut alokkaat on ryhmitelty seuraavasti:

- 1 = *isäntä* (Ks. huomautusta v. 1660 II)
 - 2 = *isännän poika*
 - 3 = *isännän veli*
 - 4 = *muu talon asukkaisiin kuuluva* (veljen- tai sisarenpoika, lanko, vävy, pojanpoika, otto-poika yms. sukulaiset; myös renki ja yhtiömies on esiintymiskertojen harvinaisuuden vuoksi otettu ryhmään.)
 - 5 = *palkattu sijainen*. Alokas on viety ryhmään, mikäli selvästi on sanottu, että kysymyksessä on palkkamies (leigd, leegokarl). Epäilemättä isäntä joutui maksamaan nihdinpal-kan myös ryhmiin 2, 3 ja 4 kuuluneille, mutta tässä lienee kysymyksessä nimenomaan talon ulkopuolelta palkattu sijainen.
 - 6 = *ei tietoa tai edellisistä poikkeavia pienryhmiä*. Ryhmään on viety ne, joiden kohdalla ei ole mainittu asemaa talossa tai ruodussa ja joiden nimi ei anna mahdollisuutta yhdistää heitä perheeseen. Ryhmä on kovin suuri. Turun ja Porin rälssin kohdalla sekä vuoden 1656 väenotossa Viipurin ja Savonlinnan läänissä, samoin vuoden 1660 väenotoissa myös Turun ja Porin läänin vero- ja kruununtalonpoikien kohdalla.
 - 7 = *yhteensä*.
- Vkr = Vero- ja kruununtalojen, ratsu- ja rakuunatalojen sekä v. 1654 Hämeen ja Uudenmaan läänissä myös elinikäisten läänitysten alokkaat.
- Räl = Rälssialueilta otetut alokkaat

Huomautuksia vuotuisiin tietoihin:

- 1654 Pohjanmaalla ei koko aikana esiinny vero- ja kruununtalonpoikien nihtejä, koska maakun-
ta oli lähes kokonaan läänitetty. Turun ja Porin läänissä ei rälssin nihtejä ole eritelty vuo-
sina 1654—1658, vaan ilmoitettu ainoastaan kokonaisluku.
Viipurin ja Savonlinnan läänissä on runsaasti 6. ryhmää, koska rälssin alokkaiden nimiä ei
useiden ruotujen kohdalle ole merkitty lainkaan. Pääosa läänin ratsu- ja rakuunatalojen
ryhmän 4. alokkaista on veljenpoikia. Tämä on ainoa kerta, jolloin tässä ryhmässä yksi ala-
ryhmä on selvästi johdossa. Oteluettelossa, jossa irtolaiset lueteltu, virheellisesti vuosiluku
1652: nimiä vertaamalla oteluettelo kuitenkin osoittautuu vuoden 1654 alokkaat käsittäväk-
si.
- 1656 Viipurin ja Savonlinnan läänissä pääosa rälssin alokkaista on ryhmässä 6. Kaikkien ruotu-
jen kohdalle ei näet ole merkitty joko alokkaan nimeä tai tämän asemaa talossa. HYHL
Mäkelä 1971, liites. 50—52 olettaa, että 19 näistä on palkattuja sijaisia. Todennäköisesti
Mäkelä on oikeassa, mutta tässä ryhmä on yhtenäisyyden vuoksi merkitty kohtaan 6.
- 1657 Väenotto toimitettiin kesällä 1656. Vrt. *Viljanti* 1935, s. 25, joka pitää tätä vuoden 1656 vä-
enottona.
- 1658 Väenotto toimitettiin kesällä 1657.
- 1659 Väenotto toimitettiin Etelä-Suomessa kevätkesällä 1658, Pohjanmaalla syksyllä 1658. Poh-
janmaasta vain kokonaisluku tiedossa. Turun ja Porin luvuissa vain Ala- ja Ylä-
Satakunnan osuus: varsinaisen Turun läänin väenotosta ei ole tietoa.

1660 I Toimitettiin Etelä-Suomessa keväällä 1659. Turun ja Porin läänin tiedoissa alokkaan asema on usein jätetty siten merkitsemättä, että näyttäisi olevan kysymyksessä isäntä: palkkalaiset on kuitenkin eritelty.

1660 II Turun ja Porin läänissä vain palkkalaisryhmä säännönmukaisesti eritelty, isäntien kohdalle merkitty 118 sisältänee myös pojat ja veljet. Ks. edellistä.

Viipurin ja Savonlinnan läänissä rälssin tuntemattomien määrää nostavat pääasiassa Pietari Brahen rälssin 14 alokasta, joita ei ole lainkaan nimetty.

Tässä liitteessä olevissa ja MÄKELÄN HArk 67 1975, s. 85—86 Viipurin läänistä esittämissä prosenttiluvuissa on eräitä eroavuuksia. Suurimmat niistä johtuvat siitä, että MÄKELÄ on laskenut taulukkoon 3 vain vero- ja kruununtalonpojat, kun taas tässä samaan ryhmään on laskettu myös ratsu- ja rakuunatalojen alokkaat. Muutoin luvut ovat samoissa kertaluvuissa ja lähellä toisiaan: erot johtuvat toisaalta alkuperäislähteen monista tulkintamahdollisuuksista ja toisaalta taulukointitekniikasta. MÄKELÄLTÄ puuttuvat kuitenkin irtolaiset v. 1654 ja 1655 (192:631 ja 632). Sikäli hän on oikeassa, että on äärimmäisen epävarmaa, saatiinko irtolaisia yleensä koskaan palvelukseen.

LIITE III SUOMEN RATSU- JA RAKUUNARYKMENTTIEN MIESTEN SOSIAALINEN ASEMA VARUSTAJATALOISSAAN 1654—1655

	<i>Turun ja Porin rv</i> 1654	<i>Hämeen ja Uudenm. rv</i> 1654	<i>Viipurin Rakuuna- Savol. rv rykmentti</i> 1654	<i>1654</i>	<i>Hornin uusi rv</i> 1655	<i>Schwengel rak.</i> 1655
<i>Absoluuttiset luvut</i>						
Isäntä	90	87	117	272	31	25
Poika	88	171	304	363	54	59
Veli	12	45	94	57	12	7
Muu suk.	28	48	163	46	17	2
Palkkal.	750	560	302	138	348	86
Aputil.	14	5	2	—	—	—
Ei tietoa	28	103	18	15	1	49
<i>Yhteensä</i>	<i>1 010</i>	<i>1 019</i>	<i>1 000</i>	<i>891</i>	<i>463</i>	<i>228</i>

Prosenttiset osuudet

Isäntä	8,9	8,5	11,7	30,5	6,7	10,9
Poika	8,7	16,8	30,4	40,7	11,7	25,9
Veli	1,2	4,4	9,4	6,4	2,6	3,1
Muu suk.	2,8	4,7	16,3	5,2	3,7	0,9
Palkkal.	74,2	55,0	30,2	15,5	75,1	37,7
Aputil.	1,4	0,5	0,2	—	—	—
Ei tietoa	2,8	10,1	1,8	1,7	0,2	21,5
<i>Yhteensä</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Lähteet:

- Turun ja Porin rv: Rullor 1654:2:5—38v.
- Hämeen ja Uudenmaan rv: Rullor 1654:2:39—76v
- Viipurin ja Savonlinnan rv: Rullor 1654:2:77—108v;
- Rakuunarykmentti: Rullor 1654:2:175—206;
- Hornin uusi rv: Rullor 1655:1:398—416v; Luvussa on mukana 2 Turun ja Porin sekä 212 Hämeen ja Uudenmaan vanhaa miestä, joten uusia on vain 249, näistä 91 Turun ja Porin läänistä, 157 Hämeen ja Uudenmaan läänistä ja yksi tuntematon.
- Schwengellin rakuunat: Rullor 1661:9:521—535, 576v—580, 709—713. Rullissa nämä rakuunat esiintyvät vasta tällöin, ja miesten vaiheita seurataan vuodesta 1655 lähtien.

LIITE IV ETELÄ-SUOMEN, KÄKISALMEN JA PÄHKINÄLINNAN LÄÄNIEN SEKÄ
KENTTÄKASSAN LAIVAUSKUSTANNUKSET VUOSINA 1654—1660 TÄY-
SINÄ TALAREINA

<i>Läänit/Vuosi</i>		1654	1655	1656	1657	1658	1659	1660	<i>Yht.</i>
<i>Turun ja Porin</i>	L	**	401	1 709	1 225	980	2 056	230	6 601
	P	**	sis	sis	sis	66	129	71	266
	V	**	—	—	—	—	469	—	469
	Y	**	401	1 709	1 225	1 046	2 654	301	7 336
<i>Hämeen ja Uudenmaan</i>	L	**	17 233	993	**	657	**	**	18 883
	P	**	sis	sis	**	281	**	**	281
	V	**	719	—	**	—	**	**	719
	Y	**	17 952	993	**	938	**	**	19 883
<i>Viipurin ja Savonlinnan</i>	L	184	933	1 353	590	527	610	293	4 490
	P	—	15	157	242	21	8	16	459
	V	—	—	—	—	—	32	—	32
	Y	184	948	1 510	832	548	650	309	4 981
<i>Pähkinälinnan ja Käkisalmen</i>	L	330	256	24	—	—	—	48	658
	P	9	1	—	6	—	—	—	16
	V	—	—	—	—	—	—	—	—
	Y	339	257	24	6	—	—	48	674
<i>Kenttäkassa</i>	L	—	—	—	310	143	—	—	453
	P	—	—	—	sis	sis	—	—	—
	V	—	—	—	—	—	—	—	—
	Y	—	—	—	310	143	—	—	453
<i>Kaikki yhteensä</i>		523	19 558	4 236	2 373	2 675	3 304	658	33 327

Huom! Vuonna 1655 Hämeen ja Uudenmaan läänin kohdalle merkitty suuri joukkojensiirto maksettiin seuraavista lähteistä:

L = Laivarahdit
P = Perämiespalkat
V = Verhouskustannukset
Y = Yhteensä
sis = sisältyy edelliseen

Helsingin verokamari	3 644
Helsingin proviantti	221
Tallinnan meritulli	1 465
Viipurin lääni	1 858
Turun ja Porin lääni	5 553
Porvoon läänin henkirahat	1 033
Porvoon läänin kyytirahat	178
Raaseporin henkirahat	398
Raaseporin kyytirahat	115
Sääksmäen yläosan henkirahat	372
Hattulan kyytirahat	200
Rästiä vuodelle 1656	2 114
Pikku verovapauksia ja täysistä talareista johtuva laskelman virhe	82
Yhteensä	17 233

Viitteet:

Turun ja Porin lääni: VA 7257:911; 7262:1051; 7266:1207; 7270:802, 883; 7274:953, 955; 7278:941.

Hämeen ja Uudenmaan: VA 7961:970, 976; 7964:932; 7968:990, 992.

Viipurin ja Savonlinnan: VA 8612:791; 8616:1009; 8620:20; 8625:18; 8629:18; 8632:12; 8635:26.

Pähkinälinnan ja Käkisalmen: VA 9690:970; 9691:880; 9692:210; 9694:218; 9699:166.

Kenttäkassa: KrA MR 1656:30; 1657:30:39; 1658:31:28—29; 1659:25.

LIITE V SUOMEN RYKMENTTIEN VÄLSKÄRIT KAARLE X KUSTAAN AIKANA
1654—1660

Luettelo perustuu sarjaan KrA Militiekontoret G II a Finska Militieböcker, johon ei erikseen viitata. Mikäli muualta on saatu lisätietoja, on lähteeseen viitattu. Sekä sotilaspäätelikirjoissa että rullissa on mainittu myös välskäreiden kisällejä: tätä vaihtuvaa joukkoa ei mukaan ole otettu, vain eräissä tapauksissa heihin viitataan. Nimen jälkeen mainitaan ensin rykmentti ja palvelusaika siinä Kaarle X Kustaan aikana, sitten lisätiedot ja viimeiseksi ajatusviivan jälkeen lisätietojen viitteet.

- BAPTZIN, JÖREN RakR 1654—1656. Palveluksessa jo 1653, ero heinäkuussa 1656. — *Aejmelaeus* SVV 8 1924, s. 179.
- BARWE, HERMAN Burmeister/Horn HenkiRvR 1656; 1657 3 kompp. — KrA MR 1656:30:10.
- BEMBRELL, MATIAS (BEMBELL, CLEMELL, HEMBEL?) UmLäntJvR 1655—1660.
- BREDENBERG, PÅÅL UmLäntJvR 1654. Parturina Turussa 1651, palveluksessa 1653. — *Krogius* 1938, s. 113; *Aejmelaeus* SVV 8 1924, s. 210.
- BREITER, DANIEL Horn HenkiRvR 1658—1660 2 kompp.
- CLASON, GOSSRIN (GÄSTRING) ViipItJvR 1654. Ilmeisesti kuoli 1655.
- ERHARDUS, JOHANNES PorJvR 1658—1660. Yleni saman rykmentin kisällistä.
- FISCHER, CHRISTIAN Horn/Yxkull RvR 1655 7 kompp, 1656 5 kompp.
- GLÄSER, EBERHARD HämRvR 1657—1659.
- GROTHUSEN, CHRISTOPHER Tur/PorJvR 1655—1657; ViipJvSkv 1654—1657. Palveluksessa Viipurin skvadronassa 1653; kuoli 4. 7. 1657. — *Aejmelaeus* SVV 8 1924, s. 199.
- GROTHUSEN, HERMAN TurJvR komppvälsk 1657. — KrA Rullor 1657:4:1298v.
- HEIJER, RODOLF Horn HenkiRvR 1660 1 kompp.
- HINSEN, HIERONYMUS Viip/SavlRvR 1656—1657 1 kompp. — KrA MR 1656:30:4.
- JOHAN JOHANSSON Yxkull RvR 1656 3 kompp.
- KAPP, ADOLPHUS TurJvR 1658—1660; ViipItJvR 1658—1660. (Rykmenteillä myös pastorit yhteiset).
- KUHR, HANS Yxkull RvR 1658—1659 4kompp. Kuoli 4. 5. 1659.
- LILIENSCHWEIG, DIDRIK (DITLOF) ViipLäntJvR 1654—1656. Palveluksessa 1653. — *Aejmelaeus*, SVV 8 1924, s. 186.
- LUDWICH, GEORG SavJvR 1658—1660.

- LUND, JACOB PÅLSSON PorJvR 1654—1657. Palveluksessa 1653, jolloin myös Hämeen rykmentissä kisällä nimeltä Jacob Pålsson Lund. 1657 Jacob Lund Turun rykmentin kompanian välskäri ja saa Porin rykmentissä yhden välskärin kisällin palkan. Mahdollisesti kaksi eri henkilöä; Jacob Pålsson Lund kuoli 14. 5. 1657. — KrA Rullor 1657:4:1371v; *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 190, 206.
- LUND, MATIAS UmItJvR 1654—1656. Palveluksessa 1653. — *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 202.
- LUND, NILS LARSSON Tur/PorRvR 1654—1656. Mainitaan Turussa välskärinä 1647—1651; palveluksessa 1653; kuoli maaliskuussa 1656, leskelle armovuosi 1656. — *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 169—170; *Krogius* 1938, s. 113.
- LUND, NILS PÅLSSON HämJvR 1654—1660; PohjJvR 1660. Palveluksessa 1653. — *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 206.
- MESSEROOTH, JACOB (METZEROT) ViipLäntJvR 1659—1660.
- MICHELL, HANS PohjJvR 1654—1657; Viip/SavlRvR 1656 4 kompp; UmItJvR 1657—1660. 1653 Hämeen rykmentin välskärin kisällä. Mainitaan välskärinä Narvassa. — *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 206; *Krogius* 1938, s. 117.
- OLLDENKNECHT, LORENZ RakR 1660.
- PEER ERIKSSON Tur/PorRvR 1657 4 kompp.
- PÄFMAN, JACOB PohjJvR 1659.
- RABE, MATIAS Häm/UmRvR 1654—1656. Palveluksessa 1653. — *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 172—173.
- REIJP, HANS (REIN) ViipJvSkv 1658—1660.
- REUTER, JOHAN (DER REUTER) SavJvR 1654—1657. Mainitaan Viipurissa 1654 rykmentinvälskärinä, palveluksessa 1653. — *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 183; *Krogius* 1938, s. 118.
- RHODE, JACOB (RODE) Viip/SavlRvR 1657—1658 kompp; 1659—1660 4 kompp. Mainitaan Viipurissa rykmentinvälskärinä 1659, kuoli 1674. — *Krogius* 1938, s. 118.
- ROBERT MATSSON (WASTSSON?) Häm/UmRvR 1660.
- ROGGENBUCH, HANS Aatelislippue 1657—1658; Suomen ylipäällikön esikunnan välskäri 1657—1658, siis eräänlainen lääkintähuollon tarkastaja. Turussa välskärinä 1661—1691. — KrA MR 1657:30:2 ja 6; MR 1658:31:2; *Krogius* 1938, s. 114.
- SICHT, ALBRECHT (SIXT, VON SIXTEN) Häm/UmRvR erill os 1659; Tur/PorRvR 1660 4 kompp; ylim. osastojen välskäri 1659. Mainitaan Turussa välskärinä 1667—1670. — KrA Rullor 1659:3:325. *Krogius* 1938, s. 114.
- SLEIGBOM, PÄÄL (NEIBOM, SLEIBOM, WEIBOM?) Viip/SavlRvR 1656 1 kompp; 1659 3 kompp; 1660 4 kompp.
- WOGT, PETTER (FOUGDT, FÄG) PohjJvR 1658. Mainitaan Turussa ja Oulussa välskärinä 1660. — *Krogius* 1938, s. 114.
- ZART, ANDREAS TurJvR 1654. Suomen, Inkerin ja Liivinmaan lääkintähuollon tarkastaja 1654. Kuoli huhtikuussa 1655. — KrA Rullor 1655:4:1474v; *Krogius* 1938, s. 53.

LIITE VI SOTA- JA MERIARTIKLAIN RANGAISTUSTYYPIT SEKÄ NIITÄ VASTAAVAT RIKOKSET

Rangaistustyyppien kohdalle on roomalaisella numerolla merkitty vastaava pykälä sota-artikloissa ja arabialaisella meriartiklain pykälä. Vrt. myös *Zetterstén* 1903, s. 118.

KUOLEMANRANGAISTUS ehdottomana tai enimmäisrangaistuksena

epäjumalanpalvelus, noitus (I, 1)
 jumalanpilkkua (II, 1)
 jumalanpalveluksen pilkkaaminen (III, 1)
 aseiden nostaminen esimiestä vastaan tai tämän kunnian loukkaaminen (XXII, XXIII, XXVIII, XXX, 10, 11)
 esimiehen haavoittaminen tai pahoinpitely kenttä- tai piiritysoloissa tai merimatalla (XXXII, XXXIII, 12)
 aseiden nostaminen toveria vastaan lipun alla taistelussa, marssilla tai merimatalla (XXXVI, 20)
 aseiden paljastaminen sota-aikeuden istunnossa (XXXVII)
 aseiden paljastaminen linnan tai laivan vartiomiehen edessä (XXXVIII, 20)
 yliprofossin tai hänen alaiensa vastustaminen (XXXIX, 21)
 käskyjen julkinen vastustaminen (XLV, 18, 33)
 kulku leiriin tai leiristä muun kuin portin kautta (L)
 asiaton meteli tai ampuminen yöllä leirissä (LI)
 nukkuminen vartiossa, rajalinnassa tai kentällä, merimatalla tai vihollissatamassa, vartiopaikan jättäminen tai juopumus vartiossa (LIII, LIV, 22)
 kapinanomainen jääminen lipustaan (LVII)
 pakenemisen aloittaminen (LXVII)
 karkuruus (LVIII, LX, 16, 31)
 sopiminen vihollisen kanssa (LXX)
 linnan tai laivan luovuttaminen ilman pakkoa (päälystö) (LXXIII, 41)
 linnan luovuttamiseen pakottaminen (päälystö) (LXXIV)
 luvaton kokouksen pitäminen (päälystö) (LXXV)
 toverien avuksi huutaminen tappeluun ja pyytäminen tueksi valitukseen (LXXVI, 48)
 tiedonanto viholliselle tai yhteydenpito tämän kanssa tai tästä ilmoittamatta jättäminen (LXXVII—LXXX, 47)
 kapinanomainen tyytymättömyys majoituspaikkaan (päälystö) (LXXXI)
 raiskaus (LXXXVIII, 40)
 murhapoltto (XC, C)
 ryöstö (XCII, XCV, XCVI, XCIX)
 suojakirjeen haltijan pahoinpitely (XCIII)
 leirin muonanhankkijan häiritseminen (XCV)
 vihollisleirin, linnan tai kaupungin ryöstäminen ennen lupaa tai väärässä leirin yms. osassa (XCVII, XCVIII)
 juopumus ennen viholliskaupungin tai -leirin lopullista kukistumista (CII)
 jääminen pois katselmuksesta (CIII, 14)
 kolmaskertainen ryhtyminen ulkopuoliseen palvelukseen (CV)
 kolmaskertainen kaluston turmelu laivastossa (51)

KUOLEMANRANGAISTUKSEN ERIKOISTAPAUKSET

foka 10. miehen hirttäminen

erilaiset kapinatapaukset (LXIII, LXV, LXVIII, LXX, LXXIV, LXXV)

Tappajan sitominen uhriinsa ja heittäminen mereen
tappo merimatalla (20)

Tuleen heittäminen
tulen irtipäästäminen laivassa (56)

SILPOMISRANGAISTUKSET

Käden menetyks (ja leiristä tai laivasta karkotus)
esimiehen pahoinpitely tai sen yritys (XXIV, XXVII, XXXII, 10)
aseen paljastaminen armeijan tai laivaston ylipäällikön läsnä ollessa (XXXV, 20)
aseen nostaminen toveria vastaan linnassa tai majoituspaikassa (XXXVI)
Puukon pistäminen syyllisen käden läpi
miekan tai puukon paljastaminen toveria vastaan merimatalla, jos vahinkoa ei ole tullut (20)

KÖLIHILAUUS TAI JÄÄHILAUUS (vain laivastossa)

ensikertainen käskyn vastustaminen (18)
vartion laiminlyönti, kesken jättäminen tai juopumus vartiossa kotisatamassa (22)
toiskertainen luvaton vieraan tuominen alukseen (23)
päällikön tietämättömyys, mitä haaksirikon tehneessä aluksessa kuljetettiin (25)
liikkeellelähtö ennen lippulaivaa (36)
karilleajo (perämies) (36)
ruuan tai juoman heittäminen yli laidan (49)
aiheeton hälytys tai ampuminen yöllä (54)
aseen kunnon laiminlyönti vihollisen edessä (55)

KUJANJUOKSU

aseen tai työkalun hukkaaminen, myyminen, ostaminen tai panttaaminen kahdella ensimmäisellä kerralla (LXXXII, LXXXIII, 51)
ryhtyminen ulkopuolisen palvelukseen kahdella ensimmäisellä kerralla (CV)
laivamiehen karkaaminen päätukikohdasta (16)
luvaton vieraan tuominen alukseen kahdella ensimmäisellä kerralla (23)
lähteminen laivaston maakomppaniaan ilman lupaa (28)
kolmaskertainen ylimääräisten annosten vaatiminen itselleen laivastossa (49)

RUOSKIMINEN TAI PAMPUTTAMINEN (laivastossa tervapampulla)

Jumalan nimen turha lausuminen (IV, 1)
jumalanpalveluksesta pois jääminen kahdella ensimmäisellä kerralla (VII, IX, 3)
kokouksen tai vieraspidon pitäminen jumalanpalveluksen aikana kahdella ensimmäisellä kerralla (XI, 3)
päivän poissaolo (27)
syöminen tai juominen työkyvyttömäksi asti (49)
laivamiehen päästäminen ruokavarastoille (49)

”RAAKAPUJUOKSU” (vain laivastossa, ks. SAO R3449)

tappelu tukikohdassa aseita (20)
meneminen tuulta odotettaessa luvatta maihin (31)
toiskertainen ylimääräisten annosten vaatiminen (49)
kokin tavaroiden epäjärjestys (49)
kynttilöitten käyttö laivassa (56)

EROTTAMINEN JA POISTAMINEN LEIRISTÄ TAI LAIVASTA (usein lisärangaistuksena, tavallisesti tähän liittyy kunnianttomaksi julistaminen)

epäjumalanpalvelus, noituus lievissä tapauksissa (I, 1)
 papin kolmaskertainen juopumus jumalanpalveluksessa (VIII, IX, 2)
 papin antama väärä opetus (XVI, 4)
 esimiehen pahoinpitely (XXXII)
 aseiden nostaminen toveria vastaan (XXXVI)
 osaston pakeneminen miekaniskutta vihollisen edestä kun upseerit ovat syyllisiä (LXII)
 miesten lainaaminen katselmukseen (CIV)
 varusten lainaaminen katselmukseen (CVI)
 hevosen turmeleminen kotiinpääsytoivossa (CVII)
 lähteminen leiristä palkkaa hakemaan ilman ylipäällikön lupaa (CXIV)
 armon pyytäminen sota-aikeudessa tuomitulle alaiselle, ellei tämä ole sukulainen (CXLIX, 9)
 upseeri ei aluksen matkaanlähtiessä tiedä, mitä siinä on (25)
 toiskertainen luvaton vieraan tuominen alukseen (23)
 aseiden kunnon laiminlyönti laivastossa vihollisen edessä (55)

ERILAISET VANKEUSRANGAISTUKSET (ovat yleensä myös ruumiinrangaistuksia, kuten kaularaudat, raudoissa istuminen, vesileipä)

jumalanpalveluksen pilkkaaminen (2 vi raudoissa) (III, 1)
 kolmaskertainen jumalanpalveluksen laiminlyöminen tai kokouksen tai vieraspidon pitäminen sen aikana (vuorokausi kaularaudoissa) (VII, IX, 2, 3)
 ylipäällikön käskyn pilkkaaminen (XXI, 10)
 tehtävän, vartion tai kokoontumisen laiminlyöminen (armeijassa myös puuhevonen rangaistusmuotona) (XLVI, LII, LV)
 jääminen lipustaan liikkeelläollessaan (raudat) (LVI)
 aseiden rikkominen (vesileipä) (LXXXIV)
 majapaikan isäntävän ehdistaminen kahdella ensimmäisellä kerralla (vesileipä) (XCIV)
 vihollisleirin ryöstö ennen lupaa tai väärässä leirin osassa, ellei vahinkoa ole tullut (1 kk raudoissa ja vesileipä) (XCVII, XCVIII)
 kirkon tai hospitaalin ryöstö (1 kk raudoissa vesileipä) (XCIX)
 juopumus ennen viholliskaupungin tai -leirin kukistumista, ellei vahinkoa ole tullut (1 kk raudoissa vesileipä) (CII)
 alainen, jonka esimies on laittomasti vapauttanut palveluksesta (1 kk raudoissa vesileipä) (CXII)
 juopumus laivastossa (3)
 upseeri ei aluksen matkaanlähtiessä tiedä, mitä siinä on (vankeus) (25)
 tahaton laivasta jääminen (raudat) (31)
 työtä haittaava metelöinti, epäsiisteys tai epäjärjestys laivassa (raudat) (39)
 tyytymättömyys ruoka-annoksiin (49)

TAVARAIN TAKAVARIKKO, PALKAN MENETYS, SAKKO

lievä jumalanpalveluksen pilkkaaminen (2 viikon palkka) (III, 1)
 Jumalan nimen turhaan lausuminen (2 viikon palkka) (IV, 1)
 pappi nohtaa jumalanpalveluksen (2 viikon palkka) (VI, 2)
 myyskentely jumalanpalveluksen aikana (takavarikko) (X)
 kokouksen tai vieraspidon pitäminen jumalanpalveluksen aikana (miehistölle 2 äyrin sakko muun rangaistuksen lisäksi, muille harkinnan mukaisesti) (XI, 3)
 sopiminen vihollisen kanssa (omaisuuden menetys lisärangaistuksena) (LXX, LXXII)
 armeijan kaluston ostaminen tai panttaaminen (tavarain ja rahojen menetys) (LXXXIII)

luvaton kaupustelu (tavarain menetys) (LXXXV)
 varusten lainaaminen tai turmeleminen (varusten menetys lisärangaistuksen) (CVI, CVII)
 alainen, jonka esimies luvattomasti vapauttaa palveluksesta (3 kk:n palkan menetys lisärangaistuksena) (CXII)
 esimies, joka luvatta päästää miehen kotiin tai pois leiristä (3 kk:n palkan menetys, vahingonkorvaus) (CXIII, 16)
 juopumus laivastossa (3)
 amiraliteetista luvatta lähteminen (1 kk:n palkan menetys) (28)
 huolimattomuudesta tai juopumuksesta jääminen laivasta (1 kk:n palkan menetys) (31)
 alusten yhteentörmäyksen aiheuttaminen (1 kk:n palkan menetys) (36)
 ruuan tuhlaaminen aluksessa (sakko) (49)
 aiheeton hälytys tai ampuminen yöllä laivassa (sakko) (54)
 tupakanpolto aluksessa luvattomassa paikassa (1 kk:n palkan menetys) (56)

ERIKOISRANGAISTUKSIA

Fulkinen polvirukous

Jumalan nimen turhaan lausuminen (IV, 1)

Palvelus ilman lippua, asuminen leirin ulkopuolella ja leirin puhdistaminen jätteistä, kunnes on osoittanut miehuutensa

kapina; pakenemistapauksessa niille, jotka eivät arvalla joudu hirtettäväksi (LXIII, LXVII, LXVIII, LXX, LXXII—LXXVI)

aseen hukkaaminen kentällä (LXXII)

Rauhattomaksi julistaminen

karkumatkalla oleva tai lupauksen perusteella oikeuteen tullut pakenija, jonka rikos ansaitsisi kuolemantuomion (LXIV, LXIX, LXXII)

Upseerin alentaminen sotamieheksi

alaistensa tappelun salliminen

LIITE VII:1 KAARLE X KUSTAAN AJAN SOTAPAPIT Matrikkeli

Luetteloon on otettu vain sellaiset sotapapit, jotka vuosina 1654—1660 on merkitty jonkin joukko-osaston kirjoihin. Luonteeltaan paikalliset ja usein sivutoimina hoidetut linnoitusten saarnaajien virat on jätetty pois. Luettelo perustuu pääasiassa Suomen sotilaspäättilikirjoihin, joihin ei erikseen viitata. Sen sijaan täydennykset ja tarkennukset, jotka on saatu rulla- ja sotilastilimateriaalista, on viitteillä osoitettu. On huomattava, että sotilaspäättilikirja on maksettujen palkkojen yhdistelmäluettelo eikä se usein myöhässä olevana osoita todellista virkaantulo- tai eroamishetkeä, vaan palkka alkaa usein juosta vasta virkaantuloa seuraavan vuoden alusta ja kuolleen omaisille suoritetaan armovuoden palkkaa kuolemaa erikseen mainitsematta. Valitettavasti rullamateriaali on erittäin puutteellista erityisesti vuosilta 1656—1658, joten tarkistukset ovat usein mahdottomia. Luetteloon on liitetty jos mahdollista selvitys asianomaisen taustasta ja aikaisemmasta toiminnasta (=T) sekä selvitys myöhemmästä urasta (=U). V=viitteet. Nimet ovat alkuperäislähteen asussa, toisintoasut suluissa. Turun tuomiokapitulin pöytäkirjoihin (SKST 2 1899, SKST 3 1902) viitataan vain sivunumerolla. Kuten tekstissä, tässäkin käytetään jalkaväen ja rakuunain papeista termejä rykmentinpastori ja sotilaspappi, ratsuväen papeista saarnaaja. Näiden kaikkien yhteisnimitys on sotapappi.

ABRAHAM ERICI Häm/Um RvR saarnaaja 2 k 1654.

T Palveluksessa 1651—1654.

V *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 172—174; *Blomstedt* Genos 1952, s. 63.

AGRICOLA, JEREMIAS (JEREMIAS JEREMIAE) TurJvR rykmpastori 1654—1659.

JEREMIAS JEREMIAE 1658—1660 ViipItJvR pappina (tappioita kärsineissä rykmenteissä myös välskärät yhteiset). Mahd. armovuosi 1660.

T Sotapappina jo 1632? Palveluksessa 1653.

U Mainitaan Riian linnoituksen konsistorin varaesimiehenä 1658. Kuoli marraskuussa 1659.

V Rullor 1658:6:661v; Turun tuomiokapituli, s. 75, 90, 222, 398, 405, 412—413; *Cederberg* SSV 21 1937, s. 133; *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 193.

ALFTHANUS, Ks. ISRAEL ERICI

AMBROSIUS GEORGII (RECLERUS, RECHANDER?) Ylim. osastojen (TurJvR, Günterbergin osasto) sotapappi 1656, Aatelislipp. saarnaaja 1658—1659, valtakirja Kustaa Hornilta 24. 11. 1657.

T Turun yliopisto 1651.

U Kustaa Horn suositteli Turkuun 1659.

V Rullor 1658:2A:287; Militiekontoret G II b 1658:19; Turun tuomiokapituli s. 11, 190, 237, 323, 511.

ANDREAS MARTINI HämJvR sotilaspappi 1654—1655.

T Mahdollisesti A. M. Savonius Tarton yliopisto 1644.

U Kuoli 1655, armovuosi 1656.

V *Cederberg* SSV 23 1939, s. 76.

ANDREAS MATTHIAE Viip/Savl RvR saarnaaja 1657.

T A. M. Raumoensis 1649—1655 Turun yliopisto? Voi olla myös A. M. Rantasalmen pastori 1632—1659, koska osia rykmentistä oli kevättalvella 1657 lepäämässä Savossa.

V MR 1657:30:29; *Akiander* I 1868, s. 207; *Lagus* I 1891, s. 43.

BARTHOLDUS HENRICI HämJvR sotilaspappi 1654—1655, rykmpastori 1656—1657.

T Tarton yliopisto 1647, Ivangorodin linnansaarnaaja 1650, Palveluksessa 1653.

V KrKBB 1657:2:515 B. Mellin 10. 1. 1657 Narva; Turun tuomiokapituli s. 304; *Cederberg SSV* 23 1939, s. 29; *Aejmelaeus SSV* 8 1924 s. 206.

BENEDICTUS SavJvR sotilaspappi 1655.

V Rullor 1655:6—7:512.

BENEDICTUS CANUTI (CANELIUS) ViipJvSkv komppaniansaarnaaja syksystä 1655—1657, mahdollisesti sama kuin edellinen.

V Rullor 1655:6—7:740v; Militiekontoret G II a 1659:1328.

BOHM, GÖRAN (GEORGIUS) (PAULI) PohjJvR sotilaspappi 1659.

T Uudenkaarlepyyn koulun rehtorin, sittemmin Vaasan kirkkoherran poika, Uppsalan yliopisto OBotn 1652—, Turun yliopisto 1654. Isänsä apulaisena, nimitys sotilasvirkaan heinäk. 1658.

U Kuoli Jämtlannissa 1659.

V *Andersson* 1900—1911, s. 133; *Luukko* 1946, N:o 112.

BROMMIUS (BROMERUS), PEER (PETRUS LAURENTII) UmItJvR Narvassa olleen osan rykm.pastorin viran hoitajana 1654—1656.

T Greifswaldin yliopisto, maisteri, Narvan ruots. srk:n pappi 1648, teologian lehtori.

U 1656 Ruotsiin, 1663 Narvan superintendentti, 1664 Viipurin piispa.

V Rullor 1654:5:1126, 1655:4:1567; *Akiander* 1865, s. 63; *Akiander* I 1868, s. 45—46.

CALAMNIUS, GABRIEL (GABRIELIS) PohjJvR sotilaspappi 1656—1658, rykmpastori 1659—1660.

T Kemin kirkkoherran poika, Turun yliopisto 1649.

U Ivangorodin linnansaarnaaja (osia rykmentistä siellä) 1657, Uudenkaarlepyyn apulainen, Iin kirkkoherra 1669—1672.

V Turun tuomiokapituli s. 437, 449—450; *Akiander* 1865, s. 74, *Strandberg* II 1834, s. 204; *Lagus* I 1891, s. 43; *Luukko* 1946, N:o 70; *Alcenius—Kojonen* 1971, N:o 7667.

CANELIUS, Ks. BENEDICTUS CANUTI

CARLMAN, CANUTUS JACOBI PohjJvR rykmpastori 1654—1655.

T Uudenkaarlepyyn kirkkoherran poika, Turun yliopisto 1644. Uudenkaarlepyyn kappalainen 1650—1?

U Kuoli Kuurinmaalla 1655, armovuosi 1656.

V Rullor 1655:4:1509; *Strandberg* II 1834, s. 87—88; *Lagus* I 1891, s. 20; *Perälä* 1928, s. 180—181; *Luukko* 1946, N:o 20; *Alcenius—Kojonen* 1971, N:o 9024.

CLAS HENRICI RakR sotilaspappi 1655; puolet rykmpastorin virasta 1656—1657.

U Kuoli Tykoczinin linnassa 1657.

COSTENIUS, ABRAHAM CLEMENTIS Hornin uuden (Yxkullin) RvR saarnaaja: 1655 2 k, 1656 3 k, 1657—1660 4 k.

T Pälkäneen kirkkoherran poika, Turun yliopisto 1647—1648.

- U Tammissaaren armovuoden saarnaaja 1657—1658; Tenholan kappalainen 1661; Kiskon kirkkoherra 1680—1682.
- V Turun tuomiokapituli s. 74—75, 89—90, 94, 96, 155, 157; *Lagus* I 1891, s. 35; *Jokipii* 1954, s. 30—31.

DAVID MATTHIAE (SCIURENIUS) Tur/Por RvR saarnaaja: 1654 2 k, 1655 3 k, 1656 5 k, 1657 4 k.

- T Vehmaan kirkkoherran poika; Turun yliopisto 1644—resp. 1649/Petraeus; palveluksessa 1653.
- U Vehmaan kirkkoherra 1657—1684.
- V Turun tuomiokapituli s. 53, 127, 128—129, 142, 147, 163, 164—166, 170, 180, 187, 188, 190, 191, 192 ym; *Strandberg* I 1832, s. 166; *Lagus* I 1891, s. 27; *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 170; *Perälä* 1928, s. 184.

ELIAS NICOLAI ViipItJvR sotilaspappi 1654—1657

- T Palveluksessa 1653.
- V *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 197.

ERICUS HINRICI ViipJvSkv saarnaaja 1655—1657.

- T Tarton yliopisto 1649; Nymünden pedagogi; palveluksessa 1653.
- U Inkerin Soikkinan pastori 1661—1663; Unaditsin pastori 1663.
- V *Akiander* 1865, s. 76—77; *Cederberg* SSV 23 1939, s. 39. *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 197.

ERICUS NICOLAI (ISTMENIUS) Häm/Um RvR saarnaaja: 1654—1656 2 k, 1657—1660 4 k.

- T Lohjalta, Turun yliopisto 1649—1650; resp. 1650/Petraeus.
- U Maskun kirkkoherra 1667—1689.
- V Rullor 1660:4:480; *Strandberg* I 1832, s. 146; *Lagus* I 1891, s. 45; Turun tuomiokapituli s. 80; *Blomstedt* Genos 1952, s. 63.

FABRICIUS, ks. LARS LAURENTII

FABRINGIUS, ERIK (ERICUS MATHIAE) PorJvR sotilaspappi 1654—1660.

- T Turun yliopisto 1647—1648.
- U Kuoli 1664.
- V Turun tuomiokapituli, s. 28; *Jokipii* 1954, s. 28; näiden mukaan sai 17. 2. 1657 nimityksen rykmpastoriksi: tileissä kulkee koko ajan tavallisena sotilaspappina.

FARLINGIUS, MAGNUS mainitaan vain rullissa ViipLäntJvR yhden komppanian saarnaajana 1655.

- V 1655:6—7:640 ym.

FAVORINUS, ks. JOHANNES GREGORII

FLORINUS, ERICUS (MATTHIAE) PohjJvR sotilaspappi 1654—1655; Hornin uuden (Yxkullin) RvR saarnaaja 1655—1656 5 k.

- T Paimion kirkkoherran poika; Turun yliopisto 1650—1652.
- U Kuoli 1656 liettualaisten kapinallisten käsissä majapaikassaan.

V Rullor 1655:1:398; 1655:4:1509; VA Militaria I UmRv I:3 Erik Boijen k Eweskantz 1. 6. 1656; *Lagus* I 1891, s. 48; Turun tuomiokapituli s. 4.

FORSELIUS, JOHANNES GEORGII SavJvR rykmpastori + palkka yhdestä sotilaspappin virasta 1655—1660.

U 1659—1665 Tallinnan Tuomiokirkkovuoren virol—suom srk:n pappi, mahd. o.t.o.

V *Cederberg* SSV 21 1937, s. 138.

FORSMAN, ANDREAS JOHANNIS ylimäär. osastojen (Gallen RvSkv) pappi 1659.

T Andreas Johannis Nyl. Turun yliopisto 1653.

U Muolaan kirkkoherra 1663—1671.

V *Akiander* II 1869, s. 44; *Lagus* I 1891, s. 62.

FREDERICUS GEORGII (HELENIUS) UmLäntJvR sotilaspappi 1659—1660.

T Marttilasta, Turun yliopisto 1650—1654 (1657?)

U 1661 ehdolla Urjalan kappalaiseksi; 1663 mainitaan ”köyhänä pappismiehenä”, suositellaan Tukholman suom. srk:n papiksi. Urjalan kappalainen 1677—1690?

V Turun tuomiokapituli s. 28, 45, 80, 275, 276, 289, 302, 303, 474, 536, 547. *Strandberg* I 1832, s. 320; *Lagus* I 1891, s. 44.

FRISIUS, JOHAN(NES ARVIDI) HämJvR rykmpastori 1654—1655.

T Syntynyt 1613; Uppsalan yliopisto; Turun Akatemian ensimmäinen sihteeri 1640; Riian varuskunnan saarnaaja 1648; maisteri Turussa 1653. Palveluksessa 1653.

U Kangasalan kirkkoherra 1656—1672.

V Turun tuomiokapituli s. 67 ym; *Strandberg* I 1832, s. 264; *Lagus* I 1891, s. 21; *Perälä* 1928, s. 182; *Cederberg* SSV 21 1937, s. 123; *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 206.

GEORGIUS GUSTAVI RakR sotilaspappi 1659—1660.

GLUMMERUS, JOHANNES Aatelislipp. toisen kompp. saarnaaja 1657; RakR rykmpastori 1658—1660.

U Tohmajärven kirkkoherra 1661.

V Rullor 1658:2A:191; *Akiander* II 1869, s. 356.

GU(D)SEUS, JACOBUS JOHANNIS UmLäntJvR rykmpastori 1654—1659.

U Lapinjärven kirkkoherra 1659—1686.

V Turun tuomiokapituli s. 65, 86—87, 109, 186, 190, 193; *Akiander* I 1868, s. 458.

HAMNIUS, ELIAS MARCI (MARTINI?) UmItJvR rykmpastori 1654—1655.

T Vaasan kappalaisen poika, Uppsalan yliopisto 1638; Turun yliopisto 1640, isänsä apulainen 1642; palveluksessa 1653.

U Pietarsaaren kirkkoherra 1656; valtiopäivämies 1659. Kuoli 1662.

V Rullor 1654:2:173v; *Lagus* Supplement 1906, s. 2; *Strandberg* II 1834; *Andersson* 1900—1911, s. 82; *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 202; *Luukko* 1946, N:o 4; *Alcenius—Kojonen* 1971, N:o 8351; Turun tuomiokapituli s. 26 ym.

HAMERMANNUS, MATHIAS Viip/Savl RvR saarnaaja 1660 2k.

T Lukiolaisena Raudun taistelussa 1656; Tarton (Tallinnan) yliopisto 1657.

- U Henrik Flemingin hovisaarnaaja 1666; Porvoon kappalainen 1680, valtakirja lienee perustettu huonon elämän vuoksi.
 V *Cederberg SSV* 23 1939, s. 44.

HELENIUS, ks. FREDERICUS GEORGII

HENRICUS CHRISTIERNI Viip/Savl RvR saarnaaja 1656—1657 1 k.

- U Savonlinnan pedagogi 1660—1662, Iisalmen kappalainen 1662—1682.
 V MR 1656:30:8; MR 1657:30:30; *Akiander* I 1868, s. 230.

HENRICUS GEORGII Ylimääräisten osastojen pappi 1658.

- T Turun yliopisto 1643, putkassa 1645; opiskeli vielä 1651? Voi olla vaihtoehtoisesti Mynämäen kappalainen 1627—1659, koska osastoja oli seudulla majoitettuna.
 V *Strandberg* I 1832, s. 137; *Strandberg* II 1834, s. 337; *Lagus* I 1891, s. 21.

HENRICUS NICOLAI UmLäntJvR sotilaspappi 1655; TurJvR sotilaspappi 1656—1657.

- U Kuoli kesäkuussa 1657.
 V Rullor 1655:4:1258v.

HENRICUS PETRI (PROCOPAEUS) Tur/Por RvR saarnaaja 1658 2 k, 1659—1660 4 k.

- T Kappalaisen poika Uskelasta; Turun yliopisto 1652.
 U Someron kirkkoherra 1665—1678.
 V Turun tuomiokapituli s. 3, 66, 175, 191; *Strandberg* I 1832, s. 339; *Lagus* I 1891, s. 59.

HERCLERUS, JOHAN(NES LAURENTII) Tur/Por RvR saarnaaja 1659 2 k puoliksi, 1660 2 k.

- T Turun yliopisto 1654—1655; armov. saarnaaja Kalannissa 1658.
 V Turun tuomiokapituli s. 21, 191, 192, 310, 311; *Lagus Supplement* 1906, s. 15.

ISAAC Viip/Savl RvR saarnaaja 1656 1 k.

- V Mainitaan vain MR 1656:30:18.

ISRAEL ERICI (1660: ALFTHANUS) Häm/Um RvR saarnaaja 1658—1660 3 k.

- T Taivassalon kirkkoherran poika, s. 1632; kasv. Pietarsaaressa lankonsa luona; Turun yliopisto 1650; Taivassalon pitäjänapulainen.
 U Isonkyrön kirkkoherra 1672—1712.
 V Rullor 1660:4:478v; Turun tuomiokapituli s. 205, 208, 209, 212, 217, 225, 522; *Strandberg* II 1834, s. 65; *Lagus* I 1891, s. 47; *Luukko* 1946, N:o 79; *Alcenius—Kojonen* 1971, N:o 9202. Ei liene vielä 1657 ollut sotilaspappina; *Blomstedt Genos* 1952, s. 63.

ISTMENIUS Ks. ERICUS NICOLAI

JACOB HENRICI Ylimääräisten osastojen pappi 1659—1660.

- T Kokkolan kappalaisen poika; Turun yliopisto 1651.
 U J. H. Ristrenius Kruunupyyn hospitaalisaarnaaja 1674; kirkkoherra 1686. Kuoli 1686?
 V *Lagus* I 1891, s. 53; *Luukko* 1946, N:o 84.

JEREMIAS GREGORII (RAUMANDER) TurJvR sotilaspappi 1657—1959; nimitys rykmpastoriksi 1660.

T Kalannista; Turun yliopisto 1647—1648.

U Sotilaspäätilikirja mainitsee kuolleen 1659 marraskuussa: lienee kuitenkin sekoitettu Jeremias Agricolaan, joka kuoli tuolloin ja jonka tilalle 1660 nimitettiin. On sama kuin JEREMIAS GEORGII RAUMSTADIUS UmLäntJvR pappi 1665, Riian suom. pappi 1671 ja Tarton 1673. Tuomiokapituli mainitsee jo 1658 UmLäntJvR rykmpastorina.

V Turun Tuomiokapituli 90, 222, 244, 405, 412—413, 416, 422, 541; *Lagus* I 1891, s. 36; *Lagus Supplement* 1906, s. 8; *Cederberg SSV* 21 1937. s. 133, 135.

JEREMIAS HENRICI SavJvR sotilaspappi 1654.

T Palveluksessa 1653.

V *Aejmelaeus SSV* 8 1924, s. 182.

JEREMIAS JEREMIAE Ks. AGRICOLA

JOHANNES FRANCISCI Ylimääräisen JvSkv saarnaaja 1656.

U Puumalan kappalainen 1663—1669.

V Mainitaan vain MR 1656:30:13; *Akiander* II 1869, s. 187.

JOHANNES GREGORII (FAVORINUS) Yxkullin RvR saarnaaja 1657 2 k.

T Piikkiön, sittemmin Hattulan kirkkoherran poika, s. 1633; Joh. Gregorii Favorinus Turun yliopisto 1650—1652, resp/Petraeus

U Poistettiin 1657, kun virat täynnä; ehdolla 1658 Sääksmäen kappalaiseksi; viranhoitaja Janakkalassa 1659—1660; Hämeenkyrön kappalainen 1661, kirkkoherra 1668—1672.

V Turun tuomiokapituli s. 27, 132, 169, 220, 252, 351, 381, 382—383, 426, 490, 499; *Strandberg* I 1832, s. 259; *Lagus* I 1891, s. 48; *Cederberg SSV* 21 1937, s. 123.

JOHANNES MATHIAE UmLäntJvR rykmpastori 1660.

T Joh. Matthiae Nousensis Turun yliopisto 1640—1641? Voi olla myös Joh. Mathiae Kangasalan kappalainen 1650?

V *Lagus* I 1891, s. 5; *Strandberg* I 1832, s. 270; vrt. myös *Akiander* I 1868, s. 260.

JOSEPHUS LAURENTI (LETALENUS) UmItJvR sotilaspappi 1654—1656, rykmpastori 1657—1660.

T Palveluksessa 1653.

U Josephus Helsingin kappalainen 1662?

V Turun tuomiokapituli s. 13, 66, 422; *Akiander* I 1868, s. 184; *Aejmelaeus SSV* 8 1924, s. 202.

KAUHANEN, HENRIK PohjJvR sotilaspappi 1658.

T Raatimiehen poika Oulusta; Henricus Henrici Kahovius Uppsalan yliopisto 1652; Turun yliopisto 1655. Määräys sotilaspapiksi 1657.

U Kuoli Jämtlannissa 1658.

V Rullor 1658:5:429; Turun tuomiokapituli s. 57; *Lagus* I 1891, s. 68, *Andersson* 1900—1911, s. 133; *Luukko* 1946, N:o 120; *Alcenius—Kojonen* 1971, N:o 5355.

KERPONIUS, PAVEL HENRICI TurJvR sotilaspappi 1654—1655; SavJvR sotilaspappi 1655 (osia TurR:stä alistettu SavR:lle).

T Turun yliopisto 1645—1646; Tarton yliopisto 1650,

V *Lagus* I 1891, s. 30; *Cederberg* SSV 23, 1939, s. 56; *Jokipiä* 1954, s. 25. *Jokipiin* mukaan (ks. myös Turun tuomiokapituli s. 96) tuli Yxkullin RvR saarnaajaksi. Ei kuitenkaan ilmesty rykmentin tileihin.

KIEMPE, MÅRTEN PohjJvR rykmpastori 1654.

T Martinus Kempius Bothn. Uppsalan yliopisto 1645.

V *Andersson* 1900—1911, s. 109.

KROOK (KROKIUS), JOHAN(NES GEORGII) Viip/Savl RvR saarnaaja 1654—1656 4 k.

T Palveluksessa 1653.

U Inkoon kirkkoherra sotamarsalkka G. A. Lewenhauptin suosituksesta 1657—1671.

V Turun tuomiokapituli s. 1, 35, 37—38, 49, 57, 63 ym; *Strandberg* I 1832, s. 371; *Perälä* 1928, s. 184—185; *Suolahti* 1919, s. 107—108.

KRUSILANDER, GREGORIUS (CLEMENTIS) UmLäntJvR sotilaspappi 1654—1658.

T Palveluksessa 1653.

V Turun tuomiokapituli 96, 125, 138, 146, 239; *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 210.

KYANDER, ANDREAS GEORGII ViipLäntJvR rykmpastori 1655—1656; Viip/Savl RvR saarnaaja 1656 1 k puoliksi, 1657—1658 8 k, 1659 5 k, 1660 3 k.

T Ristiinan papin poika, Tarton yliopisto 1650—1654 resp.

U Rantasalmen kirkkoherra 1659—1693.

V *Akiander* II 1869, s. 207; *Cederberg* SSV 23 1939, s. 27.

LARS LAURENTII (FABRICIUS) TurJvR sotilaspappi 1654—1656.

T L. L. Fabricius mahd. Savitaipaleen papin poika, Tarton yliopisto 1649. Palveluksessa 1653.

V *Cederberg* SSV 23 1939, s. 61; *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 193.

LAURENTIUS PAULI SavJvR rykmpastori 1654.

T Palveluksessa 1653.

V *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 182; ks. myös *Akiander* II 1869, s. 471.

LETALENUS Ks. JOSEPHUS LAURENTII

LONSELIUS PETRUS ViipJvSkv saarnaaja 1658—1660.

MARTINUS NICOLAI ViipJvSkv saarnaaja 1654—1655.

V Rullor 1655:6—7:676v.

MOMELIUS, JOHANNES ViipLäntJvR mieh-pappi 1657.

U Kuoli kesäkuussa 1657.

MOMERUS, PETRUS ViipLäntJvR rykmpastori 1657.

T Jaaman srk:n kirkkoherra 1634; Tallinnan suom. srk:n pappi 1643; haki 1654 Sundiin pääsemättä.

- U Kuoli elokuussa 1657.
 V Turun tuomiokapituli s. 85, 86, 100; *Akiander* 1865, s. 75; *Cederberg* SSV 21 1937, s. 125, 138.

MULLOVIUS, HINDRICH (THOMAE) PohjJvR sotilaspappi 1660.

- T Mullon talosta Vähstäkyröstä; Turun yliopisto 1652—1655; Jämtlannin rykmpastori 1654.
 U Malmön linnan saarnaaja.
 V *Strandberg* II 1834, s. 74; *Lagus* I 1891, s. 58; *Lagus* toteaa *Strandbergin* esittämät vuosiluvut virheellisiksi; *Luukko* 1946, N:o 92. *Alcenius—Kojonen* 1971, N:o 2001; Turun tuomiokapituli s. 239—240, 242.

NAGLENIUS, SIMON PETRI PohjJvR sotilaspappi 1654—1656, rykmpastori 1657.

- T Turun yliopisto 1645, resp. 1649/Petraeus.
 U Kuoli heinäkuussa 1657.
 V Rullor 1655:4:1509; Rullor 1657:4:1171v; Rullor 1658:5:384; *Lagus* I 1891, s. 30; Turun tuomiokapituli s. 75, 96.

NICOLAUS MARTINI ViipLäntJvR sotilaspappi 1654—1656.

- T Palveluksessa 1653.
 V *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 186.

NIRKKO, JACOB K. E. Hornin henkiRvR:n saarnaaja 1657—1659 2 k.

- U Kuoli huhtikuussa 1659.

PACHALENIUS, THOMAS Tur/Por RvR saarnaaja 1654 2 k, 1655 1 k.

- T Palveluksessa 1653.
 U Palasi Puolasta ja sai eron 1655; Kirkon kirkkoherra 1658 patronuksen kenrm Erik Kruusen suosiosta ja ansiostaan Saksassa, Tanskassa ja Puolassa. Nuhdeltiin 1660 tuomiokapitulissa sopimattomasta käyttäytymisestä. Kuoli 1679.
 V Turun tuomiokapituli s. 92, 95, 112, 121, 126, 127, 396; *Strandberg* I 1832, s. 393; *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 169.

PETRUS NICOLAI Viip/Savl RvR saarnaaja 1654—1655 2 k, 1656 2 k ja 1 k puoliksi, 1657 palveluksessa.

- T Palveluksessa 1653.
 V MR 1657:30:31. *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 174.

PROCOPAEUS, Ks. HENRICUS PETRI

RAUMANDER, Ks. JEREMIAS GREGORII

RECLERUS, Ks. AMROSIUS GEORGII

RIANDER, Ks. SIMON LAURENTII

ROHIANUS, OLAUS (SIMONIS) ViipLäntJvR erill. k:n saarnaaja 1655.

- T Koiviston kappalaisen poika; Tarton yliopisto 1649.
 U Ruokolahden kirkkoherra (1659?) 1663—1673.
 V Rullor 1655:6—7: 595, 603 ym; *Akiander* II 1869, s. 234; *Cederberg* SSV 23 1939, s. 68.

ROTHOVIUS, GUDMUNDUS (JACOBI) Tur/Por RvR saarnaaja 1654 4 k.

T Turun yliopisto Smol. 1640—1647, resp/Petraeus. Palveluksessa 1653.

U Turun tuomiokirkon ja tuomiokapitulin taloudenhoitaja 1656; Föglön kirkkoherra 1672—1691.

V Vrt. Rullor 1656:3:280, jossa ilmoitetaan kuolleeksi ja 1656:3:290, jossa ilmoitetaan olevaksi everstin mukana Tukholmassa; *Strandberg* I 1832, s. 64; II 1834, s. 18; *Lagus* I 1891, s. 9; Turun tuomiokapituli s. 6 ym. *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 169.

RUBELIUS (SÄRKI), JOHANNES (ERICI) Kahden ylim. Rvkompp. saarnaaja 1656; HämJvR sotilaspappi 1657—1658 (1658 molemmat sotilaspapin virat), rykmpastori ja sotilaspappi 1659—1660.

T Tyrvään kirkkoherran poika; Turun yliopisto 1653—1654.

U Hämeenkyrön kirkkoherra 1673—1687.

V Rullor 1656:3:248 ja 260; Turun tuomiokapituli s. 304, 449—450; *Lagus* I 1891, s. 63; *Alcenius—Kojonen* 1971, N:o 8720.

RÖKMAN, JOHANNES (MATHIAE) Häm/Um RvR saarnaaja 1654—1657 4 k.

T Joh. Mathiae Finno Uppsalan yliopisto 1637. Palveluksessa 1642—. Sotapappina kaikkiaan 16 vuotta.

U Nousiaisten kappalainen 1658, Vanajan kirkkoherra 1659—1679.

V Turun tuomiokapituli s. 11, 80, 80, 95—96, 119, 124, 126, 129—130, 163, 169, 191, 209, 212, 218, 222, 226—227, 229, 233, 241, 314, 330, 344, 355 jne; *Andersson* 1900—1911, s. 78; *Strandberg* I 1832, s. 328; *Aejmelaeus* SSV 8 1924; s. 172; *Blomstedt* Genos 1952, s. 63.

SAMUEL GREGORII Burmeisterin RvR saarnaaja 1656; Tur/Por RvR saarnaaja 1657—1660 2 k; ylim. osastojen saarnaaja 1660.

T S. G. Raumoens Turun yliopisto 1647—1648.

V MR 1656:30:31; Rullor 1656:3:256; *Lagus* Supplement 1906, s. 9.

SAMUEL MARTINI RakR rykmpastori puoliksi 1658.

SANDELINUS, PETRUS MARTINI Tur/Por RvR saarnaaja 1655 3 k.

T Petrus Martini Nadendalensis/Merimaschoensis Turun yliopisto 1643—1650.

U Kuoli 1656.

V Rullor 1655:1:427; *Lagus* I 1891, s. 23.

SAPENIUS, (SAPINUS, SAPINI), ERICUS (MICHAELIS) ViipItJvR sotilaspappi 1654—1657.

T Palveluksessa 1653.

U Kuoli ruttoon 1657.

V *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 197.

SCHRODERUS, GÖRAN UmLäntJvR sotilaspappi 1654—1656.

T Georg Henrici Turun yliopisto 1650—1651, resp. 1655? Palveluksessa 1653.

U Inkerin Moloskovitsin pappi 1661—1673?

V *Akiander* 1865, s. 75; *Lagus* I 1891, s. 50; *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 210.

S CIURENIUS, Ks. DAVID MATTHIAE

SIGFRIDUS GUSTAVI SavJvR sotilaspappi 1658—1659.

SIGFRIDUS PETRI ViipItJvR rykmpastori 1654—1657.

T Riijan suom—ruots. srk:n pappi 1630—1650 tienoilla? Palveluksessa 1653.

V *Cederberg* SSV 21 1937, s. 132—133; *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 197.

SIMON LAURENTII RakR sotilaspappi 1655, rykmpastori 1656—1657.

T S. L. Rymmetensis Turun yliopisto 1653, resp. 1653/Petraeus, sukunimi mahd. Riander.

U Kuoli 1657 Tykoczinin linnassa.

V *Lagus* I 1891, s. 59.

SIMON MARCI ViipLäntJvR sotilaspappi 1654—1656.

T Uppsalan yliopisto 1615? Pähkinälinnan linnansaarnaaja ja kirkkoherra 1628—1652. Palveluksessa 1653.

U Kuoli 1656, armovuosi 1657.

V *Andersson* 1900—1911, s. 22; *Akiander* 1865, s. 86; *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 186.

SNECK, PEER Viip/Savl RvR saarnaaja 1659 4 k puoliksi, 1660 3 k.

U Mikkelin kappalainen 1666—1673. Kuoli 1675.

V *Akiander* II 1869, s. 295.

SONCK, ABRAHAM (HENRICI) (1654 SÄNCKENSKIÖLD, myös SÄNCK) PorJvR sotilaspappi 1654—1657, rykmpastori 1658—1660; ViipItJvR sotilaspappi 1660.

T Raumalaisen porvarin Henrik Sonckin poika. Palveluksessa 1653.

U Sotapappina 1660—1670-luvuilla, kuoli 1676.

V Turun tuomiokapituli s. 96, 219, 222, 244, 415—416, 422, 449—450, 467; *Cederberg* SSV 21 1937, s. 123; *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 190; *Lähteenoja* Genos 1940, s. 5.

STIGELIUS, HENRICUS (MICHAELIS) Ylim. osastojen sotapappi 1659—1660.

T Turun yliopisto 1652—1653, stipendiaatti 1658—1660.

U Turun linnanpappi, Tammisaaren pedagogi, Karjaan kirkkoherra 1677—1700?

V Turun tuomiokapituli s. 70, 128, 303, 306, 309, 461; *Lagus* I 1891, s. 59.

SÄRKI, Ks. RUBELIUS

TAVONIUS, MATHIAS SavJvR sotilaspappi 1655—1657.

T M. Matthiae Tarvoniuss Tarton yliopisto 1651?

U Pappina Nevanlinnassa tai muualla Inkerissä?

V *Cederberg* SSV 23 1939, s. 82.

THOLAGIUS, ISAAC OLAI PorJvR rykmpastori 1654—1656.

T Palveluksessa 1653.

U Kuoli ruttoon lokakuussa 1656.

V Turun tuomiokapituli s. 96, 105; *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 190 virheellisesti Isolagius.

THOMAS SIMONIS Viip/Savl RvR saarnaaja 1654—1655 2 k, 1656 2 k puoliksi.

T Palveluksessa 1653.

U Thomas Simonis Siikaniemiensis Mølitor Kangasniemen kirkkoherra 1658, (jo 1654 v.t.), kuoli 1658.

V *Akiander* I 1868, s. 341.

TUCTONIUS, (TUCTOVIUS), LARS RakR rykmpastori 1654.

T Palveluksessa 1653.

V Rullor 1654:2:178; *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 179.

UNDENIUS, JOHANNES (1659 WIDENIUS, 1660 WINDENIUS) ViipLäntJvR sotilaspappi 1657—1660.

UNDENIUS, PETRUS ViipLäntJvR rykmpastori 1654, rullissa vielä 1. 5. 1655.

U Palveluksessa 1653.

V Rullor 1655:6—7:581v; *Aejmelaeus* SSV 8 1924, s. 186.

URSINUS (URSENIUS, URSUS), GEORGIUS JOHANNIS Schwengell RakR saarnaaja 1657—1660.

U Kangasniemen kappalainen 1668, kirkkoherra 1674—1683.

V MR 1657:30:21; *Akiander* I 1868, s. 341—343.

WINTER, PÄVEL Häm/Um RvR saarnaaja 1655—1656 2 k.

T Paulus Pauli, Rautalammin kirkkoherran poika Turun yliopisto 1651—1652?

V *Lagus* I 1891, s. 53; vrt. *Akiander* II 1869, s. 218; *Blomstedt* Genos 1952, s. 63.

LIITE VII:2 KAARLE X KUSTAAN AJAN SOTAPAPIT Tilastoa

Palveluksessa olleet papit vuosina 1654—1660¹

	(1653)	1654	1655	1656	1657	1658	1659	1660
	(31)	37	44	40	37	26	30	26
<i>Ennen</i>								
1654	(29)	28	23	19	12	4	3	3
1654		9	8	5	4	3	3	2
		1655	13	9	7	3	3	3
Näistä		1656		7	5	4	4	3
		tullut		1657	9	5	5	3
		palveluk-		seen	1658	7	4	3
					vuosina	1659	8	6
							1660	3
							<i>Yhteensä</i>	<i>85</i>

Sotapappien opiskelu

Turun yliopisto	33
Tarton yliopisto	9
Uppsalan yliopisto	7
Greifswaldin	1
Ei tietoa	39
Yhteensä	89 ²

Sotapappien myöhempi ura

Kuollut KXX:n aikana palv.	17
Kappalainen, vast. viim. virka	14
Kirkkoherra viim. virka	23
Piispa viim. virka	1
Ei tietoa ³	30
Yhteensä	85

- 1) Matrikelista on laskettu Benedictus ja Benedictus Canuti samaksi henkilöksi; ellei olettamus pidä paikkaansa, vuodelle 1655 tulee uusia pappeja 14 ja sekä opiskelu- että uratilastossa Ei tietoa -ryhmä kasvaa yhdellä.
- 2) Neljä pappia opiskellut kahdessa yliopistossa; näiden lisäksi Johannes Frisius opiskellut Uppsalassa ja toiminut Turun yliopiston sihteerinä. Eräät epävarmoja.
- 3) Ryhmään kuuluvat ne, jotka vuonna 1660 ovat jatkaneet sotapappeina ilman että muusta virasta olisi tietoa sekä ne, joitten kuolinvuodesta ei ole varmaa tietoa. Luultavasti pääosa ryhmästä kuuluu virassa kuolleisiin joko Kaarle X Kustaan aikana tai sen jälkeen. Kappalaisiin luettu kaikki siviilivirassa myöhemmin toimineet, joita nimenomaan ei mainita kirkkoherroina.

LÄHTEET

Arkistolähteet (käytetty lyhenne suluissa: jos lähdettä on käytetty mikrofilminä, on sen perässä Mf ja filmin säilytyspaikka)

VALTIONARKISTO, HELSINKI (VA)

Nuorempi tilikirjasarja

Läänien päätilejä ja verifikaatteja:
 Turun ja Porin lääni VA 7257—7278;
 Hämeen ja Uudenmaan lääni VA 7957—7968;
 Viipurin ja Savonlinnan lääni VA 8612—8636;
 Inkeri ja Käkisalmen lääni VA 9690—9699.

Renovoidut tuomiokirjat (Mf VA).

Kihlakunnanoikeuksien tuomiokirjoja: cc 7, ee 6—8, gg 1, ii 1, jj 7, kk 4, mm 8—10, nn 62, oo 3, rr 9—10, tt 1;
 Raastuvanoikeuksien tuomiokirjoja: b 3, f 1, p 1, r 2, u 3, x 16, z 26—28.

Militaria I (Mf JYHL)

RIKSARKIVET, TUKHOLMA (RA)

Riksregistratur 1621, 1626, 1642, 1644, 1653—1660, 1672—1673, (RR) (Mf JYHL).

Rådets registratur 1655—1656. (RRR) (Mf JYHL).

Skrivelser till KM Karl X Gustafs tid (Skr. till KM CXG).

- Johan Bäck,
- Gustaf Horn Evertsson (Mf JYHL).

Skrivelser till Rådet Karl X Gustafs tid (Skr. till Rådet CXG).

- Gustaf Horn Evertsson (Mf JYHL),
- G. A. Lewenhaupt (Mf JYHL),
- E. Kruse (Mf JYHL)

Amiralitetskollegium till KM vol. 1.

Krigskollegium till KM vol 1—2.

Hovrätternas skrivelser till KM Åbo vol. 1—2. (Mf JYHL, tark. RA).

Generalguvernörens i Finland skrivelser vol. 1 (Mf JYHL).

Landshövdingarnas skrivelser (Mf JYHL).

- Nyland vol. 1.
- Åbo vol. 1,
- Viborg vol. 1,
- Västerbotten vol. 1.

Livonica II vol. 79.

Kammarkollegiets kansliarkiv

- B II a 1 Registratur 1655—1657.
- E II a Inkomna brev vol. 149—162 (Mf JYHL).

Handlingar ang. flottan afd. B vol. 4.

Administrativa handlingar rör. Armén IV.

Krigshistoriska samlingen XI:16.

Bielkesamlingen E2360.

Brahesamlingen E3325.

De la Gardieska samlingen E1225, E1443—1444, E1481.

Skoklostersamlingen E8144, E8157.

KUNGLIGA KRIGSARKIVET, TUKHOLMA (KrA)

Amiralitetskollegii arkiv

- A I Protokoller 1656—1658 (AmKP),
- B I a Registratur 1655—1658 (AmKR) (ositt. Mf JYHL),
- E I a Kungl. brev 1655—1659,
- E II a Inkomna handlingar 1655—1658 (AmKAB) (ositt. Mf JYHL).

Krigskollegii arkiv

Kansliet

- A I Protokoller 1648, 1655—1661 (KrKP),
- B I Registratur 1654—1659 (KrKR), (ositt. Mf JYHL),
- E a Kungl. brev och resolutioner 1624—1677, I, Kungl. brev 1638—1659,
- E c Brevbok 1654—1660 (KrKBB), (ositt. Mf JYHL).

Artilleridepartementet

- G II 4 Artilleribok 1654,
- G III b Rustkammarräkningar, Stockholms slotts arkli-räkningar, Åbo arkli-räkningar.

Militiekontoret

- G I a Huvudböcker 1654—1660.
- G II a ja b Finska Militieböcker (ositt. Mf JYHL), Verifikationer 1654—1660.

Militieräkningar 1656:30, 1657:30, 1658:31, 1659:25 (Mf JYHL).

Roterings- och utskrivningslängder bunt 1—6, 8, 10, 192, 193, 203, 209, 212 (ositt. Mf VA JYHL).

Adelns rusttjänstlängder vol. 10.

Rullor 1654—1661 (Mf JYHL).

Rullor (flottan) ser. I, 1642—1664.

ser XIIIId bunt 1641—1757.

Örlogsflottans räkenskaper 1656:4, 1657:4.

Namnregister över officerare m.fl. i serien *Rullor* 1620—1723.

Alkuperäislähteenä käytetty kirjallisuus, lähdejulkaisut

Bref ifrån Fältherren Evert Horn til Herr Gödich Fincke. — *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo* 17. 6. 1784.

Consistorii ecclesiastici Aboensis protokoller. 18. 7. 1656—16. 9. 1661. — Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia (SKST) 2—3. Borgå 1899, 1902.

Krigs Articular Såsom the aff Höglöflich uthi Åminnelse Konungh Gustavo Adolpho. . . nu Nyligen förfärdigat och til Tryckz skaffat Aff Harttwijk Henrichsson Speitz Tavast—Finlando. Stockholm 1642.

Schlyter X 1862. Konung Magnus Erikssons Landslag. — *Samling af Sveriges gamla lagar* X. . . . Utgiften af D. C. J. Schlyter. Stockholm 1862.

- Stiernman* II 1729. And. Anton Stiernman, Alla Riksdagars och Möten Besluth Samt Arfföreningar, Regements-Former. . . II. Stockholm 1729.
- Stiernman* Bihang 1743. Anders Anton Stiernman, Bihang Utaf Åtskillige allmenna Handlingar Ifrån år 1529 intil år 1698. Hörande till the förr i tre serskilte delar utgifne Riksdagars och Möten Besluth. . . Stockholm 1743.
- Stiernman* II 1750. And. Anton Stiernman, Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar etc. Angående Sveriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie. II. Stockholm 1750.
- SRP*. Svenska Riksrådets Protokoll. XVI 1654—1656. Stockholm 1923.

Matrikkelit

- Aejmelaeus* SSV 8 1924. Hannes Aejmelaeus, Namlinstor över vid finska regementen år 1653 tjänade över- och underbefäl, civile tjänstemän och spel. Sammanställda enligt 1653 års militiebok. — Suomen Sukututkimusseuran Vuosikirja 8. Helsinki 1924.
- Akiander* 1865. Matth. Akiander, Bidrag till kännedom om evangelisk—lutherska församlingarne i Ingermanlands stift. Helsingfors 1865.
- Akiander* I 1868 II 1869. Matth. Akiander, Herdaminne för fornda Wiborgs och nuvarande Borgå stift. I—II. Helsingfors 1868, 1869.
- Alcenius—Kojonen* 1971. Sursillin suku. Genealogia Sursilliana. Täydentänyt ja toimittanut Eero Kojonen. Tapiola 1971. (E. R. Alcenius, Genealogia Sursilliana 1850).
- Andersson* 1900—1911. Aksel Andersson (— A. B. Carlsson — J. Sundström), Uppsala Universitets Matrikel. På uppdrag af Universitetets rektor utgiften. Första bandet 1595—1700. Uppsala 1900—1911.
- Blomstedt* Genos 1952. Y. B(lomstedt), Uudenmaan ja Hämeen ratsurykmentin sotilaspapit 1638—1687. — Genos 1952.
- Cederberg* SSV 21 1937. A. R. Cederberg, Suomalainen aines Baltian kirkon ja koulun palveluksessa vuoden 1561 jälkeen. — Suomen Sukututkimusseuran Vuosikirja 21. Helsinki 1937.
- Cederberg* SSV 23 1939. A. R. Cederberg, Suomalaiset ja inkeriläiset ylioppilaat Tarton ja Tarton—Pärnun yliopistossa v. 1632—1710. — Suomen Sukututkimusseuran Vuosikirja 23. Helsinki 1939.
- Elgenstierna* I—IX. Gustaf Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor I—IX. Stockholm 1925—1936.
- Jokipii* 1954. Satakuntalaisen osakunnan matrikkeli I. Vv. 1640—1721. Täydentänyt ja toimittanut Mauno Jokipii. Helsinki 1954.
- Lagus* I 1891. Album studiosorum Academiae Aboensis MDCXL—MDCCCXXVI. Åbo Akademis studentmatrikel å nyo upprättad. I. 1640—1740. Helsingfors 1889—1891.
- Lagus* Supplement 1906. Åbo Akademis studentmatrikel. Å nyo upprättad. Supplement. Helsingfors 1906.
- Luukko* 1946. Pohjalaisen osakunnan nimikirja I. 1640—1713. Täydentänyt ja toimittanut Armas Luukko. Vaasa 1946.
- Lähteenoja* Genos 1940. Aina Lähteenoja. Lisiä raumalaisen Sonkki—Sonck -suvun historiaan. — Genos 1940.
- Ramsay* 1909. Jully Ramsay, Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden. Helsingfors 1909.
- Strandberg* I 1832, II 1834. Carl Henric Strandberg, Åbo stifts herdaminne, ifrån reformationens början till närvarande tid. I—II. Åbo 1832, 1834.
- Svenska män och kvinnor*. Biografisk uppslagsbok. 1—6. Stockholm 1942—1949.

Luettelot, sanakirjat

- Höppener* 1754. Johan Pehr Höppener, Förteckning uppå alla Kongl. Placater, Påbud, Resolutioner, Privilegier, Manifester, Fredsfördrager, Relationer... (1522—1750). Stockholm 1754.
- Pipping* 1856—1857. Luettelo suomeksi präntätyistä kirjoista kuin myös... (Fredrik Wilhelm Pipping). Helsingfors 1856—1857.
- SAO*. Ordbok öfver Svenska Språket utgivna af Svenska Akademien. I—XXIV. Lund. 1898—1965.

Painamattomat tutkimukset

- HYHL* Helsingin yliopiston historian laitos.
- Mäkelä*, Anneli, Viipurin läänin väenotot. Pro gradu-tutk. 1971.
- Sten*, Marita, Maaherrat ja maaherranviran hoito 1600-luvun Suomessa. (1617—1714). Pro gradu-tutk. 1958.
- ÅA* Åbo Akademi.
- Fagerlund, Rainer, De militära operationerna i Östersjöprovinserna 1654—1658. Lic-avh. 1973.

Kirjallisuus

- Ahnlund* 1933. Nils Ahnlund, Ständriksdagens utdaning 1592—1672. — Sveriges Riksdag I:3. Stockholm 1933.
- Anners* 1961. Erik Anners, Den karolinska militärstraffrätten och Peter den Stores krigsartiklar. — Acta Academiae regiae Scientiarum Upsaliensis 9. Uppsala 1961.
- Anners* JFT 1961. Erik Anners, Vasatidens och stormaktstidens militärstraffrätt. Några problemställningar. — Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland 1961. Helsingfors.
- H. Antell* 1896. H. Antell, Handbok i svensk militärstraffrätt. Stockholm 1896.
- K. Antell* 1896. Kurt Antell, Pernå sockens historia I. Helsingfors 1956.
- Berndtson* 1965. Nils Berndtson, Laukaan historia I. Vanhan Laukaan vaiheita esihistoriallisesta ajasta vuoteen 1776. Jyväskylä 1965.
- Bohlin* 1917. Gunnar Bohlin, Militär statsmakt och individ särskildt i Sverige under Gustaf III:s tid. Militär rekrytering, statsrätt och disciplin. Uppsala 1917.
- Bonsdorff* HArk 14 1895. K.v. Bonsdorff, Lisiä vuosina 1656—1658 pidettyjen maakuntakokousten historiaan. — Historiallinen Arkisto 14. Helsinki 1896.
- Brusiin* JFT 1943. Otto Brusiin, Gustaf II Adolfs krigsartiklar. Några synpunkter. — Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland 1943. Helsingfors.
- Bäckström* 1884. P. O. Bäckström, Svenska flottans historia. Stockholm 1884.
- Börjeson* Sjä 1940. Hj. Börjeson, Om konvojering. En kortfattad översikt av konvojirättningen i Sverige. — Föreningen Sveriges sjöfartsmuseums i Stockholm Årsbok 1940. Stockholm.
- Dahlgren* Scandia 1960. Stellan Dahlgren, Kansler och kungamakten vid tronskiftet 1654. — Scandia 1960.
- Edén* 1941. Nils Edén, Från Gustav Vasa till Karl XII:s död (1539—1718). — Kammarkollegiets historia. Stockholm 1941.
- Fagerlund—Tigerstedt* 1890. L. W. Fagerlund — Robert Tigerstedt, Medicinens studium vid Åbo universitet. Helsingfors 1890.
- Fahlborg* HT 1923. Birger Fahlborg, Ett blad ur den svenska handelsflottans historia. — Historisk tidskrift 1923.

- Gardberg* 1968. John Gardberg, Vasatiden och karolinska tiden. — Karis socken från forntiden till våra dagar. Ekenäs 1968.
- Grahl* KFÅ 1867. Erik Grahl, Militära dödsdomar åren 1714—1715. Mildring av dödsstraff i Sverige och Finland. — Karolinska Förbundets Årsbok 1967.
- K. Grotenfelt* HArk 9 1886. K. Grotenfelt, Wiipurin läänin aatelin ja ritariston vastaus maapäivillä v. 1658. — Historiallinen Arkisto 9. 1886.
- N. K. Grotenfelt* 1940. N. Karl Grotenfelt, Anteckningar om indelta dragoner i Östra Finland 1644—1721. Helsingfors 1940.
- Grönfors* 1951. Kurt Grönfors, Ur den svenska militära rättegångsväsendets historia. — Skrifter utg. av Institutet för rättshistorisk forskning grundad av Gustav och Carin Olin. Ser. II:1. Lund. 1951.
- Haeger* FAVM XXIX 1968. Knut Haeger, Sjukvården i Karl XI:s skånska krig. — Föreningen Armémusei vänner Meddelanden XXIX. 1968.
- Halila* HAik 1939. Aimo Halila, Suomen porvarikaarteista 1600-luvulla. — Historiallinen Aikakauskirja 1939.
- Halila* I 1941. Aimo Halila, Suomen kaupunkien kunnallishallinto 1600-luvulla. I. Helsinki 1942.
- Halila* 1949. Aimo Halila, Suurvalta-aika. — Suomen historian käsikirja. Toimittanut Arvi Korhonen. I. Porvoo 1949.
- Hannula* III 1933. J. O. Hannula, Sotataidon historia III. Sotalaitos, taktiikka ja strategia 30-vuotisen sodan aikana. Helsinki 1933.
- Heckscher* I:1 1935, I:2 1936. Eli F. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. I:1, I:2. Stockholm 1935—1936.
- Heckscher* 1957. Eli F. Heckscher, Svenskt arbete och liv. Från medeltiden till nutiden. Stockholm 1957.
- Hemmer* I 1950. Ragnar Hemmer, Suomen oikeushistorian oppikirja I. Helsinki 1950.
- Herlitz* 1959. Nils Herlitz, Grunddragen av det svenska statsskickets historia. Femte upplagan. Stockholm 1959.
- Ignatius* 1865. K. E. F. Ignatius, Finlands historia under Karl X Gustafs regering. Helsingfors 1865.
- Ignatius* 1900. Kaarlo Ignatius, Virallisen syyttäjistön kehittyminen, organisatioon ja syyteoikeus. Rikosprosessioikeutta koskeva tutkimus. Helsinki 1900.
- Jakobsson* 1938. Th. Jakobsson, Bevärning och beklädnad. — Sveriges krig 1611—1632. Bilagsband II. Stockholm 1938.
- Jakobsson* FAVM V 1942. Th. Jakobsson, Frankrikes betydelse för den svenska vapentekniska utvecklingen, en orientering genom tiderna. — Föreningen Armémusei Vänner Meddelanden V 1942.
- Jakobsson* FAVM IX 1948. Militären och brännvinet. — Föreningen Armémusei Vänner Meddelanden IX 1948.
- Jansson* 1950. S. Owen Jansson, Måttordbok. Stockholm 1950.
- Jokipii* 1959. Mauno Jokipii, Vanhan Ruoveden pitäjän historia eräkaudesta isoonvihaan. — Vanhan-Ruoveden historia I. Vammala 1959.
- Jokipii* I 1956, II 1960. Mauno Jokipii, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I—II. Forssa 1956 ja 1960.
- Jokipii* Historica III 1972. Mauno Jokipii, Satakunnan laivanrakennuksesta ja maalaispurjehduksesta 1500—1600-luvuilla. — Studia Historica Jyväskyläänsä IX. Historica III. Vammala 1972.
- Jokipii* 1974 Mauno Jokipii, Satakunnan historia IV. Satakunnan talouselämä uuden ajan alusta isoonvihaan. Pori 1974.

- Jutikkala* 1934. Eino Jutikkala, Väestö ja asutus 1500-luvulta 1800-luvun puoliväliin. — Suomen Kulttuurihistoria II. Jyväskylä 1934.
- Jutikkala* 1938. Eino Jutikkala, Suomen postilaitoksen historia. 1638—1938. I. Ruotsin vallan aika. Helsinki 1938.
- Jutikkala* 1949. Eino Jutikkala, Sotilasrasitus ja sodat. — Längelmäveden seudun historia I. Forssa 1949.
- Jutikkala* 1957. Eino Jutikkala, Väestö ja yhteiskunta. — Hämeen historia II. Noin vuodesta 1540 vuoteen 1721. Ensimmäinen nide. Hämeenlinna 1957.
- Jutikkala* 1958. Eino Jutikkala, Suomen talonpojan historia. Toinen, uudistettu ja lisätty laitos. Turku 1958.
- Kallio* 1972. Reino Kallio, Vanhan Saarijärven vaiheet eräkaudesta isonvihan päättymiseen. — Vanhan Saarijärven historia I. Jyväskylä 1972.
- Karstén* 1933. Walter Karstén, Farmacins historia i Finland. Helsingfors 1933.
- Kaukovalta* 1917. Kyösti Kaukovalta, Uudenkaupungin historia I. Tampere 1917.
- Kojonen* 1963. Eero Kojonen, Alavuden vaiheita esihistoriallisesta ajasta vuoteen 1918. — Alavuden historia I. Jyväskylä 1963.
- Komiteamietintö* 1903:4. . . . komitealta, joka on asetettu tekemään ehdotusta kyydinpitoa ja kestiekievaritaloja koskevaksi muutetuksi lainsäädännöksi. Helsinki 1903.
- Korhonen I* 1939, II 1943. Arvi Korhonen, Hakkapeliittain historia I—II. Porvoo 1939, 1943.
- Korhonen STEP* 1961. Arvi Korhonen, Sotaväenoton kehitys Suomessa 30-vuotisen sodan aikana. — Suomalaisen Tiedeakatemian Esitelmät ja pöytäkirjat 1961. Helsinki.
- Korkiakangas* 1974. O. Korkiakangas, Kaarle XII:n kenttäarmeijan huolto sotaretkillä vuosina 1700—1701 mannereurooppalaisten huoltojärjestelmien näkökulmasta. Helsinki 1974.
- Koskimies* 1908. Juho Koskimies, Lapuan pitäjään historia. — Pitäjänkertomuksia VIII. Oulu 1908.
- Krogius* 1938. Ali Krogius, Kirurgins historia i Finland. Helsingfors 1938.
- Kuujo* 1970. Erkki Kuujo, Sortavalan kaupungin syntyedellytyksistä. Sortavalan kaupunki Ruotsin vallan aikana. — Sortavalan kaupungin historia. Jyväskylä 1970.
- Kähönen* 1959. Ester Kähönen, Vanhan Äyräpää I. Vuoteen 1700. Helsinki 1959.
- Landberg* 1969. Hans Landberg, Krig på kredit. Statsfinans och kungamakt. — Carl X Gustaf inför polska kriget. Carl X Gustaf — studier 4. Kristianstad 1969.
- Jussi T. Lappalainen HAik* 1965. Jussi T. Lappalainen, Kaarle X Kustaan vaiheikas salakirjoitus. — Historiallinen Aikakauskirja 1965.
- Jussi T. Lappalainen* 1972. Jussi T. Lappalainen, Kaarle X Kustaan Venäjän-sota v. 1656—1658 Suomen suunnalla. ”Räikkä, häikkä ja ruptuuri”. Jyväskylä 1972.
- Jussi T. Lappalainen Historica III* 1972. Jussi T. Lappalainen, ”Nåståfolcket”. Suomalaiset talonpojat Kaarle X Kustaan Venäjän-sodassa. — Studia Historica Jyväskyläensia IX. Historica III. Vammala 1972.
- Jussi T. Lappalainen SotAik* 1972. Jussi T. Lappalainen, ”Mutta niin sotainen oli nyt Suomen kansa”. — Sotilasaikakauslehti 8/1972.
- Jussi T. Lappalainen HL* 1973. Jussi T. Lappalainen, Armeijan lääkintähuoltoa 1600-luvun keskivaiheilla 1—2. — Helsingin Lääkärilehti 7—8/1973.
- Pekka Lappalainen* 1961. Pekka Lappalainen, Pieksämäen seudun historia I. Pieksämäki 1961.
- Pekka Lappalainen I:1* 1970, *I:2* 1971. Pekka Lappalainen, Säämingin historia I:1—2. Pieksämäki 1970, 1971.
- Lehtinen* 1961. Erkki Lehtinen, Hallituksen yhtenäistämispoliittikka Suomessa 1600-luvulla. (1600—1680). Lahti 1961.
- Lehtinen* 1963. Erkki Lehtinen, Lapua asutuskaudelta Suomen sotaan. — Lapuan historia I. Esihistoriallisesta ajasta Suomen sotaan. Vaasa 1963.

- Lehtinen* *Historica* II 1967. Erkki Lehtinen, Gabriel Pentinpoika Oxenstiernan kyyditysasetus. — *Studia Historica Jyväskylälänsä V. Historica* II. Pieksämäki 1967.
- Lehtinen* 1967. Erkki Lehtinen, Keskiajalta 1860-luvulle. — *Suur-Ulvilan historia* I. Pori 1967.
- Lempiäinen* 1963. Pentti Lempiäinen, Rippikäytäntö Suomen kirkossa uskonpuhdistuksesta 1600-luvun loppuun. Helsinki 1963.
- Liakka* 1934. Niilo Liakka, Ilmajoen pitäjä. Vaasa 1934.
- Lindeqvist* *HArk* 21 1910. K. O. Lindeqvist, Suomen talonpoikien valituksia 1600-luvun keskivaiheilla. — *Historiallinen Arkisto* 21. Helsinki 1910.
- Lindgren—Gentz* 1918, 1927. John Lindgren—Lauritz Gentz, *Läkemedelsnamn. Ordförklaring och historia*. 1—2. Lund. 1918, 1927.
- Luukko* 1957, Armas Luukko, *Suur-Lohtajan historia vuoteen 1809*. — *Suur-Lohtajan historia* I. Esihistoriallisesta ajasta Suomen sotaan. Kokkola 1957.
- Luukko* 1957, Armas Luukko, *Suur-Lohtajan historia vuoteen 1809*. — *Suur-Lohtajan historia* I. Esihistoriallisesta ajasta Suomen sotaan. Kokkola 1957.
- Luukko* 1967. Armas Luukko, *Suomen historia 1617—1721*. — *Suomen historia VIII*. Porvoo 1967.
- Lähteenoja* 1947. Aina Lähteenoja, *Suomen Luotsi- ja Majakkalaitoksen historia vuoteen 1808*. Helsinki 1947.
- Makkonen* 1965. Kaarle Makkonen, *Zur Problematik der jurisdichen Entscheidung. Eine strukturanalytische Studie*. — *Turun yliopiston julkaisuja sarja B* 93. Turku 1965.
- Matinoli* 1969. Eero Matinoli, *Suur-Pyhäjoen historia uuden ajan murroksesta 1860-luvulle*. — *Suur-Pyhäjoen historia vanhimmista ajoista 1860-luvulle*. Kokkola 1969.
- K. R. Melander* *HArk* 10 1889. K. R. Melander, *Talonpoikien kyyditsemisvelvollisuudesta*. — *Historiallinen Arkisto* 10. Helsinki 1889.
- K. R. Melander* *HArk* 12 1893. K. R. Melander, *Uusia tietoja Hartikka Speitzin lainsuomennoksesta*. — *Historiallinen Arkisto* 12. Helsinki 1893.
- K. R. Melander* *HArk* 32 1924. K. R. Melander, *Merimatkoista maassamme 1500- ja 1600-luvuilla*. — *Historiallinen Arkisto* 32. Helsinki 1924.
- K. R. Melander* 1936. K. R. Melander, *Drag ur Åbo hovrätts äldre historia och ur rättslivet i Finland under förra hälften av 1600-talet*. Helsingfors 1936.
- K. R. Melander* *SotAik* 1938. K. R. Melander, *Sotaväenotto Suomessa Ruotsin suurvallan aikana*. — *Sotilasaikakauslehti* 1938.
- Toini Melander* *HArk* 44 1938. Toini Melander, *Mistä syystä ovat Hartikka Speitzin sota-artikkelisuomennoksen esilehdet ilmestyneet useina laitoksina*. — *Historiallinen Arkisto* 44. Helsinki 1938.
- Murray* 1949. Robert Murray, *Fältpräster och själavård*. — *Svenska Armén genom tiderna*. Malmö 1949.
- Mäkelä* *HArk* 67 1975. Anneli Mäkelä, *Viipurin läänin väenotot 1600-luvulla*. — *Historiallinen Arkisto* 67. Forssa 1975.
- Möller* 1954. Sylvi Möller, *Suomen tapulikaupunkien valtaporvaristo ja sen kaupan-käytintimenetelmät 1600-luvun alkupuolella*. Helsinki 1954.
- Paasikivi* 1901. J. K. Paasikivi, *Kyydinpito ja kestikievarilaitos Suomen lain mukaan* I. Helsinki 1901.
- Paasikivi* 1908. J. K. Paasikivi, *Kyytilaitos*. — *Oma Maa* II. Porvoo 1908.
- Petander* 1968. C-B. J. Petander, *Anteckningar om Kungliga Österbottens infanterigemente 1650—1660*. — *Österbotten* 1968. Årsbok. Vasa 1968.
- Perälä* 1928. Väinö Perälä, *Eskil Petraeus. Turun yliopiston professori ja hiippakunnan piispa 1593—1657*. Turku 1928.

- Pirinen* Kotiseutu 1963. Kauko Pirinen, Savon kirvesmiehet ja Käkisalmen Karjalan populit. — Kotiseutu 1963.
- Pohjolan-Pirhonen* 1973. Helge Pohjolan-Pirhonen, Olavinlinnan historialliset vaiheet. Savonlinna 1973.
- Roos* 1933. John E. Roos, Uppkomsten av Finlands militieboställen. Under indelningsverkets nyorganisation 1682—1700. En historisk-kameral undersökning. Helsinki 1933.
- Rosén* 1936. R. Rosén, Vehkalahten pitäjän historia I. Suur-Vehkalahten asutus- ja aluehistoria n. vuoteen 1610. Helsinki 1936.
- Sjöstrand* 1941. Wilh. Sjöstrand, Grunddragen av den militära undervisningens uppkomst- och utvecklingshistoria i Sverige till år 1792. Uppsala 1941.
- Snellman* SM 1899. A. H. Snellman, Suomalaista lääketiedettä. Suomen Museo 1899.
- Sourander* SSLA 1929. Bertil Sourander, Ett blad ur den svensk-finska militärmedicinens äldsta historia. — Suomen Sotilaslääketieteellinen Aikakauslehti 1929.
- Spens* 1942. E. Spens, Sjövapnets bemanning under stormaktstiden fram till 1679. Livet ombord och i land under stormaktstiden fram till 1679. — Svenska flottans historia I. Malmö 1942.
- Steckzén* 1930. Birger Steckzén, Krigskollegii historia I. 1630—1697. Stockholm 1930.
- Stormbom* ÅO 1956. Jarl Stormbom, Om det åländska båtmanshållet. — Åländsk odling 1956.
- Suolahti* 1919. Gunnar Suolahti, Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo 1919.
- Sörensson* HT 1922. Peer Sörensson, Adelns rusttjänst och adelsfanans organisation 1521—1680. — Historisk Tidskrift 1922.
- Sörndal* 1937. Olof Sörndal, Den svenska länsstyrelsen. Uppkomst, organisation och allmänna maktställning. Lund 1937.
- Takolander* 1930. Alfons Takolander, Ekenäs stads historia. Del I. Till stora ofreden. Ekenäs 1930.
- Tersmeden* 1966. Lars Tersmeden, Karl X Gustavs garden 1654—1660. — Kungl. Svea Livgardes Historia 1632—1660. Stockholm 1966.
- Tersmeden* AOH 1969. Lars Tersmeden, Med pik och musköt. Två exercisböcker från Carl X Gustafs tid. — Aktuellt och historiskt 1969.
- Tuomikoski* 1946. Viljo Tuomikoski, Piirteitä sotakirurgian kehityksestä. — Sotakirurgisia kokemuksia. Porvoo 1946.
- Wendt* 1942. Einar Wendt, Flottans överstyrelse och lokala förvaltning under stormaktstiden intill enväldet. — Svenska flottans historia. Malmö 1942.
- Wendt* 1950. Einar Wendt, Amiralitetskollegiets historia I. 1634—1695. Stockholm 1950.
- Viljanti* 1935. Arvo Viljanti, Vakinaisen sotamiehenpidon sovelluttaminen Suomessa 1600-luvun lopulla erityisesti silmälläpitäen Turun läänin jalkaväkirykmenttiä. Turku 1935.
- Viljanti* HAik 1941. Arvo Viljanti, Suomalaisten jalkaväkirykmenttien varuskunta- ja linnoitustyöpalveluksesta Baltiassa 1600-luvun lopulla. — Historiallinen Aikakauskirja 1941.
- Viljanti* VMK 8 1945. Arvo Viljanti, Suomen sotaväen komentokieli Ruotsi-Suomen suurvalta-kaudella. — Varsinais-Suomen Maakuntakirja 8. Turku 1945.
- Virrankoski* 1956. Pentti Virrankoski, Uskonpuhdistuksesta isoonvihaan. — Suur-Kalajoen historia. Esihistoriallisesta ajasta isoonvihaan. Kokkola 1956.
- Virrankoski* 1973. Pentti Virrankoski, Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla. — Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III. Oulu 1973.
- Ylönen* 1957. Aulikki Ylönen, Jääsken kihlakunnan historia I. Vuoteen 1700. Imatra 1957.
- Ylönen* 1969. Aulikki Ylönen, Pöytyän, Yläneen ja Oripään historia vuoteen 1865. Helsinki 1969.
- Zetterstén* 1903. Axel Zetterstén, Svenska flottans historia. II Åren 1635—1680. Norrteije 1903.

Åberg FAVM XI 1950. Alf Åberg, Rullföringen inom armén genom tiderna. — Föreningen Armémusei Vänner Meddelanden XI. 1950.
Åkerblom 1941. K. V. Åkerblom, Korsholms historia. Första delen. Vasa 1941.

Sanomalehdet

Nya Aviser (Extract- och Particular-skrifvelser), 1656, 1657.

Haastattelut

Proviisori Pirkko Latvala Yleisradio 1973—01—06.

HENKILÖHAKEMISTO

Henkilöhakemistoon sisältyvät varsinaisessa tekstiosassa ja viitteissä itsenäisinä esiintyvät nimet. Vain viitteissä esiintyvissä nimissä on sivunumeron jäljessä n. Pelkästään Suomen armeijan parturi- ja sotapappiluetteloihin sisältyvät nimet on hakemistosta jätetty pois: niiden osalta viitataan sivuille 177—178 ja 183—193.

- Agricola, Jeremias 157
 Ahonen, JuhoRistonpoika 151
 Alfthan, Israel 158
 Alrin Claesonn 99
 Ambrosius Georgii 156
 Ancka, Jacob 94n
 Antti Pekanpoika 55
 Apollonius, Mathias 159n
- Bagge, Lars 143
 Bartholdus Henrici 160
 Becker, Jacob 105, 107
 Berndes, Fabian 51, 63, 154
 Bertil Staffansson 136n
 Bohmgård, Hans 104
 Brahe, Kustaa 20
 Brahe, Pietari 12, 46, 104, 129, 150, 151
 Brandskiöld, Måns Arvidsson 136, 137, 144, 145, 146, 147, 148, 150
 Brommius, Petrus 160, 163
 Bröms, Johannes 136n
 Burckhard, Anthon 67, 122
 Bureus, Henrik 44
 Burmeister, Kristoffer 55
 Bäck, Carl 158n
 Bäck, Johan 146, 148, 149, 150
- Carlman, Knut 162
 Carstenius, Henrik 99
 de la Chapelle, JuliusRichard 81, 120, 140
 Christernus 161
 Costenius, Martinus Petri 159, 160
 Creutz, Ernst Johan 14, 47, 49, 55, 78, 94, 97, 141, 144
 Creutz, Lorentz 14, 55
- Dantzer, JeanAdrian 98
 De la Gardie, Magnus Gabriel 15, 85, 103
 von Dohna, Christoffer 149
- Erkki Sipinpoika 44
 von Essen, Didrich 146
- Fabringius, Erik 157
 Falchovius, Anders Persson 136n
 Favorinus, JohannesGregorii 158
 Fleming, Herman 79
 Footangel, Harald 149, 150, 151
 Forbus, Arvid 79
 Forsman, Andreas 160
 Frisius, Johan 163
 Fritz, Johan 153
- Galenos 125, 127
 Galle, Johan 158
 Gestrinus, Gustaf 112
 Graan, Johan 14, 20, 94, 142
 Gref, Jochim 136n
 Grewe, Johannes 136n
 Gudzeus, Jacobus Johannis 162
 Göös, Bartholdus Simonis 160n
- von Hagen, Reinhold Johan 112
 Halonen, Matti 37
 Hedvig Eleonoora 38, 146
 Herclerus, Johannes Laurentii 158n
 Hieldfredh, Gustaf 36
 Hinsin, Hieronymus 119
 Hirt, Adam 118
 Holländer Ridder, Petter 73, 94
 Holm, Evert Pekanpoika 151
 Horn, Arvid 151
 Horn, Henrik 55, 80, 87, 92, 93
 Horn, Kustaa Eevertinpoika 16, 27, 31, 55, 56, 67, 72, 73, 74, 86, 92, 94, 95, 96, 103, 105, 107, 108, 109, 111, 112, 119, 136, 141, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 153, 156
 Horn, Kustaa Kaarlenpoika 15
 Hulkkonen, Antti 36
 Härsilä, Prusi 110
 Härätär, Kaisa 36
- Inkeroinen, Sipi 151
 Istmenius, Ericus Nicolai 157, 158

Jaakko Matinpoika 111
 Jacob Tönnesson 93
 Jekonen, Lassi 61
 Johan Danielsson 103
 Johnston, Frans 46
 Joonas 72
 Jordan, Martti 45
 Josephus Laurentii 157
 Jyrki, Antti 154

Kaarina Mikontytär 37
 Kaarle X Kustaa 11, 13, 52, 85, 86, 90, 129,
 146, 147, 148
 Kagg, Lars 141n
 Kalle Kallenpoika 111
 Karhu, Olli 42
 Kahu, Olli 42
 Kauhanen, Henrik 158
 Keppoi, Yrjö Jaakonpoika 150
 Kerponius, Paulus 159n
 Kerstens, Johannes 136n
 Kiiskinen, Pekka Erkinpoika 35
 Kinnunen, Erkki Ollinpoika 37
 Kirchhof, Johan Jost 119, 122, 123
 Klemetti Sigfridinpoika 143
 Klöfverskiöld, Aron Johansson 14
 Knuut Kristerinpoika 144
 Korja, Tuomas Mikonpoika 34
 Koskull, Andreas 14, 111,
 Kristiina 31, 50, 68, 78, 129, 134
 Krook, Johan Georgii 163
 Krook (Kraak), Lars 108
 Kruse, Erik 14, 93, 104, 108, 144, 147, 150,
 163
 Krusilander, Gregorius 162
 Kuhnov, Antti Ivaninpoika 144
 Kuhnov, Mikko Ivaninpoika 144
 Kurki, Juho 50
 Kustaa II Aadolf 48, 70, 81, 118, 129, 132,
 140, 155
 Kustaa Heikinpoika 72
 Kärki, Sipi 35

Lagercrantz, Olof 57
 Lars Larsson 136
 Lassi Heikinpoika 41
 Lassi Yrjönpoika 112

Lewenhaupt, Gustaf Adolf 16, 26, 46, 49, 57,
 64, 70, 77, 79, 84, 94, 119, 136, 163
 von Liebstorff, Joachim 15, 39, 54, 55, 56,
 144
 von der Linde, Erik 14, 57, 68, 80, 91, 104,
 107, 141, 143
 Lipponen, Lauri Hannunpoika 110
 Ljustra, Axel 160
 Looberg, Nils 73, 74

Mikko 36
 Mikko Markunpoika 61
 Morits Oranialainen, 81
 Munck, Johan 20
 Möller, Didrich 146

Neostadius, Andreas 161
 Nieroth, A. J. 93

Ogiluy, Jacob 81
 Olof Sveninpoika 102
 Oxenstierna, Gabriel Pentinpoika 45

PaaVo Markunpoika 61
 Pachalenius, Thomas 163
 Pakki, Yrjö 116
 Paulus Simonis 160n
 Pekka Niilonpoika 147, 148, 150
 Pertti Erkinpoika 42
 Petraeus, Eskil 159
 Piper, Henrik 146
 Pistolhielm, Erik 146
 Platzman(n), Henrik 136, 145
 Platzmann, Klaus Eerikinpoika 136
 Procopaeus, Henricus Petri 158
 Putkonen, Antti 35

Raumannus, Jonas 156
 Rhode, Jacob 120
 Risto Matinpoika 37
 Roggenbuch, Hans 119, 120, 145
 Rosendal, Erik Andersson 15, 77, 142, 146
 Rosenhane, Johan 14, 50
 Ruddbeck, Johannes 156
 Rundel, Antti 115, 153, 159
 Rökman, Johannes 157, 163
 RööS, Lauritsa 95

- Saxe, Jacob 154
Schadh, Hieronymus 57, 79
Schaller 122
von Schwengell, Georg 57, 79
Silfverbagge, Arvid Henrikinpoika 104
Skog, Antti 151
Snäck, Pietari 109, 110
Sohtenberg, Laurentius 136n
Sonck, Abraham 157
Sorolainen, Erik 156
Speitz, Hartikka 129, 131
Sperling, Gustaf 103
Staffan Danielsson 149, 150
Stenbock, Erik 78, 118, 151
Stigelius, Henrik 159
Stålar, Axel 14, 91, 142
Svan, Nils Nilsson 141
Sven Svensson 136n
- Talpaeus, Henricus Jacobi 160
Taube, Adolf Fredrik 161
Tavast, Kustaa 45
- Thomas 161n
Thome, Hans Hindrich 136n
Tillandz, Elias 117
Troupitz, Laurentius 81
Tunius, Ericus 136n
Tuomas Jaakonpoika 41
Twilling, Thomas 153
Törnskiöld, Jacob 14
- Vainikka, Risto Matinpöika 198
Werne, Peter Jönsson 110, 153
Wittenberg, Arvid 50
Wrangel, Gustav 78, 87, 102, 115, 161
Wrede 23
Väätäinen, Atti 52
- Yrjö Erkinpöika 36
Yrjö Eskonpöika 38
- Zart, Andreas 118
Zimmerman, Christian 122, 123

RÉSUMÉ

Jussi T. Lappalainen

LA VIE DANS L'ARMÉE FINLANDAISE A L'ÉPOQUE DE CHARLES X GUSTAVE

Traduction par *Jean-Yves Paré*

1. L'ARRIERE-PLAN

La vie militaire finlandaise vers la moitié du 17e siècle a été très peu étudiée. Les études finlandaises se concentrent d'une part sur la période précédant la guerre de trente ans et sur le début de la guerre elle-même, et d'autre part sur la réalisation du système de cantonnement vers la fin du 17e siècle. Dans cette étude on s'occupera tout d'abord du recrutement militaire de l'époque de Charles X Gustave (1654—1660) pour toutes les armes, et deuxièmement des traits particuliers de la vie intérieure de l'armée, sur lesquels on ne pouvait disposer auparavant d'aucune littérature en langue finnoise. L'étude se concentre sur les procédés et sur l'influence du phénomène étudié sur la société environnante. Comme sources nous avons surtout utilisé les séries de listes, de comptes et de lettres militaires des *Archives de guerre de Suède*, complétées par la collection épistolaire des *Archives d'Etat de Suède* et par les registres d'arrêts et les livres de comptes départementaux des *Archives d'Etat de Finlande*.

L'administration militaire de la Suède-Finlande était une partie intégrante du système administratif centralisé du royaume (schéma p. 12). Elle était dirigée par *le roi et le Conseil d'Etat*: le rôle de la *Diète* se limitait surtout à accorder la levée de nouveaux impôts ou d'hommes. Les administrations militaires centrales étaient le *collège de guerre* et le *collège de l'amirauté*; de plus le *collège de chambre* (les finances) jouait un rôle important dans la planification financière de toute activité. L'administration locale dirigée par les *baillis* et *commissaires de la couronne*, était sous le contrôle des *administrations départementales*. Le *comptoir de guerre de Finlande* répondait de la comptabilité des forces terrestres de la Finlande-Sud. En plus de cette organisation normale il y eut en Finlande pendant les années 1656—1659 un *général commandant en chef* de Finlande, Gustaf Adolf Lewenhaupt en 1656, puis Gustaf Evertsson Horn 1657—1659, ce dernier muni en pratique des pouvoirs de général-gouverneur.

La force des armées de Finlande était, en 1654, d'environ 10 200 fantassins, d'environ 3 300 cavaliers et de 1 050 dragons ainsi que de 1 000 marins et de 160 hommes de garnison et artilleurs des châteaux. L'infanterie finlandaise comprenait neuf régiments et un escadron c'est à dire un demi-régiment; la cavalerie, elle, comptait trois régiments, plus un détachement nobiliaire; les dragons et la marine: un régiment chacun. La Finlande et l'Ingrie formaient ensemble une compagnie d'artilleurs.

2. RECRUTEMENT

L'infanterie était recrutée par conscription. On y employait une organisation approuvée à la Diète de 1642 et selon laquelle on prenait un homme par nombre fixé de fermes. Pour le recensement, le bailli, le commissaire de la couronne et le posteur établissaient d'avance un registre des propriétaires de fermes par commune. Des assesseurs pouvaient vérifier le registre avant le recensement proprement dit. Les fermes étaient alors divisées en '*rotas*', *districts de recrutement militaire* selon le nombre fixé. Dans la séance de recrutement elle-même, que dirigeait le *commissaire de recrute-*

ment, souvent le préfet, le registre était à nouveau vérifié et on marquait qui était la recrue pour chaque district de recrutement. Celle-ci était souvent désignée par accord, d'avance, au sein de chaque district; de plus chaque noble avait le droit de désigner les recrues de son territoire. Alors il suffisait que la recrue se trouve elle-même sur le lieu de recrutement. Autrement tous ceux qui se trouvaient sur le district devaient se trouver sur place. Les assesseurs désignaient alors la maison d'où serait prise la recrue, ou bien la tiraient au sort. Les registres par commune étaient réunis en relevé, et on faisait encore une liste spéciale des recrues.

Les décisions de recrutement étaient toujours prises à la Diète ou dans les réunions provinciales. Ces dernières étaient toujours des phénomènes d'époque exceptionnelle, tels, qu'on a dû en tenir sous Charles X Gustave entre 1656 et 1658. En gros les recrutements ont été opérés entre 1654 et 1660 en Finlande-Sud selon les critères suivants: (L'Ostrobothnie faisait exception, on y appliquait le recrutement comme en Suède).

Recrutement	Epoque de réalisation	Fermes par district		privilèges spéciaux
		paysans de la couronne et héréditaires	paysans de franc-alleu	
1654	hiver	1654	8	16
1655	hiver	1655	10	20
1656	hiver	1656	10	20
1657	été	1656	8	8
1658	été	1657	10 hommes	15 hommes
1659	printemps	1658	10	20
1660 I	printemps	1659	10	20
1660 II	printemps	1660	16	20

Habitant dans le même village avec un noble

Il n'est pas resté de registres complets de recrutement, mais si on se base sur des registres pas trop imprécis on peut dire que la Finlande fournit environ 7 700 fantassins pendant les années en question, ce qui représente approximativement 32,7 % du nombre total pour la Suède et la Finlande — soit un peu plus que sa part par rapport à sa population.

Les problèmes techniques du recrutement étaient représentés par les privilèges spéciaux vis à vis du recrutement dont jouissaient les nobles et les propriétaires de manses de cavalerie. De plus il y avait d'autres petits groupes complètement dispensés.

Il était général d'engager un *remplaçant* à sa place pour le service militaire. Le remplaçant pouvait être engagé par un particulier ou par tout le district de recrutement, avant ou après la séance de recrutement. Le plus souvent c'était le remplaçant de toute une ferme. Généralement le remplaçant était sous la responsabilité d'une ferme, mais tout le district participait aux frais de la solde. Les paysans de franc-alleu purent, en Finlande, engager deux fois plus souvent un remplaçant que les paysans de la couronne et les paysans héréditaires. Les soldes des remplaçants pouvaient monter très haut en période de guerre, voire même jusqu'au prix de dix chevaux. Souvent les paysans prenaient comme enfants adoptifs des garçons, qui, ensuite, partaient dans l'infanterie au nom de la maison. Si le remplaçant mourait le reste de sa solde était perçu par sa famille. Si un remplaçant désertait, celui qui l'avait désigné pouvait être lui-même obligé d'intégrer l'armée, même après des années.

Les fils de propriétaires et les valets de ferme fuyaient souvent le recrutement en déménageant définitivement pour la ville, ou chez des propriétaires de manses de cavalerie, ou en Finlande-Orientale, où l'économie de l'écobuage obligeait plusieurs familles à vivre ensemble. En ne se pré-

sentant pas au recrutement, chose qui arrivait, par contre, on ne pouvait pas échapper au sort de devenir recrue.

Dans l'APPENDICE II se trouvent les recrues finlandaises par groupes sociaux pendant les années 1654—1660 (1 = maître de maison, 2 = fils de maître de maison, 3 = frère de maître de maison, 4 = autre habitant de maison, 5 = remplaçant à solde, 6 = imprécis, 7 = au total, Vkr = paysans de la couronne ou héréditaires, Räl = paysans de franc-alleu, Irt = vagabonds). Au sujet des différences départementales la plus remarquable est la généralisation du remplaçant soldé en Ostrobothnie — là ils représentaient presque le tiers des recrues. Une deuxième différence est la grande occurrence des maîtres de maison de Finlande-Occidentale, la troisième le fait que les frères représentent une plus grande proportion en Finlande-Orientale qu'ailleurs, et la quatrième le grand nombre de vagabonds pour la Finlande-Orientale. En pratique, pour le maître de maison le fait d'être fantassin signifiait la perte des ses terres, ce qui apparaît dans plusieurs affaires juridiques. L'âge moyen des recrues est, à notre surprise, très élevé: 27 ans, et la dispersion: 18—40 ans.

Il était général que la recrue déserte entre le recrutement et l'appel des hommes: pour l'empêcher un proche ou un autre homme du district était souvent désigné comme otage de la recrue.

En pratique il y avait quelques modes exceptionnels de recrutement; dans le comté de Korsholm une petite infanterie propre; en Finlande-Orientale, à l'automne 1656, une sorte de troupe de réserve; et le cas le plus commun, qui était de naître soldat. Ce dernier cas concernait des fils de soldats élevés en garnisons, auxquels on payait une petite solde depuis leur naissance et qui, à quinze ans, étaient automatiquement intégrés à l'infanterie.

La cavalerie et les dragons venaient de deux sources. Tous les nobles devaient envoyer au détachement nobiliaire de Finlande des cavaliers, en nombre correspondant à la part d'impôts dont ils étaient maîtres. Le système favorisait les grands nobles. Seul le noble pauvre, toutefois, ne possédant que la ferme où il résidait, était complètement dispensé. Le manquement aux responsabilités était général, et ceci était favorisé par le fait que le noble pouvait avoir ses cavaliers dans la même compagnie bien qu'il eût possédé des terres dans tout le royaume. Pendant la guerre de Russie (1656—1658) les nobles durent doubler le nombre de leurs cavaliers; à la fin de l'automne 1656 le détachement nobiliaire fut le plus important, 224 cavaliers.

La cavalerie paysanne et les dragons étaient recrutés de telle sorte que la ferme ayant armé un cavalier recevait 30 dalers et celle armant un dragon 15 dalers sous forme d'allègement fiscal ou d'autres avantages équivalents. Dans les vieux régiments il était normal que l'impôt de la ferme approchât les sommes significatives. Dans le passage en revue général la ferme pouvait se présenter comme manse de cavalerie ou de dragons, ou s'en délivrer de même: cependant on tendait à la continuité aussi bien du côté de la couronne que du côté des manses.

À l'époque de Charles X Gustave on dut, dans les enrôlements supplémentaires, avoir recours à des méthodes exceptionnelles. Il en naquit des confusions, surtout parce que les enrôleurs allèrent au delà de leurs directives. Alors on prit des cavaliers aussi aux fermes franches à vie, sur les prébendes, parmi les prêtres et parmi les bourgeois et même contre paiement. Les détails de ces enrôlements sont extrêmement hétéroclites. De plus, dans la baronie de Kajaani il y avait un groupe spécial de dragons.

Le service dans la cavalerie présentait une différence d'avec l'infanterie, c'est qu'il assurait plutôt au cavalier la propriété de sa ferme. En Finlande-Orientale on a même des cas où un étranger ayant servi une ferme comme cavalier à ses propres frais recevait les droits d'un associé et, après son service, obtenait sa part correspondante de la ferme.

Dans l'APPENDICE III se trouvent les groupes sociaux de cavaliers ayant servi pour une ferme. Le pourcentage des maîtres de maison est petit dans tout le pays: 8,5—11,7 %, pendant que la part des membres de la famille augmente et celle des remplaçants diminue en allant d'ouest en est. Le plus grand nombre de frères (9,4 %) et de fils (30,4 %) se trouve dans le régiment de cavalerie

de Finlande-Orientale, celui de remplaçants soldés (74,2 %) par contre dans le département de Turku et Pori. Ceci est dû à la différence de structure familiale et de richesse. Une instruction donnée pendant l'été 1657, entre autres, s'appuyant sur les habitudes enracinées, réglait le rapport entre remplaçants et maîtres de maison.

Les *marins* étaient recrutés de telle sorte qu'en Finlande, cinq fermes de la couronne ou héréditaires, ou bien 10 fermes de franc-alleu formaient une 'rote', un district permanent de recrutement qui devait fournir un marin à perpétuité au service de la couronne. De la même façon les villes avaient chacune leur contingent. Là aussi les terres de franc-alleu étaient un problème, principalement les fermes personnelles des nobles, par lesquelles on essayait d'échapper à son obligation.

En plus des marins ordinaires on enrôlait des marins payés au mois et des mousses. Le nombre des marins des villes fut doublé en 1655 par une ordonnance de la Diète de 1652. L'année suivante, à cause de la guerre de Russie le nombre des marins de la campagne aussi fût doublé par une décision des réunions provinciales pour la défense de la Finlande: ces hommes furent ensuite employés dans la guerre contre le Danemark, en désaccord avec la convention. A cause du manque d'hommes le redoublement entraîna des difficultés.

Les *artilleurs* étaient tous enrôlés contre solde. Pendant la guerre de Russie on enrôla en Finlande des artilleurs pour les besoins d'une petite armée de campagne, et en 1659 le commandant en chef de Finlande enrôla un groupe de plus de 100 artilleurs pour la guerre du Danemark. Ce groupe semble avoir été formé principalement d'hommes de Finlande-Orientale.

3. LES PASSAGES EN REVUE

Dans les *passages en revue* les hommes étaient officiellement inscrits dans les registres de l'armée, ils étaient passés en revue, les incompetents étaient libérés, on organisait les recrues en compagnies et on mettait sur pied souvent des tribunaux de guerre. On organisait toujours un passage en revue avant un déplacement de troupes et après l'arrivée sur les nouveaux lieux. Pouvait l'exécuter tout haut fonctionnaire, dans la marine un chef de compagnie également.

Les *passages en revue généraux* s'appliquaient non seulement aux troupes mais aussi au fond de recrutement. Les registres des passages en revue généraux formaient le tronc pour les listes d'hommes jusqu'au prochain passage en revue général. Au passage en revue général on ratifiait les manses de cavalerie et de dragons ou on pouvait au contraire en donner le droit de démission. L'exécuteur d'un passage en revue général était régulièrement un notable proche du Conseil d'Etat. En 1651 on avait tenu un passage en revue général d'importance touchant toute l'armée de la Finlande-Sud et son arrière-plan comptable, et dont les arrangements fiscaux inscrits en 1652 au registre foncier militaire servirent de fond comptable à l'armée pour toute la période de Charles X Gustave.

Un passage en revue général des forces terrestres eut lieu en 1654; la cavalerie nobiliaire et la marine, eux, furent passés en revue en 1655. La guerre eut pour conséquence que le passage en revue suivant fut repoussé au delà du règne de Charles X Gustave, en 1661. Alors les ennuis survinrent des listes d'hommes défectueuses à cause de la guerre, et à cause desquelles on ne put expliquer le sort des hommes.

4. FORMATION

La base de la formation de l'infanterie était la même que celle qui avait été créée sous Gustave II Adolphe. Hormis le vieil ouvrage de Laurentius Troupitz il n'y avait pas de règlement écrit d'entraînement ordinairement employé, mais la vieille tradition rendait les résultats de formation assez

uniformes. Dans les troupes finlandaises la langue de commandement était le finnois. La responsabilité de la formation était au chef de compagnie: les autres officiers et sous-officiers avaient chacun leur fonction propre. Dans la marine on insistait continuellement sur le développement de l'art de la navigation et de celui du tir d'artillerie.

La formation élémentaire était donnée déjà avant le rassemblement des recrues dans les paroisses. De plus grandes manifestations d'entraînement étaient liées entre autres aux passages en revue généraux. En Finlande, pendant la guerre de Russie on entraîna toute l'armée à opérer sur skis.

5. LES TRANSPORTS ET LES COMMUNICATIONS MILITAIRES

Les grands transports de troupes se faisaient sur l'ordre de la direction du royaume. Charles X Gustave portait souvent une très grande attention aux détails. Les questions pratiques étaient réglées par le collège de guerre et le collège de l'amirauté, ce dernier de façon très indépendante. Le collège de chambre s'occupait des questions afférant aux transports de troupes et aidait les préfets, entre autres, dans l'acquisition de bateaux.

Dans la réorganisation effectuée en 1649 des services de transport, on avait prévu selon la coutume le transport et le ravitaillement libres des troupes, à effectuer par les paysans pour les marches de transit. Une ordonnance sur la marche, donnée le 30. 8. 1654, stipulait en détails quelle quantité de provision chaque homme et quelle quantité de foin chaque cheval avaient le droit de recevoir et combien de chevaux chaque officier pouvait obtenir pour transporter ses affaires et ses domestiques. Les hommes de la marine étaient transportés des paroisses à leurs bases sur de petites embarcations à voile appartenant aux paroisses.

L'officier dirigeant le transport de troupes était responsable de la bonne arrivée à destination, le préfet du département, lui, du ravitaillement et des chevaux en cours de route. De l'époque de Charles X Gustave on a quelques plaintes au sujet du ravitaillement, mais en général cela se passait sans problèmes, car pour chaque lieu on n'avait besoin en général que du ravitaillement d'une journée.

Selon des décisions de 1649 les fonctionnaires voyageant seuls devaient payer leurs frais aux fermiers. En Finlande, pendant la guerre de Russie, on enfreignit souvent cette clause. Les grands transports d'hommes furent une charge importante pour les paysans, charge qu'on essaya d'égaliser en faisant de sorte que les paysans habitant loin des chemins de passage eussent dédommagé les paysans résidant sur les lieux de passage. De plus ceux qui habitaient loin devaient de temps en temps laisser des chevaux dans les relais de postes afin de remplir leur quote-part. En Finlande-Centrale on utilisait aussi beaucoup de bateaux.

Dans les *embarquements de troupes*, dont les plus importants furent exécutés à partir de Helsinki en 1655 pour la Poméranie, et de Helsinki, de Viipuri et de Turku en 1659 pour les pays Baltes et la Suède, le problème permanent était l'acquisition de bateaux. Pour les embarquements on employait aussi bien des nolis de temps que des nolis par accord ou des taxations fondées sur le pur tonnage de l'embarcation. A l'APPENDICE IV se trouvent les frais d'embarcation de la Finlande. Spécialement pour les chevaux il fallait construire des stalles afin de protéger les animaux pendant la traversée. Le bois à cet usage était donné gratuitement aux bateliers par la couronne. Le conseil municipal de la ville en question était chargé de fournir les embarcations aux besoins de la couronne.

Les *transports de matériel* se faisaient selon les conditions de circulation de l'époque: par voies d'eau lorsque c'était possible et en hiver avec des traîneaux. L'époque critique était la fin de l'automne, qui à cause de l'engèlement pouvait retarder l'acheminement du matériel lourd d'une année. La marine n'avait que de rares embarcations convenant au transport de matériel, les bateaux

de guerre étaient très rarement employés au transport du matériel. Pendant la guerre on dut parfois saisir des embarcations civiles et leur chargement pour l'armée, ce qui créa des conflits. Les traversées en commun, convois et escortes, et même sur terre les escortes militaires pour protéger une cargaison importante, étaient des méthodes normales. A cause du poids de la monnaie de cuivre l'envoi d'argent liquide n'était pas une petite affaire et souvent on préférait, pour cette raison, employer des lettres de change.

Les communications fonctionnaient bien, grâce au service des postes créé des 1638. Il fut particulièrement chargé pendant la guerre de Russie, mais se tira fort bien de l'affaire, obtenant, il est vrai, des exemptions à la loi du redoublement des marins. De plus on employait des messagers spéciaux. L'Etat-Major du Commandant en chef de Finlande possédait un directeur spécial des postes qui était chargé du bon port des messages. Au public les informations sur les succès militaires étaient données par des feuilles volantes, ou des annonces à l'église ou par des communiqués. Des lettres envoyées du front de Finlande étaient publiées entre autres dans le journal Stockholm Nya Aviser.

La population devait fournir des chevaux pour les communications militaires et c'était là le plus gros problème pour celle-ci. Les omissions n'étaient pas rares ainsi que les retards volontaires, délits qu'on dut parfois juger en assises. En contre-partie il y eut aussi des jugements contre des sections de militaires se conduisant de façon arbitraire.

La plus grande insatisfaction provenait du fait que les paysans, d'après une ordonnance de 1649 auraient pu être déchargés normalement de l'obligation de transport contre un impôt spécial. Maintenant on se trouvait obligé de libérer de cet impôt, en Finlande, ceux qui habitaient au près des routes à cause du trop grand fardeau qui leur incombait pour les transports.

6. LES SERVICES DE SANTÉ

Dans l'action médicale, le plus important était la prévention des maladies. Une place centrale était donnée aux boissons libres de bactéries. La bière seule remplissait absolument cette condition. Le fait de boire de l'eau était considéré comme source de maladies. L'uniformité de la nourriture provoquait de nombreuses affections. Pendant la guerre il se répandait facilement de mauvaises épidémies, entre autres en 1657, en Finlande, se suivirent le typhus, la dysenterie et la peste.

Dans l'armée les soins étaient donnés par les barbiers-chirurgiens militaires, dont il y avait un représentant par régiment: comme aides ils avaient des apprentis. Les barbiers militaires de l'armée finlandaise (APPENDICE V) étaient surtout une équipe de professionnels portant des noms allemands; la famille Lund, plus particulièrement, représentant ce métier chez les nationaux. En 1656 l'armée de campagne créée pour la défense de la Finlande eut des difficultés dans l'obtention de soins médicaux car les barbiers-chirurgiens militaires étaient à l'étranger avec leurs propres régiments. Les Commandants en chef montrèrent une attention particulière au service des soins. L'Etat-Major du Commandant en chef avait à partir de 1657 son propre barbier, et, en plus de ceux des unités, on avait parfois recours à une main d'oeuvre supplémentaire.

La surveillance des hommes était sous la responsabilité de leurs supérieurs, en particulier du porteur de drapeau et du sous-lieutenant. Ils amenaient le malade aux soins des barbiers. Les barbiers pouvaient guérir de plaies parfois graves et exécuter des amputations. Par contre, la chirurgie du ventre et de la poitrine était impossible avec la technique de l'époque. L'antisepsie se fondait sur l'emploi du vin, du vinaigre, ou de la térébenthine. Pour l'anesthésie on employait de l'alcool.

Les médicaments pour l'armée de Finlande venaient de Stockholm. Aux pages 123—127 nous avons présenté une liste de médicaments de l'époque. A peu près un tiers de ceux-ci ou de leurs éléments principaux sont encore employés aujourd'hui, un tiers est clairement composé des remèdes

de charlatans et le reste de quelque chose entre les deux. Nous n'avons de renseignements sur le pourcentage des guérisons seulement qu'à partir de l'année 1676, et celui-ci était alors d'environ 2/3 de guérisons.

7. LA JUSTICE ET LA DISCIPLINE

Les *articles de guerre* promulgués par Gustave II Adolphe en 1621 étaient encore la base du système de la justice dans les années 1650; il en était paru une version en finnois, en 1642. Les articles en allemand des années 1632 et 1658 étaient vraisemblablement destinés au seul usage des unités de mercenaires étrangers. Dans la marine étaient en usage les *articles maritimes* de l'année 1644. En principe les articles devaient être lus aux troupes une fois par mois ou au moins tous les trimestres, mais en pratique cela ne se passait qu'à peine une fois par an. Dans leurs foyers les militaires étaient liés à la loi générale.

Les articles de guerre, par leur forme, dévoilent une pensée concrète (dispositions punitives APPENDICE VI). Ils étaient dans l'ensemble plus lâches que les articles d'autres pays, et de plus, en pratique, on donnait aux tribunaux de guerre une grande marge d'appréciation. La justice était allée dans une direction d'allègement et cela apparaît entre autres dans le fait que la condamnation à mort était souvent remplacée par le 'passage à baguettes'. Un autre changement semble avoir été que dans la condamnation à mort on appliquait la fusillade beaucoup plus que les articles l'eussent présumée.

Les degrés de juridiction semblent avoir été le *tribunal de régiment* pour l'infanterie, et le *tribunal de cavalerie* — ils semblent avoir représenté la même chose dans les années 1650 — et la *cour martiale* qui était désignée par le commandant en chef de l'armée. Celle-ci ne fonctionna en temps de paix qu'en Livonie, où l'on vivait en garnisons. De même seulement dans les régiments finlandais qui s'y trouvaient il y avait des fonctionnaires de la juridiction militaire. En temps de paix le collège de guerre ratifiait les condamnations. Pendant la guerre de Russie il y eut à Viipuri (1656—1658) une cour martiale dont l'auditeur général et le secrétaire appartenaient à l'Etat-Major du Commandant en chef. Le *tribunal de mer*, premier degré de la justice de la Marine est pour la postérité presque inconnu. Les articles maritimes donnaient d'ailleurs une grande importance aux commandants de navires ou de flottes dans les questions juridiques. Le degré supérieur était le *tribunal de l'amirauté*. Les devoirs et tâches de chaque degré de justice étaient définis en détail dans les articles de guerre et les articles maritimes. La justice militaire était mieux développée que la justice civile quant à l'intention de procès, car dans l'armée les questions de délit étaient amenées en procès par un *procureur*, comme il n'y en avait pas encore dans le civil. Dans les procès de justice on tendait à la plus grande publicité possible, et cela était appuyé par des rituels. Les jugements étaient souvent reliés aux passages en revue, alors que toutes les troupes étaient présentes.

Nous avons des renseignements trop peu nombreux sur les mesures disciplinaires que pouvait prendre un supérieur seul. Elles appartenaient cependant à l'ordre normal et étaient relativement dures. Sur les lieux de guerre la discipline des commandants s'appliquait aussi à la population civile.

Le plus ordinaire des jugements de Finlande ratifiés par le collège de guerre était la condamnation à mort d'un déserteur, qui était presque sans exception changée en passage à baguettes. C'est seulement en 1656, au début de la guerre de Russie en Finland-Sud, et entre 1658 et 1659 en Ostrobothnie qu'on donna des 'exemples' aux déserteurs en mettant à exécution des condamnations à mort.

De l'époque de Charles X Gustave on a gardé cinq affaires juridiques touchant des soldats et ayant éveillé une grande attention, et dont l'une est une affaire purement civile. Parmi les autres

deux furent des affaires jugées en tribunal civil et dans lesquelles on s'occupait d'actes arbitraires du général aide-de-camp Måns Arvidsson Brandskiöld et du lieutenant Peer Nilsson envers des civils. Dans les deux cas le Commandant en chef défendit ses inférieurs pour des raisons militaires opportunes, dans la deuxième affaire le roi se plaça du côté des plaideurs pour des raisons d'opportunité politique. Une affaire, qui avait son origine dans la fuite du commandant Johan Bäck, fut instruite au collège de guerre seulement après une longue série d'événements entremêlés, et dans une autre à propos du meurtre accompli par le commandant Harald Footangel, on laissa, selon la coutume, s'enfuir le prisonnier et plus tard, il s'en tira par un faible châtement.

Dans les tribunaux civils il y a un nombre important d'affaires levées contre des soldats. On y remarque spécialement que les militaires y exigent souvent le tribunal militaire comme forum de justice et que même dans les tribunaux civils, en s'occupant d'affaires de soldats, on regardait de près l'opportunité. D'ailleurs il semble que l'opportunité fût le principe de base de la justice militaire: les articles de guerre n'étaient appliqués dans toute leur rigueur que dans une situation critique.

8. TRAVAIL PASTORAL ET AUMÔNIERS

A l'époque de la stricte observance l'activité pastorale était importante aussi dans l'armée. A cet effet il y avait trois *aumôniers* dans chaque régiment et, dans la marine, des *prêcheurs* liés à l'amirauté. De plus, pendant les campagnes, l'armée avait un Chapitre spécial: le *consistoire de campagne*. Cependant, comme consistoire de campagne de Finlande fonctionna le Chapitre épiscopal de Viipuri. Les devoirs et fonctions de l'aumônier étaient les mêmes que celles d'un prêtre dans le civil — même de par sa taille la paroisse d'un aumônier de régiment était comparable à une paroisse civile.

Le renouvellement des aumôniers était important (APPENDICE VII) — des 37 prêtres de 1654 il n'y en avait plus que 5 qui étaient encore là en 1660. Le Chapitre épiscopal de la région d'une unité nommait l'aumônier de cette unité en fonction des désirs de celle-ci. Vraisemblablement tous les aumôniers avaient étudié à l'université, la plus grande partie ayant étudié à l'université nationale de Turku, quelques-uns à Dorpat et à Uppsala. On portait un grand intérêt à ce que l'unité accepte bien son aumônier et que le travail pastoral se fasse dans la langue des 'paroissiens'.

Au contraire des autres soldats les aumôniers pouvaient se faire muter à un poste civil, et le fait d'avoir servi comme aumônier était considéré comme un mérite certain. Un seul des aumôniers de l'époque de Charles X Gustave fut élevé au rang épiscopal — et lui-même n'avait été aumônier qu'en plus d'une autre fonction. Mais on sait avec sûreté que les 2/5 des aumôniers de l'armée de Finlande avaient travaillé plus tard dans des paroisses civiles — donc probablement tous ceux des aumôniers qui s'en tiraient vivants de l'armée finissaient comme pasteurs, souvent grâce à des relations liées pendant le service militaire.